

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ,
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΕΤΟΣ 1952

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1953

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ ΤΗΣ ΜΑΜΜΗΣ

(8 'Ιανουαρίου)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Εἰς λαϊκὸν περιοδικὸν τῶν Ἀθηνῶν ¹⁾ ὁ Κ. Φ(αλτάιτς), γνωστὸς ἐκ τῶν ἠθογραφικῶν σημειωμάτων του εἰς τὸν ἡμερήσιον καὶ περιοδικὸν τύπον, ἐδημοσίευσε περιγραφὴν τῆς «*Ἡμέρας τῆς μαμμῆς*» μετὰ τὴν πληροφορίαν, ὅτι αὕτη ἐορτάζεται εἰς τὸ Κίτρος, τὸ Ἀμάτοβον, τὸ Σούλοβον, τὸ Κιουρκούτ, τὸ Τσαντιολί, τὰ Κουρφάλια, τὸ Καβακλί καὶ εἰς τὰ ἄλλα χωρία τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὅπου μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας (1923) ἐγκατεστάθησαν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐξ Ἀνατολικῆς Ρουμελίας ²⁾. «*Τὴν ἡμέραν αὐτήν, λέγει, (8ην Ἰανουαρίου, ἐορτὴν τῆς ἁγίας Δομνῆς) στοὺς συνοικισμοὺς αὐτοὺς δὲν θὰ ἴδῃτε κανένα ἄνδρα ἔξω. Ὅλοι εἶναι κλειδωμένοι στὰ σπίτια. Οἱ γυναῖκες κυριαρχοῦν καὶ εἶναι επικίνδυνον νὰ συναντηθῇ κανένας ἄνδρας στὸν δρόμον μετὰ αὐτῆς*». Καὶ συνεχίζει: «*Ἀπὸ τὸ πρωῒ τῆς 8 Ἰανουαρίου οἱ γυναῖκες κάθε χωριοῦ βρίσκονται σὲ συναγερομό. Ντύνονται μετὰ τὰ καλύτερά των ροῦχα καὶ περνοῦν στὸ λαιμὸν τους φλωριά. Ἀποβραδὺς ἔχουν ἐτοιμάσει καλὰ φαγητὰ καὶ κρασί καὶ μιὰ μεγάλη πλάκα σαποῦνι καὶ μετὰ τὰ ἐφόδια αὐτὰ πηγαίνουν στὸ σπίτι τῆς μαμμῆς. Ἡ μαμμὴ περιμένει τὶς γυναῖκες ντυμένη καὶ αὐτὴ μετὰ τὰ καλύτερά της ροῦχα. Κάθε νεοφερμένη πλένει τὰ χέρια τῆς μαμμῆς μετὰ τὸ σαποῦνι πὸν ἔφερε καὶ ὕστερον τῆς ἀφήνει τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σαπουνιοῦ. Ἔτσι ἡ μαμμὴ ἐξασφαλίζεται ἀπὸ σαποῦνι γιὰ ὅλον τὸν χρόνον. Ἐπειτα οἱ γυναῖκες στολίζουν μετὰ τὰ φλωριά των τὴν μαμμή, ἢ ὁποία παρουσιάζεται οὕτω χρυσοστόλιστη. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ φλωριά μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐορτῆς ἐπιστρέφονται στὰς κατόχους των. Ἐπειτα ἀρχίζει τὸ γλέντι. Ἡ μαμμὴ ἔχει μαγειρεύσει καὶ αὐτὴ τὰ φαγητὰ της. Τὸ τραπέζι εἶναι ἀπέραντον. Τὰ φαγητὰ ὀρεκτικὰ καὶ ἄφθονα. Τὸ κρασί τρέχει χωρὶς τελειωμὸν καὶ οἱ γυναῖκες διηγοῦνται διάφορα ἀνέκδοτα, πὸν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ ἀκούσῃ αὐτὴ ἄνδρος. Ὅταν ἀνάψῃ τὸ γλέντι, ἀρχίζει ὁ χορὸς. Ἡ μαμμὴ τρανᾶ ἔμπροσθεν καὶ ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλες. Καὶ τὸ γλέντι διαρκῶς γίνεται ζωηρότερον. Τὶς ἀπογευματινὰς ὥρας ἢ*

¹⁾ «Μπουκέτο» τῆς 3 Ἰανουαρίου 1929.

²⁾ Ὡς ἐπληροφορήθη, εἰς τὸ Κίτρος ἔχουν ἐγκατασταθῆ πρόσφυγες ἐκ Μπάνας, εἰς τὸ Κιουρκούτ ἐκ Ραβδᾶ, εἰς τὸ Τσαντιολί ἐξ Ἀηβλάση, χωρίων κειμένων ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν προσβάσεων τοῦ Αἴμου παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

διασκέδασις φθάνει σιὸ κατακόρυφο. Τὰ τραγούδια τῶν γυναικῶν χαλοῦν τὸν κόσμον. Τὸ σπίτι τῆς μαμμῆς ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ χεῖμαρρος τῶν γυναικῶν μὲ τὴ μαμμὴ ἔμπρὸς ξεχύνεται σιτοὺς κεντρικοὺς δρόμους τοῦ χωριοῦ. Ἐκκριβῶς τότε κανένας ἄνδρας δὲν τολμᾷ νὰ φανῆ εἰς τὴν ἀγορὰν. Μόνο τὰ καφενεῖα εἶναι ἀνοιχτά, καὶ ἀπ' ὅλους τοὺς ἄνδρες μόνο οἱ καφειτζῆδες ἀπολαμβάνουν ἀσουλίας. Ὁ χορός, τὰ τραγούδια, ἢ διασκέδασις συνεχίζονται στὴν πλατεῖαν, στὴν ἀγορὰ καὶ σιὰ καφενεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σις γυναῖκες τὴν ἡμέρα αὐτή... Ἐργὰ τὸ βράδυ οἱ γυναῖκες γυρίζουν σιὰ σπίτια τους καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἡμέρα ὁ ἄνδρας ἀναλαμβάνει πάλι τὰ κυριαρχικά του ἐπὶ τῆς γυναικὸς δικαιώματα». Ὁ Φαλτάιτς μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὅτι τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς διετήρουν καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν, τῆς Βιζύης, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τοῦ Λουλὲ - Μπουργὰς τῆς Ἄνατ. Θράκης καὶ ὅτι αὕτη «ἐορτάζεται μὲ φανατισμὸ σὲ ὅλη τὴ Βουλγαρία, ὅπου λέγεται «μπάμπιν ντέν».

Περὶ τῆς ἑορτῆς ταύτης τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης ὀλίγας πρότερον καὶ ἀσαφεῖς εἰδήσεις εἶχομεν. Ἡ πρώτη, περιεχομένη εἰς ἀνέκδοτον χειρόγραφον τοῦ Συμ. Μανασσείδου, ἀποκείμενον ἐν τῷ Ἱστορ. Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Φιλ. Σ. ΚΠ. ἀριθ. 3796, σελ. 84) τοῦ ἔτους 1886 (=ΛΑ 288) ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔθιμα τῶν Μαρασίων, συνοικίας τῆς Ἀδριανουπόλεως. Κατὰ ταύτην «αἱ πελάτιδες τῶν μαιῶν φέρουσι πρὸς αὐτὰς γλυκύσματα καὶ προχύτην πλήρη ὕδατος, δι' οὗ ἐπιχέουσι καὶ νίπεται ἡ μαῖα. Μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψασαι οἴκαδε ἐτοιμάζουσι διάφορα φαγητὰ καὶ πίτταν καὶ φέρουσιν αὐτὰ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μαίας καὶ κεφαλόδεμα, καὶ ἐκεῖ εὐωχοῦνται. Μεθ' ὃ σιολίζουσι αὐτὴν καὶ ἀναβιβάσασαι ἐφ' ἀμάξης πομπεύουσι αὐτήν. Τοῦτο δὲ γίνεται τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Θεοφανίων. Ἰστέον δὲ ὅτι τὰ Μαράσια κατοικοῦνται ὑπὸ ἑλληνοφόνων καὶ βουλγαροφόνων. Τοῦτο δ' ἔστι ἔθιμον τῶν βουλγαροφόνων. Ἐκάστη δὲ πελάτις προσφέρει τῇ μαίᾳ κατὰ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν κεφαλόδεμα ἢ μανδήλιον ἢ ἔμπροσθέλλαν καὶ μίαν πλάκα σαπωνίου. Τὴν δ' ἄμαξαν, ἐφ' ἧς πομπεύουσι τὴν μαῖαν ἐστολισμένην ὡς νύμφην καὶ μεμεθυσμένην, σύρουσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν καὶ φέρουσιν εἰς τι φρέαθ καὶ καταβρέχουσιν αὐτὴν ἀπὸ κορυφῆς μέχρι ποδῶν καὶ συνοδεύουσιν αὐτὴν ἅπασαι μεμεθυσμέναι καὶ μαινόμεναι ὡς ποτε αἱ πρόγονοι αὐτῶν μαινάδες. Τὴν δ' ἡμέραν ταύτην ἐπονομάζουσι βουλγαριστὶ Μπάμπεντεν ἧτοι ἡμέρα τῶν μαιῶν». Καὶ τὰ αὐτὰ δῶρα (σάπωνα, ρακὴν, γλυκύσματα καὶ τι παννικὸν) προσφέρουν πρὸς τὴν μαμμὴν αἱ γυναῖκες, κατὰ τὸν Μανασσείδην, καὶ εἰς Γιλδερίμ, προάστιον τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη συνηθίζετο ὑπὸ μόνων τῶν βουλγαροφόνων κατοίκων τῶν Μαρασίων δὲν εἶναι πιθανόν, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἦτο κοινὴ

συνήθεια τῶν παροικούντων Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τῆς βορείου Θράκης.

Ἡ ἑτέρα εἶδησις, δημοσιευμένη ὑπὸ Κ. Παπαϊωαννίδου εἰς τὰ «Θρακικά» τ. Α' 1928, 458 προέρχεται ἐκ Σωζοπόλεως καὶ περιορίζεται εἰς τὰ ἑξῆς ὀλίγα: «Τὴν 8ην Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῆς μαμμῆς, μεταβαίνουνσιν αἱ μὴ ἀπολέσασαι ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιΐας γυναῖκες πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μαιῶν τῆς πόλεως, ἐκάστη εἰς τὴν ἑαυτῆς, προσφέρουσαι αὐταῖς σάπωνα καὶ χρῆματα».

Ἀποφασίσας ἔκτοτε νὰ ἐρευνήσω τὰ κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο προέτρεψα τὸν διευθυντὴν τοῦ «Ἀρχείου θρακικοῦ λαογραφ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ» ν' ἀπευθύνῃ σχετικὸν ἐρώτημα πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ συνεργάτας τοῦ περιοδικοῦ, ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης προῆλθεν ἡ ἔκτενής περιγραφὴ τοῦ διδασκάλου Β. Δεληγιάννη, ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ «Ἀρχ. θρακ. θησ.» τ. 3 (1936-37) σ. 196-200. Οὗτος ηὐτύχησε νὰ συναντήσῃ ὀργανοπαίκτην, παρευρεθέντα πρὸ τριετίας εἰς τοὺς Ἀμπέλους, χωρίον τῆς περιοχῆς Νιγρίτης, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐκ Σταχτοχωρίου τῆς Ἀγχιάλου καταγομένων γυναικῶν, καὶ νὰ μᾶς παράσχῃ λίαν ἐνδιαφερούσας καὶ αὐθεντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατ' αὐτὴν τελεσθέντων.

Ἴνα δὲ δυνηθῶ νὰ συλλέξω πληρεστέρας περὶ τοῦ ἐθίμου εἰδήσεις, μετέβην ὁ ἴδιος τὸ θέρος τοῦ 1937 εἰς τὴν Κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθην τὴν Νέαν Μεσημβρίαν, Νέαν Ἀγχιάλον, τὸ Πολύκαστρον, τὴν Καλίνδοιαν καὶ ἄλλα χωρία, εἰς τὰ ὅποια ἔχουν ἐγκατασταθῆ πρόσφυγες ἐκ τῶν παρὰ τὸν Αἴμον ἑλληνικῶν χωρίων: Ἀηβλάση, Ραβδᾶ, Ναίμονα, Μπάνας, Τζίμου κλπ. Τὸ συλλεγὲν κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην λαογραφικὸν ὑλικὸν κατέθηκα εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. χειρ. 1104 Α' - Δ'. Ἐξ αὐτοῦ δημοσιεύω κατωτέρω εἰδήσεις ἀφορώσας εἰς τὰ τελούμενα ἐν τῇ ΒΑ. Θράκῃ πρὸ τοῦ 1923 ἔθιμα τὴν 8ην Ἰανουαρίου, «ἡμέραν τῆς μαμμῆς», ἡ ὁποία κοινῶς ἐλέγετο *μπάμπω γκιουνου* (ἐκ τοῦ τουρκ. *günüp* = ἡμέρα· *μπάμπω* = γραῖα, μαῖα). Δύο ἐκ τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων κειμένων (ἀρ. 11 καὶ 12) ἀναφέρονται εἰς ἔθιμα τῶν γυναικῶν τῶν παρακειμένων βουλγαρικῶν χωρίων Ἐρκέτς καὶ Κισλάδερε, ὡς τὰ ἀντελήφθησαν Ἕλληνες ἔμποροι ἐκ Μεσημβρίας καὶ Ἀγχιάλου, παρευρεθέντες εἰς αὐτὰ τὴν 8ην Ἰανουαρίου. Ἄς σημειωθῇ καὶ ὅτι εἰς ἐκ τῶν πληροφοριοδοτῶν μου, ὁ Γιάγκος Ἀράμπογλου (ἀρ. 2) εἶχε μητέρα μαμμὴν καὶ παρηκολούθει ἐλευθέρως τὰ γινόμενα κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἄλλος, ὁ Διαμαντῆς Κηπουρίδης (ἀρ. 4 καὶ 5), ἦτο ὀργανοπαίκτης καὶ παρευρέθη πολλάκις εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἑλληνικῶν χωρίων τοῦ Αἴμου.

1 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 205)

Παρά Ἀρετῆς Γιαννάκου Τσακαλάκη, ἐτῶν 39, ἐκ χωρ. Ναίμονα, περιφ. Μεσημβρίας.

Τῆς Μπάμπως μέρα.

Κάθε γυναῖκα, ἐκείν' ποὺ τεκνών', θὰ πᾶνε τὸ πρωῖ στὴ μαμμὴ ἀπόνα σαπουνάκ' καὶ θὰ δὴ χύσ'νε νὰ πλυθῆ κάθε μιὰ. Μετὰ θὰ γυρίσ'νε στὰ σπίτια τους καὶ θὰ ἐτοιμάσ' κάθε μιὰ τραπέζ' διάφορα φαγητά: ξυνὸ λάχανο, ὄ,τι νά 'ναι ἄλλη αὐγά, ἄλλη ψάρια, μιλίνα¹⁾, καὶ μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμέν' μὲ μέλ' καὶ κεντημέν' μὲ μαχαῖρ' καὶ πηροῦν'. Τὸ βραδάκ' θὰ τὰ πάρ'νε καὶ θὰ πᾶνε στῆς μαμμῆς τὸ σπὶτ'. Ἐκεῖ θὰ καθήσ'νε νὰ διασκεδάσ'νε. Ἐχ'νε κι ἕναν ὀργανοπαίχτη. Χορεύ'νε, πηδοῦνε, γίν'νται καὶ μασκαρᾶδες. Ἄδρας δὲ ζυγών'. Ἐναν γκαιρὸ πῆαιναν οἱ γυναῖκες καὶ στὴ βρούσ' κ' ἔβρεχαν δὴ μπάμπω καὶ δὸ βρόεδρο.

2 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 21 - 23)

Παρά Γιάγκου Ἀράμπογλου, ἐτῶν 57, ἐκ χωρίου Τζίμου, περιφ. Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω γκιουνοῦ.

Ὅταν ἔρτ' κείν' ἡ μέρα, θ' ἀλλάξ'νε οἱ γεναῖκες τὶς καλύτερες φορεσιές, θὰ βάλ'νε τὸ φκιασίδι τς, τὸ κοκκινάδι τς, ἐπειδὴ, ἅμα κἀν'νε παιδί, νὰ νεῖναι ἔμορφο.

Ἔστερα θὰ πάρ' κάθε μιὰ δὴ ρακὴ τς, τὶς μεζέδες τς, τὸ τί ἔχ' νὰ ποῦμε, θανά πάρ' κ' ἕνα τσουκάλ' νερὸ ζεστὸ καὶ βασιλικό. θανά βάλ' τὸ λιγέν', θανά βάλ' κ' ἡ παραμάννα τὰ χέρια τς ἔτο' ποκάτ' (συμπεπλεγμένα), θανά χύσ' τὸ νερὸ πᾶν' στὰ χέρια τς μπιρολέν, μαζωμένο, γιὰ νὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί, καὶ θανά κἀν' ἕνα καλὸ λουλούδ' μὲ τὸ βαράκ' καὶ θανά τὸ βάλ' στῆς μαμμῆς τὸ κεφάλ', γιὰ νὰ εἶναι ἔμορφο τὸ παιδί. Ἔστερα πὲ τὰ κεῖνο τὸ ρακὶ θανά κεράσ' δὴ μαμμὴ, καὶ τὸ ἄλλο θανά τ' ἀφήκ' ἐκεῖ, καὶ θανά δώκ' μπαξίσ' δὴ μαμμὴ, κ' ἔστερα ἡ μαμμὴ κερνοῦσε κεῖνες. Ἔστερα θανά γυρίσ'νε στὸ σπὶτ', θανά σφάξνε πὸ μιὰ κόττα, θανά κἀν'νε τὸ τραπέζι τς. Φαγητά, ὄ,τ' βρισκούδανε.

Θανά πᾶνε πάλε στῆς μαμμῆς τὸ σπὶτ', θανά πιάσ'νε μιὰ γάϊδα καὶ θανά παίζ' κεῖνο τὸ βράδ' ὅσο νὰ μπιζερίσνε. Τραβουδούσανε, χόρευανε. Ἡ μπάμπω ἔσερνε δὸ χορό. Μιὰ πόδεγεν πανταλόνια, γίνδανε ἄδρας κι ἄλλη γεναῖκα, κ' ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κἀνα λουκάν'κο. Κεῖνο τὸ λουκάν'κο τό'κλαιγαν,

¹⁾ μιλίνα, γλύκνομα ταψιοῦ μὲ γέμιση ἀπὸ φροῦτα, κολοκύθα κλπ.

τὸ φιλοῦσαν. Ἄλλη γίντανε τζαντὰρος (χωροφύλακας) μὲ τὰ σπαθιά, ἄλλ' ἄσκηρ (στρατιγιώτης) μὲ δὴ στολή τ' καὶ γλεδούσανε. Μάσκες δὲν ἔβαζανε, τὰ προσώπατα λεύτερα. Ἐβγαίνανε, πάαινανε καὶ σιὰ μαγαζιά, ἔπαιρνανε μπαξίσια· θανά πάρ'νε τὸ καπέλλο σ', γιὰ νὰ δώκ'ς μπαξίσι'. Δὴ μαμμὴ δὴ στολίζανε, δὴν ἔβαζανε πὰ σ' ἓνα κάροο καὶ δὴ γκιζέο'ζανε κι ἅμα πάαινεν κάνας ἄδρας κεὶ ἀπ' ἦταν οἱ γεναῖκες, δὸν ξεβρόκωνανε.

Ἐγώ, ἦταν ἡ μητέρα μ' μαμμὴ καὶ δὲ φυλάγδας πὸ τὰμένα, ἦμουνα μέσα στὸ σπίτι. Μένα δὲ μὲ πείραζανε. Ἀγκουφίως τό'κανανε, συνατοί τς, γεναῖκες μοναχές. Ὁ γάϊδατζης ἦταν μονάχα, ἀλλὰ ἦταν ἀπαγορευμένο νὰ πῆ τίποτα. Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηνανε. Παδρεμένες μονάχα καὶ γριές πάαινανε.

Τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχτοῦνε παιδιά.

3 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 90-93)

Παρὰ Σκουλίνας Γιάγκου Ἀράμπογλου, ἐτῶν 53, ἐκ Ραβδᾶ, περιφ. Μεσημβρίας.

Μπάμπω γκιουνοῦ.

Δὴ μέρα αὐτή, τὸ πρωγί, ἡ μπάμπω κάθεται στὸ θρόνο τς, στὸ κάθισμα, καὶ κάθε μιά, πὸν θὰ ἔρτη, θὰ τῆς χύσ' νερὸ νὰ πλυθῆ. Ἐχ' ἓνα κλωνὶ βασιλικὸ μέσ' στὸ νερό. Τὸ σαποῦν' θὰ τὸ βάλ' πάν' σιὰ χέρια τῆς μαμμῆς καὶ τὸ νερὸ θὰ τὸ χύσ' πάν' σιὰ χέρια, ἔτσ' χλιαρό, ὄλο μὲ μιᾶς, καὶ δὴ γαραφίτσα (τὸ μπακιράκ') θὰ δὴ βρουμυτήσ' καὶ θὰ δὴ γάν' μὲ τὸ ποδάρ' ἔτσ' καὶ θὰ δγῆ: Ἄμα ν εἶν' τὰνάσκελα, θὰ κὰν' κορίτσ', ἅμα ν εἶν' μπρούμυτα, θὰ κὰν' ἀγόρ'. Ὑστερα τῆς σκουπίζ' τὰ χέρια τς μὲ δὴ βετσέτα, θὰ δὴ γκεράσ' κ' ἓνα ποτηράκ' ρακί, θὰ δὴ δώκ' μέντες, λουκοῦμ', θὰ δὴ φιλήσ' τὸ χέρ', θὰ δὴ δώκ' καὶ μπαξίσι', πέντε δραχμὲς νὰ ποῦμε.

Ὑστερα φεύγουμε, παγαίν'με, ζυμών'με· κὰν'με πίττες, φαγιά. Θ' ἀλλάξ'με κιόλας· θὰ βάλω γώ, νὰ ποῦμε, ποτούρ¹⁾, ἓνα καλπάκ' καναγκαιρήσιο· ἄλλη γέν'ται ἀξιωματικός, ἄλλη κομίτα, ὅ,τι ἀλλαξιά νὰ βοῆς νὰ βάλ'ς.

Ὑστερα θὰ πάρ'με τὰ τραπέζια μας²⁾, τὰ φαγιά μας καὶ θὰ πᾶμε στῆς μαμμῆς τὸ σπίτι, νὰ στρώσ'με τὶς μεσάλες³⁾, νὰ βάλ'με τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας.

Πρῶτα θὰ στολίσ'με δὴ μαμμὴ. Θὰ δὴ βάλ'με τὸ λουλοῦδ' τὸ χουσό, βαρικομένο, θὰ δὴ βάλ'με μπρουλιές φλουριά—ἀντὶς φλουριά σταπίδες, χαρούπια, φοῦσκες (πατλάκες ἀπὸ καλαμπόκ', πὸν τὸ βάζ'νε στὴ φωτιά)· μιὰ φούσκα, μιὰ σταπίδα· βάν'με καὶ σῦκα, ξυλοκέρατα—κ' ἓνα κρεμμύδ' στὴ μέσ' γιὰ ὠρολόγ'.

¹⁾ Ποτούρι, βράκα ἀνδρική στενή, πὸν φοροῦσαν οἱ χωρικοί.

²⁾ Ἐννοεῖ χαμηλὰ στορογγυλὰ τραπέζια, τοὺς λεγομένους σ ο φ ρ ᾶ δ ε ς. ³⁾ Τραπεζομάντηλα.

Θὰ τὸ παστρέψ'ς, νὰ εἶναι ἄσπρο· τὸ 'βαζανε σὲ μιὰ κλωστή, ἔβανανε κ' ἓνα τσάκνο γιὰ κλειδί.

— Τί ὥρα εἶναι ;

— Τὸ κρεμμύδ' λέγ' ἢ χτεσινή!

Κάθε μιὰ πήγαινε δὴ βρουλιά τς μὲ τὶς φοῦσκες στὴ μπάμπω καὶ τὸ κεφάλ' τῆς βάβως γίνδανε ὡς ἀπάν' πὲ τὰ λουλούδια.

Ἡ βάβω εἶχε καλεσμένες δυὸ βάβες. Καὶ σ' αὐτὲς ἔβανανε τὶς μπρουλιές. Οἱ γεναῖκες στόλιζανε δὴ βάβω καὶ κεῖνες τὶς γριές.

Ἔστερα θὰ καθήσ'νε νὰ φᾶνε καὶ νὰ πιοῦνε. Θὰ τραγουδήσ'νε καὶ θὰ μεθύσ'νε. Κ' ἔστερα θ' ἀρχινίσ'νε νὰ χορεύ'νε.

Λένε ὅλα τὰ τραβούδια, καλὰ καὶ ἀχαμνά¹⁾.

Κάν'νε κ' ἓνα ἀδρόσιο προᾶμα· ἓνα πράσο, ἓνα σειζοῦκ²⁾, ἓνα λουκάν'κο· ὅπου βροῦνε τρῦπα ἀνοιχτή, τὸ ρωκῶν'νε...

Ἔστερα θὰ πᾶνε στὸ μαγαζί, θὰ χορέψ'νε, θὰ πιοῦνε. Χορεύοντας θὰ πᾶνε. Ἡ βάβω τρανάει τὸν πρόοδο, κ' οἱ γεναῖκες πιασμένες στὸ χορό. Κι ἅμα βροῦν κανέναν ἄδρα, δὸ βαίρν'νε τὸ κασκέτο τ', κι ἅμα δὲ δώκ' κρασί, δὲ τὸ δίν'νε· δὸ ρήχ'νε κατὰ γῆς, δὸ γατουροῦνε, ὅ,τ' θέλ'νε δὸ γάν'νε.

4 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 162-3)

Παρὰ Διαμαντῆ Κηπουρίδη, ὄργανοπαίκτη, ἑτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας.

Στὸ Ναίμονα ἔτυχα, στὸ Ραβδᾶ, στὴ Μπάνα. Τὰ ἴδια ἔθιμα. Ἦμανε ὄργανοπαίχτης καὶ τὰ εἶδα.

Δὴ μέρα τῆς βάβως οἱ γυναῖκες θὰ πᾶνε στὴ μαμμὴ καὶ ἢ κάθε μιὰ θὰ πάγ' ἓνα δῶρο· ἢ πίττα, ἢ κόττα θὰ βράσ', καὶ κατόπ' θ' ἀρχίσ' ἢ διασκεδάση.

Ἐλόκληρη μέρα θὰ διασκεδάζ'νε, μόνε οἱ γυναῖκες μαζὶ πὲ δὴ βαραμάννα. Οἱ ἄδρα θὰ εἶναι φρουρά· αὐτοὶ θὰ εἶναι εὐταξία. Αὐτοὶ δὲ πίν'νε αὐτὴ δὴ μέρα, θὰ προφυλάγ'νε τὶς γυναῖκες. Ὅταν ὅμως θανά βγιοῦνε στὸ δρόμο μεθυσμένες, τύχαινε νὰ περάσ' κάνας διαβάτης πεκεῖ. Αὐτὸς ἐξάπαντος ἔπρεπε νὰ δώκ' κάτι τί, ἓνα ρεγάλο. Ἄν δὲν ἔδινε, θανά δὸ γατεβάσ'νε πὲ τὸ ἄλογο καὶ θανά δὸ βᾶνε στὴ βρούσ' νὰ δὸ βρέξ'νε, νὰ κάν'νε τὸ ἔθιμο τοῦ Ἁγίου Ἰορδάνου.

Ἐλόκληρη πλεξούδα κρεμμύδια ἢ σκόρδα ἔβαζαν γύρω στὸ λαιμὸ τῆς μπάμπως ἢ καὶ μπρουλιές μὲ γεμίσια (ξηρούς καρπούς) διάφορα.

1) Ἄσεμνα, σατυρικά.

2) Σειζοῦκι, εἶδος λουκάνικου.

Μὲ ξύλο ἢ μὲ χῶμα, μὲ πηλό, ἔκανανε ἓνα ἀδρικὸ προᾶμα. Τὸ στολίζανε μὲ κάτι λουλούδια, ὅπως καὶ δὴ βρωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδινανε. Τὸ φιλούσανε, τὸ ἀγκάλιαζανε καὶ ἔκανανε πὼς τὸ βάζ'νε σὲ καμμιάνα. Ἔκανανε καὶ τὸ γυναίκειο καὶ τ' ἀντάμωναν, ὅπως ἐκτελεῖται τὸ φυσικὸ καθῆκον.

Τὸ ὅμοιο ἐγὼ τὸ εἶδα στὰ χωριά τὰ δικά μας καὶ δὴ δεύτερη μέρα τοῦ γάμου. Ὅταν θὰ βγῆ τὸ κορίτσ' παρθένα, γίν'ται μεγάλος ἐνθουσιασμὸς σὲ κείνη δὴν οἰκογένεια καὶ τὸ πανηγυρίζ'νε. Στὴ Μπάνα βάζ'νε ἓναν ἄθροπο καὶ ἀνεβαίν' σ' ἓνα δένδρο ἀψηλὸ καὶ φωνάζ': Σήμερις κανένας δὲ θὰ βγῆ ὄξω πὲ τὸ χωριό. Ὅλ' θὰ ἔρτουνε στὸ γάμο νὰ διασκεδάσ'νε. Στὴ διασκέδασ' οἱ γυναῖκες κρεμάζ'νε κρεμμύδια, σκόρδα ἢ μιὰ πὲ δὴν ἄλλ', ὅπως στῆς μπάμπως δὴ μέρα. Κάν'νε καὶ ἓνα ἀδρικὸ προᾶμα καὶ τὸ δίν'νε χέρ' σὲ χέρ' καὶ τὸ χαϊδεύ'νε, τὸ φιλοῦνε, ἄδριοι καὶ γυναῖκες, καὶ τελευταῖα πιάν'δαι στὸ χορὸ καὶ χορεύ'νε μέχρι τὸ πρωῖ. Εὐχές: Καλὰ ὕστερνά, ν' ἀσπρίσ'νε, νὰ γεράσ'νε, νὰ πολυτεκνήσ'νε.

5 (ΛΑ 1104 Γ' σ. 164-5)

Παρά τοῦ αὐτοῦ.

Στὴ Μπάνα δὴ μέρα τῆς μπάμπως ἐν πρώτοις πηγαίν' μιὰ γυναῖκα πὲ τὸ προᾶμα τὸ ἀδρικὸ καὶ τὸ γυναικεῖο. Τὸ γυναικεῖο τὸ φκιάν'νε μ' ἓνα κομμάτ' τομάρ' μαλλιαρό, π' αὐτὰ πὸν ἔχ'νε οἱ γουναρηδες. Τὸ σκίζ'νε καὶ τὸ κάρ'νε τὸ ὅμοιο. Τὸ στολίζ'νε μὲ διάφορα ἄνθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τὸ προσφέρουνε στὴ βαραμάννα μὲ τὸ ἀδρικὸ προᾶμα καὶ αὐτὸ συντείνει, ὅτι ἡ βαραμάννα εἶναι ὡς ἓνας ἐλευθερωτής, μεγάλος γιατρὸς γι' αὐτιές, καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς. Ὑστερα ὅλες οἱ ἄλλες χύνοντανε σύσσωμα στὸ δωμάτιο, πὸν ἦτανε ἡ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζανε αὐτὸ τὸ προᾶμα καὶ ἢ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἄλληνῆς καὶ τὸ χαϊδεύανε, τὸ φιλούσανε. . . Χόρευανε γύρω στὸ τραπέζ' μὲ τὴ μπάμπω πρόοδο:

Ἔνας γέρος κλάδενε,
δὴ ματζάνα τ' σάλευνε κτλ.

6 (ΛΑ 1104 Α' σ. 269-277)

Παρά Κυριάκου Καλαϊτζῆ, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας, παντοπόλου ἐν χωρ. Νταουτλί ἀπὸ τοῦ 1897-1906.

Στὸ Νταουτλί, ὅταν ἔρχονταν οἱ καλὲς οἱ μέρες καὶ περνοῦσε τ' Ἀηγιάνν', οἱ γυναῖκες (τοῦ Νταουτλί) πήγαινανε καὶ στολίζανε δὴ βαραμάννα, δὴ βαράκωνανε, δὴν ἔκανανε σὰ νύφ'· δὴν ἔβαζανε στὴ βολυθρόνα καὶ καμάρωνε.

Τὸ λοιπὸν ἢ κάθε μιὰ νοικοκυρὰ θανά πάγ' τὸ τραπέζ', δὴ κόττα τς, μισίρ¹⁾, χήνα, ξυνόγαλο, μιλίνες, κρασί ἓνα μπακίρ' μεγάλο, νερομπάκιρο, καὶ συναγωνίζδασ ποιά θανά πάγ' τὸ καλύτερο φαγητὸ στή βαραμάννα.

Αὐτὸ ἀρχινοῦσε ἀπὲ ἢ ὥρα ὀχτὼ τὸ πρωῖ μέχρι τὸ μεσημέρ'. Θανά φᾶνε, θανά γλεντήσνε ὅλες ἀναμεταξύ τς, στήσ παραμάννας τὸ σπít'.

Μετὰ τὸ μεσημέρ' ξεσπάθωνανε πιά κ' ἔπαιρνανε δὸ δαὶ δὸ Δημητράκ' δὸ Διαμαντόγλου, γκαϊδατζῆ, καὶ τοὺς ἔπαιζε πὲ δὴ γκαϊδα. Τὸν εἶχανε ὅμως μεγάλ' πειθαρχία.

Ὅταν περνοῦσε τὸ μεσημέρ' κ' ὕστερις δύνδασ μὲ διάφορες φορεσιές, ἀντροήσια ροῦχα, κ' ἔτρεχανε στὰ σοκάκια μὲ τρεῖς, μὲ τέσσερις κομπανίες, γιὰ νὰ συναντήσνε κανέναν ἄδρα, μεθυσμένες ὅμως. Κι ὅποια ἀντάμωνανε, ἐννοοῦσανε νὰ τοὺς δώκ' λεπτά, κι ἂν δὲ δούς ἔδινε λεπτά, τὸν ξεγύμωνανε κι ἀναγκάζδανε ὁ καθεὶς νὰ δώκ' λεπτά, γιὰ νὰ γλυτώσ' τὸ ξεγύμνωμα. Μετὰ τὸν ἄφηνανε, ἔπαιρνανε τὰ λεπτά, κ' ἔτρεχανε κι ἀγόραζανε κρασί.

Σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξύ μιὰ φορὰ ἔρχομαν κ' ἐγὼ μὲ δὸ Μπύργο πὲ τ' ἄλογο, καὶ μὲ πιάν' τοῦ Γιώργ' τοῦ Ντελῆ - Δημήτρ' ἢ γεναῖκα, κ' ἔπιασε τ' ἄλογο πὲ τὰ χαλινάρια καὶ λέγ' :

— Κερατᾶ, παρᾶδες βγάλε. Κ' οἱ ἄλλες φώναζανε :

— Κράτια τον, μὴ δὸν ἀπολᾶς.

Κι' ἀναγκάσκα κ' ἔδωκα εἴκοσ' γρόσια καὶ μὲ ἀφήσανε. Καὶ μετὰ μιὰ ὥρα γλέπω κ' ἔρχοῦνται στή βιάτσα κ' ἔβγαζανε τὶς ἄδρ' πομέσα πὸ τὰ καφενεῖα πὲ τὶς προποδιές.

Αὐτὰ ἦδασ τὰ ἐθίματα τοῦ Μπαμπογκιοννοῦ τοῦ Νταουτλί.

Τὸ γαϊδατζῆ δὸν εἶχανε δεμένα τὰ μάτια, μόνε νὰ παίζ'. Πότε τὸν ἔβανανε στὸ στόμα μιλίνα (=πίττα), πότε ἀρμυρὸ ψάρ'...

Δὴ μπάμπου δὴν ἔπλυνανε, τὴ βογιιάδζανε μὲ κοκκινάδ' τὰ μάγουλά τς, δὴ βουδράρζανε καὶ δὴν ἔβανανε πούλια στὰ μάγουλα, στὸ τσακάλ' φλουρογιά· δὴν ἔκανανε κοῦκκο καὶ δὴν ἔβανανε στή βολυθρόνα καὶ καμάρωνε.

Χόρευανε, ὅταν ἦδασ μὲς στὸ σπít'. Ἐκανανε πολλὰ πράματα, ἀλλὰ πῶς νὰ τὰ ξέρ' κανεὶς; Ἡ μιὰ ἔβανε ροῦχα ἀδρικὰ καὶ δεκινοῦσε ὡς ἄδρας. Μερικὲς ἔβγαινανε κ' ἔπιανανε τὰ πόστα, μήπως πλησιάσ' κανέναν ἄδρας καὶ πάγ' καὶ δγῆ ἐκεῖ τί γέν'ται²⁾.

¹⁾ Μισίρ, Ἰνδιάνος, κοῦροκος.

²⁾ «Οἱ Νταουτλιανοὶ ἦδασ Καβακλιῶτ' ἀπὲ τὸ βοννὸ Σατάρ' τῆς Ἀδριανοῦς περιφέρειαι. Ἦσαν στὸν καιρὸ τῆς Ρουσίας κι ὁ Νταουτ' μπέης εἶχε τὸ τσιφλίκι καὶ τὸ ἀγόρασαν αὐτοὶ καὶ τό' καμαν χωριὸ καὶ ὠνομάσκεν Νταουτλί. Εἶχανε 30 χιλιάδες στρέμματα ὀγδόντα οἰκογένειες».

Καὶ στὴ Μεσέβρια οἱ γυναῖκες μαζεῦδας στὸ σπὶτ' τῆς μαμμῆς καὶ διασκέ-
δαζανε. Καὶ οἱ ἄδρροι ἔκανανε τὸ Μπάμπουγκιουννοῦ κόντρα πὲ τὲς γεναῖκες.

7 (ΛΑ 1104 Β' σ. 2-3)

Παρά Δημ. Σαρρῆ, ἐτῶν 60, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τὸ Μπάμπου γκιουννοῦ γίντανε καὶ στὴν Ἀχελώ. Ἦταν ἡ τελευταία γιορτή.
Οἱ γυναῖκες πήγαινανε στὸ σπὶτι τῆς μαμμῆς· δὴ βήγαινανε σαπούνια, λάδι.
Δὲν ἐπιτρέπονταν ἄδρας. Ὅλη νύχτα γλεντούσανε καὶ ἔκανανε ὅ,τι μπορούσανε.
Χόρευανε, ἔπινανε καὶ κομμάτ' παραπάν', ἔρριχνανε δὴ μιὰ κάτ', δὴν ἔκανανε
τρίκωλο¹⁾).

Πήγαινανε μόνε γυναῖκες παδρεμένες. Οἱ ἄδρροι στὸ Μπάμπου γκιουννοῦ
γλέντιζαν ὄξω, ξεχωριστά· ἔμοιαζαν καρναβαλιστικο γλέντι, στὰ καφενεῖα, καὶ
πάν' σ' ἀμάξια χωρικὰ λογυρονοῦσαν πὸ μαχαλὰ σὲ μαχαλὰ μουντζουρωμένοι,
κ' ἔλεγανε πειράγματα στοὺς γύρω.

8 (ΛΑ 1104 Β' σ. 31-33)

Παρά Σοφοκλῆ Χατζηγιάννογλου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγχιάλου.

Τῆς Ἀγίας Δομνῆς μαζώνουντας οἱ γυναῖκες καὶ πήγαινανε στὴ μαμμὴ καὶ
δὴ βήγαινε ἡ κάθε γυναῖκα ἓνα σαπουνάκ' καὶ κανένα πετσετάκ' καὶ διάφορα
φαγητά. Ἐκεῖ ἔμνησκανε ὅλες οἱ γυναῖκες καὶ γλεντούσανε.

Πρωτὶ πήγαινανε καὶ ἔμνησκαν ἔως τὸ βράδ'. Κατόπ' ἔπαιρνανε τὰ ὄργανα
στῆς μαμμῆς τὸ σπὶτ' καὶ χόρευανε, ἔως νὰ διαλύσ' τὸ πλῆθος τὰ μεσάνυχτα.
Ἡ μαμμὴ τίς εὐκιοῦνταν νὰ κἀν'νε πολλὰ παιδιὰ. Οἱ ἄδρροι ἀπαγορεύου-
σαν νὰ πᾶνε στὸ σπὶτ' τῆς μαμμῆς.

Ἔλεγανε τὰ δικά τς τὰ τραβούδια, γυναικεῖα, καὶ πὸ καμμιά μεθοῦσε κι ὅλα.

Ἔκανανε καὶ ἀστεῖα πολλὰ καὶ γελοῦσανε. Ἐπιανανε καμμιά γυναῖκα πὲ
τὰ χέρια, τὰ πόδια, δὴν ἔρριχνανε κάτ', δὴν ἔκανανε τρίκωλο.

Μόνε παδρεμένες πήγαινανε, ποὺ μπορούσαν ν' ἀποχτήσουν.

Κ' οἱ ἄδρροι γιόρταζανε καὶ γλεντούσανε στὰ μαγαζιά.

9 (ΛΑ 1104 Α' σ. 106-7)

Παρά Ἐλένης Λίλαινα, ἐτῶν 67, κατοίκου Ἀηβλάση παρὰ τὴν Μεσημβρίαν.

Τὸ πρωτὶ θανά πᾶμε στὴ μπάμπω, νὰ δὴ χύσμε νερὸ νὰ πλυθῆ. Θανά σκου-
πιστῆ πὲ δὴ βειτσέτα, θανά μᾶς κερᾶσ' κείν' ἓνα ποτῆρ' ρακὶ κ' ὕστερα θανά

¹⁾ Τρεῖς φορὲς δὴ χτυπούσανε κάτ'.

πάγ' καθεμιὰ στὸ σπίτι τς νὰ κἀν' ἑτοιμασία. Θανὰ σφάξ' πουλί, ὅ,τι ἤδανε.

Τὸ βράδ' θανὰ πάρ' τὸ τραπέζι τς (χαμηλὸ ξύλινο), εἴτε δὸ δαβᾶ τς μὲ τὰ φαγιά. Θανὰ πᾶμε κεῖ πέρα καὶ θανὰ στρώσ'με τραπέζια στὴ σειρὰ. Τί χαλβᾶδες, τί γάλατα, τί ὀρνιθόπλα, τί μιλίνες, τί πράματα! Μεγάλ' ἑτοιμασία.

"Υστερα θανὰ φᾶνε, θανὰ τραγουδοῦνε, θανὰ χορεῦνε· δὴ μπάμπω θανὰ ἔχ'νε πρόοδο, κείνηνα θανὰ ἔχ'νε μπροστινή. Εἶχε καὶ γαῖδα.

Κάθα μιὰ θανὰ στολίσ' δὴ μπάμπω μὲ λουλούδια, βασιλικοί, μὲ πράματα.

Οὔλεις οἱ γυναῖκες μαῖτσα τραβουδούσανε. "Υστερα θὰ νὰ πάρ' ἡ μπάμπω δὸ χορό, θανὰ πᾶμε στοῦ Θωμᾶ τὸ μαγαζί. Τὸ παιδί τ' ἤδανε, ὁ Γιώργης, ὁ Θωμᾶς ποῦ νὰ φανῆ!

"Αν φαινόδανε ἄδρας, τότε ξύμνωνανε, δὸν ἔπαιρνανε τὸ καλπᾶκ', νὰ δούς κεράσ'. Καὶ μεθούσανε κι ὅλα. "Ὀλη νύχτα χόρευανε.

Εὐκὲς τῆς μπάμπως: Νὰ νεῖναι γερές, νὰ χαίρ'δαι, νὰ κἀν'γε παιδιὰ, νὰ νεῖναι καλά...

10 (ΛΑ 1104 Α' σ. 89)

Παρά Θεοδοριᾶς Μπαλῆ, ἐτῶν 55, ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπαμπωγκινοῦ.

Κεῖν' δὴ μέρα θανὰ πάρμε τὰ ψωμιὰ μας, τὰ φαγιά μας, τὰ κρασιά μας, μιλίνες ἔφκιαναμε, καὶ θανὰ πᾶμε μέσα σ' ἓνα σπίτ' νὰ καθήσ'με, νὰ φᾶμε, νὰ πιοῦμε κρασί, κ' ἔπειτα νὰ σκωθοῦμε νὰ χορέψ'με. Μερικὲς φορέν'δρας, γέν'δρας μάσκες καὶ γλεντούσαμε, κάναμε ἄστεϊα. Μερικὲς φορὲς περνούσανε οἱ ἄδρας, μᾶς ἔπαιρνανε καὶ λογυρνούσαμε ὅλη δὴ βολιτεία μας, ἄδροι καὶ γυναῖκες· χορεύαμε καὶ γόρζαμε λόγερα δὴ Μεσέβρια ὅληνα, πὲ τὸ Κουμοῦλ' μέχρι τὶς Ἀξόπορτες κάτ' καὶ πάλε γυρνούσαμε καὶ πηαίναμε πάλε στὸ Κουμοῦλ' γυναῖκες, ἄδροι, παιδιὰ, ὅλ' ἡ Μεσέβρια.

Καὶ τὰ ὄργανα ἔπαιζανε μπροστά.

"Ενας ἄθροπος γέντανε μπάμπω. "Ὁ Σάββας τοῦ Μαρη γέντανε "ΑηΒασίλ'ς, μαζί πὲ τὸ πλῆθος. Δὲν εἶχε κόσμο νὰ μὴ διασκεδάσ'.

"Ετσ' ἔθιμα τὸ ἤῤοραμε μὲ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια.

11 (ΛΑ 1104 Α' σ. 5-8)

Παρά Ἀποστόλου Μανωλοπούλου Κοκκίνου, ἐτῶν 84, ἐκ Μεσημβρίας.

Τὸ Μπάμπω γκιουννοὺ στὸ Ἐρκέτς¹⁾

Τὸ μπάμπω γκιουννοὺ στὸ Ἐρκέτς, πὺν ἤιδας οἱ χοδροὶ οἱ Βούργαροι, οἱ γυναῖκες πῆαινανε στὴ μαμμή. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἅμα ἔρχοσαν ἡ μέρα αὐτή, ἤξεραν οἱ γυναῖκες, ἔκανανε δὴν ἐτοιμασία ἀποβραδύς. Καθαμιὰ θανά σφάξ' ἀπὸ ἓνα ὀρνίθ'.

Τὸ λοιπὸν, ἅμα ἔβγαινε ὁ ἥλιος, ὅλες οἱ γυναῖκες ἔβανανε στὶς λαβᾶδες πὸ μιὰ μιλίνα, ἓνα ὀρνίθ' καὶ μιὰ πίττα ψωμι καθαρὴ καὶ πὸ ἓνα κομμάτ' σαποῦν', κ' ἓνα πεσκίρ' καινούργιο. Ὅταν πῆαινανε στὴ μαμμή, ἡ μαμμὴ κάδανε στὸ μαξιλάρ', σὰ βασίλ'σα.

Ἄμα πῆαινανε τὰ πράματα, τὰ ἔπαιρνε μιὰ γυναῖκα, τὰ σήκωνε. Θὰ πάρ' ὕστερα ἡ γυναῖκα τὸ σαποῦν', θὰ πάγ' δὴ λέν' στὴ μαμμὴ γιὰ νὰ νιφτῆ. θὰ βάλ' τὸ σαποῦν' στὸ χέρ' τῆς μαμμῆς πάνου, θὰ πάρ' τὸ νερό, θὰ δὴ χύσ' νερὸ νὰ νιφτῆ, ἡ ἴδια ἢ γυναῖκα πὺν πηαίν'. Τὸ λοιπὸν θὰ δώκ' τὸ πεσκίρ' νὰ σκουπιστῆ, καὶ κεῖνο τὸ σαποῦν' καὶ τὸ πεσκίρ' μνήσκ' δῶρο στὴ μαμμή.

Τὸ ἔχ'νε ἓνα καλὸ συνήθειο κεῖνο, νὰ πᾶνε μιὰ φορὰ δὸ χρόνο νὰ νίψουνε τὰ χέρια τῆς μαμμῆς, γιὰτὶ ἡ μαμμὴ βάζ' τὸ χέρι δὴς στὸ σῶμα τῆς γυναῖκας. Ὅλες οἱ γυναῖκες τὸ κἀν'νε αὐτὸ τὸ συνήθειο, ὅσες ἔχ' στὴν ἐνορία τς. Ἐπειτα βάζ'νε τραπέζ', στρών'νε τσέργες καὶ κἀθ'δαι καὶ τρώγ'νε. Πηγαίν'νε καὶ λίγο κρασί μὲς στὰ μπακιράκια. Κατόπ' τὸ τραπέζ' σιέκ' ὅσο νὰ πάγ' ἡ μαμμὴ στὴ βρούσ'. Στέκεται κάτ', δὲ δὸ σκῶν'νε.

Ἐχ'νε καὶ δὸ γκαῖδατζῆ καὶ δὸ πληρών'νε. Πίν'νε, μεθοῦνε, δὸ γκουνδοῦνε κι ὅλα, ἀστεῖα λένε, κἀν'νε πολλὰ πράματα. Χορεύ'νε, διασκεδάζ'νε, ὥσπου νὰ ἔρτ' ἡ ὥρα.

Σκῶνται ὕστερα καὶ βάζ'νε δὴ μαμμὴ πὰ στ' ἀμάξ' καὶ μιὰ γριὰ κόμα, ἡ μαμμὴ νὰ μὴ ἴναι μονάχ'. Καὶ πολὺ δὴ προφυλάγ'νε, ὅπως οἱ φαντάρ' δὸ στρατηγό. Ἐχ' ἄλλ' μάγκες, πὺν πᾶνε καὶ πολεμοῦνε νὰ βγάλ'νε τὶς ρόδες τοῦ κάρου, νὰ πέσ' ἡ μαμμὴ. Κάθα μιὰ ἔχ' ἓνα ξύλο καὶ φυλάγ'νε. Γὼ φοβήθηκε τὸ μάι μ' ἀπὸ κεῖνες. Ἄδρες δὲ βοροῦνε νὰ σταθοῦνε γιὰτὶ πίν'νε, μεθοῦνε, πέφτουνε καὶ κάποτες. Οἱ ἄδρες τὶς μαζεῦουνε. Ἄλλοτες οἱ ἄδρες τὶς δέρονε κείνη δὴ μέρα ἢ γυναῖκα δέρον' δὸν ἄδρα, μιὰ μέρα δὸ χρόνο.

Γὼ ἔχω ἀκούσ', ἐπὶ Τουρκίας μιὰ χρονιά, κάποιος τζαντάρ'ς, χωροφύλακας,

¹⁾ Βουλγαρικὸ ὄρεινὸ χωριὸ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Μεσημβρίας.

χτύπ'σε μιὰ γυναῖκα, καὶ κεῖνες πήρανε τὰ σπαθιά τ', τὰ ντουφέκια τ', τὰ ἔσπασανε. Βάν'νε στὴ γαροούτσα δὴ μαμμὴ οἱ γυναῖκες, τρανοῦνε οἱ ἴδιες δὴ γαροούτσα, σκουδοῦνε τὶς ρόδες καὶ δὴ βηαίν'νε στὴ βρούσ'. Κατεβαίν' πὲ δὴ γαροούτσα, βρέχ'νε τὸ κεφάλι τς, τὰ χέρια τς, δὴ βάζ'νε πάλε στὴ γαροούτσα καὶ δὴ βηαίν'νε πάλε στὸ σπίτι τς· δὴν ἀφήν'νε κεῖ δὴ μαμμὴ καὶ φεύγουνε, καθαμιὰ στὸ σπίτι τς.

Τὸ ἔχ'νε, γιορτάζ' ὥστε ἡ μαμμὴ. Τελειών'νε ὅλες οἱ γιορτὲς καὶ κατόπ' ἴνεται αὐτὴ ἡ γιορτὴ δὸ χρόνο μιὰ φορὰ. Τὸ ἠῦρανε καὶ τὸ ἔχ'νε νὰ τιμήσ'νε δὴ μαμμὴ, ὅπως πηγαίν'νε σὲ μιὰ ὀνομασία. Κι ἅμα δγιοῦνε ξένον ἄθροπο, πηαίν'νε, ζητοῦνε δῶρο. "Αμα δὲ δούς δώκ'". . .

"Ἐχ'νε καθαμιὰ ἓνα μπακιράκ' κρασί μὲ βασιλικὸ νὰ μοςκίζ'".

12 (ΛΑ 1104 Β' σ. 34)

Παρά Σοφοκλέους Χατζηγιάννογλου, ἐτῶν 66, ἐξ Ἀγγιάλου.

Τῆς ἡμέρας ἡμέρα.

"Ἐτυχα σὲ κάποιον χωριὸ Βουργάρικο, στὸν Κισλάλερε. Πῆγα νὰ συνάξω βερσεδέδες. Ἦμανε στὸ μαγαζὶ καὶ ἄκ'σα πὸ μακριὰ πὸν ἔρχονταν ἡ γάιδα καὶ κατόπ' ὅλες οἱ γυναῖκες καὶ κρατούσανε στὰ χέρια τσότρες μὲ κρασί. Εἶχανε μαζὶ καὶ δὴ μαμμὴ, ντυμέν' μὲ διάφορες ἐνδυμασίες, πισκιούλια, κορδέλλες κρέμου-δας, μὲ πούλια χρυσὰ στὸ κεφάλ', ἤρτανε στὸ μαγαζὶ.

"Ἐγὼ ἀναγκάστ'κα νὰ φύγω. Μόλις θανά φύγω, μὲ πιάν'νε στὴ βόρτα κι αὐτὲς ἤθελαν νὰ μὲ ρίξ'νε κάτω. Γιὰ νὰ γλυτώσω ἐγὼ ἀναγκάστ'κα καὶ εἶπα δὸ μπακάλ' καὶ τὶς ἔδωκε δέκα ὀκάδες κρασί, κ' ἔτσ' γλύτωσα καὶ ἔφυγα.

Οἱ ἄντρες ἐκεῖν' δὴ μέρα ἦδας κρουμμέν' σ' ὄλο τὸ χωριό, δὲ φαίν'δας.

"Ἐκεῖν' ἡ μέρα εἶναι τῆς γυναίκα γιορτὴ, μιὰ φορὰ τὸ ἔτος, καὶ γλεντίζ'νε καὶ χορεύ'νε ἕως τὸ πρωῖ. Δὸ ρίχν'νε κάτω, δὸ τρανοῦνε, δὸ χτυποῦνε, δὸ γυμνών'νε, γιατί εἶναι μεθυσμένες καὶ δὲν ξέρ'νε τί κάν'νε. Κι ὅ,τι νὰ σὲ κάν'νε δέ'ναι δικαστήριο. Ὁ ἴδιος ὁ δικαστὴς δὲ σὲ δικάζ'. Σὲ λέγ' «εἶναι τὸ ἔθιμο».

Τὰς ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰδήσεις ἀριθμῶ ὡς ἑξῆς:

13. Συμ. Μανασσείδης. Ἱστορ. Λεξ. (Φιλ. Σ. ΚΠ. ἀριθ. χειρ. 3796) σ. 84 - 87 (=ΛΑ 288). Μαράσια Ἀδριανουπόλεως.

14. Κ. Παπαϊωαννίδης. Θρακικὰ Α' 1928 σ. 458. Σωζόπολις.

15. Κ. Φ(αλιτάιτς). Μπουκέτο 3 Ἰανουαροῦ. 1929. Κίτρος, Ἀμάτοβον κτλ.

16. Β. Δεληγιάννης. Τς Μπάμπως ἡ μέρα. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. τόμ. 3 (1936) σ. 196 - 200. Ἀμπελοὶ Νιγρίτης.

Συνοψίζοντες τὰς ἀνωτέρω εἰδήσεις διακρίνομεν τὰ ἐξῆς κύρια τοῦ ἐθίμου στοιχεῖα:

1. Κύριον πρόσωπον, περὶ τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ ὅλη ἐορτή, εἶναι ἡ μαῖα τοῦ χωρίου, τῆς δ' ἐορτῆς μετέχουν μόνον γυναῖκες, καὶ δὴ κάθε γυναῖκα πὺν τεκνώνει (1), μόνο παντρεμένες πὺν μπορούσαν ν' ἀποχτήσουν (8), αἰ μὴ ἀπολέσασαι ἔτι πᾶσαν ἐλπίδα τεκνοποιίας γυναῖκες (14), ὅλες οἱ παντρεμένες... ἐξὸν ἀπ' τὶς χῆρες καὶ τὶς ἄτεκνες (16). Λεύτερα κορίτσια δὲν ἄφηναν (2).

2. Πρόσωπα βοηθητικά: δύο ἢ τρεῖς γραῖαι ὡς βοηθοὶ τῆς μαμμῆς (3. 11. 16), καλεσμένες τῆς μαμμῆς (3).

3. Ἐπίσκεψις τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν μαμμὴν καὶ προσφορὰ δώρων, ἰδία πραγμάτων καταλλήλων εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς. Προσφέρονται σαποῦνι, πετσέτα, μανδήλα, φαγητά, ποτά, γλυκύσματα, χρήματα. Ἄλλαι προσφοραὶ: ἓνα ταπι ἀλεῦρι σταρήσιο μ' ἓνα κερί (σπερματώτο) μπηγμένο στὴ μέση (16)· μιὰ πίττα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ κεντημένη μὲ μαχαίρ' καὶ πηρούν' (1).

4. Νίψις τῶν χειρῶν τῆς μαμμῆς ὑφ' ἐκάστης τῶν ἐπισκεπτομένων γυναικῶν· συμβολικαὶ πράξεις σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸν τοκετόν: τὸ νερὸ (ζεστό) χύνεται πάνω στὰ χέρια (τῆς μαμμῆς), μπιροῦν¹⁾, μαζωμένο, γιὰ νὰ γίν' γλήγορα τὸ παιδί (2)· ἓνα κλωνὶ βασιλικὸς μέσ' στὸ νερὸ καὶ τὸ νερὸ θὰ τὸ χύσ' πάν' στὰ χέρια ἔτσ' χλιαρό, ὄλο μεμιᾶς (3). Προγνωστικὰ διὰ τὸ γένος τοῦ τεχθησομένου: θὰ τὴ βρουμυτήσ' τὴ γαραφίτσα (τὸ μπακιράκ') καὶ θὰ τὴν κἀν' πὲ τὸ ποδάρ' ἔτσ' καὶ θὰ δγῆ: ἄμα νεῖν' τάνάσκελα, θὰ κάμ' κορίτσ', ἄμα νεῖν' μπρούμυτα, θὰ κἀν' ἄγόρ' (3).

5. Στολισμὸς τῆς μαμμῆς καθημένης ἐπὶ θρόνου (σὰ νύφη 6. 13—σὰν βασίλισσα 11): τῆς βάφανε μὲ κοκκινάδι τὰ μάγουλα (6)· τῆς βάζανε στὸ κεφάλι λουλούδια χροσωμένα (μὲ τὸ βαράκ') (2. 3. 6. 9. 16), στὸ λαιμὸ φλουριά (13), πλεξοῦδες ἀπὸ κρεμμύδια καὶ σκόρδα (4), μπρουλιές ἀπὸ σταφίδες, χαρούπια, σῦκα, φουσκες (ἀπὸ καλαμπόκι) (3. 4)· τῆς βάζανε ἓνα κρεμμύδ' σὲ μιὰ κλωστή μ' ἓνα τσάκνο γιὰ κλειδί (γιὰ ὠρολόγι) (3). Οἱ γυναῖκες στόλιζαν τὴ μπάμπω καὶ τὶς δυὸ γριές πὺν εἶχε καλεσμένες ἢ μπάμπω· καὶ σ' αὐτὲς ἔβαναν τὶς μπρουλιές (3).

6. Σύμβολα δεικνυόμενα εἰς τὰς γυναῖκας (ἀνδρεῖον καὶ γυναικεῖον μόριον). Φίλημα αὐτῶν καὶ πράξεις εἰκονικαί: ἔκαναν τ' ἀστεῖα μὲ κἀνα λουκάνικο· κεῖνο τὸ λουκάνικο τό 'κλαιγαν, τὸ φιλοῦσαν (2). Ἐνα ἀντρήσιο πρᾶμα κἀνουν: ἓνα πράσο, ἓνα σειζοῦκ', ἓνα λουκάνικο· ὅπου βροῦνε τρῶπα ἀνοι-

¹⁾ λ. τουρκ. μεμιᾶς.

«Μάτιος» από την Προτομαγιά των γυναικών της Μεσημβρίας (σελ. 18)

χτή, τὸ ρωκὼν'νε (3). Μὲ ξύλο ἢ μὲ χῶμα, μὲ πηλό, ἔκαναν ἓνα ἀντροῆσιο προᾶμα· τὸ στολίζαν μὲ κάτι λουλούδια, ὅπως καὶ τὴν Πρωτομαγιά, ἢ μιὰ τῆς ἄλλης τὸ ἔδινε· τὸ φιλοῦσαν, τὸ ἀγκάλιαζαν καὶ ἔκαναν πὸς τὸ βάζουν σὲ καμιάνα. Ἔκαναν καὶ τὸ γυναικείο καὶ τ' ἀντάμωναν, ὅπως ἐκτελειέται τὸ φυσικὸν καθῆκον (4). Τὸ γυναικείο τὸ φκιάνουν μ' ἓνα κομμάτι τομάρι μαλλιαρό· τὸ σκίζουν καὶ τὸ κάνουν τὸ ὅμοιο· τὸ στολίζουν μὲ διάφορα ἄνθη... καὶ τὸ προσφέρουν στὴν παραμάννα μὲ τὸ ἀντροῆσιο· ὕστερα ὅλες οἱ ἄλλες χίνονταν σύσσωμα στὸ δωμάτιο ποὺ ἦταν ἢ μπάμπω, τὸ ἀγκάλιαζαν αὐτὸ τὸ προᾶμα καὶ ἢ μιὰ τὸ ἔδινε τῆς ἀλληνῆς καὶ τὸ χαϊδεύαν, τὸ φιλοῦσαν (5). Δύο τρεῖς ἀπ' τὶς γεροντότερες μαζί θὰ φκιάσουν τὸ πέος (μὲ πράσο καὶ ἔντερα χοίρου)· μὲ ἓνα λουκάνικο φρέσκο σχηματίζουν τὸ γυναικείο αἰδοῖο, περνοῦν ἀπομέσα του τὸ πέος, γιὰ νὰ δείχνουν καὶ τὰ δυὸ μαζί κάποια φυσικὴ πράξη καὶ κατόπι μιὰ ἀπ' τὶς γυναῖκες, ποὺ ἔκαναν τὶς προετοιμασίες αὐτές, παίρνει τὸ πέος μὲ ἓνα γουδοχέρι μαζί, ἀνοίγει τὴν θύρα λίγο, γιὰ νὰ τὸ δείξῃ στὶς γυναῖκες, ποὺ μαζεύτηκαν πρὸ πολλοῦ στὸν προθάλαμο περιμένοντας μὲ τὰ φαγητά τους, γιὰ νὰ τὸ ἴδουῦν... Πλησιάζει ἢ πρώτη. Ἐκείνη ποὺ κρατεῖ τὸ πέος ἀπομέσα τὴν λέγει: «φίλησέ το καὶ ἔμπα μέσα». Μὲ μεγάλη προθυμία ἐκείνη θὰ τὸ φιλήσῃ καὶ θὰ ἔμπη... Ἀμα θὰ τελειώσουν ὅλες, θὰ τὸ βάλουν ἀπάνον στὸ τραπέζι καὶ ἂν τύχῃ καὶ ἔλθουν κατόπιν καὶ ἄλλες, θὰ τὸ χαϊδέψουν ἑλαφρὰ μὲ τὸ χέρι τους, θὰ τὸ φιλήσουν καὶ θὰ ποῦν: ὦ ὦ ὦ ὦχ! τί ὠραῖο!... Κεῖνη ποὺ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἓνα τῆς χέρι τὸ πέος μὲ ὅλα τὰ ἑξαορτήματά του καὶ ἂν ἔλθουν γυναῖκες ἐξωτερικὲς, ποὺ δὲν ἔλαβαν μέρος στὴν τελετὴ ἢ κορίτσια γιὰ σεργιάνι, τὶς τὸ πηγαίνει καὶ κάρει ἔμπρὸς τους τέτοιο σχῆμα ποὺ δείχνει τὴ συνουσία (16).

7. Εὐχαὶ τῆς μαμμῆς πρὸς τὰς γυναῖκας: Νὰ πολυτεκνήσουν (4)· νὰ κάν'νε πολλὰ παιδιά (8)· νὰ νεῖναι γερές, νὰ χαίρ'ται, νὰ κάν'νε παιδιά, νὰ νεῖναι καλά (9).

8. Συμπόσιον τῶν γυναικῶν εἰς τὸ σπίτι τῆς μαμμῆς. Οἶνοποσία. Ἄσεμνα ἄσματα καὶ χοροὶ περὶ τὴν τραπέζαν προεξαρχούσης τῆς μαμμῆς. Κεῖνη ποὺ σέρνει τὸ χορὸ θὰ κρατῇ στὸ ἓνα τῆς χέρι τὸ πέος (16). Αἰσχρολογία. Ἄσεμνα παιγνίδια (π. χ. τὸ τρίκωλο, 7 καὶ 8).

9. Μεταμφιέσεις (1. 2. 3. 6. 10).

10. Φρούρησις τῆς μαμμῆς. Προφυλάξεις μὴ οἱ ἄνδρες κλέψουν τὴν μαμμή (11. 16).

11. Ἐξοδος εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ χοροὶ εἰς τὴν πλατεῖαν καὶ τὰ καφενεῖα. Οἶνοποσία, μέθη.

12. Ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας. Ἐξαναγκασμός τῶν συλλαμβανομένων ἀνδρῶν εἰς προσφορὰν οἴνου. Ξεγύμνωμα τῶν δυστροπούντων (2. 3. 6. 12. 15. 16).

13. Πομπή τῆς μαμμῆς ὄχουμένης ἐφ' ἀμάξης πρὸς τὴν πηγὴν καὶ κατακλισμὸς αὐτῆς δι' ὕδατος (1. 2. 11. 13). *Τὴν ἄμαξαν σύρουσι δύο νέοι ἐξευγμένοι εἰς τὸν ζυγὸν* (13).

14. Σκοπὸς τῆς ἑορτῆς τῶν γυναικῶν: *τοῦχαν σὲ καλό, γιὰ ν' ἀποχτοῦν παιδιὰ (2)· τό 'χουννε νὰ τιμήσουνε τὴ μαμμὴ (11)· ἢ παραμάννα εἶναι ὡς ἕνας ἐλευθερωτῆς, μέγας γιατρὸς γι' αὐτὲς καὶ εἶναι πρὸς τιμὴν τῆς (5). Εἶναι τῆς γυναίκας γιορτὴ (12).*

15. Ἀπλοῦν συμπόσιον τῶν γυναικῶν. Ἄνδρας μετημφιεσμένος εἰς μαμμὴν. Ἐκφυλισμὸς τοῦ ἐθίμου εἰς τὰ ἀστικά κέντρα (Μεσημβρίαν, Ἀγχίαλον, Σωζόπολιν) (10).

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης γίνεται σαφὴς ὁ ὅλος χαρακτήρ τῆς ἑορτῆς: εἶναι «τῆς γυναίκας γιορτὴ» ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τεκνογονίας παρὰ τῶν ἱκανῶν πρὸς τοῦτο γυναικῶν· διὸ καὶ ἡ μαῖα, ἡ βοηθὸς τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ, τιμᾶται παρ' αὐτῶν ὡς βασίλισσα ἢ ὡς θεὰ Εἰλείθυια ἢ Γενετυλλίς, καθημένη ἐπὶ θρόνου καὶ ἐστολισμένη μὲ χρυσᾶ κοσμήματα καὶ μὲ τὰ σύμβολα τῆς ἀφθονίας, ἥτοι ὄρμαθούς σύκων καὶ ἄλλων ξηρῶν καρπῶν, τὰ δὲ «δεικνυόμενα» εἰς τὰς γυναῖκας σύμβολα, τὰ ὁποῖα αὐταὶ ἀσπάζονται ὡς τι ἱερὸν καὶ ἅγιον, εἶναι φαλλὸς ἢ φαλλὸς καὶ κτεῖς ἐν ἐνώσει, ἀποτελοῦντα σαφὲς λείψανον τῆς πρωτογόνου φαλλικῆς λατρείας¹⁾. Πρὸς τὸν χαρακτήρα δὲ τοῦτον τῆς ἑορτῆς συνάδουν καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα κατ' αὐτὴν εὐθυμία καὶ αἰσχρολογία, τὰ ἄσεμνα ἄσματα καὶ οἱ ὀργιαστικοὶ χοροί, αἱ μιμικαὶ πράξεις συνουσίας καὶ αἱ ἐκφερόμεναι εὐχαί. Εἶναι δ' ἀξιοσημείωτον ὅτι τὰ αὐτὰ σύμβολα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ αἰσχρολογία ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων τῆς αὐτῆς θρακικῆς περιοχῆς, ἀποβλέποντα εἰς τὸν αὐτὸν καὶ ἐκεῖνα σκοπὸν ἥτοι τὴν ἐπιτευσιν γονιμότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀριθ. 4, ποία διασκέδασις ἐπακολουθεῖ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου εἰς τὸ χωρίον Μπάνα, μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀγνείας τῆς νύμ-

¹⁾ Ἡ ἔννοια τοῦ φαλλοῦ ἐνυπάρχει προφανῶς καὶ εἰς τὸ *κερὶ* (σπερματοέτο), τὸ ὁποῖον εἶναι «μψηγμένο στὴ μέση» τοῦ ταψιοῦ μὲ τ' ἄλεϋρι πού προσφέρεται ὡς δῶρον εἰς τὴν μαμμὴν (16)· ὁμοιάζει δηλ. μὲ τὸ ὄρθιο καὶ ἐπιχρυσωμένο πράσο τῆς *κουνουμιᾶς*, ἥτοι τῆς πίτας πού τοποθετεῖται ἐμπρὸς στὰ πόδια τοῦ Μπέη τὴν Δευτέραν τῆς Τυρινῆς εἰς τὸ Ὀρτάκιο. Βλ. Κ. Ρωμαῖον, *Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης*. Ἀνατύπωση. 1944 σελ. 94 κέ.

φης. Ὁμοίως εἰς τὸν Ναίμονα (ΛΑ 1104 Γ' σ. 193) «οἱ γυναῖκες τῆ Δευτέρα μεθοῦν, γέν'δαι ὅπως στὰ καρναβάλια, βάν'νε ἀντρίκια ροῦχα καὶ κán'νε ἀστεῖα, χορεύ'νε, γελοῦνε, ὅπως καὶ στῆς Μπάμπως τῆ μέρα. Κάθα μιὰ ἔχ' κ' ἓνα μπουκάλ' κρασί, λένε καὶ τραβούδια ἀχαμνά».

Οἱ πήλινοι ἢ ξύλινοι φαλλοὶ ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τὰ ἔθιμα τῶν γυναικῶν καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πρωτομαγιάς ἐν Μεσημβρία καὶ Ἀγγιάλω, συνωδεύοντο δὲ μὲ ὄλας ἐκεῖνας τὰς μιμικὰς πράξεις, τὰς ἀσφαλιζούσας μαγικῶς τὸν γάμον καὶ τὴν γονιμότητα¹⁾. Οὕτω «στὴ Μεσέβρια δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἔπρεπε νὰ βγιοῦν ὄξω, νὰ κán'νε κ' ἓνα στεφάν' νὰ κρεμάσ'νε. Γέν'δας παρέες παρέες. Θανά σκωθοῦν τὸ πρωῖ δὴ βρωτομαγιά καὶ θανά πάρ'νε ἢ καθεμιὰ τὰ φαγιά τς, τὰ ψωμιά τς, τὰ ριζόγαλά τς, νὰ γεμίσ'νε τὰ καλάθια τς καὶ νὰ πᾶνε ὄξω στὸ Μάιο. Θανά πᾶνε κεῖ πέρα, στοῦ κῦρ Ἀνεγνώστ' τ' ἀβέλ' ποπίσ', σ' ἓνα μεγάλο μέρος ποὺ ἦσανε τ' ἀλώνια, ὁ μύλος ὁ πέτρινος. Στὸ δρόμο μαζεύανε λογιῶ λογιῶ χόρτα. Ἄμα ἔβγαινανε στὸ Ἰσιάδ', θανά καθήσ'νε νὰ φᾶνε, ἢ μιὰ νὰ πῆ τὸ δικό τς, ἢ ἄλλ' τὸ δικό τς καὶ νὰ διασκεδάσ'νε. Μόνε γυναῖκες. Παιδιά μεγάλα δὲν ἔπαιρνανε μαζί τους. Ὅπου εἶχε πρασινάδα, οἱ γυναῖκες σέρνοντας πᾶν στὰ χόρτα κ' ἔλεγαν: Φάε, μουνί, χορτάρ'²⁾. Καὶ τὰ κορίτσια ἔλεγαν: Καὶ τοῦ χρόν' βιλάρα. Εἶχανε καὶ μιὰ βιλάρα μὲ κεραμιδόχωμα ἢ μὲ ξύλο, δὴ στόλιζανε μὲ πρασινάδες, λουλούδια διάφορα κ' ἢ μιὰ δὴ σερβίρ'ζε στὴν ἄλληνα. Δὴν εἶχανε ὁμορφα φκιασμέν'. Τὸ σχῆμα καθαρὸ, καθαρὸ. Δὴ βάφανε κόκκινη (ἄμα ἦταν ἀπὸ ξύλο), καὶ δὴ λέγανε μάϊο³⁾. Ἄδροι καὶ παιδιά δὲν ἄφηνανε νὰ ζυγώσ'νε. Τραβουδούσανε τὰ τραβούδια ποὺ ἔλεγανε καὶ τὶς ἀποκριές. Δὴ βιλάρα δὴν εἶχανε οἱ παρρεμένες. Οἱ στεῖρες φυσικὰ εἶχανε δὸ γαημὸ δὸ βερσοσότερο. Μεθύσια

¹⁾ Περὶ τῶν συμβόλων τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ coitus, ὡς τοῦ ἰσχυροτέρου μαγικολατρευτικοῦ μέσου τοῦ εἶδους τούτου, βλ. Mengis ἐν Handwört. d. deutschen Aberglaubens III 149-153, Eckstein, αὐτ. III 387 κέ. καὶ Kummer, αὐτ. III 748 κέ. Πρὸβλ. M. Nilsson, Griech. Feste 1906, σελ. 261 καὶ Geschichte der griech. Religion I 1941 σελ. 108 κέ.

²⁾ Καὶ αἱ γυναῖκες τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, τῶν διαχειμαζόντων εἰς τὴν Βλάστην Δυτ. Μακεδονίας, κατ' ἀνάμνησιν τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου, ἐλέγετο ὅτι τὴν ἄνοιξιν, ὅτε τὸ λιβάδι ἐπρασίניζεν, ἐτρίβοντο ἐπὶ τῆς γλῶσσης λέγουσαι: maku pitsa iarba (=φάε, μουνί, χορτάρι).

³⁾ Ὁ Κυριαῖκος Καλαϊτζῆς, τὸν ὁποῖον συνήντησα τὸ 1937 πρόσφυγα ἐκ τῆς Μεσημβρίας εἰς τὴν Νέαν Μεσημβρίαν (16 χλμ. ἔξω τῆς Θεσπλίκης) εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πήλινου φαλλόν, τὸν ὁποῖον καί μοι παρεχώρησε. Γυναῖκες Μεσεμβρινές, ἐπιστρέφουσαι τὸ ἀπόγευμα τῆς Πρωτομαγιάς τοῦ 1920 ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν εἰς τὴν πόλιν, ἐζήτησαν νὰ τὰς πάρῃ εἰς τὸ ἀμάξι του. Ὅταν κατέβηκαν, ἐλησμόνησαν μέσα στὸ ἀμάξι «τὸ Μάιο» καὶ κατόπιν ἐντράπηκαν νὰ τὸν ζητήσουν. Τώρα ἀπόκειται εἰς τὴν μουσειακὴν συλλογὴν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ δημοσιεύεται ἐν τῷ συνημμένῳ πίνακι.

δὲ γίνδας τότε. Εἴχανε τὰ φαητά τς, ὄχι κρασιά. Τραβουδούσανε κ' ἓνα: Καλόγερε τ' ἀδράχτια σου κτλ. Οἱ ἄδρροι πῆαινανε χόρτια, δικές τους παρέες (ΛΑ 1104 Α' 85. 297 Γ' 91 καὶ 159) ¹⁾.

Μία μόνον ἐκ τῶν τελετῶν τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς ἔχει ἄλλον, εὐετηρικόν, σκοπόν: ἡ πομπή πρὸς τὴν πηγὴν μὲ τὴν μαμμὴν ἐποχουμένην ἐφ' ἀμάξης καὶ ὁ κατακλυσμός αὐτῆς δι' ὕδατος, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν μόνον τινὲς ἐκ τῶν ἀφηγηθέντων (1. 2. 11. 13). Αὕτη προφανῶς ἀνήκει εἰς τὰ ἐθιζόμενα κατ' ἄλλην θρακικὴν ἑορτήν, τὸν λεγόμενον Κούκερον, καὶ ἐξ αὐτῆς εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μαμμῆς, ἀνάγεται δὲ εἰς τὰ ἀρχαῖα Σατουρνάλια ἀποβλέπουσα διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς βλαστήσεως ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς, ὡς εἶδομεν, ἑορτάζεται ὁμοίως καὶ ὑπὸ τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς αὐτῆς βορειοθρακικῆς περιοχῆς τὴν 8ην Ἰανουαρίου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *μπάμπιν δέν*, ἀλλ' αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας τῇ βοηθείᾳ τοῦ φίλου Δ. Πετροπούλου ἠδυνήθην νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ἐκ βουλγαρικῶν πηγῶν, εἶναι γενικῆς μορφῆς καὶ δὲν ἐμφανίζουσι ποία ἡ ἐξάπλωσις τοῦ ἐθίμου ἀνὰ τὴν Βουλγαρίαν. Οὕτω ἐν τῇ Βουλγαρικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Danzof ἀναφέρεται ὅτι «τὴν ἡμέραν αὐτὴν πολὺν πρῶτ' οἱ μαμμῆς πηγαίνουν εἰς τὰ σπίτια, ὅπου ἔχουν ξεγεννήσει, φέρουσι μέλι ἀνακατωμένο μὲ κεχρὶ καὶ ἀλείφουσι μ' αὐτὸ τὰ στόματα, τὰ μάτια καὶ τὰ μάγουλα τῶν μικρῶν παιδιῶν, κάτω τῶν 7 ἐτῶν, ἐνῶ ἀκόμη εὐρίσκονται στὸ κρεβάτι τους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας αἱ γυναῖκες πὺν ἔχουν παιδοκομήσει μέσα στὸ χρόνον, πὺν πέρασε, κάνουν μαζὶ μὲ τὰ παιδιά τους ἐπισκέψεις στὴ μαμμὴ πὺν τίς ξεγέννησε κ' ἐκεῖ φιλοξενοῦνται καὶ διασκεδάζουσι» ³⁾. Κατ' ἄλλας πληροφορίας «Ἡ μαμμὴ, πὺν δέχεται τὰς ἐπισκέψεις, παίζει διάφορα ἀστεῖα παιγνίδια, κάνει γκριμάτσες, δείχνει τὴ γλῶσσα κτλ. Εἰς αὐτὰς τὰς διασκεδάσεις δὲν παρίστανται ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες ἔχουσι ἐλευθερίαν. Δι' αὐτὸ λέγουσι: τὴν ἡμέρα τῆς μαμμῆς στὸ σπίτι κελαηδεῖ ἡ κότα. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἡ μαμμὴ περνάει μάλλινη κλωστή γύρω στὸ κεφάλι καὶ τὸ πρόσωπο τῶν παιδιῶν καὶ λέγει διὰ τὰ ἀρσενικά: βάνω μαλλιὰ, μουστάκι, γένεια, διὰ τὰ θηλυκὰ παι-

¹⁾ ΛΑ 1104 Β σ. 1: Στὴν Ἀχελὼ δὴ βρωτομαγιά οἱ γυναῖκες ἔβγαινανε στοὺς μπαξέδες, στ' ἀμπέλια, ὅπου εἶχε πρασινάδα. Σέρονοντας πὰν σιὰ χόρτια. Οἱ ἄδρροι ξέροντας ὅτι θὰ πᾶνε σιὰ χόρτια, ἔκαναν ξύλινες βιλάρες καὶ τίς ἔρριχναν, νὰ τίς εὗρουσι οἱ γυναῖκες.

²⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, Παραδόσεις σελ. 1263 κέ. καὶ Κ. Ρωμαῖον, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης. Ἀνατύπωση. (Ἀρχ. θρακ. θησ. τ. ΙΑ' 1944-45) σελ. 91. Τούναντιον κατὰ τὸν Μ. Nilsson, Gesch. d. gr. Religion I 483, οὐδὲν ἔχουσι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι περὶ βασιλέως τῶν Σατουρνάλιων.

³⁾ Ν. καὶ Ἡ. Νιάντσοφ, Βουλγαρικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Σόφια 1936 σελ. 94 λ. Babinden.

διά: βάνω μαλλιά. Την ημέρα τῆς μαμμῆς βαφτίζουν στο ποτάμι τις νιόνυφες πὸ παντρεύτηκαν ἐκεῖνο τὸ χρόνο. Συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, κουμπάροι, ἀδέρφια κλπ. πηγαίνουν τὴ νύφη στο ποτάμι. Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, ἡ νιόνυφη μπαίνει μέσα στο νερό, κάνει τὸ σταυρό της, ὕστερα ξαπλώνεται μέσα στο νερό, πότε στὴ μιὰ μεριά, πότε στὴν ἄλλη, τρεῖς φορές. Ὑστερα πᾶνε ὅλοι στο σπίτι της κ' ἐκεῖ τοὺς κερνάει, φιλεῖ τὸ χέρι τους καὶ καθέννας τῆς προσφέρει κάποιο δῶρο»¹⁾. Κατὰ παλαιότεραν εἶδησιν «ἡ μαμμὴ κρατεῖ μαύρη κλωστή ἀλειμμένη μὲ μέλι καὶ κεχρὶ ἀνακατεμένα καὶ τὴν κολλάει στο μέτωπο καθενὸς στο σπίτι καὶ λέγει: Νὰ εἶσαι πάντα φρέσκος σὰν αὐτὴ τὴν κλωστή! Νὰ παίρνης πάχος σὰν αὐτὸ τὸ κεχρὶ, νὰ πληθαίνης σὰν τὸ μελίσι στὴν κυψέλη... Αἱ γυναῖκες πὸ ἐγέννησαν ἐκεῖνο τὸ χρόνο καὶ ἄλλες νέες γυναῖκες πηγαίνουν στο σπίτι τῆς μαμμῆς καὶ κάθε μιὰ φέρνει φαγητό, κρασί καὶ ρακὶ καὶ ὅλη τὴν ἡμέρα ἐκεῖ τρῶνε, πίνουν καὶ διασκεδάζουν»²⁾.

Εἰς τὰς εἰδήσεις αὐτὰς δὲν ἐμφαίνεται ὁ φαλλικός χαρακτήρ τῆς ἑορτῆς τῶν Βουλγαρίδων γυναικῶν τῆς παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον περιοχῆς καὶ φαίνεται ὅτι αὐταὶ καὶ τὴν συνήθειαν αὐτὴν, ὡς τόσας ἄλλας, παρέλαβον παρὰ τῶν παροικούντων Ἑλλήνων.

Γυναικεῖαι ἑορταὶ μὲ τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἐφημέρου γυναικοκρατίας, τελούμεναι σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἶναι καὶ ἐξ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν γνωσταί. Οὕτως εἰς τὴν βόρειον Brabant αἱ γυναῖκες τὴν Δευτέραν μετὰ τὰ Θεοφάνια ἔχουν τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ λαμβάνουν φιλοδωρήματα παρὰ τῶν ἀνδρῶν. Εἰς τὰς Βρυξέλλας ἡ ἡμέρα τῶν γυναικῶν ἑορτάζεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου· κάθε ἄνδρας πρέπει νὰ φιλοδώρησῃ τὴν γυναῖκα του καὶ νὰ τὴν ὑπακούῃ, μετὰ δὲ τὸ ἑορταστικὸν δεῖπνον, πὸ γίνεται τὸ βράδυ εἰς κάθε οἰκογένειαν, ν' ἀφήσῃ τὴν γυναῖκα του νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὸ κρεβάτι³⁾. Εἰς τὴν Γερμανίαν αἱ ἑορταὶ τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, ὁ ὁποῖος ἐν Βεστφαλία καὶ Mark λέγεται «μὴν τῶν γυναικῶν», εἰς δὲ τὴν δανικὴν νῆσον Seierö «μὴν τῶν ὑπάνδρων γυναικῶν». Καὶ ὅπου δὲ λείπει ὁ ρητὸς αὐτὸς χαρακτηρισμὸς, ὁ Φεβρουάριος διακρίνεται μὲ ποικίλα ἔθιμα ὡς ὁ μὴν, καθ' ὃν ἰδιαίτερα προνόμια καὶ ἐλευθερίαι ἀνήκουν εἰς τὰς γυναῖκας⁴⁾. Εἰς παλαιοὺς λογαριασμοὺς κοι-

¹⁾ *Νάϊντεν Γκέροφ*, Λεξικὸν τῆς βουλγαρ. γλώσσης μὲ ἐξηγήσεις λέξεων βουλγαρικῶν καὶ ρωσικῶν. Φιλιπούπολις, 1895 λ. babin den.

²⁾ *Γ. Κ. Ρακόβσκι*, Ὀδηγὸς ἢ Ἐγχειρίδιον. Ὀδησὸς 1859 σ. 2. (βουλγ.).

³⁾ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* II 1759, IX 238.

⁴⁾ *Handwörterb. d. d. Aberglaubens* IX 235.

νοτήτων τῆς Γερμανίας, ἀνερχομένους μέχρι τοῦ 15 αἰῶνος, ἀναγράφονται χρηματικαὶ χορηγίαι τῶν ἀρχῶν διὰ διασκεδάσεις τῶν γυναικῶν· πρόκειται δηλ. περὶ παλαιοῦ ἀνεγνώρισμένου δικαιώματος. Διὰ ν' ἀναφέρω ἓν παράδειγμα, κατὰ τινὰ ἐκθεσιν τοῦ 1681, ἀποκειμένην εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς περιφερείας Kolmar «αἱ γυναῖκες ἐν Weyher, Walbach καὶ Zimmerbach ἐώρτασαν μίαν ἡμέραν, ἣ ὁποία ὠνομάζετο «ἡμέρα τῶν γυναικῶν». Συνηθροίσθησαν εἰς τὴν δημοσίαν πλατεῖαν, αἱ περισσότεραι μετημφιεσμέναι. Καθεμία ἐκράτει τὸ φαγητόν της εἰς τὴν χεῖρα. Ἐπῆραν κρασί ἀπὸ τὴν ἀποθήκην τῆς κοινότητος, ἐγέμισαν δύο μικρὰ πιθάρια καὶ τὰ ἐφόρτωσαν εἰς ἓνα ἄλογον, πὺν ὠδηγοῦσε μία γυναῖκα μασκαρεμένη με κουδούνια. Κάθε φούρναρης καὶ κάθε κάπηλας ὄφειλε νὰ τοὺς δώσῃ ἓνα πλαστό. Ἡ κοινότης τοὺς ἔδωκε καὶ 12 Gulden· μετὰ αὐτὰ ἠγόρασαν ἓνα μέγαλον τράγον καὶ τὸν ἐστόλισαν με κουδούνια. Ἐπειτα ἐπῆγαν μετὰ τὰ ὄργανα εἰς τὸ διοικητήριον, ἐπειδὴ ὁ Διοικητὴς ὄφειλε νὰ τοὺς δώσῃ βούτυρον. Ἐτρωγαν εἰς τὸν δρόμον, ἔψηναν κοτόπουλα καὶ ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸν τράγον. Οἱ ἄνδρες δὲν ἐπετρέπετο νὰ βλέπουν τί γίνεται ἔξω ἕως τὸ βράδυ. Αἱ γυναῖκες ἔκαμναν παντὸς εἴδους τρέλλες καὶ ἔρορχναν πέτρες στὰ παράθυρα. Ἦτο ἡ 24 Φεβρουαρίου 1681»¹⁾. Ὡς γνωστόν, ὁ τράγος, ὡς καὶ ἄλλα ἄρρενα ζῶα, εἶναι σύμβολον ἐνσαρκῶνον τὴν δύναμιν τῆς γονιμότητος, καθὼς καὶ οἱ φαλλοί.

Ὅμοιοι ἀγυρμοὶ ὑπάνδρων, ἐνίοτε μετημφιεσμένων, γυναικῶν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μετὰ τραγούδια καὶ φωνάς, διὰ νὰ συλλέξουν λίπος, αὐγὰ καὶ ποτά, συνηθίζονται τὴν Πέμπτην πρὸ τῶν ἀπόκρεων εἰς τὴν Ρηνανίαν. «Ὅσον ἀφθονώτερον ρεύσῃ τὸ οἰνοπνευματῶδες ποτὸν καὶ λύσῃ τὰς γυναικείας γλώσσας, τόσον ζωηρότερον αἱ γυναῖκες συμπεριφέρονται. Ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ ἀγυρμός, ἐπακολουθεῖ συμπόσιον. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν ἄνδρα, πὺν θὰ πέσῃ τότε εἰς τὰς χεῖρας τῶν συμποσιαζουσῶν γυναικῶν! Παρὰ τὸν πότον καὶ τὸ συμπόσιον ἡ συνέλευσις μετετρέπετο εἰς ἓνα εἶδος δικαστηρίου τῶν γυναικῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐτήρουν καθαριότητα καὶ ἠμέλουν τὴν περιποίησιν τῶν παιδιῶν. Ὅτι δ' εἰς τοιαῦτα γυναικεῖα συμπόσια παρουσιάζοντο ἐκστατικὰ φαινόμενα προκύπτει ἀπὸ ὀρισμένα περιστατικά»²⁾. Εἰς τὴν Φλάνδραν τὸ Σάββατον τῶν Ἀπόκρεων

¹⁾ Zeitschrift für Volkskunde, N. F. 4, (1933) 140. Βλ. καὶ Handwört. d. d. Aberglaubens IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 141. Διὰ πλείονα βλ. J. Müller, Der Donnerstag vor Fastnacht im Rheinischen, αὐτόθι, N. F. 2 (1931) 235 κέ. Περὶ τῶν καὶ ἀλλαγῶν τῆς Γερμανίας τελουμένων ὑπὸ τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν Πέμπτην τῶν Ἀπόκρεων βλ. Paul Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch. Berlin u. Leipzig 1936 σελ. 165. Περὶ τῶν ἐν Ἑλβετίᾳ τελουμένων τὴν 21 Φεβρ. βλ. E. Hoffmann - Krayen, Feste und

λέγεται Σάββατον τῶν γυναικῶν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐν Eecloo ὅλαι αἱ ὑπανδροὶ γυναῖκες παρακάθηνται εἰς κοινὴν τράπεζαν, διὰ νὰ πιοῦν καφέ, νὰ φᾶνε τηγανίτες καὶ νὰ παίξουν χαρτιά· μόνον δ' ἀργὰ τὸ βράδυ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἄνδρας νὰ προσέλθουν καὶ νὰ συνδιασκεδάσουν ¹⁾).

Ἐφορμὴν εἰς γυναικείας διασκεδάσεις δίδουν καὶ ἰδιαίτερά τινα περιστατικά, ὡς ἡ εἰσδοχὴ νέων μελῶν εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν γυναικῶν. Οὕτως εἰς Hunsruck μετὰ τὸν πραγματικὸν γάμον γίνεται ὁ λεγόμενος γυναικεῖος γάμος, καθ' ὃν αἱ γυναῖκες μένουν μόναι καὶ κάμνουν παντὸς εἴδους τρέλλες ²⁾).

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην αἱ γυναικεῖαι ἑορταὶ ἀρχικῶς ἦσαν εὐετηρικαὶ τελεταί, εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὁποίων ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο κατ' ἐξοχὴν ἐνδεδειγμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτελοῦντο αὐταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ ἔαρ ³⁾).

Διάφορον ἄποψιν διατυπώνει ὁ Richard Wolfram ⁴⁾. Οὗτος εἰς τοὺς γυναικεῖους αὐτοὺς ἑορτασμοὺς βλέπει ἀνεξαιρέτως ὁργανώσεις τῶν γυναικῶν ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ μὲ ὅλως διάφορον τὸν κύκλον τῆς δράσεως αὐτῶν καὶ μὲ ὅλως εἰδικὰς τὰς μορφὰς τῶν ἐκδηλώσεών των. Καὶ εἰς αὐτὰς ὅμως, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν, εὐρίσκει τὰς σκοτεινὰς δυνάμεις τῆς ἐκστάσεως, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὰς συνηθείας τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἄλλ' ἐνῶ αἱ ὁργανώσεις τῶν νέων καὶ τῶν ἀνδρῶν, ἠνωμένων λατρευτικῶς, ἐνέχουν σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν, «αἱ γυναικεῖαι ὁργανώσεις συγκεντρώνονται προπάντων περὶ τὸ κύριον ἔργον τοῦ φύλου των, τὴν μητρότητα». Διὸ καὶ κύριον θέμα τῶν γυναικείων συναθροίσεων εἶναι, κατὰ τὸν Wolfram, ἡ ἐκλογὴ τῆς μαίας. Αὕτη ἐπακολουθεῖ, ἰδίᾳ ἐν Ἄλσατία, εἰς τὴν συνεστίασιν τῶν γυναικῶν, ἣτις τελεῖται κατὰ τὴν ἀνοιξιν, μετὰ δ' ἓνα εὐτυχῆ τοκετὸν ἡ γυναικεῖα κοινωνία ἐμφανίζεται, ἰδίᾳ ἐν Δανία, ἐν πλήρει δράσει. Κατὰ παλαιότερας μάλιστα εἰδήσεις ἐκ Δανίας καὶ δὴ τοῦ 13ου αἰῶνος ἐκστατικοὶ ἀγυρμοὶ γυναικῶν ἀναφέρονται μετὰ τὴν γέννησιν παιδίου μὲ πλήρη ἀποκλεισμὸν τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ μὲ ἐκστατικὰ φαινόμενα εἰς τὰς πομπὰς καὶ συνεστιάσεις τῶν γυναικῶν ⁵⁾).

Ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν γυναικείων τούτων συγ-

Bräuche des Schweizervolkes, Neubearbeit. durch P. Geiger, Zürich 1940 σελ. 109.
Προβλ. Handwörterb. d. d. Abergl. II 1759.

¹⁾ Handwörterb. d. d. Abergl. IX 237.

²⁾ Zeitschr. f. Volksk. N. F. 4, 142, ἐνθα παραπομπαί.

³⁾ P. Geiger, Deutsches Volkstum in Sitte u. Brauch. Berlin 1936 σ. 27 καὶ 165.

⁴⁾ R. Wolfram, Weiberbünde ἐν Zeitschrift f. Volkskunde N. F. 4, (1933) 137-146.

⁵⁾ Βλ. τὰς περιγραφὰς ἐν Zeitschrift f. Volkskunde, N. F. 4, 142 κέ.

κεντρόσεων ὡς ὠργανωμένων ἐνώσεων, ἡ γνώμη τοῦ R. Wolfram, ὅτι «εἰς τὸ κέντρον ὅλων τῶν γυναικείων ἐορτῶν εὐρίσκεται ἡ γονιμότης προπάντων τοῦ ἀνθρώπου», εἶναι κατ' ἐμὲ ὀρθοτάτη¹⁾.

Ἐν ᾧ ὅμως εἰς τὰς γυναικείας ἐορτὰς τῆς Γερμανίας, τῆς Δανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ ἐθίμου μόνον ἐκ μεμονωμένων τεκμηρίων ἐμφαίνεται καί, ὡς ὁ Kummer παρατηρεῖ, «δὲν ἔχομεν ἐπὶ γερμανικοῦ ἐδάφους καμμίαν μαρτυρίαν περὶ τῶν εὐετηρικῶν ἐκείνων ἐορτῶν, τῶν ὑπὸ γυναικῶν μόνον ἀγομένων, οἷαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου διὰ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος κλπ.»²⁾, εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν, ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι καταφανὴς καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν αἱ μετέχουσαι εἰς αὐτὴν γυναῖκες, καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τῆς παναρχαίας φαλλικῆς λατρείας, τὰ ὁποῖα ἡ ἡμέρα τῆς μαμμῆς διασώζει. Ὅθεν ἡ παρεξέτασις αὐτῆς πρὸς τὰς ὁμοίας τὸν χαρακτήρα ἐορτῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰς ἀγομένας ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ἦτοι τὰ Θεσμοφόρια καὶ τὰ Ἄλῳα καὶ τὰ Ἐλευσίνια, εἶναι δικαιολογημένη.

Ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν μόνη ἡ Θράκη διασώζει τοιαύτην ἐορτὴν, ἰδίᾳ εἰς τὴν παραλίαν λωρίδα, τὴν περιλαμβάνουσαν ἀρχαιοτάτας ἐλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Ἀπολλωνίαν ἢ Σωζόπολιν, τὴν Μεσημβρίαν καὶ τὴν Ἀγχίαλον

¹⁾ Zeitschr. f. Volkskunde N. F. 4, 142-146. — Ὁ Kummer, Handwörterb. d. d. Aberglaubens II 1758 κέ. ἀντικρούων ὅλας τὰς ἐξενεχθείσας γνώμας περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς γυναικείας ἀποκριᾶς καὶ τῶν ὁμοίων ἐορτῶν τῶν Γερμανίδων, παραλληλίζει αὐτὰς πρὸς τὸ γνωστὸν ἐθιμον τῆς ἀστείας ἐναλλαγῆς τῶν ρόλων μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου, τῆς γινομένης τὸ πάλαι ἅπαξ τοῦ ἔτους, δεχόμενος ὅτι αὐταὶ συνέστησαν πιθανῶς κατὰ ξένον πρότυπον «ὡς τις ἀντίδρασις τῆς συνειδήσεως κατὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς γυναικός, ὡς τις ἀνεπίφθοнос παραχώρησις τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν μὴ ἐλευθέραν γυναῖκα: Πρέπει μιὰ φορὰ τὸν χρόνον νὰ ἔχη καὶ αὐτὴ τὴν ἡμέραν της... Ἔτσι αἱ γυναῖκες λαμβάνουν ἀνδρικὰ δικαιώματα καὶ ἐλευθερίας, ἐνίστε ἐλευθερίαν χοροῦ καὶ γλεντιοῦ». Νομίζω ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι πολὺ ὀρθολογιστικὴ καὶ ὅπως ἀντίθετος πρὸς ὅσα ἀλλαχοῦ τοῦ Handwörterbuch ἐκτίθενται. (Βλ. Jungbauer, αὐτ. IX 235 κέ. λ. Weibermomat). Ἔτσι δὲν ἐξηγεῖται διατὶ αἱ ἡμέραι τῶν γυναικῶν συμπίπτουν μὲ τὸν Φεβρουάριον, «τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔαρος, ὅτε ἡ ἐρωτικὴ ζωὴ ἐξυπνᾷ εἰς ὅλην τὴν φύσιν καὶ ἐξωτερικεῦεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ χορῷ καὶ ἐν τῇ τρελλῇ συμπεριφορᾷ τῆς ἀποκριᾶς, πού συμπίπτει μὲ τὸν μῆνα αὐτὸν» (Jungbauer). Δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ τόσον εὐρεῖα διάδοσις τοῦ ἐθίμου. Βεβαίως εἶναι γενικὴ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson (Gesch. d. gr. Religion I 482), παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἢ τάσις, ν' ἀφήνουν μιὰν φορὰν χαλαρὰ τὰ ἡνία καὶ ν' ἀδιαφοροῦν διὰ τὰς ἐξ ἔθους καὶ νόμου ἐπιβεβλημένας σχέσεις, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ροπὴ καὶ μόνη δὲν ἀρκεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν ἐθίμων, εἰς ὠρισμένον ἀποβλεπόντων σκοπόν.

²⁾ Handwörterb. d. d. Abergl. II 1758.

μετὰ τῶν παρακειμένων εἰς αὐτὰς ἑλληνικῶν χωρίων, τῶν ὁποίων ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρ διατηρήθη ἐν ἀδιασπαστῷ συνεχείᾳ ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττη· διότι καὶ πολλὰς ἄλλας τελετὰς καὶ συνηθείας τοῦ ἀρχαίου βίου (θυσίας ταύρων καὶ κριῶν, μιμικὰς εὐετηρικὰς παραστάσεις [*Καλόγηροι Βιζύης*], στοιχεῖα ὀργιαστικῆς λατρείας [*Ἀναστενάρια*] κλπ.) εὐρίσκομεν διατηρουμένας ἐκ παλαιοτάτων χρόνων εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου Θράκης καταγομένων Ἑλλήνων.

Ἐν πρώτοις τὰ Θεσμοφόρια, ἢ μᾶλλον διαδεδομένη ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἑορτῶν, εἶχον μὲν ἀγροτικὸν χαρακτήρα, καθόσον οἱ «*θεσμοί*», ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ ἑορτή, ἦτοι τὰ λείψανα τῶν εἰς τὰ «*μέγαρα*» κατὰ τὰ Σκιροφόρια ριπτομένων ζωντανῶν χοιριδίων καὶ τῶν ἐκ ζύμης παρεσκευασμένων συμβόλων (ὄφρων καὶ φαλλῶν), ἀνακομιζόμενα ἐκεῖθεν κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν Θεσμοφορίων ὑπὸ τῶν λεγομένων *ἀντλητριῶν* ἀνεμειγνύοντο μὲ τὸν σπόρον διὰ τὴν ἐπιχειμένην σπορὰν πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως προσδώσωσι νέας δυνάμεις εἰς τὴν μετὰ τὸν θερισμὸν ἐξηντλημένην γῆν ¹⁾, ἀλλὰ ταῦτα (τὰ σκίρα ἢ οἱ θεσμοί), κατὰ τὸν σχολιαστὴν «*τὸν αὐτὸν λόγον ἔχοντα περὶ τῆς τῶν καρπῶν γενέσεως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς*» προσδίδουν εἰς τὴν ὅλην ἑορτὴν καὶ ἕτερον, εἰδικὸν σκοπὸν.

Ὡς γνωστὸν, αἱ γυναῖκες κατὰ τὰ Θεσμοφόρια ἐζήτουν νὰ προκαλέσουν γονιμότητα ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀγρούς, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτάς ²⁾. Τοῦτο ἐμφαίνει αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς τρίτης ἡμέρας: *Καλλιγένεια*, ἣτις διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο πλήρης τελετῶν, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν τεκνογονίαν. Ἐκ τούτου προῆλθε προφανῶς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα θεότης *Καλλιγένεια*, τὴν ὁποίαν αἱ γυναῖκες ἐπεκαλοῦντο εἰδικῶς τὴν τρίτην ἡμέραν. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἑορτῆς συνέτεινον ὠρισμένοι πράξεις: τ' ἀμοιβαῖα σκώματα καὶ αἱ λοιδορίαι τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἐπισκεψίν των παρὰ τῇ Δήμητρὶ ἐν Ἀλιμοῦντι, ἢ βρωσίς καρπῶν ροιᾶς, τὰ κτυπήματα τῷ «*μορόττω*» ³⁾, ἡ λύσις τῶν δεσμῶν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατουμένων, ἡ χρῆσις πλαστικῶν *cuppi* καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἣς, κατὰ τὸν Θεοδώρητον, «*ἤξιοῦτο ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις παρὰ τῶν τετελεσμένων γυναικῶν*» ⁴⁾.

¹⁾ *L. Deubner*, *Attische Feste*. Berlin 1932, σ. 44 καὶ 51. *M. Nilsson*, *Geschichte der griech. Religion I*, 1941, σ. 435.

²⁾ *M. Nilsson*, ἔνθ' ἀν. σ. 436. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ *Greek popular religion*, New York 1940 σελ. 26. Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. I. Θ. Κακριδῆ. Ἀθήνα 1953, σελ. 23.

³⁾ *Μόροττον*, ἐκ φλοιοῦ πλέγμα τι, ᾧ ἔτυπον ἀλλήλους τοῖς Δημητρίοις (*M. Nilsson*, *Griech. Feste*, 1906, σελ. 323).

⁴⁾ *L. Deubner*, ἔνθ' ἀν. σ. 57 κέ. Χρῆσις τοιαύτη τοῦ γυναικεῖου κτενὸς ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια, ὅπου κατὰ τινὰς φαλλός, κατ' ἄλλους κτεῖς ὁ γυναικεῖος

Αὐτὴ ἡ νηστεία, εἰς ἣν αἱ γυναῖκες ὑπεβάλλοντο κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν σχολάζουσαι παρὰ τῆ θεῶ, σκοπὸν εἶχε, κατὰ τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλόν μου L. Deubner, «ἵνα ἀπηλλαγμένοι πάσης ἐνοχλητικῆς ἐπιδράσεως καταστῶσι δεκτικαὶ τῶν γονιμοποιῶν δυνάμεων, ὧν τὴν διείσδυσιν ἀνέμενον τὴν τρίτην ἡμέραν»¹⁾. Διὸ καὶ εἰκάζεται ὅτι οἱ θεσμοί, τ. ἔ. τὰ μὲ τὰς δυνάμεις τῆς γῆς πεφορτισμένα σύμβολα, ἀντλούμενοι ἐκ τοῦ βάρους καὶ ἐπιτιθέμενοι ἐπὶ τῶν βωμῶν ἠδύναντο ἴσως ἐκτὸς τῆς σπορᾶς νὰ χρησιμοποιηθῶσι τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Καλλιγενείων εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν²⁾. Γνωστοῦ δ' ὄντος ποίαν σημασίαν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς τὴν τεκνογονίαν, ὡς σύνθημα καὶ κορύφωσιν τοῦ τελείου γάμου, καὶ πόσον ζωηρὸς πρέπει νὰ ἦτο εἰς τὰς γυναῖκας ὁ πόθος τῶν πολλῶν τέκνων, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς τρίτης ἡμέρας τῆς ἑορτῆς, δηλ. ἡ ἐξασφάλις τελείων ἀπογόνων, σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέδωκε καὶ ἀπέβη εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν γυναικῶν ὁ κυριώτερος τῆς ἑορτῆς σκοπός. Εἶναι δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους γνωστὴ ἡ ἐλευθεριότης καὶ τὸ σφοδρὸν πάθος, μὲ τὸ ὁποῖον αἱ γυναῖκες ἀφωσιοῦντο εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἑορτὰς καὶ μάλιστα τὴν τῆς Γενετυλλίδος, ὥστε λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς θαυμαστῆς ἔμμονῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Θράκης εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις νὰ φαίνεται πιθανὴ ἡ σχέσις τῆς σημερινῆς γυναικείας ἑορτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν.

Εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης παρουσιάζει ὁμοιότητα καταπληκτικὴν καὶ πρὸς ἄλλην γυναικείαν ἑορτὴν τῆς ἀρχαιότητος, τὰ Ἀλῶα. Ταῦτα ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις τῆ 26 Ποσειδεῶνος (Δεκέμβρ. - Ἰανουαρ.) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητά τινα εἰς τε τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τοῦ ἑορτασμοῦ πρὸς τὰ Θεσμοφόρια. Ἀλλ' ἐνῶ ταῦτα εἶναι ἑορτὴ τῆς σπορᾶς τῶν δημητριακῶν, ἐκεῖνα τελοῦνται «ἐπὶ τῆ τομῆ τῆς ἀμπέλου καὶ τῆ γεύσει τοῦ ἀποκειμένου ἤδη οἴνου». Ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ εἶναι μυστήρια τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ὑπεισήληθε καὶ ὁ Διόνυσος. Ὅθεν τὰ Ἀλῶα εἶναι οἶονεὶ «συνένωσις στοιχείων τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου· ἀφορμὴ δι' αὐτὴν ἦτο ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἀμπέλους, τὰ ἔθιμα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος»³⁾.

ἦτο τὸ περιεχόμενον τῆς κίστης, ἐξ ἧς «ἐλάμβανεν» ὁ μουόμενος. Τί ὅμως ἀληθῶς ἐθεῶντο οἱ μύσται, θὰ μείνῃ, ὡς λέγει ὁ M. Nilsson, πάντοτε κρυπτόν. (Βλ. τὰς ἀντιρρήσεις ἐν L. Deubner, ἐνθ' ἀν. σ. 79 κέ. καὶ M. Nilsson, Gesch. d. griech. Religion I 109 καὶ 623-628.

¹⁾ L. Deubner, ἐνθ' ἀν. 55 κέ.

²⁾ L. Deubner, ἐνθ' ἀν. 59.

³⁾ M. Nilsson Gesch. der griech. Relig. I 438, βλ. καὶ σελ. 109. Κατὰ τὸν Nilsson, αὐτ. 553, ὁ Διόνυσος μεταγενεστέρως εἰσήληθεν εἰς τὰ ἔθιμα, τὰ συνημμένα μὲ τὴν ἀμπελοουρ-

Ἦδη ὁ οἶνος ἀπέκειτο ἕτοιμος εἰς γεῦσιν καὶ τὸ δῶρον τοῦ φαλλομόρφου θεοῦ καθίστα ἐντονώτερον τὸν ὀργιαστικὸν χαρακτῆρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ποσειδεῶνος μηνός. Ἐνῶ δηλαδὴ κατὰ τὰ Θεσμοφόρια φαλλοὶ ἀπαντῶσι μόνον μεταξὺ τῶν μυστηριωδῶν «θεσμῶν», οἵτινες ἐκομίζοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς νηστείας ἐκ τῶν «μεγάρων», τὸ δὲ ἔθιμον τῶν *cunpi* διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην δὲν μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς, τοῦναντίον κατὰ τὰ ἀλῶα καὶ πήλινοι φαλλοὶ ἀνετίθεντο καὶ μάλιστα καὶ ἐλατρεύοντο καὶ ὁ κτεῖς ὁ γυναικεῖος, ὁ τόσον σπάνιος ἐν τῇ ἑλληνικῇ λατρείᾳ¹⁾, ἐνεφανίζετο· διότι ρητῶς ἀναφέρεται, ὅτι αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν τελετὴν «ἐβάσταζον εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα» καὶ τὰ αὐτὰ σύμβολα, ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἐπετίθεντο εἰς τὰς τραπέζας, ἐφ' ὧν ὑπῆρχον ὅ,τι γῆ καὶ θάλασσα παράγουσι, ὁ δὲ οἶνος ἔρρεε ἀφθονος, λύων τὴν γλῶσσαν τῶν συμποσιάζουσῶν γυναικῶν²⁾. Ἡ αἰσχρολογία καὶ ἡ χρῆσις γεννητικῶν συμβόλων, ἡ ἀνάθεσις πηλίνων φαλλῶν καὶ ἡ θεία τιμὴ, ἧς οὗτοι ἠξιοῦντο, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἀνδρῶν καὶ ὁ ὅλος χαρακτῆρ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλῶων, πολλῶ μᾶλλον ὢν ἀγαλίνωτος ἢ κατὰ τὰ Θεσμοφόρια, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τελούμενα σήμερον ἀκόμη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς μαμμῆς ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Θοράκης, παρουσιάζουν τῶ ὄντι καταπλήσσουν ὁμοιότητα. Αὐτὸς ὁ χρόνος τῆς ἀρχαίας τελετῆς (26 Ποσειδεῶνος) δὲν ἀπέχει καθόλου ἀπὸ τὸν χρόνον τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν σημερινῶν γυναικῶν τῆς Θοράκης. Οὐδ' ὑπάρχει ἄλλη τις ἐξήγησις τοῦ λόγου, δι' ὃν ἡ σημερινὴ *γιορτὴ τῆς γυναῖκας* τελεῖται τὴν 8ην Ἰανουαρίου ἢτοι εἰς τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος³⁾. Δὲν λείπουν δ' ἐξ αὐτῆς οὐδ' αὐτὰ «τὰ δεικνύμενα» ἄλλης Ἐλευσινίου τελετῆς, λίαν

γίαν, καὶ δὴ μὲ τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ *Greek popular religion* σελ. 32, Ἑλλην. λαϊκὴ θρησκεία. Μετάφρ. Ι. Θ. Κακριδῆ, σελ. 30.

1) *M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion I* 109.

2) Βλ. *L. Deubner Att. Feste* 61, ἔνθα καὶ τὸ Λουκιάνειον σχόλιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐν Ἐλευσίνι τελετὴν τῶν Ἀλῶων: «...ἐν οἷς προτίθεται αἰσχύναις ἀνδρεῖοις εἰοκότα... Ἐν ταύτῃ καὶ τελετῇ τις εἰσάγεται γυναικῶν ἐν Ἐλευσίνι καὶ παιδιαὶ λέγονται πολλαὶ καὶ σκώματα. Μόνοι δὲ γυναῖκες εἰσπορευόμεναι ἐπ' ἀδείας ἔχουσιν ἃ βούλονται λέγειν· καὶ δὴ τὰ αἰσχιστα ἀλλήλαις λέγουσι τότε... ἀναφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλας πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἰσχρὰ καὶ ἄσεμνα, βαστάζουσαι εἶδη σωμάτων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖά τε καὶ γυναικεῖα. Ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τραπέζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμουσαι βρωμάτων... Παρατιθέασι δὲ τὰς τραπέζας οἱ ἄρχοντες καὶ ἔνδον καταλιπόντες ταῖς γυναιξὶν αὐτοὶ χωρίζονται ἔξω διαμένοντες... Πρόσκειται δὲ ταῖς τραπέζαις καὶ ἐκ πλακοῦντος κατεσκευασμένα ἀμφοτέρων γενῶν αἰδοῖα».

3) Ὅτι παρετυμολογία τυχόν τοῦ ὀνόματος τῆς ἁγίας Δομνῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάθεσιν τῆς γυναικείας ταύτης ἑορτῆς ἐξ ἄλλης ἡμέρας εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας, δὲν μοῦ φαίνεται πιθανόν.— Τὴν συμφωνίαν εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς θορακικῆς ἑορτῆς πρὸς τὰ Ἀλῶα παρατήρησεν ἤδη ὁ *K. Ρωμαῖος*, ἔνθ' ἀν. σ. 104, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὴν «τυχαίαν».

συγγενοῦς, ὡς γνωστόν, πρὸς τὰ Θεσμοφορία, τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων¹⁾.

Καὶ εἶναι μὲν ἐκ διαφόρων τεκμηρίων καὶ ἐξ εἰκονικῶν παραστάσεων, ἃς ὁ Deubner προσήγαγε²⁾, πιθανὴ ἢ συσχέτισις τῶν Ἀλώων πρὸς μαγικὴν εὐετηρικὴν τελετὴν, ἀλλ' ὡς ὁ M. Nilsson ἐτόνισε «σπανίως μία ἑορτὴ πρὸς πρόκλησιν γονιμότητος περιορίζεται ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου»³⁾. Ὁ ἐπικρατῶν ρόλος τῶν γεννητικῶν συμβόλων «περὶ ὧν, κατὰ τὸ σχόλιον, διηγοῦνται ὡς πρὸς σύνθημα τῆς τῶν ἀνθρώπων σπορᾶς γινομένων» καὶ δὴ ὁ περιορισμὸς τῆς τελετῆς μεταξὺ τῶν γυναικῶν, καὶ μάλιστα τῶν ὑπάνδρων, θέτει εἰς τὸ κέντρον καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀλώων, ὡς καὶ τῆς τρίτης ἡμέρας τῶν Θεσμοφορίων καὶ τῶν μέχρι τῆς σήμερον τελουμένων γυναικείων ἑορτῶν, τὴν γονιμότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅθεν ἡ ἑορτὴ τῶν γυναικῶν τῆς Θοράκης, τὴν ὁποίαν ἐν ἀρχῇ ἐξητάσαμεν καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μαῖα ἐπέχει θέσιν θεᾶς Γενετυλλίδος, σύμβολα δὲ ἀνδρεία καὶ γυναικεῖα «δεικνύονται» εἰς τὰς γυναῖκας, αἵτινες κατόπιν συμποσιάζουσαι συμπεριφέρονται μὲ τὴν ἐλευθερίαν γλώσσης, τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰς θεσμοφοριαζούσας καὶ ἀλφαζούσας προγόνους των, ζητοῦσαι, ὡς καὶ ἐκεῖναι, ν' ἀσφαλίσωσι διὰ λόγων καὶ πράξεων καὶ συμβόλων γονιμότητα δι' ἑαυτὰς καὶ πολυπαίδιαν, παρέχει ὄχι ἀπλῶς ἐν νεώτερον ἀνάλογον, κατάλληλον πρὸς κατανόησιν τῶν ὁμοίων τελετῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ζωντανὸν κατάλοιπον ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας.

16-8-53

¹⁾ Βλ. M. Nilsson, *Gesch. d. Gr. Rel.* I 620. 626 κέ.

²⁾ L. Deubner, ἔνθ' ἀν. 65 κέ.

³⁾ M. Nilsson, *Griech. Feste* 323. Βλ. καὶ K. Ρωμαῖον, *Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θοράκης*, σελ. 102 κέ. 110.

Η ΑΚΛΗΡΙΑ

ΕΙΣ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ ἔθιμον τῆς διαζεύξεως ἔνεκα ἀτεκνίας ἢ τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οὕτως ἐν Μάνη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν — ἴσως καὶ σήμερον ἀκόμη — εἰς περίπτωσιν στειρότητος τῆς γυναικὸς ἢ γεννήσεως θηλέων μόνον τέκνων, ὁ σύζυγος προσελάμβανεν ἐνίοτε ἄλλην τῇ συγκαταθέσει τῆς πρώτης. Πρὶν ὅμως προβῆ εἰς τὴν προᾶξιν ταύτην, ὄφειλε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς συγγενεῖς τῆς ὑπὸ ἀντικατάστασιν συζύγου: «*πρῶτα τὸ λέει στοὺς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του*»¹⁾. Ἡ οὕτω λαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἔκαλεῖτο *σύγγρια*²⁾ ἢ *συγκόρμισσα* ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην, ἣτις, ἐπέχουσα θέσιν πενθερᾶς περίπου, ἐξηκολούθει νὰ διαμένῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, διευθύνουσα τὰ τοῦ οἴκου, ὡς καὶ πρότερον, καὶ ἀπολαύουσα σχετικοῦ σεβασμοῦ παρὰ τῆς δευτέρας³⁾. Δὲν ἀπεκλείοντο ὅμως ἀντιζηλῖαι, ἔριδες καὶ διαπληκτισμοὶ μεταξὺ τῶν δύο γυναικῶν, ἐξ οὗ αἱ παροιμιώδεις φράσεις: *τρώγονται σὰ σύγγριες*⁴⁾ ἢ *σὰν κακὲς συγκόρμισσες· ποιὸς εἶδε δυὸ συγκόρμισσες νὰ περπατοῦν ἀντάμα κ.ἄ.δ.*

Φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶχεν εὐρείαν σχετικῶς διάδοσιν ἐν Μάνη κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὡς συνάγεται ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ ἐπισκόπου Γυθείου Ἰωσήφ, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐν ἔτει 1864⁵⁾. Εἰς τὴν ἀναφορὰν

¹⁾ ΛΑ (=Λαογραφικοῦ Ἀρχείου χειρόγρ.) ἀρ. 1159 Β' σ. 177 (Γ. Ταρσούλη, Καλάμαι 1938).

²⁾ Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ἐκ τοῦ συν-γραῖα βλ. Δ. Ἰ. Γεωργακά, Ἑτυμολογικά καὶ σημασιολογικά. Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) σ. 131-2.

³⁾ Ἰ. Β. Πατσουράκου, Ἠθογραφία. Ἡ Μάνη καὶ οἱ Μανιάται. Πειραιεὺς 1910 σ. 58. Πρβλ. Π. Καλονάρον, Ἠθογραφικὰ Μάνης. Ἀθῆναι 1934 σ. 43.

⁴⁾ ΛΑ 1159 Β' σ. 177 (Γ. Ταρσούλη, Καλάμαι 1938). Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας, ἀρ. 346 σ. 137 (Κ. Ρωμαῖος, Βούρβουρα 1920).

⁵⁾ Βλ. Σταύρου Χ. Σκοπετιᾶ, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μάνης. Ἐπ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 107.

ταύτην ὁ ἐπίσκοπος καυτηριάζει ἐκείνους, οἵτινες, στερούμενοι τέκνων ἕνεκα στειρότητος τῆς γυναικός των ἢ ἔχοντες μόνον θήλεα, προσλαμβάνουν εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ σκοπὸν ν' ἀποκτήσουν κληρονόμους, καὶ δευτέραν σύζυγον· τοῦτο δὲ γίνεται μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν γονέων καὶ λοιπῶν συγγενῶν ἀμφοτέρων τῶν οὕτως ἐρχομένων εἰς κοινωνίαν γάμου. Παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ζητεῖται, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 658 τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἡ τιμωρία τῶν οὕτω συζώντων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο τότε εἰς 30 μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν πέντε δήμων, Λαγίας, Κολοκυνθίου, Μαλαυρίου, Καρουνπόλεως καὶ Γυθείου.

Τὸ γεγονός τῆς προσλήψεως δευτέρας συζύγου καὶ παρ' ἀνδρῶν ἐχόντων μόνον θήλεα τέκνα, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐπισκόπου, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κρατούσης ἐν Μάνη, ὡς καὶ εἰς τινὰς ἄλλους τόπους, ἀντιλήψεως, ὅτι κληρονόμος εἶναι τὸ ἄρρεν τέκνον ¹⁾, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀκλήρος εἶναι ὄχι μόνον ὁ ἄπαις, ἀλλὰ καὶ ὁ στερούμενος ἀρρένων ἀπογόνων.

Ὅμοίων ἀντιλήψεων ἀποτέλεσμα εἶναι καὶ τὸ ἐν Μάνη ἐπίσης κρατοῦν ἔθιμον, καθ' ὃ γυνὴ χήρα, ἄτεκνος οὔσα, ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκογένειαν τοῦ θανόντος συζύγου καὶ «νὰ πάη στοῦν ἄλλουνοῦνε της», δηλαδὴ εἰς τοὺς ἰδίους συγγενεῖς, ὡς μὴ ὑπάρχοντος πλέον δεσμοῦ μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἐκλιπόντος. Ἐὰν τυχὸν ἡ χήρα κατελείπετο ἔγκυος, παρέμενε παρὰ τῇ οἰκογενεῖα τοῦ θανόντος μέχρι τοῦ τοκετοῦ. Ἐὰν ἐγεννᾶτο ἄρρεν, ὥφειλε νὰ τὸ ἀναθρέψῃ, διαμένουσα πάντοτε εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου. Ἄν τυχὸν ἐγκατέλειπε τὴν ἀνδρικήν στέγην μετὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος τέκνου, κατεδικάζετο παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐσκόλεψε, ἔλεγον δι' αὐτὴν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τῆς ἐπεβάλλετο ν' ἀφήσῃ, ἀπερχομένη, τὸ γεννηθὲν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός ²⁾. Δέον ἐν τέλει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἦτο συνήθως νέα πτωχῆς οἰκογενείας ³⁾.

Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐθίμου μαρτυρεῖται σποραδικῶς, μὲ μικράς τινὰς παραλλαγάς, καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους. Ἐν Κρήτῃ, ὡς προκύπτει ἐξ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου τοῦ ἔτους 1842, γίνεται συμφωνία μεταξὺ συζύγων, κατοίκων τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου, βεβαιουμένη παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, καθ' ἣν γυνὴ, ἄτεκνος οὔσα, δίδει τὸ δικαίωμα εἰς τὸν σύζυγον νὰ νυμ-

¹⁾ *I. Β. Πατσουράκος*, ἐνθ' ἀν. σ. 40. Κατὰ πληροφορίαν ἐκ χειρογρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου (1478 σ. 113, *Μ. Τσάκωνα*, Μανιάκι 1941), ἐν Πυλῖα θεωρεῖται ὡς κληρονόμος τὸ ἀρσενικὸ παιδί, κληρονομοῦν συνήθως τὴν ἀκίνητον περιουσίαν. Παρόμοια ἔθιμα εὗρισκόμεν καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Ἑλλάδι.

²⁾ *Π. Καλονάρος*, ἐνθ' ἀν. σ. 44 κέ.

³⁾ *Π. Καλονάρος*, ἐνθ' ἀν. σ. 43.

φρευθῆ ἄλλην πρὸς τεκνοποιίαν¹⁾. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἐν Μάνη ἰσχυρὸν ὅμοιον ἔθιμον εἶναι, ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ ἐπισήμου διαζεύξεως, πραγματοποιουμένης ἐνώπιον μαρτύρων μὲ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ὅτι ἡ σύζυγος ἐγκαταλείπει πλέον τὴν συζυγικὴν στέγην, λαμβάνουσα καὶ ἀνάλογον μερίδα περιουσίας πρὸς συντήρησιν.

Παραδείγματα ὁμοίας διαζεύξεως ἔχομεν καὶ ἄλλα περισσότερον πρόσφατα ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὴν πρό τινων μηνῶν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ τόπου σχετικὴν ἔρευναν, ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Λάκκοι Κυδωνίας Ἰωάννης Μπεμπλιδάκης, γεωργός, 72 ἐτῶν, μὲ ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ τὸ ἔθιμον νὰ χωρίζουν ἀνδρόγυνα ἔνεκα ἀτεκνίας μετὰ ἑπταετῆ συμβίωσιν. Ἐνθυμεῖται τοιαύτην διάζευξιν, γενομένην κατὰ τὸ ἔτος 1917. Σύγχρονον περίπτωσιν διαζεύξεως μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ χωρίου Ἄνω Μέρος Χ. Σαριδάκης.

Περίπτωσις ἐπίσης προσλήψεως δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν δὲν εἶναι ἄγνωστοι ἐν Κρήτῃ. Οὕτω, κατὰ πληροφορίας ὀφειλομένας εἰς τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω δημοδιδάσκαλον τοῦ Ἄνω Μέρους, τὸ ἔτος 1888 ὁ ἐκ τοῦ χωρίου τούτου Γ. Α. ἐνυμφεύθη τὴν Π. Π., μεγαλυτέραν του κατὰ 6-8 ἔτη. Ἀπέκτησαν τέσσαρα τέκνα, ἀλλ' ἀπέθανον εἰς μικρὰν ἡλικίαν. Ὅτε δ' ἡ σύζυγος ἦτο εἰς προκεχωρημένην πλέον ἡλικίαν καὶ ἔβλεπον ὅτι δὲν εἶχον τέκνα, ἐπώλησαν τὴν εἰς Ἄνω Μέρος περιουσίαν των καὶ μετόκησαν εἰς Ρέθυμνον, ὅπου ἀγοράσαντες κτήματα ἔζων ἀνέτως. Ἐκεῖ ἡ σύζυγος ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνδρα τὸ δικαίωμα νὰ νυμφευθῆ ἄλλην γυναῖκα μὲ στεφάνι πρὸς ἀπόκτησιν τέκνων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ παρεχωρεῖτο εἰς αὐτὴν ἰδιαίτερον δωμάτιον, ἔνθα θὰ ἐκοιμᾶτο, συζῶσα κατὰ τὰ ἄλλα μὲ τὴν νέαν σύζυγον. Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ὁ σύζυγος ἐνυμφεύθη δευτέραν γυναῖκα, ἐτῶν 32, ἐκ τοῦ χωρίου Γερακάρι Ἀμαρίου, τοῦ πρώτου γάμου λυθέντος

¹⁾ Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 58: Ὁ † Λάμπης Νικόδημος ἐπιβεβαίωσι :

Ἰηποκάτοθεν ἰπογεγραμμένι ὅτε Κωσταντῆς καὶ Κυριακῆ Μαροπούλα. Ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἡ Κυριακῆ εἰς ἡλικίαν ὦν καὶ ὁ ἄνδρας μου Κωσταντινὸς νέος, καὶ τέκνα δὲν ἐκάναμεν, τοῦ δίνω ἄδιαν μὲ ἐδικὴν μου προαἴρεσιν Νὰ ἰπανδρευθῆ, καὶ ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ τεκνοποιήσῃ. Ἐσυμφωνίσαμεν λοιπὸν, ὅτε Κωσταντῆς καὶ Κυριακῆ, ἔμπροσθεν τῶν χωριανῶν καὶ τῶν κάτοθεν ἀξιοπίστων μαρτύρων ἰπογεγραμμένον τὰ ὅσα ἔχη χρέος νὰμοῦ δώσῃ. Εἰς τὸν Χαλικιᾶ ἐλαῖς ρίζες τέσσερεις..... Ὅθεν εἰς ἐνδιξην, καὶ διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀλιθίας, δίνω τὸ παρόν μου εἰς χεῖρας τῆς ἔμπροσθεν τὸν κάτοθεν ἀξιοπίστων μαρτύρων. Καὶ ἐπιβεβαίωμένον παρὰ τοῦ ἀρχιερέω μᾶς Ἀγίου Λάμπης κυρίου κυρίου Νικοδήμου, καὶ ἐδόθη εἰς τὴν Κυριακὴν Μαροπούλα διὰ ἀσφάλειαν τῆς ἐν Παντῇ Κριτηρίῳ. Τῆ : 28 : Ἀπριλλίου 1842 : Ἄνω Μέρος. Μάρτυρες (ἀκολουθοῦν ὑπογραφαί). Ἐγὼ Κωσταντῆς ὑπόσχομαι εἰς τὰ ἄνοθεν μὴν ἰξεύροντας γράψιμον κάμνω τὸ σιμίον τοῦ τιμίου σταυροῦ : †

θησκευτικῶς τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐπισκόπου Ρεθύμνης. Ἐκ τοῦ νέου γάμου ἐγεννήθησαν δύο τέκνα, ἀπολαύοντα τῆς στοργῆς τῆς πρώτης συζύγου.

Ἡ οὕτω συγκροτηθεῖσα νέα οἰκογένεια ἔζησεν ἐν ὁμοιοῖα ἐπὶ 16 ἔτη, ὅτε ἀπέθανεν ἡ πρώτη σύζυγος εἰς ἡλικίαν 82 περίπου ἐτῶν· μετ' αὐτὴν ἀπέθανε καὶ ὁ πατήρ, ἐπιζῆ δὲ ἡ δευτέρα σύζυγος μετὰ τῶν τέκνων, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι εἰσέτι μαθητής. Ὅμοιαι πληροφορίες μοῦ ἐδόθησαν παρὰ τοῦ Ἀνδρέου Καυκαλᾶ ἔξ Ἀσκούφου Σφακίων¹⁾ καὶ τοῦ Γ. Ψυχουντάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσῆ Γωνιά Ἀποκορώνου²⁾.

Ἐν Χιμάρρα, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἔτους 1891, συνηθίζετο ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς τεκνογονίαν, τῆς πρώτης παραμενούσης ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ ἀπολαυούσης τιμῶν οἰκοδεσποίνης³⁾.

Τὸ αὐτὸ ἔθιμον μαρτυρεῖται ἐν Κερκύρα: *Σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Κέρκυρας ἕνα ἀντρόγυνο δὲν ἔκαμνε παιδιὰ..... Ἡ γυναῖκα ἐπρότεινε σιὸν ἄντρα της νὰ πάρη σιὸ σπίτι της ἄλλη γυναῖκα· μάλιστα ἡ ἴδια βροῆκε ἕνα κορίτσι φτωχό, 18 ἐτῶν, καὶ τὸ ἐπῆρε σιὸ σπίτι. Δὲν τὴ στεφάνωσε, οὔτε καὶ χώρισε τὴν πρώτη, ἀλλὰ ἔμειναν καὶ οἱ δυὸ γυναῖκες σιὸ σπίτι. Ἡ νόμιμη γυναῖκα εἶχε θέση πεθερᾶς. Ἡ φτωχὴ ἔκαμε τρία παιδιὰ, κορίτσια. Σιὸ δρόμο τὰ φωνάζουν μοῦλες...⁴⁾. Κατ' ἄλλην εἶδησιν, προερχομένην ἐκ προσφύγων τοῦ Ἀδραμυττίου ἐγκατεστημένων ἐν Λέσβῳ, *Πολλοὶ χωρίζανε, γιατί ἦτανε στεῖρα ἡ γυναῖκα τους⁵⁾. Ἡ χρῆσις τέλος τῶν ὄρων σύγγρια καὶ τοῦ συνωνύμου συγκόρμισσα ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, Κύθνῳ⁶⁾, Εὐβοίᾳ⁷⁾, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀναλόγου ἐθίμου εἰς τὰς περιφερείας ταύτας, ἂν καὶ δὲν ἔχομεν λεπτομερεῖς περὶ τούτου εἰδήσεις.**

¹⁾ Βλ. ΛΑ 1841 Α' σ. 292 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953): *Ὅταν ἕνα ἀντρόγενο δὲν κάνη παιδιὰ, χωρίζουν, ἀλλ' ὅταν ἔχη θέληση ἡ γυναῖκα κι ἐπιτρέψη σιὸν ἄντρα. Ὁ ἄντρας κρατεῖ καὶ τσι δυὸ γυναῖκες σιὸ ἴδιο σπίτι. Τὸ ἔχω ἀκούσει πὸ ἔχει γίνει. Ἄκουσα γὰρ μὲ τ' αὐτιά μου μιὰ γυναῖκα πὸ ἤλεγε σιὸν ἄντρα τση: Στέλιο, νὰ πάρης μιὰ γυναῖκα πὸ νὰ κάνη παιδιὰ, ν' ἀποχτήσουν ἰὴν περιουσία σου, νὰ μὴν τήνε πάρουνε ξένοι. Ὁ Στέλιος ὁμως εἶπε: ἕνα καὶ μόνο εἶναι τὸ στεφάνι σιὸν κόσμο...*

²⁾ ΛΑ 1841 Β' σ. 189 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Παρὰ ταῦτα ὁμως δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων, ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξένει ἄλλοτε ἢ διάζευξις: *ὅταν χωρίξη ἀντρόγυνο καὶ τὰ βουνὰ ραίζουν, ἔλεγον ἄλλοτε (Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Α'. Ἀθῆναι 1889 σ. 205).*

³⁾ Ἀ. Γεωργίση, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα κλπ. Χιμαραίων. Ζωγράφ. Ἀγών Α' (1891) σ. 207.

⁴⁾ ΛΑ. 1170 σ. 29 (Γ. Μέγας, Κέρκυρα 1938).

⁵⁾ ΛΑ. 1446 Β' σ. 271 (Δ. Λουκᾶτος, Λέσβος 1940).

⁶⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 283 σ. 520 (Φ. Κουκουλές, 1920).

⁷⁾ Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας 578 σ. 153 (Τ. Καρατζᾶς, 1937).

Ἄξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον εὐρίσκουμεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Ὁ J. B. Marcaggi βεβαιώνει ὅτι εἰς τὸ χωρίον Piana τῆς Κορσικῆς συνήνη-τησε γυναῖκα στεῖραν, ἣτις ἐδέχθη, ἵνα ὁ σύζυγός της νυμφευθῆ ἄλλην καὶ προσ-εφέρθῃ ν' ἀναθρέψῃ τὰ ἐκ τοῦ παρανόμου γάμου τέκνα¹⁾).

Κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, χωρικός τῆς Κορσικῆς, πατὴρ ἕξ τέκνων, τριῶν υἱῶν καὶ τριῶν θυγατέρων, ἔλεγεν ἐρωτώμενος, ὅτι ἔχει τρία παιδιά· δὲν ὑπελό-γιζε δηλαδὴ μεταξὺ τῶν παιδιῶν του τὰς θυγατέρας! ²⁾

Ἄλλος μελετητὴς τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, ὁ Alexander Grigolia ³⁾ παρέχει εἰδή-σεις περὶ ὁμοίου ἐθίμου εἰς τοὺς Γεωργιανούς τοῦ Καυκάσου, τόσον τοὺς ὄρεινούς, ὅσον καὶ τοὺς κατοικοῦντας εἰς παραλιακὰς πόλεις τῆς Μαύρης θαλάσσης. Κατὰ ταύτας, γυνὴ στεῖρα ἀποχωρίζεται τοῦ συζύγου ἢ, διαμένουσα ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ προσλάβῃ ἄλλην, μὲ τὰ αὐτὰ δικαιώματα. Τὰ τυχὸν γεννώμενα ἐκ τῆς δευτέρας γυναικὸς τέκνα τιμοῦν τὴν πρώτην ὡς ἰδίαν μη-τέρα. Ἄν ἡ πρώτη σύζυγος δὲν θέλῃ νὰ διαμένῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἢ ἂν ἡ ἀπομάκρυνσίς της εἶναι ἀπαίτησις τοῦ ἀνδρός, ἀποχωρεῖ, τῶν περιουσιακῶν ζη-τημάτων ρυθμιζομένων συμφώνως πρὸς κρατοῦντας ἐκεῖ νόμους, παρεμφερεῖς, κατὰ τὸν συγγραφέα, πρὸς τοὺς ἀρχαίους βαβυλωνιακούς, ἐπιτρέποντας τὸν χωρι-σμὸν στεῖρας συζύγου ⁴⁾).

Ὅμοια ἔθιμα εὐρίσκουμεν καὶ εἰς ἄλλους λαούς, περισσότερον ἀπομακρυσμέ-νους καὶ πρωτογόνους. Εἰς Κένναν τῆς ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, γυνὴ στεῖρα εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ δεχθῆ ὡς σύζυγον τοῦ ἀνδρός της ἄλλην, τὰ ἐκ τῆς ὁποίας γεν-νώμενα τέκνα θεωρεῖ ὡς ἰδικά της ⁵⁾).

Λεπτομερεστέρα ἔρευνα θέλει ἀσφαλῶς ἀποδείξει τὴν ὑπαρξιν ὁμοίων συνη-

¹⁾ Les chants de la mort et de vendetta de la Corse. Paris 1898 σ. 16: 'A Piana j'ai vu une femme stérile accepter que son mari prenne publiquement une concubine et consentir à élever les enfants issus de cette union illégitime!

²⁾ Κατ' ἔξοχὴν παιδι καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐννοοῦν τὸ ἀγώρι.

³⁾ Custom and justice in the Caucasus: The Georgian Highlanders. Philadel-phia 1939 σ. 116 κέ.

⁴⁾ Κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Μανουῦ τῶν Ἰνδιῶν (XI,81), ἐπετρέπετο ἡ διάζευξις ἔνεκα στειρότητος μετὰ ὀκταετῆ συμβίωσιν. E. Westermarck, Origine du mariage dans l'espèce humaine, traduit de l'anglais par Henry de Varigny. Paris 1895 σ. 493. Πρὸβλ. Fustel de Coulanges, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἔκδ. 7^η Paris 1879 σ. 52.

⁵⁾ J. G. Peristianis, La vie et le droit coutumier des Kipsigis du Kenya. Paris 1938 σ. 69 - 70.

θειῶν καὶ ἀντιλήψεων εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας ¹⁾, καὶ δὴ ἐκεῖ ὅπου ἡ μονογαμία εἶναι ὁ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένος θεσμός.

Ἄρχικὴ πηγὴ τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀνθρώπινον ὀρμέφυτον πρὸς διαιώνισιν τοῦ εἴδους. Εἰς τοὺς πρωτογόνους λαούς, ὡς καὶ εἰς τὰ περισσότερον ἀνεξέλικτα κοινωνικὰ στρώματα τῶν διαφόρων νεωτέρων κοινωνιῶν, εὐρίσκονται συνδεδεμένοι αἱ ἀντιλήψεις αὗται μὲ πλῆθος προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Θὰ ἀρκεσθῶ εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα. Πολλαχοῦ οἱ ἄκληροι θεωροῦνται ὡς διατελοῦντες ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ θείου, μειονεκτοῦντες ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ²⁾, περιφρονοῦμενοι ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ μὴ γινόμενοι δεκτοὶ εἰς ὠρισμένας ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, ἡ ἱερὰ λειτουργία κ.τ.ῶ. ³⁾. Διὰ πολλῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν φράσεων δηλοῦται ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῶν ἀκλήρων ἐν τῇ κοινωνίᾳ ⁴⁾, αἱ δὲ στεῖραι γυναῖκες, ἐπιθυμοῦσαι ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς ἀκληρίας, ἥτις πάντοτε θεωρεῖται μέγα δυστύχημα ⁵⁾, προβαίνουν εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας μαγικὰς ἐνεργείας ⁶⁾.

¹⁾ Πολλὰς εἰδήσεις περὶ διαζεύξεως ἔνεκα ἀτεκνίας εἰς διαφόρους λαούς εὐρίσκομεν παρὰ *E. Westermarck*, ἔνθ' ἀν. σ. 492 κέ.

²⁾ Βλ. *Κ. Χουρμουζιάδου*, Τὸ παιδίον εἰς τὴν περιφέρειαν Μετρῶν καὶ Ἀθύρων. Ἀρχεῖον Θρακ. θησαυροῦ 7 (Ἀθῆναι 1940-41) σ. 67. Πρβλ. *Γ. Μέγα*, Ζητήματα ἐλληνικῆς λαογραφίας Α', 24: τὸ ὄνειδος τῆς ἀτεκνίας. ΛΑ 1438 σ. 29 (*Λιουδάκη*, Ἀμοργὸς 1940).

³⁾ Λαογραφία 5, 408. Πρβλ. ΛΑ 1799 σ. 1 (*Σακελλαρίου*, Ἅγιος Δημήτριος Ναυπακτίας 1953).

⁴⁾ "Ἀκληρο θωρεῖς, διάβολο θωρεῖς." Ἀκληρο θωρεῖς, τσιγκούνη θωρεῖς. Ἀκληρος, ἄτρογος. Ἀκληρος, ἄθεος. Ἀκληρος, ἄγραφο χαρτί. Ἀκληρος, θεομπαίχτης (πολλαχοῦ). Οὐθ' ἄτεκνος, κακομοιριά (Ναυπακτία). Ἀκληρο θωρεῖς, πέψε τόνε σὸ διάβολο. Ἀπὸ τ' ἀτέκνου τὴν αὐλή, ἂν μπορῆς, μὴδὲ νερὸ μὴν πιῆς. Σ' ἄκαρπου δεντροῦ δροσιὸ μὴν κάτσης, κι ἀπ' ἄτεκνου πόρτα νερὸ μὴν πιῆς. (Κρήτη). Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ εἰς τὰς στεῖρας γυναῖκας ἀποδιδόμενα κατὰ τόπους ἐπίθετα: ἄβγια, χροσουζα, ἄχρηστο κορμί, ἄκαρπη, κισύρα ἢ κεύρα, καταρζιμένη ἢ καταραμένη, ἀλιούργητη, ἀπαίδευτη, μαρμάρα, σπουρίτρα κ.ἄ. βαρύταται δὲ θεωροῦνται αἱ ἀραι: νὰ ξεκληρίση τὸ σπίτι σου, κλήρα νὰ μὴν ἰδῆς, παιδί νὰ μὴν κλάψη σὸ σπίτι σου, νὰ χαθῆ τ' ὄνομά σου, νὰ μὴ σοῦ μείνη κλήρα κ.τ.ῶ. (Αἱ παροιμιώδεις φράσεις, τὰ ἐπίθετα καὶ αἱ ἀραι ἔχουν ληφθῆ ἐκ χειρογράφων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

⁵⁾ Τὴν ταύτισιν τῶν ἐννοιῶν ἄκληρος - δυστυχῆς βλέπομεν εἰς τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐπιθέτου ἄκληρος, ὅπερ σημαῖνον ἀρχικῶς τὸν στερούμενον κλήρου, τὸν ἐνδεᾶ, ἐταυτίσθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐννοιολογικῶς μὲ τὸ δυστυχῆς, κακορίζικος, λεγόμενον μεταφορικῶς καὶ ἐπὶ ζώων καὶ ἀψύχων καὶ ἀπαντῶν ὑπὸ διαφόρους τύπους, προελθόντας ἐκ συνθέσεως πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας: ἀνάκληρος, χιλιάκληρος κλπ.: Ἡ μάνα τ' ἢ χιλιάκληρος σὶὰ δάκρυα εἶναι βαμμίνη | ἀντὶς τὰ κρεᾶρα τ' ἄκληρα, σφάζνε τὰ παλληκάρια. Μαξιλαράκι μ' ἄκληρον καὶ πάπλουμα ρημάδι. Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν λ. ἄκληρος.

⁶⁾ Πρὶν προσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς στέψιν, βάνουν στὴν τσιέπην τους τόσα

Αί τοιούτου εΐδους προλήψεις και δεισιδαιμονίαι, απαντῶσαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαοὺς¹⁾, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ των ἐπιπέδου, εἴτε ὡς ἀμυδραὶ ἐπιβιώσεις πρωτογόνων δοξασιῶν, εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις ζωντανῶν παρουσῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυροῦν περὶ τῆς βαθέως ἐρριζωμένης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁρμῆς πρὸς τεκνογονίαν.

Ἐξ ἄλλου ὅμως, αἱ ἐκάστοτε κρατοῦσαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, ὡς καὶ αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθῆκαι, συντελοῦν εἰς τὸ νὰ προσλαμβάνη τὸ ἀνωτέρω ἔθιμον, κατὰ τὴν ἐπίσημον τρόπον τινὰ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ ἐφαρμογὴν του, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφήν. Ὅθεν ἐνδιαφέρει νὰ ἐρευνηθῇ ἡ ἐξέλιξις του, ὡς ἀνταποκρινομένη εἰς ὠρισμένας ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀντικατοπτρίζουσα μορφὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἰδιαιτέρως ἄξια σπουδῆς εἶναι αἱ φάσεις τοῦ ἐθίμου τούτου ἐν τῇ ἐξελίξει του ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἔχομεν σχετικὰς γραπτὰς μαρτυρίας.

Ἐπιχειρῶν ἐνταῦθα σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐφαρμογῆς του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διότι τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἤδη ἐρευνηθῇ ὑπὸ πολλῶν καὶ πλουσία εἶναι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία²⁾. Θὰ

μύδαλα, ὅσα ἀγῶρια ἐπιθυμοῦν νὰ γεννήσουν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στέψεως ἢ νυμφευομένη λέγει καθ' ἑαυτήν:

στεφανώνουμαι τὸν ἄντρα καὶ τὰ σερικὰ παιδιὰ,
πέντε κυπαρίσσια καὶ μιὰ μηλιά.

(Πελοπόννησος)

Πίνουν ἀπὸ τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον πλύνουν τὸ νεογέννητον τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως (ΛΑ 1446 Α' σ. 148, Δ. Λουκάτος, Λέσβος 1940). Διασκελίζουν τόπον βαφέντα ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκ τοῦ τοκετοῦ ἄλλης γυναικὸς (ΛΑ 1437 σ. 7, Ἀναστασιάδης, Κύπρος 1940). Κρεμοῦν εἰς τὸν λαιμόν τους θαμνώδες φυτὸν καλούμενον καλάνθρωπος (ΛΑ 1358 σ. 254, Λιουδάκη, Κυδωνία Κρήτης 1939) τάζονται εἰς τοὺς ἀγίους: *τάζουμαι νὰ τὸ φέρω σὴ χάρη σου, νὰν τὸ γδύσω καὶ νὰ σ' ἀφήσω τὰ ροῦχα του. κ. ἄ. ὄ.* Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Α'. Ἀθῆναι 1939 σ. 25.

¹⁾ Βλ. Paul Sebillot, Le paganisme contemporain. Paris 1908 σ. 6-13 καὶ 14-16. H. Ploss - M. Bartels, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, ἔκδ. 9η ὑπὸ P. Bartels, τόμ. I. Leipzig 1908 σ. 748 κέ. H. Ploss - B. Renz, Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, τόμ. I. Leipzig 1911 σ. 1-24. E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig - Berlin 1911 σ. 146. J. G. Peristianis, ἔνθ' ἄν.

²⁾ Βλ. προχείρως: Fustel de Coulanges, La cité antique, étude sur le culte, le droit et les institutions de la Grèce et de Rome. ἔκδ. 7η, Paris 1879. Ludovic Beauchet, Histoire du droit privé de la republique athénienne, τόμ. I. Paris 1897 σ. 32 κέ. Iwan von Müller, Die griechischen Altertümer 2. Die Privataltertümer. München 1893 σ. 147 κέ. Ν. Π. Δημητρακοπούλου, Νομικαὶ ἐνασχολήσεις 2. ἔκδ. 2α Ἀθῆναι 1925 σ. 222 κέ. G. Glotz (avec la collaboration Robert Coen), Histoire ancienne, 2ème partie, Histoire grecque, τόμ. II, La Grèce au Ve siècle. Paris 1931. Walter Erdmann, Die Ehe in alten Griechenland. München 1934.

ὑπογραμμίσω ἀπλῶς χαρακτηριστικά τινα σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὑπαγορεύοντας τὸ ἔθιμον καὶ εἰς τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας ἐκάστοτε τοῦτο λαμβάνει.

Ἡ γέννησις τέκνων πρὸς διατήρησιν τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ τὴν συνέχισιν ταύτης ἐπὶ μακρότερον, ὅσον τὸ δυνατόν, χρόνον, προβάλλεται ὡς κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα¹⁾. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μέσων, δι' ὧν ἀντιμετωπίζεται ὁ κίνδυνος τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ γένους, ἦτοι τῆς διὰ νόμου ἢ τῶν κρατούντων ἐθίμων ὑποχρεώσεως εἰς γάμον²⁾ καὶ τῆς υἰοθεσίας³⁾, εἶναι καὶ ἡ διάλυσις τοῦ γάμου ἢ ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης⁴⁾, ὡς καὶ ὁ γάμος γυναικὸς μετὰ δευτέρου ἀνδρός, ἐν περιπτώσει ἀνικανότητος τοῦ πρώτου.

1) *Παιδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίῳν*, κατὰ τὴν τυπικὴν ἔκφρασιν. Βλ. σχετικὰ χωρία: Πλάτωνος Νόμοι IV, 721 b-c. V, 740 b-c. VI, 773 e καὶ 776 b. *Αἰσχύλου*, Χοηφόροι 264. *Ξενοφ.* Οἶκον. VII, 19. *Κλημ. Ἀλεξανδρέως*, Στρωματεῖς II, 23. *Πλουτάρχου*, Γαμικὰ παραγγέλματα 42. *Λουκιανοῦ*, Τίμων ἢ μισάνθρωπος 17 κλπ. Ὁμοία ἀντίληψις περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς θεραπείας τῶν ψυχῶν τῶν προγόνων, τὰ νομιζόμενα ποιεῖν, εἶναι κοινὴ εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαϊκοὺς λαοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους κυριαρχοῦσα μορφή οἰκογενείας εἶναι ἡ πατριαρχική. Βλ. *Erdmann*, ἔνθ' ἀν. σ. 135. Πρβλ. καὶ *E. Meyer*, *Geschichte des Altertums*, τόμ. 1, ἔκδ. 3η Stuttgart u. Berlin 1910 σ. 26.

2) *Πλουτάρχου*, Λυκοῦργος 15. *Πλάτωνος*, Νόμοι IV, 721 b. VI, 774 a.

3) *Ἰσαίου*, Περὶ τοῦ Ἀστυφίλου κλήρου 7: *υἱὸν ποιησάμενον καταλιπεῖν... καὶ ἐπὶ τοὺς βωμοὺς τοὺς πατρώους οὗτος βαδιεῖται καὶ τελευτήσαντι αὐτῷ καὶ τοῖς ἐκείνου προγόνοις τὰ νομιζόμενα ποιήσει*. Πρβλ. *Ἰσαίου*, Περὶ Μενεκλέους κλήρου, 10 καὶ 13.

4) Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς συνηθείας, τῆς γνωστῆς καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους, τῆς προσλήψεως παλλακῶν, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτο, κατὰ τὸν γνωστὸν ὄρισμόν τοῦ Δημοσθένους (Κατὰ Νεαίρας 122), ἡ «καθ' ἡμέραν θεραπεία τοῦ σώματος» καὶ οὐχὶ ἡ παιδοποιία, ἀδιάφορον ἂν ἐνίστε καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο ἐγένετο. Περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἐκτὸς τῶν πολλῶν εἰδήσεων τῶν παλαιῶν κειμένων (Ἰλ. I, 449. Φ, 88 κέ. Ὀδ. ξ 200 κέ. Πλάτωνος, Νόμοι 841 d. *Πολυδέσκου*, Ὀν. 3, 21 κλπ.), βλ. *S. Mayer*, *Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer*, τόμ. 2. Leipzig 1866 σ. 339 κέ. *L. Beauchet*, ἔνθ' ἀν. I, 82 κέ. *Ernst Hruza*, *Die Ehebegründung nach attischem Rechte*. Leipzig 1892 σ. 12. *G. Glotz*, *La cité grecque*, nouvelle édition par P. Cloché. Paris 1953 σ. 346. *Π. Σ. Φωτιάδου*, Περὶ τῆς ἐγγύης πρὸς γάμον. Ἀθηνᾶ 32 (1920) σ. 104 κέ. *F. Baudry*, ἄρθρ. παλλακεία, concubinatus, ἐν Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I. Paris 1887. *R. Leonhard*, ἄρθρ. concubinatus ἐν Pauly - Wissowa, *Real-Encycl.* 4. Stuttgart 1901 σ. 835 κέ. Περὶ παλλακείας εἰς διαφόρους λαοὺς βλ. *Sénégal*, *coutumiers juridiques de l'Afrique occidentale française* εἰς τὴν σειράν: Publications du Comité d'études historiques et scientifiques de l'Afrique occidentale française I. Paris 1939 σ. 125 - 126.

Μαρτυρίαν προσλήψεως δευτέρας συζύγου, δι' ἔλλειψιν ἀρρένων ἀπογόνων ἐκ τῆς πρώτης, ἔχομεν ἤδη παρ' Ὀμήρω (δ, 11-14): Ὁ Μεγαπένθης γεννᾶται οὐχὶ ἐκ τῆς νομίμου συζύγου τοῦ Μενελάου, τῆς Ἑλένης, ἀλλ' ἐκ δούλης:

*ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης
ἐκ δούλης· Ἑλένη δὲ θεοὶ γόνον οὐκέτ' ἔφαινον
ἐπεὶ δὴ τὸ πρῶτον ἐγείνατο παῖδα ἔρατεινήν,
Ἑρμιόνην....*

Περισσότερον ρητὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ νόμων καὶ ἐθίμων σχετικῶν πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν τεκνοποιίαν ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ καὶ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, αἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὴν συνολικὴν πολιτιστικὴν του ἔκφρασιν. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἰδικώτερον, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐκ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, δὲν συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε τυπικὴ διάταξις ἐπιτρέπουσα τὴν διάζευξιν γυναικός, ἔνεκα στειρότητος. Ἐξ ἐνδείξεων ὅμως παρεχομένων ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων¹⁾, ὡς καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῶν σκοπῶν τοῦ γάμου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τοιαύτη διάζευξις δὲν ἀντέκειτο εἰς τὰς συνηθείας²⁾. Οὐδὲν θετικὸν ἐπίσης γνωρίζομεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν κειμένων περὶ προσλήψεως δευτέρας νομίμου συζύγου³⁾ ἐν περιπτώσει στειρότητος τῆς πρώτης, ἐνῶ, ἀντιθέτως, θετικὰς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου, ἔνεκα ἀνικανότητος τοῦ ἀνδρός. Εἶναι γνωστὸν π.χ. τὸ παρὰ τοῦ ρήτορος Ἰσαίου ἀναφερόμενον⁴⁾, ὅτι ὁ Μενεκλῆς, μὴ ἀποκτήσας τέκνα, παρακαλεῖ τοὺς γυναικαδέλφους νὰ ὑπανδρεύσουν μὲ ἄλλον τὴν γυναῖκά του: Ἐδεῖτο οὖν ἡμῶν δοῦναι χάριν ταύτην αὐτῷ, ἐκδοῦναι ἄλλω αὐτὴν μετὰ τῆς γνώμης τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ἡμεῖς ἐκελεύομεν αὐτὸν πείθειν αὐτὴν περὶ τούτων· ὅ,τι γὰρ ἂν ἐκείνη πεισθῇ, τοῦτ' ἔφαμεν ποιήσειν· κάκεινη, τὸ μὲν

¹⁾ Βλ. π.χ. *Εὐριπίδου*, Μήδεια 489-491:

*Προῦδωκας ἡμᾶς, καινὰ δ' ἐκτίσω λέχη
παίδων γεγῶτων· εἰ γὰρ ἦσθ' ἄπαις ἔτι,
συγγνωστὸν ἦν σοι τοῦδ' ἐραοθῆναι λέχους.*

²⁾ Βλ. *Fustel de Coulanges*, ἐνθ. ἀν. σ. 52. *R. Lallier*, *De la condition de la femme dans la famille athénienne*. Paris 1875 σ. 232. *Erdmann*, ἐνθ' ἀν. σ. 390.

³⁾ Ὡς ἐξαιρετικῆς περιστάσεως μέτρον πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ παρὰ Διογένητος Λαερτίου (II,26) εἰς τὸν βίον τοῦ Σωκράτους ἀναφερόμενον, ἐὰν βεβαίως εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ νόμος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐπέτρεπε τὴν διγαμίαν: *Φασὶ γὰρ βουλευθέντας Ἀθηναίους διὰ τὸ λειψανδρεῖν συναυξῆσαι τὸ πλῆθος, ψηφίσασθαι γαμεῖν μὲν ἀστὴν μίαν, παιδοποιεῖσθαι δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας· ὅθεν τοῦτο ποιῆσαι καὶ Σωκράτην.*

⁴⁾ Περὶ Μενεκλέους κλήρου 7 κέ.

πρῶτον οὐδ' ἠνέσχετο αὐτοῦ λέγοντος, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, μόλις ἐπέισθη·

Ὁ Πλάτων ἐξετάζων θεωρητικῶς τὸ ζήτημα (Νόμοι VI,784^b) ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ διαλύσεως τοῦ γάμου εἰς περίπτωσιν μὴ τεκνογονίας μετὰ δεκαετῆ συμβίωσιν: Ἡ δὲ παιδοποιία καὶ φυλακὴ τῶν παιδοποιουμένων δεκέτις ἔστω, μὴ πλείω δὲ χρόνον, ὅταν εὖροια ἢ τῆς γενέσεως· ἂν δ' ἄγονοί τινες εἰς τοῦτον γίνωνται τὸν χρόνον, μετὰ τῶν οἰκείων καὶ ἀρχουσῶν γυναικῶν διαζεύγνυσθαι κοινῇ βουλευομένους εἰς τὰ πρόσφορα ἑκατέρους¹⁾.

Κατὰ διάφορον τρόπον παραδίδονται τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὸν στρατιωτικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Παρὰ τὰ εἰδικὰ νομοθετικὰ μέτρα, ἅτινα ἐλάμβανεν ἡ πολιτεία κατὰ τῶν ἀγάμων καὶ ὀπιγάμων²⁾ καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς καλῆς σωματικῆς ἀγωγῆς τῶν γυναικῶν³⁾, δὲν ἔπαυσεν ὑπάρχουσα πάντοτε ἡ πολιτικὴ μέριμνα διὰ τὴν συνέχισιν καὶ βελτίωσιν τοῦ γένους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, ὁ βασιλεὺς Ἀλεξανδρίδης, ἔχων στεῖραν γυναῖκα, προτρέπεται ὑπὸ τῶν ἐφόρων νὰ νυμφευθῇ ἄλλην, διατηρῶν τὴν πρώτην. Ἀρνηθεὶς κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς, ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ προσλάβῃ δευτέραν σύζυγον, ἂν καὶ τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὰς σπαρτιατικὰς συνηθείας⁴⁾. Ἄλλος βασιλεὺς, ὁ Ἀρίστων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, μὴ ἀποκτήσας τέκνα ἐκ δύο γυναικῶν, νυμφεύεται τρίτην⁵⁾.

¹⁾ Ὁμοίαν διάταξιν περὶ διαλύσεως γάμου, ἔνεκα στειρότητος τῆς συζύγου, μετὰ ὀκταετῆ συνοίκησιν, εὐρίσκομεν εἰς τοὺς παλαιούς νόμους τοῦ Μανουῦ ἐν Ἰνδίας. Βλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἐνθ' ἂν. σ. 223.

²⁾ Ἦσαν δὲ καὶ ἀγαμίον δίκαι πολλαχοῦ καὶ ὀπιγαμίον καὶ κακογαμίον ἐν Λακεδαιμόνι. Πολυδ. Ὀν. 3,48. Πρβλ. Πλουτάρχου, Λυκοῦργος 15.

³⁾ Ὁ Λυκοῦργος ταῖς ἐλευθέραις μέγιστον νομίσας εἶναι τὴν τεκνοποιίαν, πρῶτον μὲν σωμασκεῖν ἔταξεν οὐδὲν ἥτιον τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος φύλου. Ξενοφ., Λακεδαιμ. Πολιτεία Α', 4.

⁴⁾ V, 39-40: »Εἴ τοι σύ σεωυτοῦ μὴ προσορᾶς, ἀλλ' ἡμῖν τοῦτό ἐστιν οὐ περιοπίεον, γένος τὸ Εὐρουσθένης γενέσθαι ἐξίτηλον. Σύ νυν τὴν μὲν ἔχεις γυναῖκα, ἐπεὶ τε τοι οὐ τίκει, ἔξεο, ἄλλην δὲ γῆμον· καὶ ποιέων ταῦτα, Σπαρτιήτησι ἀδήσεις». Ὁ δ' ἀμείβετο φᾶς τούτων οὐδέτερα ποιήσεις, ἐκείνους τε οὐ καλῶς συμβουλεύειν παραινέοντας τὴν ἔχει γυναῖκα, ἐοῦσαν ἀναμάρτητον ἐωυτῷ, ταύτην ἀπέντα, ἄλλην ἐσαγαγέσθαι· οὐδέ σφι πείσεσθαι. Πρὸς ταῦτα οἱ ἔφοροι καὶ οἱ γέροντες βουλευσάμενοι προσέφερον Ἀλεξανδρίδῃ τάδε: «Ἐπεὶ τοίνυν περιεχόμενόν σε ὀρῶμεν τῆς ἔχεις γυναικός, σὺ δὲ ταῦτα ποίεις καὶ μὴ ἀντίβαινε τούτοισι, ἵνα μὴ τι ἄλλοιον περὶ σέο Σπαρτιῆται βουλεύσωνται. Γυναικός μὲν τῆς ἔχεις οὐ προσδεόμεθά σεο τῆς ἐξέσιος, σὺ δὲ ταύτη τε πάντα ὅσα νῦν παρέχεις πάρεχε καὶ ἄλλην πρὸς ταύτη ἐσάγαγε γυναῖκα τεκνοποιόν». Ταυτὰ κη λεγόντων συνεχώρησε ὁ Ἀλεξανδρίδης, μετὰ δὲ γυναῖκας ἔχων δύο, διξὰς ἰστίας οἴκεε, ποιέων οὐδαμῶς σπαρτιητικά.

⁵⁾ VI,61: Ἀρίστωνι βασιλεύοντι ἐν Σπάρτῃ καὶ γῆμαντι γυναικας δύο, παῖδες οὐκ ἐγίνοντο· καὶ οὐ γὰρ συνεγινώσκετο αὐτὸς τούτων εἶναι αἷτιος, γαμέει τρίτην γυναῖκα.

Πρέπει να παρατηρήσωμεν ὅμως, ὅτι ταῦτα ἀναφέρονται εἰς βασιλεῖς, ὑπέχοντας, ὡς γνωστόν, εἰδικὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἀπολαύοντας εἰδικῶν προνομίων, καὶ δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτων περὶ τῶν γενικώτερον κρατουσῶν συνηθειῶν. Οὕτως ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου πρὸς παιδοποιίαν ἔνεκα στειρότητος τῆς πρώτης, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ὡς κατ' ἐξαίρεσιν προᾶξις τοῦ βασιλέως Ἀλεξανδρίδου, ἀντιβαίνουσα πρὸς τοὺς κρατοῦντας νόμους καὶ συνηθείας, καθὼς καὶ ὁ Ἡρόδοτος δηλώνει. Δὲν φαίνεται ἐπίσης ὡς ἀπηχοῦσα γενικωτέραν συνηθειαν ἢ εἰδησις περὶ τοῦ Ἀρίστωνος νυμφευθέντος τρίτην γυναῖκα, ἔνεκα ἀπαιδίας τῶν δύο προηγουμένων, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸν σπαρτιατικὸν νόμον, θεσπισθέντα ἤδη παρὰ τοῦ Λυκούργου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου¹⁾ καὶ ἐπιτρέποντα τὴν πολυανδρίαν, ὁ ἐπιθυμῶν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκ ξένης γυναικός, παραμενούσης εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου της. Μὲ τὴν τοιούτου εἴδους ἐλευθερίαν τῶν γυναικῶν, ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου, τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τὴν αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τῶν πολιτῶν, ἢ ἀντίληψις περὶ μοιχείας ἦτο ἄγνωστος ἐν Σπάρτῃ²⁾).

Παρὰ τὰς γενικῶς ὅμως κρατούσας ταύτας ἀντιλήψεις περὶ σκοπῶν τοῦ γάμου καὶ τεκνοποιίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, δεόν νὰ σημειωθῆ ὅτι ἄνθρωποι ἀνωτέρας διανοήσεως, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὰ ζητήματα ταῦτα, διέβλεπον εἰς τὴν διὰ τοῦ γάμου ἔνωσιν καὶ ἄλλους κοινωνικοὺς σκοπούς, ἐκτὸς τῆς τεκνογονίας. Οὕτω κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ φιλία μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός εἶναι ἔμφυτος. Οἱ ἄνθρωποι δὲν συνοικοῦσι μόνον πρὸς τεκνοποιίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλληλοβοήθειαν³⁾).

¹⁾ Λυκούργος 15: *Ἐξῆν μὲν γὰρ ἀνδρὶ προεσβυτέρῳ νέας γυναικός, εἰ δὴ τινα τῶν καλῶν κάγαθῶν ἀσπάσαιτο νέων καὶ δοκιμάσειεν, εἰσαγαγεῖν παρ' αὐτὴν καὶ πλήσαντα γενναίου σπέρματος ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τὸ γεννηθέν. Ἐξῆν δὲ πάλιν ἀνδρὶ χρησιῶ, τῶν εὐτέκνων τινὰ καὶ σωφρόνων θαυμάσαντι γυναικῶν ἑτέρῳ γεγαμημένην, πείσαι τὸν ἄνδρα συνελθεῖν, ὥσπερ ἐν χώρῃ καλλικάρπῳ φυτεύοντα καὶ ποιούμενον παῖδας ἀγαθοὺς, ἀγαθῶν δμαίμους καὶ συγγενεῖς ἔσομένους. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἰδίους ἠγεῖτο τῶν πατέρων τοὺς παῖδας, ἀλλὰ κοινούς τῆς πόλεως ὁ Λυκούργος. Ὅθεν οὐκ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων ἐβούλετο γεγονότας εἶναι τοὺς πολίτας. Πρβλ. Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. Α', 7-8. Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νουμᾶ σύγκρισις 3, 1-3. Πολύβιος XII 6^b.*

²⁾ Πλουτάρχου, Λυκούργος 15.

³⁾ Ἠθικὰ Νικομ. Θ' 14 σ. 1162α: *ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει συνδυαστικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικόν, ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον οἰκία πόλεως καὶ τεκνοποιία κοινότερον τοῖς ζώοις. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐπὶ τοσοῦτον ἡ κοινωνία ἐστίν, οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς τεκνοποιίας χάριν συνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον. Εὐθὺς γὰρ διήρηται τὰ ἔργα... Διὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ χρήσιμον εἶναι δοκεῖ καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ.*

‘Ομοίας ἀντιλήψεις διατυπώνει ὁ Ξενοφῶν, ὑποστηρίζων ὅτι ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ ἐκ φύσεως ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων¹⁾).

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ κρατοῦντα, συναφῇ πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ δὴ πρὸς τὰ ἐν τῇ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἐπίσης ἡ τεκνογονία²⁾. Παλαιὸς νόμος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς³⁾, ὑπεχρέωνεν εἰς γάμον ἅπαντας τοὺς ἐν ἡλικίᾳ. Κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου συγγραφέως⁴⁾ ἐξ ἄλλου, νόμος ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐφαρμοζόμενος, ἐπέβαλλε τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου ἔνεκα στειρότητος τῆς γυναικός. Πρῶτος ὑποχρεωθείς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν σύζυγον διὰ στειρότητα ἀναφέρεται ὁ Σπόριος Καρούλιος, «ἀνὴρ οὐκ ἀφανής», περὶ τὸ 523 ἢ 533 π.Χ.⁵⁾. Ὁ νόμος οὗτος, συγκρινόμενος πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ κρατοῦντα, παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν διαφορὰν, σημειωθείσαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ἐν Ρώμῃ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀτεκνίας ἡ γυνὴ ἀπεπέμπετο τῆς συζυγικῆς στέγης, ἐνῶ ἐν Σπάρτῃ ὁ μὴ ἔχων τέκνα ἠδύνατο ν’ ἀποκτήσῃ ἐκ ξένης γυναικός, παραμενούσης πάντοτε ὑπὸ τὴν στέγην τοῦ ἰδίου αὐτῆς συζύγου⁶⁾. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος, ὡς ἐνδεικτικὴ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῆς Ρωμαίας, ἥτις, δίκην πράγματος, καὶ δι’ ἀνηθίκους ἐνίοτε σκοπούς, ἐξεδίδετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνδρός⁷⁾).

Διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων περὶ ζωῆς, μεταβάλλον-

¹⁾ Οἰκονομικὸς VII, 28.30: *Διὰ δὲ τὸ τὴν φύσιν μὴ πρὸς πάντα ταυτὰ ἀμφοτέρων εὖ πεφυκέναι, διὰ τοῦτο καὶ δεόνται μᾶλλον ἀλλήλων καὶ τὸ ζεῦγος ὠφελιμώτερον ἐαυτῷ γενένηται, ἢ τὸ ἕτερον ἐλλείπειται, τὸ ἕτερον δυνάμενον...καὶ κοινωνοὺς ὥσπερ τῶν τέκνων ὁ θεὸς ἐποίησεν, οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῦ οἴκου κοινωνοὺς καθίστησι.* Βλ. καὶ Πλουτάρχου, Γαμικὰ παραγγέλματα 1 κέ. Σόλων 20. Πρβλ. Erdmann ἐνθ’ ἀν. σ. 160. G. Glotz, ἐνθ’ ἀν. σ. 346.

²⁾ *Liberorum quaerendorum causa.* A. Gellius, Noctes Atticae XVII, 21. Πρβλ. Γ. Σ. Μαριδάκη, Νομικὴ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῷ αὐστηρῷ γάμῳ τῶν Ρωμαίων. Ἀθῆναι 1911 σ. 8.

³⁾ Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία IX, XXII.

⁴⁾ Ἐνθ’ ἀν. II, XXV. A. Gellius, ἐνθ. ἀν. IV 3. Πρβλ. Ν. Π. Δημητρακόπουλον, ἐνθ’ ἀν. σ. 225.

⁵⁾ Ἀμφισβητήσεις τῆς εἰδήσεως ταύτης βλ. F. Baudry, ἄρθρ. *divortium* ἐν *Daremberg-Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines τόμ. 2. Paris 1892 σ. 322.

⁶⁾ Πλουτάρχου, Λυκούργου καὶ Νουμᾶ σύγκρισις 3: *Ἄλλ’ ὁ Ρωμαῖος μὲν ἀνὴρ, ἱκανῶς ἔχων παιδοτροφίας, ὑφ’ ἐτέρου δὲ πεισθεὶς δεομένου τέκνων, ἐξίστατο τῆς γυναικός, ἐκδόσθαι καὶ μετεκδόσθαι κύριος ὑπάρχων· ὁ δὲ Λάκων, οἴκοι τῆς γυναικός οὔσης παρ’ αὐτῷ καὶ τοῦ γάμου μένοντος ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς δικαίων, μετεδίδου τῷ πείσαντι τῆς κοινωνίας εἰς τέκνωσιν. Πολλοὶ δέ, ὥσπερ εἴρηται, καὶ παρακαλοῦντες εἰσηγον ἐξ ὧν ἂν ἐδόκουν μάλιστα παῖδας εὐεδεῖς καὶ ἀγαθοὺς γενέσθαι.* Πρβλ. Στράβωνα XI 9, 1.

⁷⁾ Πλουτάρχου, Κάτων νεώτερος 25.

ται, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, καὶ αἱ παλαιαὶ περὶ γάμου καὶ τεκνοποιίας ἰδέαι. Ἡ γέννησις τέκνων δὲν παύει βεβαίως νὰ εἶναι οὐσιώδης σκοπὸς τοῦ γάμου¹⁾, ἀλλ' ὡς ἤδη εἶχε διδάξει ὁ Ἄριστοτέλης, δὲν εἶναι ὁ μόνος. Δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ προγονικοὶ θεοί, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ γένη καὶ ἔχοντες ἀνάγκην διηνεκοῦς λατρείας, ἐξασφαλιζομένης διαδοχικῶς παρὰ τῶν ἀπογόνων. Ἐκαστος ἄνθρωπος, προσωρινὸς εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν, ὀφείλει προπαντὸς νὰ ἐργάζεται διὰ τῆς συνεχοῦς εὐποιίας πρὸς κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ὁ συζυγικὸς θεσμὸς, ὡς τὰ πάντα ἐν τῇ ζωῇ, εἶναι θεόθεν καθιερωμένος καὶ ἡ διασάλευσίς του δὲν εἶναι τῶν ἀνθρώπων δικαίωμα. Οὕτω τὸ «οὗς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζτω» κατοχυρώνεται εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἰσχυροῦς νομοθεσίας τῶν χριστιανικῶν χρόνων, τῆς ὁποίας αἱ διατάξεις περιορίζουν τὰ διαζύγια. Ἡ στειρωσις, ὡς αἰτία διαλύσεως γάμου, δὲν ἀναγράφεται πλέον εἰς τὰς περὶ διαζυγίου διατάξεις τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων²⁾. Παρὰ τὴν ἐπίσημον ὅμως νομοθεσίαν, ἀπηχοῦσαν τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔπαυσαν, φαίνεται, καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν περίοδον ν' ἀκολουθοῦν παλαιὰς συνηθείας, παρὰ τὸν δριμὺν πολλακίς ἔλεγχον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν γνωστὴν συνηθειαν τῶν Ἰουδαίων νὰ προσλαμβάνουν δευτέραν σύζυγον πρὸς παιδοποιίαν³⁾, λέγει τὰ ἑξῆς: *Στεῖρα ἦν ἡ γυνὴ (ἡ Σάρρα), ἵνα μάθῃς τοῦ ἀνδρὸς τὴν σωφροσύνην· ὅτι οὔτε ἐκείνην ἐξέβαλε, καίτοι οὐδενὸς τότε κωλύοντος νόμου, οὔτε ἑτέραν λαβὼν, τῇ ἐλευθέρῳ ἐπεισηγάγεν· ὁ δὲ πολλοὶ ποιοῦσι προφάσει παιδοποιίας, τὴν ἀσέλγειαν τὴν ἑαυτῶν πληροῦντες, καὶ τὰς μὲν ἐκβάλλοντες, τὰς δὲ εἰσάγοντες· οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες καὶ μυρίων τὰς οἰκίας πληροῦντες πολέμων⁴⁾*. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ δὴ ἐκ τῆς προτάσεως οἱ δὲ καὶ παλλακίδας ἐφοπλίζοντες, εἰσαγούσης νόημα

1) Βλ. Ὁμιλίαν Χρυσοστόμου ἐν P. G. 59, 120: ...*Διὰ τοῦτο γάμος οἰκονομεῖται, ὥστε τὸ λείπον ἑτέρῳ ὑφ' ἑτέρου πληροῦσθαι...* Πρβλ. P. G. 40, 229 καὶ 237.

2) N. Π. Δημητρακόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 225-226. Ἐν τῇ Νεαρῶ 117 τοῦ ἔτους 542 ἀναγράφεται ὡς λόγος διάξευξεν μόνον ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρός. Πρβλ. καὶ K. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, ἀρθρ. Δίκαιον ἐν λ. Βυζάντιον. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. σ. 915, στήλη 1η. E. Westermarck, ἐνθ' ἀν. σ. 493. J. Zhishman, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Μ. Ἀποστολοπούλου. Ἀθῆναι 1912 σ. ιε'.

3) Γέν. ΙΣΤ, 1 κέ.: *Σάρρα δὲ γυνὴ Ἀβραὰμ οὐκ ἔτικτεν αὐτῷ. Ἦν δὲ αὐτῇ παιδίσκη Αἰγυπτία ἢ ὄνομα Ἄγαρ. Εἶπε δὲ Σάρρα πρὸς Ἀβραὰμ: ἰδοὺ συνέκλεισέ με Κύριος τοῦ μὴ τίκτειν· εἴσελθε οὖν πρὸς τὴν παιδίσκην μου, ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. Ὑπήκουσε δὲ Ἀβραὰμ τῆς φωνῆς Σάρρας.* Πρβλ. Γέν. Α, 1 κέ.

4) Ὁμιλία Χρυσοστόμου ἐν P. G. 51, 368. Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' Π. Ἀθῆναι 1948 σ. 186.

διάφορον τῶν προηγουμένων, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ διαστείλωμεν τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας γυναῖκας, συνήθως δούλας¹⁾, τῶν παλλακίδων²⁾.

Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον κατανοητή, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ἄνωτέρω ἀναφερθὲν νεώτερον ἑλληνικὸν ἔθιμον τῆς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένης δευτέρας γυναικός, ὅπου ἡ ἐπεισαγομένη αὕτη σύζυγος δὲν ἀντιπροσωπεύει κατὰ κανόνα εἰς τὸ πνεῦμα τῶν οὕτως ἐνεργούντων τὴν ἔννοιαν τῆς παλλακῆς, ὡς τοῦλάχιστον αὕτη ἦτο νοητὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους³⁾. Τὴν γνώμην ταύτην περὶ διαφορᾶς τινος τῶν παλλακίδων ἀπὸ τὰς πρὸς παιδοποιίαν προσλαμβανομένας συζύγους, ἐνισχύει καὶ ἄλλο χωρίον ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου συγκρίνει τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν του συμβαίοντα πρὸς τὸ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὸν παράδειγμα τῆς Σάρρας, ἣτις ἀφ' ἑαυτῆς ἐμερίμνησε πρὸς θεραπείαν τῆς λύπης τοῦ ἀνδρός, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀπαιδίας ἔνεκα τῆς στειρότητός της: *Οὔτε γὰρ (Ἄβραὰμ) καταφρόνησε τῆς Σάρρας ὡς ἄπαιδος, οὔτε ὠνείδισε τι τοιοῦτον αὐτῇ· κἀκεῖνη πάλιν ἐσπούδασε τῆς ἀπαιδίας ἐπινοῆσαι παραμυθίαν αὐτῷ τινα ἀπὸ τῆς παιδίσκης· οὐδέπω γὰρ ταῦτα τότε κεκόλυτο, καθὰ νῦν. Νῦν γὰρ οὔτε γυναιξὶ τοιαῦτα ἀνδράσι χαρίζεσθαι θέμις, οὔτε ἐκεῖνοις, οὔτε εἰδυῶν οὔτε ἀγνοουσῶν τῶν γυναικῶν, τοιαύταις μίξεσιν ἐπιχειρεῖν, κἂν μυριάκις ἢ τῆς ἀπαιδίας ἐνοχλῆ λύπη⁴⁾*. Ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα «οὐδέπω τότε κεκόλυτο, καθὰ νῦν», δηλαδὴ ἡ καταφρόνησις τῆς γυναικὸς παρὰ τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἰδίας τῆς γυναικός, ἐν περιπτώσει στειρότητός της, μέριμνα διὰ τὴν πρόσληψιν ἄλλης συζύγου παρὰ τοῦ ἀνδρός, συνέβαινον καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς παλλακεία μὲ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου.

Μαρτυρίας περὶ λύσεως τοῦ γάμου ἔνεκα ἀπαιδίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτω εἰς τὸν παρὰ Δαμασκίου ἱστορούμενον βίον τοῦ Ἰσιδώρου⁵⁾, νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τοῦ 5ου αἰ., εὐρίσκομεν περίπτωσιν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τοῦ Μενεκλέους εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας⁶⁾. Ὁ Θεοσέβιος,

¹⁾ P. G. 40, 441 πρβλ. *Πάλλη - Ποιτῆ*, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων 1 σ. 308.

²⁾ Ἡ παλλακεία, θεσμὸς νομίμως ἀνεγνωρισμένος παρὰ Ῥωμαίους, διώκεται παρὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Βλ. *Πάλλη - Ποιτῆ* ἔνθ' ἀν. 1 σ. 277. 5 σ. 254. 6 σ. 158. *Μαριδάκη* ἔνθ' ἀν. σ. 9. *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας. Ἐπ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 16-17.

³⁾ Βλ. ἀν. σ. 35, σημ. 4.

⁴⁾ P. G. 61,221.

⁵⁾ *Φωτίου* Βιβλιοθήκη. Βερολῖνον 1824, σ. 339α στίχ. 20 κέ.

⁶⁾ Βλ. ἀν. σ. 36.

στερούμενος τέκνων, παραχωρεί τὴν ἄδειαν εἰς τὴν σύζυγόν του νὰ ὑπανδρευθῆ ἄλλον: Ὁ δὲ πάντων σωφρονέστατος Θεοσέβιος καὶ τὴν πρὸς γυναῖκα παιδοποιὸν ὁμιλίαν ἐδέξατο. Ἐπεὶ δὲ παῖδας οὐκ ἐγεννάτην, κατασκευασάμενος ὁ θεοσέβιος τὸν τῆς σωφροσύνης δακτύλιον, «ὃ γύναι», φησὶ τῇ γυναικί, «πάλαι μὲν σοι ἐπιδέδωκα δακτύλιον ἄρμοστην παιδουργοῦ συμβιώσεως· τὰ νῦν δὲ τοῦτον ἐπιδίδωμί σοι σωφρονιστήν, ἐπίκουρόν σοι παρεσόμενον ἀεὶ τῆς σώφρονος οἰκουρίας. Εἰ μὲν οὖν δυνήσῃ τε καὶ θελήσῃς ἐμοὶ συμβιῶναι τὸν καθαρώτερον τρόπον· εἰ δὲ μή, ἔξεστιν ἀπαλλάττεσθαι πρὸς ἕτερον εὐμενῶς καὶ πράως ἐκδιδομένην παρὰ φίλου φίλην»· ἡ δὲ ἠσμένησεν.

Τὴν ἀπήχησιν ὁμοίων ἐθίμων καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων τῶν βυζαντινῶν χρόνων πρέπει νὰ διακρίνωμεν καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ μυθιστορήματος Ἀχιλλεύς: ¹⁾.

...τοῖνον ἐκεῖνος ὁ λαμπρὸς ὁ βασιλεὺς Ἑλλήνων
 δώδεκα χρόνους ἔποικεν παιδὶν νὰ μὴν ποιήσῃ
 καὶ ἐθλίβετο ἡ καρδία του, ἐτήκετο ἡ ψυχὴ του
 . . . . .
 ἠθέλησε νὰ χωρισθῆ τὴν πάντρεπνον τὴν κόρην
 καὶ μεθ' ἑτέρας γυναικὸς ἵνα τεκνοποιήσῃ...

Μὲ συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ πολλαπλασιασθοῦν τὰ πρὸς τ' ἀνωτέρω ὅμοια παραδείγματα. Καὶ τὰ ἤδη ὅμως ἀναφερθέντα ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις, ὅτι καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτὴν περίοδον ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν παλαιαὶ συνήθειαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπαιδίας. Τὰ χριστιανικὰ διδάγματα καὶ αἱ ὑψηλαὶ θεωρίαι περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἰσχύουν πάντοτε νὰ περιστείλουν τὴν ἐκδήλωσιν ὁρμῶν συμφύτων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν καὶ νὰ παραδώσουν εἰς τὴν λήθην παλαιὰς ἐκ παραδόσεως συνηθείας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης τῶν ἐθίμων περὶ ἀκληρίας καὶ τῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεώς των, ἀγόμεθα εἰς τὰς ἐξῆς σκέψεις καὶ συμπεράσματα. Δύο εἶναι αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦνται αἱ κατ' ἔθιμον ἐνέργειαι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀκληρίας εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα: α) Πρόσληψις δευτέρας γυναικὸς εἰς περίπτωσιν στειρότητος τῆς πρώτης καὶ διαμονὴ τῶν δύο γυναικῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην. Τὸ ἔθιμον τοῦτο προεκάλεσε, ὡς εἶδος παλλακισμοῦ, τὴν κατὰ καιροῦς δριμεῖαν ἐπίθεσιν

¹⁾ Ἐκδ. D. C. Hesseling, Amsterdam 1919, χειρόγρ. Νεαπόλεως, στ. 35 κέ.

ἐκπροσώπων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι, παρὰ τὴν τυπικὴν του ὁμοιότητα πρὸς τὴν παλλακείαν, διαφέρει ταύτης — ὑφ' ἣν ἔννοιαν τοῦλάχιστον ὁρίζεται κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν — κατὰ τὸ ὅτι τοῦτο ἐφαρμόζεται μόνον ὑπὸ ἀκλήρων ἐπιθυμούντων ν' ἀποκτήσουν τέκνα. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τούτου εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἡ πρόσληψις δευτέρας συζύγου γίνεται μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῶν συγγενῶν τῆς πρώτης καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας, ἣτις προτρέπει ἐνίοτε τὸν ἄνδρα νὰ νυμφευθῇ ἄλλην πρὸς παιδοποιίαν καὶ μεριμνᾷ ἀκόμη διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν γεννωμένων τέκνων.

β) Λύσις τοῦ γάμου ἔνεκα ἀτεκνίας, κατόπιν συμβιώσεως ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα, μετὰ συγκατάθεσιν ἀμφοτέρων τῶν συζύγων καὶ τῶν συγγενῶν των καὶ σχετικὴ διανομὴ τῆς κοινῆς περιουσίας.

Ἐρευνα τῶν ἀνωτέρω ἐθίμων ἀπὸ ἐθνογραφικῆς ἀπόψεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπὸ ὁμοίας σχεδὸν μορφᾶς ὑπαρξίν των εἰς διαφόρους λαοὺς καὶ δὴ ἐκεῖ ἔνθα κυριαρχεῖ ἡ πατριαρχικὴ καὶ μονογαμικὴ μορφή τῆς οἰκογενείας.

Διὰ τῆς ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐξ ἄλλου ἱστορικῆς ἐξετάσεως διαπιστώνομεν, ὅτι τὰ περὶ ἀκληρίας ἔθιμα καὶ αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις, γνωστὰ ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, διαμορφοῦνται ἐκάστοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων. Οὕτως ἔχομεν ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεώς των κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς ἤδη χρόνους, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην εὐρίσκομεν ταῦτα στενωῶς συνδεδεμένα μετὰ θρησκευτικᾶς καὶ λατρευτικᾶς δοξασίας, ὡς καὶ μετὰ τοὺς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιδιωκομένους σκοποὺς τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως τῶν πολιτῶν καὶ λαμβάνοντα ὡς ἐκ τούτου ἀνάλογον διαμόρφωσιν κατὰ τὴν πρακτικὴν των ἐφαρμογὴν.

Μετὰ τὴν ἀλλαγὴν, ἀπὸ θεωρητικῆς προπαντὸς ἀπόψεως, τῶν περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀντιλήψεων διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν, ἐπέρχεται καὶ σχετικὴ τροποποίησις τῶν παλαιῶν τούτων συνθηθειῶν. Οἱ πολιτικοὶ καὶ λατρευτικοὶ λόγοι, οἱ προσδίδοντες εἰς ταύτας νομικόν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, κῦρος, ἐκλείπουν. Δὲν ἔχομεν ὅμως κατὰ τὴν νέαν περιόδον ριζικὴν ἀλλαγὴν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ βαθυτέραν καὶ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν των. Τοιοῦτοτρόπως χάνουν μὲν αὗται τυπικῶς, ἂν ὄχι καὶ οὐσιαστικῶς, τὴν πολιτικὴν καὶ λατρευτικὴν των σημασίαν, ἐξακολουθοῦν ὅμως νὰ ὑφίστανται ὡς ἔθιμα ἐφαρμοζόμενα ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην διασώζονται κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῶν ὁρῶν ζωῆς ἐν γένει, μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Αἱ βιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ συνθηκαί, ἄλλως τε, ὑφ' ἃς ἀνεπτύχθησαν, δὲν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς μονογαμικῆς μορφῆς τῆς οἰκογενείας, τὸ ὁποῖον εὐνοεῖ τὴν γένεσιν των. Εἶναι

πάντως ιδιαίτερος αξιοσημείωτος, ότι εις τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα εὐρίσκομεν εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν τὰ ἀνωτέρω ἔθιμα εἰς κοινωνίας μὲ ἀυστηρὰν πατριαρχικὴν σύνθεσιν (Μάνη, Κρήτη, Χιμάρα), ὅπου ἡ ἔννοια τῆς «γενιάς», ἤτοι ἡ διάκρισις τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ γενάρχου οἰκογενειῶν, ὡς καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἐξ αἵματος δεσμοῦ των, παραμένουν εἰσέτι λίαν συνειδηταί, συνήθειαι δὲ εἶναι οἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων γενῶν ἀνταγωνισμοί, ἢ βεντέτα κ.τ.ῶ. Ἐκ τούτου φαίνεται σαφῶς, ὅτι ἡ ἀναζωογονοῦσα τὰ ἔθιμα ταῦτα αἰτία εἶναι προπαντὸς ἡ μέριμνα πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους διὰ τῶν ἀρρένων ἀπογόνων, τῶν ὁποίων ἡ μείωσις ἢ ἡ ἔλλειψις ἐπιφέρει τὴν ἐξασθένησιν τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας ἢ τὴν ἐξαφάνισίν της. Ἡ ἐπίσημος πολιτεία καὶ θρησκεία ἐκηρύχθησαν κατὰ καιροῦς ἐχθρικοὶ πρὸς ταῦτα καὶ τὰ ὑπήγαγον ὑπὸ τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παλλακείας, τιμωρουμένης ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἄνευ διακρίσεως τῶν διαφόρων περιπτώσεων, ἵνα οὕτως ἐμποδισθοῦν αἱ καταχρήσεις καὶ προστατευθῇ ὁ μονογαμικὸς θεσμὸς τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐθνογραφικὴ, λαογραφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ὁμως ἔρευνά των εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ὡς συμβάλλουσα εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς καλλιέργειας τῶν ἀνθρώπων.

Ἀπρίλιος 1953.

ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ἄΣΜΑΤΑ ΤΗΣ «ΘΛΙΜΜΕΝΗΣ ΤΡΥΓΟΝΑΣ»

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Μὲ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἠμποροῦν νὰ ἐπιγραφοῦν μερικὰ τραγούδια, τὰ ὅποια ἀπὸ τὸ περιεχόμενον των διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: α') Τὸ τραγούδι, ὅπου τὸ πουλὶ παραπονεῖται, διότι οἱ ἄνθρωποι, ὁ ποταμὸς ἢ ἄλλος τις ἐχθρὸς καταστρέφουν τὴν φωλεάν του, ὅπου καὶ ἂν τὴν κτίσῃ. Τὸ πουλὶ αὐτὸ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλλαγῶν εἶναι *τρυγόνα* ἢ *μοναχὴ*, ἢ *ὄρφανή*, ἢ *παινεμένη*, ἢ *ξένη*, ἢ *θλιβερὴ* κτλ. ¹⁾ β') Τὸ τραγούδι, εἰς τὸ ὅποιον ἢ πέρδικα κλαίει καὶ καταρᾶται τὸν ἀετὸν, τὸ σαῖνι (γεράκι) ἢ τὸν πετρίτην, διότι τῆς ἔφαγε τὸ ταῖρι της ²⁾. γ) Τὸ τραγούδι, ὅπου ἢ τρυγόνα ἢ τὸ παγῶνι θρηνεῖ, διότι ἔχασε τὸ ταῖρι του ³⁾.

Τὰ ἄσματα αὐτὰ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἀδόμενα ἐκφράζουν διὰ τοῦ συμβολισμοῦ των συναισθήματα, τὰ ὅποια ὁ δημοτικὸς ποιητὴς γνωρίζει μὲ σοφὸν τρόπον νὰ προσαρμόζῃ εἰς τὴν ζωὴν τῶν πουλιῶν, δημιουργῶν οὕτω ἀληθινὰ ποιητικὰ ἔργα.

Πλὴν τούτων ἔχομεν καὶ δύο τύπους μοιρολογίου, τὸ ὅποιον ἔχει τὴν αὐτὴν περίπου ὑπόθεσιν καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν τρυγόνα, τὴν πέρδικα, τὸν κοῦκκο καὶ τὴν ἐλαφίνα, πὺ ὄχι μόνον θρηνοῦν, διότι ἔχασαν τὸ ταῖρι των, τὰ παιδιά ἢ τὸν ἀδελφόν των, ἀλλὰ καὶ αὐτοτυραννοῦνται ἐξ ἀπογνώσεως.

Προτιθέμενος εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην νὰ δείξω τὴν συνάφειαν τοῦ θέματος τῶν ἐν λόγῳ ἄσμάτων πρὸς βυζαντινὰ κείμενα, θὰ παραθέσω ἐκ τούτων παραλλα-

¹⁾ Βλ. παραλλαγὰς τοῦ ἄσματος: ΛΑ (=Λαογραφ. Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) ἀρ. 1692, σ. 46,3 ἐξ Ἀγίου Γεωργίου Παρνασσίδος, συλ. *Εὐθ. Γούβαλη*, στίχ. 2-3, ἀριθ. 1665 Δ', σ. 44 ἐξ Ἰωαννίνων, συλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, 1951, στίχ. 2, αὐτόθι, σ. 46 ἐκ Ζαγορίου, στίχ. 3, ἀριθ. 1530, σ. 7 ἐκ Δελφῶν, συλ. *Τούλ. Παταριᾶ - Δήμ. Καράμπολη*, 1945, στίχ. 2, ἀριθ. 1542, σ. 288-91 ἐξ Αἰτωλίας, 1926, στίχ. 3, ἀριθ. 1571, σ. 257 ἐκ Γρεβενητίου, συλ. Δ. Παπᾶ, 1940, στίχ. 3 κτλ.

²⁾ Βλ. ΛΑ ἀριθ. 787, σ. 9-10 ἐκ Θεσσαλίας, συλ. Χ. Κ. Πριάκου, ἀριθ. 1569, Γλωσσ. καὶ λαογρ. σύμμεικτα ἐπαρχ. Κονίτισης, Ἠπειρ. Ἐταιρ. τ. Β', σ. 27, 74, συλ. Χ. Ν. Ρεμπέλη, 1929.—*Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. Η' (1874), σ. 408, ἀριθ. 17 (11) ἐκ Λευκάδος κτλ.

³⁾ Βλ. Ἀνδρ. Τσικνοπούλου, *Δημῶδη ἄσματα* 1896, σ. 27-8, ἀριθ. 18. ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σ. 130 ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου Κρήτης, συλ. *Μαρ. Λιουδάκη*, 1938, καὶ ἀριθ. 125 (113-114 XXX(λ')) ἐκ Στεμνίτισης Γορτυνίας.

γὰς μόνον τοῦ ἄσματος τῆς γ' ὡς ἄνω κατηγορίας καὶ τοῦ μοιρολογίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» καὶ «τῆς ἐλαφίνας», ὡς συναφεστέρας πρὸς τὰ κείμενα αὐτά.

Τῆς γ' κατηγορίας τοῦ ἄσματος τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἔχομεν δύο τύπους: 1) τῆς τρυγόνας, πὺν ἔχασε τὸ ταίρι της καὶ αὐτοτυραννεῖται καὶ 2) τοῦ παγωνιοῦ, πὺν ἔχασε τὸ ταίρι του καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ σμίξη μὲ ἄλλο πουλί.

Τοῦ πρώτου τύπου ἔχομεν τρεῖς μόνον παραλλαγὰς, ἕξ ὧν ἡ ἐκ Λασιίδας Μεραμβέλου Κρήτης¹⁾ καὶ ἡ ἐκ Στεμνίτσης Γορτυνίας²⁾ εἶναι ἀνέκδοτοι, ἡ δὲ τρίτη, ἀδήλου τύπου, τυγχάνει δημοσιευμένη ὑπὸ Ἀ. Τσικνοπούλου³⁾. Παραθέτω κατωτέρω τὴν ἐκ Λασιίδας Μεραμβέλου Κρήτης παραλλαγὴν, διότι αὕτη ἔχει τὸ θέμα τῆς αὐτοτυραννήσεως, πὺν λείπει ἀπὸ τὴν ἐκ Στεμνίτσης παραλλαγὴν· παραλείπω δὲ τὴν ὑπὸ Ἀ. Τσικνοπούλου δημοσιευθεῖσαν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ παραφθορὰν τοῦ ἄσματος⁴⁾.

1.

*Ἐγὼ ἔμαι κεῖνο τὸ πουλί, ὅπου τὸ λέν σαῖνι⁵⁾,
σὰ χάση τὸ ταιράκι ντου μπλιό ντου νερό δὲν πίνει.*

*Μὰ σὰ διψάση καὶ καλὰ καὶ δὲ μπορ' ἀ περάση,
βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ ταράσσει.*

*Ὡ Βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ θελαίνει
καὶ τὴν ἀσκιὰ ντου δὲ χωρεῖ⁶⁾ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.*

(Ἄννα Μηλιαρᾶ, 44 χρόνων, Λασιίδα)

Τοῦ δευτέρου τύπου τοῦ ἄσματος ἔχομεν μίαν μόνον παραλλαγὴν, προερχομένην ἕξ Ἀγίου Γεωργίου Λασηθίου καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Μ. Λιουδάκη⁷⁾.

2.

Τὸ περιστέρι ἀπὸ γιολό, τὸ βάροσαμ' ἀπ' ἀόρι,

¹⁾ ΛΑ ἀριθ. 1162 Β', σὺλ. *Μαρ. Λιουδάκη*, 1938, σ. 130.

²⁾ ΛΑ 125 [113-114 XXX (λ')].

³⁾ Ἀ. Τσικνοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 27-8, ἀριθ. 18.

⁴⁾ Τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῶν στίχων 3-7:

*κι ἐγὼ τρυγὼν' ἡ δυστυχῆς στήν ἔρημο θὰ πάω,
ἐκεῖ νὰ μένω μοναχὴ μὲ στεναγμὸ μὲ πόνο,
γιατ' ἔχασα τὸ ταίρι μου, τὸ πολυγαπημένο.
Χαρῆτε σεῖς, καλὰ πουλιά, χαρῆτε σεῖς τὴ νιότη σας
στολίσατε τὴν φύσιν μὲ τὰ γλυκά σας ἄσματα.*

⁵⁾ Εἶναι παράδοξος ἡ ὑποκατάστασις τῆς τρυγόνας διὰ ὀνόματος δηλοῦντος τὸ γεράκι. Πιθανῶς αὕτη ὀφείλεται εἰς λόγους ὁμοιοκαταληξίας.

⁶⁾ *χωρεῖ* = *θωρεῖ*.

⁷⁾ Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν τ. Γ', 1940 σ. 389 κέ. ἀρ. 3.

τὸ δάσο -ν- ἐγυρέψανε νὰ βροῦνε τὸ παγώνι.

Καὶ πάσινε καὶ βρίσκουν τὸ μόνια κι ἄμοναχό ντου,
κι ἦτον κλιτὸ κι ἀπόκλιτο καὶ παραπονεμένο.

5 *Κι ἡ πέρδικα τὸ ρώτηξε, γιάντ' ἔναι πονεμένο.*

Ἔχασα ἔγὼ τὸ ταίρι μου τὸ πολυπρικαμένο.

— Σώπασε, μὲ τὸ ταίρι σου, κι ἐγὼ σοῦ βρίσκω ταίρι,
τὸ περιστέρι τ' ἄχολο χειμῶναν καλοκαίρι.

10 — Δὲ θέλω μπλιό μου συντροφιά, ἂν εἶν' καὶ περιστέρι,
μόνο δὰ μείνω στὰ δεντρά, καθὼς ἀπὸν μοῦ βγαίνει,
ἔκειά πὸν σφυρίζουν τὰ δεντρά, ἔκειά πὸν βροντοῦν τὰ ρυάκια,
κι ἄς τάξω καὶ δὲν ἤμουνε πὸν τὰ ἔχα τὰ κανάκια¹⁾
καὶ στὰ περβόλια γύριζα καὶ στὰ δεντρά κελήδου,
δμάδι μὲ τὸ ταίρι μου κι ὄλο τὸν κόσμον ἐχάρου.

(Ἀφροδίτη Στιβαχτάκη, 69 χρονῶ (1939), Ἔργ. Γεώργιος)

Εἰς τὸν πρῶτον τύπον τοῦ μοιρολογίου, ἡ τρυγόνα θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται ἐξ ἀπογνώσεως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συντρόφου της. Τούτου γνωρίζομεν δύο μόνον παραλλαγὰς, τὴν μίαν ἐκ Λάστας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Ν. Λάσκαρη²⁾ καὶ περιληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου εἰς τὰς Ἐκλογὰς του³⁾, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκ Βουρβούρων Κυνουρίας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐπ. Παπαμιχαήλ⁴⁾, τὴν ὁποίαν κατὰ προτίμησιν παραθέτω :

3.

Τήρα μὴ μοιάσης τοῦ λαγοῦ, ὅπου γεννάει κι ἀρνιέται,
παρὰ μοιάσε τῆς πέρδικας, τῆς χλιβερῆς τρυγόνας,
πὸν κάνει δεκοχτὼ πουλιά, κανένα δὲν ἀρνιέται.

5 *Κι ἂν σκύψη αἰτὸς καὶ πάρη ἕνα, ἕνα ἀπὸ τὰ πουλιά της,*
χρόνον κάνει νὰ πιῇ νερὸ καὶ μῆνες νὰ λαλήση,
κι ὅπου εὔρη μαῦρο κάφαλο, πάει νὰ τὰ βοσκήση,
κι ὅπου εὔρη βρύση, κρούβουση, θελώνει καὶ τὸ πίνει,
κι ὅπου εὔρη δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει.

⁵⁾ Ὁ δεύτερος τύπος τοῦ μοιρολογίου φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα «τῆς ἐλαφίνας»⁵⁾.

¹⁾ κανάκια = χάδια.

²⁾ Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1926, σ. 557-58.

³⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἔκδ. 3η, Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 207, ἀρ. 182.

⁴⁾ Ἐπ. Παπαμιχαήλ, Τραγούδια Βουρβούρων, Λαογραφία Ε' (1915) σ. 575, ζ'.

⁵⁾ Μὲ τὸ μοιρολόγι «τῆς ἐλαφίνας» ἠσχολήθη ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης εἰς τὸ ἄρθρον :

Τοῦ μοιρολογίου τούτου συνεκεντρώθησαν μέχρι τοῦδε ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ ὑπὲρ τὰς 40 παραλλαγὰς¹⁾, ἐξ ὧν παραθέτω κατωτέρω δύο ἀνεκδότους, τὴν μίαν ἐκ Χαλκιδικῆς, ὅπου ἡ ἐλαφίνα θρηνεῖ καὶ αὐτοτυραννεῖται, διότι κυνηγὸς τῆς ἐσκότωσε τὸ παιδί της, τὴν δὲ ἄλλην ἐκ Ζυγοβιστίου Γορτυνίας, ὅπου ὁ κοῦκκος ἐπίσης αὐτοτυραννεῖται, διότι ἔχασε τὸν ἀδελφόν του.

4.

Ἔλα τὰ λάφια στὰ βοσκιά, ὅλα δροσολογιῶνται,
μόν' μιὰ λαφίνα μοναχὴ πλιὰ δὲν δροσολογιέται.

Ἔλου τ' ἀπόσκια περπατεῖ, τ' ἀπόσκια καταβαίνει
κι ὅπ' εὔρη γαργαρό νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.

5 Κι ὁ ἥλιος τὴν καταπατεῖ²⁾ κι ὁ ἥλιος τὴ ρωτάει
«Γιατί, λαφίνα μ', μοναχὴ, γιατί, λαφίνα μ', ξένη,
ὄλο τ' ἀπόσκια περπατεῖς κι ἀριστερὰ πλαγιάζεις
κι ὅπ' εὔρης γαργαρό νερὸ θολώνεις καὶ τὸ πίνεις;
— Ἐγὼ ἔλεγα νὰ μὴν τὸ πῶ, νὰ μὴν τὸ μαρτυρήσω.

10 μὰ τώρα πὺν μ' ἐρώτησες, θὰ σὶ τὸ μαρτυρήσω.
Δώδεκα χρόνους ἔκαμα στείρια καὶ δαμαλίδα
κι ἀπάν' στὰ δεκατέσσερα βγῆκα μὲ ριὸ μωσχάρι
καὶ τό ἄμαθα νὰ περπατῆ καὶ τό ἄμαθα νὰ βόσκη
καὶ τό ἄμαθα νὰ κρύβεται στῆς σπαλαθριᾶς τὴ ρίζα.

15 Μὰ κἂν ὁ χρόνος τό ἄφερε, κἂν ἡ δική μου μοῖρα,
βγῆκε τὸ βασιλόπουλο νὰ λαφοκυνηγήσῃ
καὶ ρίζαν καὶ τὸ βάρεσαν τὸ δόλιο μου μωσχάρι³⁾.

5.

Ἄδερφια ξεχωρίζουνε καὶ τὰ βουνὰ ραγίζουν,
τὰ δέντρα ξεροριζώνουνται, τρεῖς ποταμοὶ γινῶνται.

Ἄο κοῦκκος⁴⁾ ἔχασ' ἀδερφό, τρεῖς χρόνους δὲν ἐλάλει.

Συμβολισμὸς ἢ ἀλληγορία στὴν ποίηση, Νέα Ἑστία, τόμ. 25, τεῦχ. 289, 1 Ἰανουαρίου 1939, σ. 10-14. Τὸ ἄρθρον τοῦτο εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ θέμα μας.

¹⁾ Βλ. τὸν σχετικὸν φάκελλον τοῦ ΛΑ.

²⁾ καταπατῶ = παρατηρῶ, κατασκοπεύω, δοκιμάζω.

³⁾ ΛΑ ἀριθ. 1 (79, 26) Χαλκιδική.

⁴⁾ Περὶ τοῦ κούκκου γνωρίζω τὴν ἐξῆς παράδοσιν: «Κούκου φωνάζει στὸ χαμένο του ἀδερφό· ὅταν δηλαδὴ κάποτε ἔπαιζαν «κρυφτίσα», ὁ ἀδελφός του χάθηκε· αὐτὸς δὲ νομίζοντας, ὅτι ὁ ἀδερφός του κρύπτεται ἀκόμη, ἐφώναζε κούκου - κούκου, διὰ νὰ πάη νὰ τὸν ξετροπώσει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ φωνάζη ἀκόμη». ΛΑ 1435, σ. 3, Ἰ. Ράγκος, Βράχα Εὐρυτανίας, 1939.

χρόνια κάνει νὰ πιῆ νερὸ καὶ μήνους νὰ βοσκήση,
 5 κι ἂν εὖρη ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει,
 κι ἂν εὖρη μαύρη καφαλιά, θὰ σκύψη νὰ βοσκήση.
 Τ' ἄλλα πουλιὰ τοῦ λέγανε, τ' ἄλλα πουλιὰ τοῦ λένε :
 «Δάλησε, κοῦκκο, λάλησε, καθὼς ἐμεταλάλεις
 καὶ μὴν τὸ λὲς βραχνὰ βραχνὰ καὶ παραπονεμένα.
 10 — Τί νὰ λαλήσω, τί νὰ εἰπῶ καὶ τί νὰ τραγουδήσω,
 πό' χασα τὸ ἰταιράκι μου τὸ μπολυγαπημένο ;¹⁾).

(Ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν Ἑλένης Γ. Οἰκονόμου, ἐτῶν 60, ἀγραμμάτου)

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὸ δίστιχον :

6.

Νά 'μοιαζα ἐγὼ τοῦ τρυγονιοῦ στὴν ἀναπιστοσύνη,
 π' ὅταν χάση τὸ ταίρι του πλιό <του> νερὸ δὲν πίνει²⁾).

Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας, ὅπως π. χ. ἐν Ἰταλίᾳ³⁾, ἐν Γερμανίᾳ⁴⁾, ἐν Ρωσίᾳ⁵⁾ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ. Εἰς τὸ ρουμανικὸν ἄσμα ἡ τρυγὼν, ὅταν χάνη τὸ ταίρι της, κλαίει καὶ ὀδύρεται, ἡ λύπη της εἶναι ἀπαρηγόρητος, καὶ ἐπιζητεῖ ν' ἀποθάνη παρουσιαζομένη ἐπίτηδες ἐνώπιον τοῦ κυνηγοῦ, διὰ νὰ τὴν φονεύσῃ, δὲν τῆς ἀρέσουν τὰ πράσινα κλωνάρια τῶν δένδρων, ἀλλὰ τὰ ξηρόκλαδα, ὅπου πηγαίνει καὶ καθίζει, καί, ὅταν διψᾷ, θολώνει τὸ νερὸ καὶ ἔπειτα τὸ πίνει⁶⁾, ὡς περίπου συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ δημῶδη ἄσματα.

Πλὴν δὲ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων δημοδῶν ἄσμάτων τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ δύο μὲ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν φαναριωτικὰ στιχοπλόκια. Ἐκ τούτων τὸ μὲν ἐν περιλαμβάνεται εἰς ἀνώνυμον ποιητικὴν συλλογὴν τῶν πρὸ

¹⁾ ΛΑ ἀριθ. 125 [162-163, CXIII (ι')] Ζυγοβίστι (Γορτυνίας).

²⁾ Neugriechische Lieder, Disticha und Sprichwörter aus der v. *Haxthausen'schen* Sammlung von *Gustav Soyter*, Λαογραφία ΙΑ' (1934) σ. 208, Α9,40. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον :
 σὰν τὴν τρυγόνα χλίβεται, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται
 σὰν τοῦ κοράκου τὸ φτερὸ μαυρίζ' ἢ φορεσιὰ της.

³⁾ Πρβλ. τὰς ἐκ Τοσκάνης καὶ Σικελίας παραλλαγὰς τοῦ ἄσματος ἐν *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, *Cuvente den batrâni*, τ. II, Bucur. 1879, σ. 728-730.

⁴⁾ *F. Lauchert*, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889, σ. 225-228.

⁵⁾ *E. Dvoicenco*, *Vieata si opera lui C. Stamati*, Bucur. ἄ.χ. σ. 104.

⁶⁾ Βλ. τὰς παραπομπὰς περὶ τοῦ ἄσματος «*Amarâta turturea* = Θλιμμένη τρυγόνα» εἰς τὰς ρουμανικὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐν *A. Camariano*, *Influenta poeziei lirice neogrecesti asupra celei românești*, Bucur. 1935, σ. 18-19.

τοῦ 1821 χρόνων¹⁾, τὸ δὲ ἄλλο ἐδημοσιεύθη βραδύτερον²⁾. Ταῦτα ἀναδημοσιεύω ἐνταῦθα, διότι περιλαμβάνονται εἰς λίαν σπανίζοντα καὶ δυσεύρετα ἔντυπα:

Τὸ τρυγόνι πῶς πονεῖ φαίνεται ἀπ' τὴν φωνήν, κι ἀπὸ τὰ κινήματά του, δείχνει ὅλην τὴν καρδιά του. 5 Καὶ ἂν δὲν τὸ ὠφελᾷ, πάλ' αὐτὸ μελαγχολᾷ, χάνοντας τὸν σύντροφόν του ἀπ' τὸ πλάγι τὸ δικόν του. "Ὅπ' αὐτὸ περιπατεῖ 10 θάνατον πάντα ζητεῖ. Δὲν εὐφραίνεται χορτάρι, παρὰ τὸ ξηρὸ κλωνάρι. "Ὅπου βλέπει κυνηγὸν ἐκεῖ τρέχει μοναχόν, 15 διὰ νὰ τὸ θανατώσῃ ἀπ' τὸν κόσμον νὰ γλυτώσῃ. Πάντοτε αὐτὸ θρηνεῖ, ποτὲ δὲν ἀμνημονεῖ, πάντως τὸ δικόν του ταίρι	20 πουρνό, βράδυ, μεσημέρι. Κι ἂν ἀπὸ μπαχιζὲν περνᾷ μήτε νὰ ἰδῆ γυρνᾷ. "Ἀπὸ κάθε πρασινάδα δὲν λαμβάνει νοστιμάδα. 25 Τὸ νερὸν πρῶτα θολώνει, κι ἔπειτα νὰ πιῆ ἀπλώνει. Βρέχοντας καὶ τὰ πτερά, νὰ τὰ ἔχη δροσερά. Γιατὶ βγάζει ἡ καρδιά του 30 πῦρ καὶ καίγει τὰ πτερά του. Αὐτὸ ποῦ 'ν' ἓνα πουλί θλίβεται τόσον πολὺ καὶ δὲν θέλει τὸ νὰ ζήσῃ οὔτε νὰ καλοκαρδίσῃ. 35 Μὰ ἐγὼ μὲ λογικὸ καὶ μὲ τέτοιο ριζικὸ πρέπει πλέον νὰ γελάσω ὅταν τὴν ἀγάπη χάσω; «Ἐρωτος ἀποτελέσματα» σ. 166³⁾.

Ὁ ἀηδὼν καὶ τὸ τρυγόνι

Τὸ φιλέρημον τρυγόνι δὲν ὁμοιάζει τ' ἀηδόνι, τὸ ἐρωτικὸν πουλί. Ἐπειδὴ τ' ἀηδονάκι, 5 τὸ γλυκύτατον πουλάκι,	πάντα δὲν μελαγχολεῖ. Καὶ τ' ἑταίρι του ἂν χάσῃ, πάλιν γνώμην δὲν ἀλλάσσει, πάλιν μετὰ τὴν χηρείαν 10 πιάνει ἄλλην ἑταιρείαν,

¹⁾ «Ἐρωτος ἀποτελέσματα ἦτοι ἱστορίαι ἠθικοερωτικαὶ μὲ πολιτικὰ τραγούδια, συντεθεῖσα μὲν εἰς τὴν ἀπλήν ἡμῶν διάλεκτον πρὸς εὐθυμίαν καὶ ἐγλεντιζὲν τῶν εὐγενῶν νέων, ἀφιερωθεῖσα δὲ τῷ εὐγενεσιάτῳ ἄρχοντι Μαγίστῳ Κυρίῳ Κυρίῳ Στεφάνῳ Ἰωαννοβίκῃ. Ἐν Βιέννῃ 1792», σελ. 166.

²⁾ Ὑπὸ Karl Kind, Eunomia, Grimma 1827, σ. 40.

³⁾ Τὸ ἄσμα τοῦτο ἀπεμιμήθη ἐν τῷ συνόλῳ του ὁ Ρουμάνος ποιητὴς Γεννακίτσα Βακαρέσκου. Βλ. A. Camariano, ἔνθ' ἀν. σ. 15-16 καὶ Poetii Vacaresti, ἔκδ. Cugetarea, Bucur. ἀν. χρ., σ. 43-44.

πάλιν κελαδεῖ γλυκά.
Πλὴν τὸ καθαρὸν τρυγόνι
τὸ νεράκι του θολώνει

καὶ τ' ἑταίρι του ἄν χάση
15 περπατεῖ ὄλον 'ς τὰ δάση
καὶ λαλεῖ ὄλον οἰκτρά¹⁾.

K. Kind, Eupomia, σ. 40, XVI

Ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὡς ἄνω παρατεθέντων κειμένων, θέμα τῶν δημοδῶν ἄσμάτων τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» εἶναι ἡ ἀπεριόριστος θλίψις, εἰς τὴν ὁποίαν βυθίζεται τὸ πουλί (τρυγὼν ἢ πέρδικα ἢ παγώνι ἢ κοῦκκος) ἢ ἡ ἔλαφίνα διὰ τὴν ἀπώλειαν τέκνου ἢ συζύγου ἢ ἀδελφοῦ καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν θλίψιν ταύτην αὐτοτυράννησις ἐξ ἀπογνώσεως²⁾.

Τὸ θέμα τοῦτο μᾶς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς δημώδους βυζαντινῆς φιλολογίας, ἀρχαιότερα δὲ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι, νομίζω, ὁ «Φυσιολόγος», ἔργον ἀποδιδόμενον εἰς διαφόρους συγγραφεῖς, ἰδίᾳ εἰς τὸν Ἅγιον Ἐπιφάνιον³⁾ ἢ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἢ ἄλλους⁴⁾ καὶ συγγραφὴν κατ' ἄλλους μὲν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν 2ον⁵⁾, κατ' ἄλλους δ' ἐν Παλαιστίνῃ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα καὶ ἐκεῖθεν διαδοθὲν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Δύσιν⁶⁾. Εἰς τὸ 36ον περὶ τρυγόνος κεφάλαιον τοῦ «Φυσιολόγου» ἀναγινώσκομεν :

721 Φίλανδρον ὄρνεον ἐστὶν τὸ θαυμαστὸν τρυγόνιν
παρ' ἀπάντων τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τ' ἄλλα
πορεύονται γλυκύτατα ὁμοῦ εἰς μιὰν ἀγάπην,
πορεύονται τ' ἀμφοτέρω εἰς τὴν αὐτῶν φωλέαν,
725 ποιοῦσιν δὲ τοὺς νεοσσοὺς ἀνὰ δυὸ εἰς τὴν γένναν.

¹⁾ «Τὸ τραγῳδῖον τοῦτο, πὺ ἀπὸ ἑναν Ἑλληνα ἐκ Κων/πόλεως ἐκράτησα, ὑπάρχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». K. Kind, ἔνθ' ἀν. σ. 76, σημειώσεις.

²⁾ Κατ' ἀνέκδοτον ἐξ Ἀπεράθου Νάξου παράδοσιν, καταγραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ τὸ 1934, «ἡ τρυγόνα, ἄμα θὰ χάση τὸ ταίρι τζη, ἀναταράζει τὸ νερό, τὸ θολώνει κ' ὕστερις τὸ πίνει. Ὁ ἀρσενικός, ὅτινα χάση τὸ θηλυκό, ὕρρεύγει το, ὕρρεύγει το κι ἀνεζητᾷ το, ὥσπου νὰ τὸ βρῃ, κι ἂ' λάχη καὶ δὲ' δό' βρῃ, δὲ' φαίνεται ἡ φανιὰ τζη φανιᾶς του» (ἐξαφανίζεται). Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Πρωτονοταρίου ἢ Χαστέκα, ἐτῶν 70.

³⁾ Fr. Lauchert, ἔνθ' ἀν. σ. 65.

⁴⁾ J. B. Pitra, Spicilegium Solensmense, τ. 3, Paris 1855, σ. 101. Fr. Lauchert, ἔνθ' ἀν. σ. 65. κέ.

⁵⁾ K. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετάφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 178.

⁶⁾ K. Κρουμβάχερ, ἔνθ' ἀν. σ. 179. Περὶ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ ἑλληνικὰ δημῶδη βιβλία κτλ. Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 6ος, Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 18·19.

Καὶ ἐὰν λάχῃ ἐξ αὐτῶν ἕνας νὰ τελευτήσῃ,
 εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
 ἀλλ' ἔχει θρηῆνον καὶ κλαυθμὸν ἄχρι τῆς τελευτῆς του,
 ὑπᾶ στα ὕψη τ' οὐρανοῦ, καμμουῖν οἱ ὀφθαλμοὶ του·
 730 τότε τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ὁμοῦ τε τὰς ἐσμίγει,
 καὶ πίπτει κάτω εἰς τὴν γῆν, κρούει διὰ ν' ἀποθάνη,
 εἰ δὲ καὶ ἀποτύχῃ τε, καὶ θάνατον οὐ λάβῃ,
 ὑπᾶ μέσα στήν ἔρημον, στέκει τε μοναχόν του,
 καὶ κλαῖ, καὶ κόπτει, καὶ θρηνεῖ ἄχρι τῆς τελευτῆς του·
 735 καί, ὅταν θὲ νὰ πιῇ νερόν, πρῶτα τὸ συνταράσσει,
 καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει,
 οὐδέποτε ἐσμίγεται μὲ κᾶτινα πουλάκια¹⁾.

Πλὴν τοῦ «Φυσιολόγου» τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ὁ Ὠριγένης εἰς τὰς Ὀμιλίας του εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων II, 10, λέγει: «...καὶ ἡ τρυγὼν γὰρ ἐνὶ μόνον συνέρχεται»²⁾. Ἀστέριος ὁ Ἀμασειᾶς ἐπίσης εἰς τὸ Ε' κεφάλαιον τῶν Ὀμιλιῶν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου εἰς τὸ «εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν» ἐπάγεται: «Μιμεῖται δὲ τῶν τρυγόνων τὴν ἄλογον καὶ φυσικὴν σεμνότητα. Καὶ γὰρ ἐκείνην τὴν ὄρνιν, φασίν, τῆς ὁμοβίου διαζευχθεῖσαν, ἀγαπᾷ διηνεκῆ τὴν χηρείαν, καὶ ἐναντίως ἔχειν πρὸς τὴν περιστερὰν εἰς τὸ τῆς πολυγαμίας εὐκολον»³⁾. Τέλος ὁ ἱερός Χρυσόστομος συμβουλεύει: «Μίμησαι, γυναῖ, τὴν τρυγόνα· ἐκείνη γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἐτέρῳ οὐκ ἔτι μείγνυται· κἂν συμβῆ τὸν ταύτης ἄρρενα ὑπὸ ἰξευτοῦ θηραθῆναι, ἢ ὑπὸ ἀετοῦ ἀναλωθῆναι, ἐτέρῳ ἄρρενι οὐκ ἐπιμείγνυται, ἀλλὰ μένει ἐκδεχομένη αἶε τὸν ποθοῦμενον, καὶ τῇ ἐκείνου μνήμῃ ἐναποθνήσκει»⁴⁾.

Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὸ θέμα τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ποὺ συμβολίζει τὴν συζυγικὴν ἀφοσίωσιν⁵⁾ καὶ τὴν στοργὴν πρὸς τέκνα ἢ ἀδελφούς, εἰσῆλθεν ἀπὸ τὸν «Φυσιολόγον» εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διότι τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς ὑπὸ τινων ὑπεστηρίχθη, ἐγράφη κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 2ου μ. Χ.

¹⁾ Ch. Gidel - É. Legrand, Étude sur un poème grec inédit intitulé Ο ΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ. Suivie du texte grec, Paris 1873, σ. 265-266, στίχ. 721-737.

²⁾ Migne, P. G. 13, 132.

³⁾ Migne, P. G. 40, 236.

⁴⁾ Migne, P. G. 56, 589.

⁵⁾ Πρβλ. τὴν κοινὴν παροιμιώδη φράσιν ζοῦν σὰν τὰ τρυγονάκια.

αἰῶνος ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου συνηντήθησαν καὶ ἐκαρποφόρησαν αἱ ἑλληνικαί, ἑβραϊκαὶ καὶ ἀνατολικαὶ ἰδέαι. Ὡς δὲ λέγει ὁ Κ. Κρουμβάχερ, «ἵχνη τοῦ «Φυσιολόγου» ἀνευρίσκονται ἤδη εἰς τοὺς Ἑλληνας πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 3ου καὶ 4ου αἰῶνος, ἦτοι Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Ὠριγένην, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον κ. ἄ. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς (ἐμαρτύρησε τὸ 165) ἐχρησιμοποίησεν ἰδέας τοῦ «Φυσιολόγου»¹⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω βυζαντινῶν κειμένων τὸ θέμα τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἄσμάτων ἀπαντᾷ καὶ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ δημῳδῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ, εἰς τε τὸν «Πουλολόγον» καὶ εἰς τὸ μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη». Εἰς τὸν «Πουλολόγον», ποίημα ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 650, στενῶς δὲ συγγενεῦον κατὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὴν «Διήγησιν τῶν τετραπόδων», οὗτινος τὴν γένεσιν πρέπει κατὰ τὸν Κ. Κρουμβάχερ νὰ τοποθετήσωμεν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος²⁾ τὸ «τρογόνιν» ἐπιτιθέμενον κατὰ τῆς «κουρούνας», ἢ ὅποια τὸ χλευάζει, λέγει εἰς αὐτήν :

443 Ἐμὲν ὑβρίζεις τὸ πτωχὸν θλιμμένον τὸ τρογόνιν;
θλιμμένον εἶμαι πάντοτε, παντὸς δμολογῶ το.

445 Ὅποταν ἔλθῃ κυνηγὸς καὶ πιάσῃ μου τὸ ταῖρι,
εἰς δένδρον κάλλιστον χλωρὸν οὐ θέλω νὰ καθίσω,
οὐδ' εἰς λιβάδαν καθαρὰν οὐδ' εἰς δροσώδεις τόπους,
ἀμμὴ καθίζω πετρωτά, εἰς πέτραν στεφανέαν,
εἰς βουρκολέαν κάθομαι νερὸν θολὸν νὰ γέμη.

450 Πίνω ἂν θέλω τὸ λοιπὸν καὶ πέτομαι καὶ κλαίω,
καὶ πάντοτε μυρολογῶ τὸ πάγγλυκό μου ταῖρι.
Καὶ σύ, βρωμοχνωτόμορφε, κουρούνα ξερασμένη,
περιγελᾶς καὶ μέμφεσαι, ἐμένα καταλέγεις,
τὸ ταπεινὸν καὶ θλιβερὸν ἀνόχλητον τρογόνιν;³⁾

Εἰς δὲ τὸ περιπαθὲς μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη», οὗτινος ἡ πρώτη διατύπωσις πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα⁴⁾, ἀπαντῶμεν τοὺς κατωτέρω στίχους :

136 «Βλέπεις ἐτοῦτο τὸ πουλίν», λέγει με τὸ «τρογόνιν»;
Πάντως εἰς ὄρος πέτεται καὶ εἰς ἀέραν ἐντρέχει,

¹⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔ. ἄ. Γ', σ. 178.

²⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔνθ' ἄν. σ. 191.

³⁾ G. Wagner, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, σ. 192.

⁴⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔνθ' ἄν. σ. 160.

καὶ εἰάν φονευθῆ τὸ ταίριν του καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον λείψη,
 εἰς δένδρον οὐ καθέζεται νὰ ἔχη χλωρὰ τὰ φύλλα,
 140 νερὸν καθάριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει·
 πάντοτε εἰς πέτραν κάθεται, θρηνεῖ καὶ οὐχ ὑπομένει·
 τὸν σύντροφόν του ἀναζητεῖ καὶ πνίγει τὸν ἑαυτὸν του¹⁾.

Συγκρίνοντας τὰ βυζαντινὰ ταῦτα κείμενα πρὸς τὰ ἀνωτέρω δημῶδη ἄσματα καὶ μοιρολόγια τῆς «θλιμμένης τρυγόνας» παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐν λόγῳ ἄσμάτων καὶ μοιρολογίων εἶναι συναφὲς πρὸς τὸ τῶν βυζαντινῶν κειμένων. Ὅπως δηλονότι εἰς τὰ ἄσματα τὸ πουλί (τρυγόνα, πέρδικα κτλ.) ἢ ἡ ἔλαφίνα θρηνοῦν διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς των ὑπάρξεως καὶ ὑποβάλλονται εἰς αὐτοτυραννήσιν, ἔτσι γίνεται καὶ μὲ τὴν τρυγόνα εἰς τὰ ἐκ τοῦ «Φυσιολόγου» καὶ τῶν ἄλλων δημοδῶν βυζαντινῶν κειμένων ἀποσπάσματα. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν τρυγόνα, εἰς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μοιρολόγια αὕτη ὑποκαθίσταται καὶ ὑπὸ ἄλλων πουλιῶν καὶ τῆς ἔλαφίνας. Παρὰ τοῦτο τὸ θέμα καὶ εἰς αὐτὰ παραμένει τὸ ἴδιον²⁾. Κατὰ δὲ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν τὸ τρυγόνι, ὅταν κελαηδῆ, νομίζει κανεὶς «ὅτι κλαίει καὶ διακρίνει εἰς τὴν φωνὴν του τὸν ἀριθμὸν 18 καὶ λέγει (ὁ λαὸς) ὅτι ἀπώλεσε 18 συγγενεῖς του, διότι ἦτο πρότερον ἄνθρωπος μεταμορφωθείς εἰς πτηνόν»³⁾. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ αἰτιολογικὴ αὕτη παράδοσις συμφωνεῖ μὲ τὸν στίχον τοῦ μοιρολογίου (ἀριθ. 3, στίχ. 3) «ποὺ κάνει δεκοχτὼ πουλιά, κανένα δὲν ἀρριέται».

Ἐὰν τώρα εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν σύγκρισιν ἄσμάτων καὶ βυζαντινῶν κειμένων, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

α') Εἰς τὰ ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλου καὶ ἐξ Ἁγίου Γεωργίου Λασηθίου Κρήτης ἄσματα (ἀριθ. 1, στίχ. 2, ἀρ. 2, στίχ. 6) καὶ εἰς τὰ μοιρολόγια (ἀριθ. 3, στίχ. 3, ἀριθ. 4, στίχ. 17, ἀριθ. 5, στίχ. 3) ὁ θρηῆνος γίνεται ἀπὸ τὸ σαῖνι (καίτοι ἀρπακτικόν), τὸ παγώνι, τὴν τρυγόνα, τὴν ἔλαφίνα καὶ τὸν κοῦκκον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου⁴⁾, τέκνου ἢ ἀδελφοῦ. Τὸ αὐτὸ περίπου ἀπαντῶμεν εἰς τὸν «Φυσιολόγον»

1) Δ. Ἱ. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήνησιν 1866, σ. 329.

2) Διὰ τοῦτο συμπεριέλαβα καὶ τὸ μοιρολόγι τῆς ἔλαφίνας εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἄσματα.

3) ΛΑ ἀριθ. 422 (Ἡπειροθεσσαλία). Ἡ αὕτη παράδοσις ἀναφέρεται καὶ εἰς εἶδος περιστερᾶς, δεκοχτούρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀνομαζομένης.

4) Καὶ ἡ πέρδικα θρηνεῖ διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συζύγου καὶ καταρᾶται τὸν ἀετὸν ἢ τὸν πετρίτην κατὰ τὸ ἄσμα τῆς β' ὡς ἄνω κατηγορίας. Εἰς δὲ τὸν «Φυσιολόγον» κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της:

700 Ἡ πέρδικα ποὺ ἔχασε τὰ ῥὰ ἐκ τῆς φουλιᾶς της
 τρέχει στὰ ὄρη, στὰ βουνά, στὰς νάπας, στὰ λαγκάδια

(στίχ. 726 - 728) με τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς αὐτὸν γίνεται λόγος μόνον διὰ τὴν ἀπώλειαν συζύγου, οὐχὶ δὲ τέκνου ἢ ἀδελφοῦ :

*Καὶ ἐὰν λάχη ἐξ αὐτῶν ἓνας νὰ τελευτήσῃ,
εὐθὺς τὸ ὑπομένοντα οὐδὲ σμίγει μὲ ἄλλον,
ἀλλ' ἔχει θροῆνον καὶ κλαυθμὸν ἄχρι τῆς τελευτῆς του¹⁾.*

Ὅμοίως ὁ Ὠριγένης, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, λέγει : «καὶ ἡ τρυγῶν ἐνὶ μόνον συνέρχεται» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος : «μίμησαι, γύναι, τὴν τρυγόνα· ἐκεῖνη γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, ἑτέρω οὐκ ἔτι μείγνυται κτλ.».

β') Εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 6 καὶ 8) ἡ πέρδικα ἢ ἡ τρυγῶν «κι ὄπου εὖρη μαῦρο κάφαλο, πάει νὰ τὰ βοσκήσῃ», «κι ὄπου εὖρη δροσοχόρταρο, μαραίνει καὶ τὸ τρώει»· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν παραλλαγὴν τοῦ μοιρολογίου «τῆς ἐλαφίνας» (ἀριθ. 5, στίχ. 6) ὁ κοῦκκος «κι ἂν εὖρη μαύρη καιφαλιά, θὰ σκύψῃ νὰ βοσκήσῃ». Τὰ αὐτὰ περίπου λέγονται εἰς τὸν «Πουλολόγον» (στίχ. 446 : εἰς δένδρον κάλλιστον χλωρὸν οὐ θέλω νὰ καθίσω) καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 139 : εἰς δένδρον οὐ καθέζεται νὰ ἔχη χλωρὰ τὰ φύλλα).

γ') Εἰς τὸ ἐκ Λατσίδας ἄσμα (ἀριθ. 1, στίχ. 3 - 6) λέγεται διὰ τὸ σαῖνι :

*Μὰ σὰ διψάση καὶ καλὰ καὶ δὲ μπορ' ἄ περάση
βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ ταράσσει.
Βάνει τὸ ποδαράκι ντου καὶ τὸ νερὸ θελαίνει
καὶ τὴν ἀσκιὰ ντου δὲ χωρεῖ καὶ πίνει καὶ χορταίνει.*

Ὅμοίως εἰς τὸ ἐκ Βουρβούρων μοιρολόγι (ἀριθ. 3, στίχ. 7) ἡ τρυγῶν :

κι ὄπου εὖρη βρούση, κρούβρουση, θελώνει καὶ τὸ πίνει.

Ἐπίσης εἰς τὸ μοιρολόγι «τῆς ἐλαφίνας» (ἀριθ. 4, στίχ. 4) :

κι ὄπ' εὖρη γαργαρὸ νερὸ θολώνει καὶ τὸ πίνει.

καὶ κακκαρίζει δυνατά, κλαίει διὰ τὰ παιδιὰ της.

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 264, στίχ. 700 κέ.

¹⁾ Εἰς τὸν «Φυσιολόγον» ὡσαύτως ἀναγινώσκουμεν εἰς τὸ κεφάλαιον «περὶ περιστερεῶς» :

*644 καὶ ὥστε ζῆ τὸ θηλυκόν, ἄλλον οὐδὲν γυρεύει,
εἰμὴ τὸν ἔχει ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄρρεναν ἐκεῖνον·
ὁμοίως καὶ ὁ ἄρρενας ἄλλον οὐδὲν πορνεύει,
ἀλλ' ὅταν ἀποχωριστοῦν, κάμνονν μεγάλην θλίψιν·
καὶ πάντα πέτονται ὁμοῦ ζευκταὶ οἱ δύο ἀντάμα.*

Βλ. Ch. Gidel - É. Legrand, ἔ. ἀ. σ. 261-2, στίχ. 644 κέ.

᾽Ωσαύτως ὁ κοῦκκος (ἀριθ. 5, στίχ. 4-5)

*χρόνια κάνει νὰ πιῆ νερὸ καὶ μήνους νὰ βοσκήση
κι ἂν εὖρη ξάστερο νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει.*

Εἰς δὲ τὸ δίστιχον (ἀριθ. 6) λέγεται διὰ τὸ τρυγόνι «π' ὅταν χάση τὸ ταίρι
του, πλιό <του> νερὸ δὲν πίνει».

Τὰ αὐτὰ περίπου ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν «Φυσιολόγον» (στίχ. 735-736),
ὅπου λέγεται διὰ τὴν τρυγόνα:

*καί, ὅταν θὲ νὰ πιῆ νερόν, πρῶτα τὸ συνταράσσει
καὶ κάμνει το πολλὰ θολόν, καὶ τότε σκύπτει, πίνει.*

᾽Εν δὲ τῷ «Πουλολόγῳ» (στίχ. 449):

«εἰς βουρκολέαν κάθομαι νερόν θολόν νὰ γέμη»

καὶ εἰς τὸν «Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην» (στίχ. 140):

«νερόν καθάριον ἀπ' τὴν γῆν ποτὲ οὐδὲν τὸ πίνει».

᾽Εκ τῆς συγκρίσεως ταύτης δυνάμεθα, νομίζω, μετὰ πιθανότητος νὰ εἰκάζω-
μεν, ὅτι τὸ θέμα τῶν ἐξετασθέντων δημοδῶν ἁσμάτων καὶ μοιρολογίων ἔχει ὡς
πρώτην πηγὴν τὸν «Φυσιολόγον», κατόπιν δὲ τὰ ἄλλα δημώδη βυζαντινὰ κείμενα,
ἄτινα, ὡς δημώδη βιβλία, ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ εὐρυτέρου κοινοῦ, οὐχὶ δὲ μόνον
ὑπὸ τῶν λογίων. Πιθανῶς δὲ καὶ τὰ φαναριωτικὰ στιχοπλόκια ἀπέρρευσαν ἐκ τῶν
δημοδῶν μοιρολογίων, τὰ ὅποια ἀνώνυμοι ποιηταὶ διεσκεύασαν κατὰ τὴν ἰδικήν
των ἀντίληψιν καὶ τεχνοτροπίαν¹⁾. Προκειμένου τέλος περὶ τῶν συναφῶν δημο-
δῶν ἁσμάτων τῶν Ἱταλῶν, Γερμανῶν, Ρώσων καὶ Ρουμάνων δύναται, νομίζω,
νὰ λεχθῆ, ὅτι καὶ ταῦτα ἀπὸ τῆς αὐτῆς προῆλθον πηγῆς, ἐφ' ὅσον «κατὰ τὸν μέσον
αἰῶνα ὁ «Φυσιολόγος» διεσκευάσθη εἰς τὴν ἀρχαίαν γερμανικὴν, ἀγγλοσαξωνικὴν,
ἰσλανδικὴν, γαλλικὴν, ρουμανικὴν, σερβικὴν, ρωσικὴν»²⁾ καὶ ἄλλας γλώσσας.

10-12-53

¹⁾ Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ Κ. Kind λέγει περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντος φανα-
ριωτικοῦ στιχοπλοκίου τῆς «θλιμμένης τρυγόνας», ὅτι τὸ ἄσμα «ἐκράτησα ἀπὸ ἑναν Ἑλληνα
ἐκ Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ὅτι «ὑπάρχει ἰδίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους». Τοῦτο
ὅμως φερόμενον εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς ἄλλην μορφήν ἀπὸ ἐκείνην, πού
ἔχει ἐν τῇ «Εὐνομίᾳ» τοῦ Κ. Kind (σ. 40).

²⁾ Κ. Κρουμβάχερ, ἔ. ἀ. τ. Γ', σ. 179.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΩΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς πάσας σχεδὸν τὰς κοινωνίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀρτιώτερον ὀργανωμένας, οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς καθημερινὰς των συναλλαγὰς, ἐκτὸς τῶν ἐπισημῶν μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρούσεως, καὶ πολλὰ ἄλλα μέτρα, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν καθιερωμένα ἢ ἐπινοούμενα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων καὶ τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐκάστοτε χρησιμοποιουμένων λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τρόπου τῶν συναλλαγῶν, τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ γενικώτερον τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ.

Ἐνιαῖον σύστημα μέτρων καὶ σταθμῶν προϋποθέτει κοινωνικὴν συνοχὴν στερεὰν καὶ στενὴν ἐξάρτησιν ἐκ μιᾶς ἰθυνούσης κεντρικῆς ἀρχῆς. Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις διαφόρων μετρικῶν μονάδων καὶ μέσων μετρούσεως μὲ ἀξίαν ποικίλλουσαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ πολλάκις μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς ἀποδεικνύει χαλαρὰν συνοχὴν καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοπικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἡ ποικιλία ἐξ ἄλλου καὶ ἡ μὴ ἀκριβῆς ἀξία τῶν μέτρων ἀποτελεῖ αἰτίαν ἀνισότητος καὶ ἀδικίας. Τοιοῦτου εἴδους ἀδικία, συχνοτάτη εἰς κοινωνίας παλαιότερων χρόνων, καυτηριάζεται δριμύτατα ἤδη παρὰ τῆς Γραφῆς, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τοὺς θεῖους νόμους καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς θρησκείας: *Στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν καὶ μέτρα δισσὰ ἀκάθαρτα ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀμφότερα καὶ ὁ ποιῶν αὐτά. ...*¹⁾ Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι, ὅτι αἱ προοδευτικῶν χαρακτῆρος κοινωνικαὶ ἐπαναστάσεις μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπιδιώξεών των ἔταξαν τὴν μεταρρυθμίσιν τοῦ μετρικοῦ συστήματος. Παράδειγμα αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι μεταρρυθμίσεις, ὡς ἡ εἰσαγωγή τοῦ καλουμένου μετρικοῦ συστήματος Αἰγίνης καὶ τῆς σεισαχθείας τοῦ Σόλωνος, καθὼς καὶ ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μεταρρυθμίσις τοῦ μετρικοῦ συστήματος παρὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789, εἰσαγαγούσης τὸ δεκαδικὸν μετρικὸν σύστημα ἀντὶ τῶν μέχρι τότε κρατούντων, προερχομένων ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ διαφόρων ἄλλων συστημάτων, παραληφθέντων παρ' ἄλλων λαῶν.

¹⁾ Παροιμίαι Σολομ. Κ', 10. Πρβλ. αὐτόθι ΙΑ', 1. Λευιτ. ΙΘ', 36.

Συστηματική μελέτη τῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι χρησιμοποιουμένων μέτρων καὶ σταθμῶν θὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐξετάσῃ τὴν σύγχρονον, ὡς καὶ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀξίαν των, καὶ εἰς τὸ νὰ καθορίσῃ ποῖα ἐκ τούτων εἶναι παλαιά, ποῖα εἰσήχθησαν μεταγενεστέρως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἐκ τίνων τυχὸν πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων μετ' ἄλλων λαῶν.

Ἡ παροῦσα ἐργασία, συμβολὴν μόνον εἰς τὴν τοιούτου εἴδους ἔρευναν ἀποτελοῦσα, περιλαμβάνει κυρίως μέτρα ἐν πρακτικῇ χρήσει ὄντα σήμερον ἢ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὡς καὶ ὄρους μετρικούς, γνωστούς ἐκ παλαιότερων χρόνων, οἵτινες δὲν ἀνταποκρίνονται μὲν πλέον εἰς πρακτικούς τρόπους μετρήσεων, εἶναι ὅμως οἱ ἐπιζῶντες μάρτυρες τῶν ἄλλοτε χρησιμοποιουμένων μέτρων. Ἱστορικὴ ἔρευνα γίνεται μόνον ὅπου καθιστοῦν τοῦτο δυνατὸν ὑπάρχουσαι παλαιαὶ μαρτυρίαι καὶ ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν καὶ χρῆσιν ἐκάστου μέτρου, ἄνευ ποσοτικῶν προσδιορισμῶν, καθόσον ὁ καθορισμὸς τῆς ἀξίας τῶν μέτρων κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους εἶναι λίαν δυσχερῆς, ἀπαιτῶν εἰδικὴν ἔρευναν δι' ἕκαστον τούτων.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἐπίσης περιορισμένη, περιλαμβάνουσα κυρίως τὰ ὑπὸ τῶν κατοικούντων εἰς τὴν ὑπαιθρον χρησιμοποιούμενα μέσα μετρήσεως καὶ μετρικὰς μονάδας. Οὕτω μένου ἐκτὸς τῆς παρούσης ἐρεῦνης πολλὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα μέτρα, ὡς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, τῶν ναυτικῶν, αἱ μονάδες νομισμάτων, χρόνου κλπ.

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἠκολούθησα τὴν συνήθη διάκρισιν τῶν μέτρων κατὰ τὸ εἶδος τῆς μετρήσεως (μῆκος, χωρητικότης καὶ βάρος, ἐπιφάνεια) καὶ οὕτως ἡ ὅλη πραγματεία διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς ἐπὶ μέρους κεφάλαια: Α'. *Μέτρα μῆκους*. Β'. *Μέτρα χωρητικότητος*, διακρινόμενα εἰς τὰ περισσότερον κοινὰ καὶ εἰς τὰ περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιούμενα. Ὡς ἐν ἐπιμέτρῳ, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν μέτρων ἀκολουθεῖ μικρὸν κεφάλαιον, ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὄργανα σταθμίσεως. Γ'. *Μέτρα ἐπιφανείας*. Ἀκολουθεῖ τέλος Δ' κεφάλαιον περὶ τῶν λέξεων καὶ φράσεων, αἵτινες δηλώνουν διάφορα μέτρα κατὰ προσέγγισιν.

Α'. ΜΕΤΡΑ ΜΗΚΟΥΣ

Τὰ βασικώτερα ἐκ τῶν μέτρων μῆκους, τῶν δηλούντων ἰδίᾳ μικρὰς ἀποστάσεις, ἔχουν καθορισθῆ, ὡς γνωστόν, κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Μαρτυρίαι παλαιῶν συγγραφέων, ὡς καὶ εἰδήσεις ἐκ τῆς ζωῆς τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τοῦ καθορισμοῦ μέτρων εἶναι παγκόσμιος. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βάσιν τοῦ μετρικοῦ

συστήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων¹⁾ καὶ ἐξακολουθεῖ ἐν πολλοῖς νὰ ἐπιζῆ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ζωὴν. Οἱ βραχίονες, πρόχειρον μέσον εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν μέτρησιν, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ὁ ἀρχαῖος μετρικὸς ὄρος πῆχυς εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει²⁾ μὲ διαφόρους τύπους: Λέγουν π.χ. ἓνας πῆχυς, μιὰ πήχη ἢ ἓνα χεροπήχι πανί, πρὸς προσδιορισμὸν ὑφάσματος, μήκους ἴσου πρὸς τὸ τῆς χειρὸς ἐκτεταμένης, ἀπὸ τῆς μασχάλης μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου³⁾. Τὸ αὐτὸ μῆκος διατυπώνεται συνεκδοχικῶς καὶ διὰ τῶν ὄρων ἀγκώνας, διαλεκτικῶς ἀγκῶνα⁴⁾ ἀγκουνόχερο⁵⁾ καὶ μπράτσο ἢ μπράτσου⁶⁾.

Ἡ ὀργυιὰ, παλαιότατον ἐπίσης μέτρον, δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῶν χειρῶν ἐκτεταμένων πλαγίως. Λίαν ἀκριβῶς καθορίζεται τὸ μέτρον τοῦτο διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου (Ὀνομ. 2, 158) δοθέντος ὀρισμοῦ: εἰ δ' ἄμφω τὰς χεῖρας ἐκτείνας, ὡς καὶ τὸ στέρονον αὐταῖς συμμετρεῖν, ὀργυιὰ καλεῖται τὸ μέτρον⁷⁾. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὀργυιὰ, καθὼς καὶ ὁ πῆχυς, ἀναφέρονται πολλάκις ὡς μέτρα μήκους εἰς ἔγγραφα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων⁸⁾.

1) Τὰ δὲ μέτρα ἐξηύρηνται ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν, δακτύλου, παλαιστῆς, σπιθαμῆς, λιχάδος, ποδός, πήχεως, βήματος, ὀργυιᾶς. (Ἡρώνας Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 4, 1. Ἔκδ. Heiberg, Lipsiae 1912, τ. IV). Βλ. καὶ Πολυδεύκου, Ὀνομαστικὸν 2, 157. Πρβλ. Paul Tannery, ἄρθρ. mensura, ἐν Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Κων. Μαλιέζου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ παρ' ἡμῖν παλαιοῦ συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν. Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Ζ' ἀριθ. 2 (1939) σ. 1.

2) Ἐκ τούτου προήλθεν ἡ γνωστὴ παροιμιακὴ ἔκφρασις: Καθένας μὲ τὴν πήχην του, μὲ τὴν ἔννοιαν: ὁ καθένας κρίνει μὲ δικό του κριτήριον.

3) Πρβλ. τὸν παρὰ τοῦ Πολυδεύκου, ἔνθ' ἄν. 2, 158, διδόμενον ὀρισμὸν: Ἀπὸ τοῦ ὀλεοκράνου πρὸς τὸν μέσον δάκτυλον ἄκρον τὸ διάστημα πῆχυς. Βλ. καὶ Ἡρώνα Ἀλεξ. ἔνθ' ἄν. 4, 2.

4) Πρβλ. τὴν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου τούτου παροιμίαν: σὴν ἀγκῶνα σου κορὰ παννὴν τζ' ὁ δίτουν σε, δηλαδὴ τὰ πράγματα δὲν γίνονται πάντοτε ὅπως ἐπιθυμεῖ κανεὶς. (N. Ἀνδριώτη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Φαράσων. Ἀθήνα 1948 σ. 59).

5) ΛΑ (=Λαογραφικὸ Ἀρχεῖον χειρόγρ.) ἀρ. 446 σ. 45 (Νεστορίδης, Λακωνία 1895).

6) ΛΑ 1121 σ. 96 (Σιγάλας, Νάξος 1924).

7) Πρβλ. Ἡρώνα Ἀλεξανδρέα, ἔνθ' ἄν. 4, 1. F. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III. Berlin 1931, 18 ἐν λ. ὀργυιὰ.

8) Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges. München 1948, 66]7, 430, 436 B. 68]9, 566. 70]1, 554. 93, 15 B.—K. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα. Ἀθήναι 1890 σ. 411 σημ. 2.—I. T. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 (1948) σ. 79. 81. 82. 83. 84. 85 κλπ. Τοῦ ἰδίου, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα αὐτόθι 4 (1951) σ. 96 ἀρ. 78, 31 σ. 95. ἀριθ. 77, 19.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μετρήσεως ἀγρῶν ἢ ἀμπελώνων μεγάλης ἐκτάσεως προσδιορίζεται κατὰ πρῶτον τὸ μῆκος σχοινίου εἰς ὀργυιάς καὶ τὸ οὕτω καταμετρηθὲν σχοινίον χρησιμεύει ὡς μετρικὴ μονὰς διὰ τὴν ὅλην καταμέτρησιν¹⁾. Ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν παρὰ τοῦ Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως μαρτυρούμενον: *ὀφείλεις ποιῆσαι σχοινίον, ἧγουν σωκάριον δεκαὸργυριον καὶ οὕτως μετρεῖν, ὃν μέλλεις μετροῦσαι τόπον· τὸ γὰρ σωκάριον τῆς σπορίμου γῆς δέκα ὀργυιάς ὀφείλει ἔχειν, τοῦ δὲ λιβαδίου καὶ τῶν περιορισμῶν ιβ'²⁾.*

Τοιούτου εἴδους σχοινίον χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν ἦτο γνωστὸν ἄλλοτε εἰς τὰς νήσους μὲ τὸν ἰταλικὸν ὄρον *σπράγκα*³⁾, εἰσαχθέντα παρὰ τῶν Δυτικῶν.

Πρὸς προσδιορισμὸν μικροῦ μήκους εἶναι ἐν χρήσει ἐπίσης ὁ ὄρος *σπιθαμὴ* ἢ *πιθαμή*, δηλῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου (Ὄνομ. 2, 157) ὀρισθεῖσαν διάστασιν: *Εἰ δὲ τοὺς δακτύλους ἀποτείνας ἀπὸ τοῦ μεγάλου πρὸς τὸν μικρότατον μετρεῖς, σπιθαμὴ τὸ μέτρον. Περὶ τοῦ μετρικοῦ τούτου ὄρου, ὡς καὶ περὶ τοῦ δακτύλου, ὡς μεταφορικῶν ἐκφράσεων, σημαινουσῶν ἐλάχιστόν τι μῆκος ἢ ἀπόστασιν, θὰ διαλάβωμεν καὶ κατωτέρω εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον.*

Οἱ περισσότερον γνωστοὶ ἐκ τῶν πρὸς δήλωσιν μήκους χρησιμοποιουμένων μετρικῶν ὄρων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ κινήσεων τῶν ποδῶν, εἶναι οἱ ἑξῆς: *ποδᾶρι* ἢ *πατοῦσα*, δι' ὧν δηλοῦται μῆκος ἴσον πρὸς τὸ πέλμα τοῦ ποδός. Διὰ τοῦ ὄρου *τσαγγάρι* δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ πέλματος. Μετροῦν π.χ. ἀπόστασιν τινα, τοποθετοῦντες ἐναλλάξ τὸν ἕνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ὑπολογίζεται εἰς ποδάρια ἢ πατοῦσες τὸ μετρούμενον διάστημα. Ἐὰν μετὰ ταῦτα ἀπομένη εἰσέτι ἀπόστασις τις πρὸς μέτρησιν, μικρότερα τῆς πατούσας, τοποθετοῦν καθέτως τὸν ἕνα πόδα ἔμπροσθεν τοῦ ἄλλου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διάστημα, τὸ προσδιοριζόμενον διὰ τοῦ καθέτως τοποθετουμένου ποδός, ὀνομάζεται *τσαγγάρι*. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τοιούτου εἴδους μέτρησις ἀποστάσεων εἶναι συχνὴ εἰς τὰ παίγνια.

Ὁ ὄρος *ἀχνάρι* ἢ *χνάρι* σημαίνει ἄλλοτε μὲν ὅ,τι ὁ ὄρος ποδᾶρι⁴⁾, ἄλλοτε

1) Συνήθως χρησιμοποιεῖται πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς φόρτωσιν *τριχιά*, ἴση πρὸς 12 ὀργυιές.

2) Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 4,11. Βλ. καὶ Ἰωάννου τοῦ Πεδιασήμου, Γεωμετρία ἢ σύνοπισς περὶ μετρήσεως καὶ μερισμὸς τῆς γῆς. Ἔκδ. G. Friedlein, Berlin 1866 σ. 14. Πρβλ. A. Dain, Métrologie byzantine, calcul de la superficie des terres. Mémoires Louis Petit, Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines. Bucarest 1948 σ. 57.

3) Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 537. Ἐν χιακῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1695 (Κ. Κανελλάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 421) ἀναφέρεται: *ἦλθεν ὁ μισὲρ λεονῆς Πετροκόκκινος γεωμέτρης καὶ νοταριος Χίου νὰ βάλῃ εἰς τὴν σπράγκα καὶ νὰ μετρίσῃ τὰ ὑποστατικά τοῦ μοναστηρίου...*

4) ὀχτῶ ἀχνάρια τζαί ἔναν τσαγγάριον (ΛΑ 693 σ. 78, Φαρμακίδης, Κύπρος 1917). Πρβλ. ΛΑ 1524 σ. 193 (Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1928).

δὲ δηλώνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἀνοιγμα τῶν σκελῶν. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόστασις δηλοῦται ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ ὄρου *διάσκελο* καὶ διαλεκτικῶς *ἀδράσκελο*¹⁾, *δρασκέλια*, *γρασκελιά*, *ἀγρασκελιά*, *ἀσκελιά*, *δρασκελιά*²⁾.

Β'. ΜΕΤΡΑ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Τὰ μέτρα ταῦτα εἶναι γνωστὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν τῶν χρησιμοποιουμένων πρὸς μέτρησιν, δι' ἐλάχιστα δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν εὐρίσκωμεν ὄρους μὴ ἔχοντας τοιαύτην ἀρχήν.

Ἡ χωρητικότητα τῶν ἀγγείων καὶ σκευῶν μετρήσεως δὲν εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε σταθερὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν μέτρων παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τοῦτο παρέχει δυσχερείας εἰς τὴν ἐπισημονικὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν δέον νὰ χαρακτηρίζῃ ἀντικειμενικότης καὶ ἀκρίβεια. Παρὰ τὴν δυσκολίαν ὅμως ταύτην, νομίζω ὅτι τὸ θέμα ἀξίζει ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐρεύνης.

Ἡ γνῶσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν τῆς ποικιλίας καὶ ἀσταθείας τῶν μέτρων μᾶς εἶναι χρήσιμος, διότι μᾶς φανερώνει τὸν περιορισμένον χαρακτήρα τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, ὡς καὶ τὰς περὶ οἰκονομικῶν σχέσεων ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ τῶν κατοικούντων τὴν ὑπαιθρον χώραν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει ἐπιδράσει ἀκόμη τὸ πνεῦμα τοῦ κέρδους καὶ τῆς ἀπληστίας, ὡς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων. Διαφορὰ ὀλίγων δραμιῶν ἢ καὶ ὀκάδων, εἰς τινὰς περιπτώσεις, ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν συναλλασσομένων, δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τοὺς ζῶντας τὴν ἀπλοϊκὴν ζωὴν τῆς ὑπαίθρου, καὶ μάλιστα ὅσάκις πρόκειται περὶ εἰδῶν ἢ ἀντικειμένων οὐχὶ ἀξιολόγου δι' αὐτοὺς ἐμπορικῆς ἀξίας. Ἡ ἔρευνα τῶν μέτρων χωρητικότητος, ὡς καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν, συμβάλλει ἐξ ἄλλου εἰς τὴν κατανόησιν χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, κατὰ τοὺς ὁποίους νίθητοῦντο ἑκάστοτε καὶ μονάδες ἢ μέσα μετρήσεως ξένων λαῶν, εἰσβαλόντων εἰς τὴν χώραν μας ἢ ὀπωσδήποτε ἐλθόντων εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτήν.

Εἰς τὴν κατωτέρω ἔρευναν προτάσσονται τὰ πλέον κοινὰ μέτρα, τὰ εἰς περισσοτέρους τόπους χρησιμοποιούμενα καὶ ἀκολουθεῖ ἢ ἔρευνα μέτρων περιορισμένης τοπικῶς χρήσεως, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι δάνεια ἐκ ξένων λαῶν. Εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον ἐξετάζονται τὰ μέτρα, τὰ χρησιμοποιούμενα ἀποκλειστικῶς ἢ κυ-

¹⁾ ΛΑ 446 σ. 45 (*Νεστορίδης*, Λακωνία 1895).

²⁾ Συχνὴ ἢ χρῆσις τοῦ ὄρου πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ἀποστάσεως: *Μία δρασκελιά λοιπὸ μὲ χωρίζει μόνο ἀπὸ κεῖνο τὸ ζωντανὸ θάνατο* (*Φιλήντας*, Βουνὰ Χαλκιδικῆς σ. 48. Βλ. Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικὸν ἑλληνικῆς γλώσσης, λ. *δρασκελιά*).

ρίως διὰ τὰ ὑγρά. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν μέτρων χωρητικότητος γίνεται πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὀκάν, μονάδα τοῦ τουρκικοῦ μετρικοῦ συστήματος, ὁρισθεῖσαν ἐπισήμως εἰς 1280 γραμμάρια διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ 1836 καὶ ἰσχύουσαν ἀκόμη εἰς τὴν χώραν μας.

α) Μέτρα γενικωτέρας χρήσεως

Μετρικὴ μονὰς διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς, καὶ ἰδίως διὰ τὰ δημητριακά, γνωστὴ σήμερον πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι τὸ λεγόμενον κοιλόν, ἀντιστοιχοῦν γενικῶς πρὸς 20 - 24 ὀκάδας, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Πλὴν τῆς γενικῆς ὁμῶς ταύτης ἀξίας εὐρίσκομεν κατὰ τόπους καὶ ἄλλας: Ἐν Πόντῳ ἦτο ἄλλοτε ἐν χρήσει τὸ καλούμενον κοιλὸν Νικοπόλεως¹⁾, ἴσον πρὸς 16 κότια (βλ. κατωτέρω σ. 75). Ἐν Κύπρῳ διὰ τοῦ κοιλοῦ ἐννοοῦν 22 - 24 ὀκάδας ὀρόβου, 21 - 23 ὀκάδας φάβας, 20 - 22 ὀκάδας φακῆς, 18 - 20 ὀκάδας βίκου, 17 - 20 ὀκάδας κνάμων, 15 - 16 ὀκάδας καννάβεως, 11 - 14 ὀκάδας βρώμης²⁾.

Πρὸς δήλωσιν τοῦ ἡμίσεος κοιλοῦ εἶναι γνωστοὶ οἱ ὄροι μισόκοιλο, μισοκοίλι³⁾, μίκοιλο⁴⁾, ὑπῆρχε δὲ ἄλλοτε ἐν χρήσει, ὡς καὶ διὰ τὸ κοιλόν⁵⁾, δοχεῖον ἀναλόγου χωρητικότητος⁶⁾.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι παραδίδονται δύο τρόποι μετρήσεως διὰ τοῦ κοιλοῦ: ὁ διὰ τοῦ δοχείου ὑπερπλήρους καρποῦ καὶ σχηματίζοντος εἶδος τρούλλου, κούμουλον⁷⁾, κουμούλι, σουρουτὸ (σουρωτό)⁸⁾, καὶ ὁ διὰ πληρώσεως τοῦ δοχείου μέχρι τῶν χειλέων μόνον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται ἐπίπεδος ἐπιφάνεια, ρίγλο, ἐρίγλο⁹⁾, κουφτὸ (κοφτό)¹⁰⁾.

1) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. κοιλόν.

2) Ἀ. Παναρέτου, Μέτρα καὶ σταθμά, μονάδες χρόνου καὶ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ λέξεις. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 (Λευκωσία 1940) σ. 63, 67. Ὁμοίως περίπου ἀναλογίας ἐν Κῶ βλ. Ἀναστ. Καραναστιάση, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296.

3) ΛΑ 779 σ. 338 (Βογιατζίδης, Κίμωνος 1920): ὁ σάκκος = πέντε μισοκοίλια. Πρβλ. Π. Λορεντζάτου, Τὰ σύνθετα ἐν τῷ κεφαλληνιακῷ ἰδιώματι. Ἀθηνᾶ 25 σ. 241.

4) Φ. Κουκουλέ, Οἴνουτιακά. Χανιά 1908 σ. 81.

5) Βλ. περιγραφὴν ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, λ. κοιλόν.

6) Βλ. Ἀν. Γ. Βρόντη, Οἱ ζευγᾶδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12 σ. 122: Ὁ δεκατιστῆς μὲ τὸ μισοκοίλι μετροῦ τὸ σιτάρι, φωνάζοντας κάθε δέκα μισοκοίλια «τάλλια».

7) Δ. Πασχάλης, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον. Ἀθῆναι 1933 σ. 63. Πρβλ. Ἀγ. Γ. Τσοπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων «Αἰ γλῶτται». Ρόδος 1949 σ. 50.

8) ΛΑ. 1421 σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

9) Δ. Πασχάλης, ἐνθ' ἄν.

10) ΛΑ 1421, σ. 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

Τὸ κοιλόν, καθὼς καὶ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐπιφανείας καλλιεργουμένης γῆς. Οὕτω λέγοντες π. χ. *χωράφι πέντε κοιλῶν*, ἐννοοῦν ἕκτασιν ἀγροῦ, διὰ τὴν σπορὰν τοῦ ὁποίου ἀπαιτοῦνται πέντε κοιλὰ δημητριακῶν.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ μέτρου τούτου εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐνταῦθα εἰς λεπτομερῆ ἔρευναν. Σημειῶνω μόνον, ὅτι εὐρίσκομεν τοῦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος¹⁾. Διὰ τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ D. C. Hesseling²⁾, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ Keijle(t), θηλυκὸν τοῦ Kejl.

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ φέρεται εἰς πολλοὺς τόπους τὸ λεγόμενον *σοινίκι*, μέτρον τῶν ξηρῶν καρπῶν ἐπίσης. Κατὰ μαρτυρίας ἐκ Πελοποννήσου, ἔνθα παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει δοχεῖον χωρητικότητος 10 περίπου ὀκάδων καλούμενον *σοινίκι*³⁾, καὶ ἐκ Δωδεκανήσου, τὸ *σοινίκι* εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι πρὸς 11 - 12 ὀκάδας⁴⁾. Κατ' ἄλλας εἰδήσεις διὰ τοῦ μετρικοῦ ὄρου *σοινίκι* ἐννοοῦν ἐν Κοζάνῃ τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ⁵⁾. Τὸ μέτρον εὐρίσκομεν συνήθως εἰς διάφορα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας⁶⁾, κατὰ δὲ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν εἶναι γνωστὸν τὸ *χοινίκιν* ἢ *σοινίκιν*, δοχεῖον χωρητικότητος $1\frac{1}{4}$ κοιλοῦ, βάρους ἔχον

¹⁾ Fr. Dölger, ἐνθ' ἀν. 102, 48 ... *ἀνεκαίνισ(αν), ἀνέκτισαν δὲ πάντι(α) ταῦτα... καὶ ἀσβέστου κοιλ(ῶν) ἐπιὰ καὶ ὀστράκου κοιλ(ῶν) τριῶν...* Βλ. καὶ 45]6, IV Bem. 4. S. Kugéas, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike ἐν Byz. Zeits. 23 (1920), 145, 16. Πρβλ. καὶ τὰ παρὰ Du Cange, Gloss. gr. ἐν λ. κοιλόν μνημονευόμενα χωρία: *κριθῆς πίνακα δύο, ἅτινα φέρονται εἰς σύγκρισιν τοῦ ἐνὸς τετάρτου τοῦ αὐτόθι τῆς πόλεως κοιλοῦ* (ἀπόσπ. ἐπιστολῆς ἀπευθυνομένης παρὰ τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας πρὸς τὸν Θεόδ. Ζυγομαλᾶν). Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος ὄρος *πίνακα*, ἐσφαλμένη γραφὴ ἴσως τῆς γνωστῆς λέξεως *πινάκια*, εἶναι ὑποδιαίρεσις τοῦ κοιλοῦ (βλ. κατωτ. σ. 66). Καὶ ἄλλο χωρίον: *Εἰς κάθε δύο κοιλὰ ἢ μουζούρια σιτάρι* (Ἐγαπίου, Γεωπονικὸν 6).

²⁾ Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes, ἐν Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeeling Letterkunde Nieuwe reeks Deel. v. No 2. Amsterdam 1903 σ. 38.

³⁾ ΙΑ (=Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας χειρόγρ.) ἀρ. 485 Γ' σ. 187 (Γιαννακοῦρος, Γέγμα Μάνης 1929).

⁴⁾ ΛΑ 1568 σ. 280 (Παπαχριστοδοῦλου, Ρόδος 1932). Κατὰ πληροφορίαν ἐκ Κῶ τὸ *σοινίκιν* μεγαλύτερον τοῦ κοιλοῦ κατὰ 10% (Ἐ. Καρναστιάση, Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296).

⁵⁾ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λέξει *σοινίκι*.

⁶⁾ *Νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι... δύο σοινίκια σιτάρι* (συμφωνητικὸν τοῦ 1664). Βλ. Τάσου Γριτσοπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 126 ἀρ. 12.

δέκα λιτρῶν, καὶ τὸ ἡμιχοίνικον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας τούτου ¹⁾).

Ὁ ὄρος σοινίκι προέρχεται προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ χοίνιξ ²⁾), διὰ τροπῆς τοῦ ἀρχικοῦ δασέος χ εἰς σ ἢ σ' ³⁾). Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἵπαρξις εἰσέτι τοῦ ἀρχικοῦ τούτου τύπου εἰς τινὰς διαλέκτους, αἵτινες διασώζουσι πολλὰ ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα. Οὕτως ἐν Ἀραβανίῳ Καππαδοκίας εὐρίσκωμεν τὸν ὄρον ὁ χοινικός ⁴⁾), ἐν Σκύρῳ λέγουσι ἢ χοινίκα ⁵⁾· ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ ἢ χοινίκα εἶναι λεκάνη μεγάλη καὶ ὑψηλή, κατεσκευασμένη ἀπὸ ἐκκοιλανθῆν τεμάχιον κορμοῦ βελανιδιάς ἢ πλατάνου, ὕψους 20-25 πόντων, διαμέτρου, κάτω 30 πόντων, ἄνω 40 πόντων, χωρητικότητος 6-8 ὀκάδων ⁶⁾). Κατὰ ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ διαλεκτικοῦ ὄρου σοινίκι δὲν εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, νὰ καταφύγωμεν εἰς ὑπόθεσιν περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς, ὡς τοῦτο ἤδη ἐγένετο ⁷⁾).

Ἴση πρὸς τὸ σοινίκι, ἦτοι 11-12 ὀκάδας, φέρεται ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ μετρικὴ μονὰς καυκί ⁸⁾). Παλαιότερον, πιθανῶς καὶ σήμερον, εἰς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρήσει ξύλινον δοχεῖον, καλούμενον καυκί, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν ⁹⁾). Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ καύκα ἢ καυκί ὀνομάζουσι ἀγγεῖον

1) Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β' I. Ἀθήναι 1948 σ. 249 καὶ Ε' σ. 251. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 263. Εἰς ἔγγραφα τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα μονῆς τῆς Βαζελῶνος εὐρίσκωμεν συχνὰ τὸ μέτρον, χρησιμοποιούμενον πρὸς προσδιορισμὸν ἐκτάσεως ἀγροῦ, ἀπαιτούσης ἀνάλογον ποσότητα δημητριακῶν πρὸς σποράν: Ἀφίημι εἰς τὴν μονὴν γῆν κομμάτια β', τὸ μὲν ἐν εἰς τὴν Ποταμίαν χοινικός μεγάλου ἐνὸς τραπεζουντιακοῦ, τὸ δὲ ἕτερον τὸ Ἀπιώνην καὶ αὐτὸ πάλιν χοινικός μεγάλου μονοκόμματου. Th. Ouspensky — V. Bénéchévitch, Actes de Vazelon. Matériaux pour servir à l'histoire de la propriété rurale et monastique à Byzance au XIII—XV siècles. (Orientalia n° 2). Leningrad 1927 σ. 83, ἀρ. ἔγγρ. 112. Χωράφιον χοινικῶν τεσσάρων. Ἐνθ' ἀν. σ. 27 ἀρ. ἔγγρ. 50. Τόπον τὸν ἐπιλεγόμενον Χαλία, κατασπορὰν χοινικός μεγάλου. Ἐνθ' ἀν. σ. 30 ἀρ. 54. Βλ. καὶ σ. 42 ἀρ. 70 σ. 84 ἀρ. 115 κλπ.

2) Περὶ τοῦ χοίνικος, ὡς μέτρον ξηρῶν καρπῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. βλ. Margaret Crosby, An Athenian fruit measure. Περιοδ. Hesperia, Journal of the American School of classical studies at Athens, XVIII (1949) σ. 108-113.

3) Περὶ τῆς φωνητικῆς ταύτης τροπῆς βλ. Karl Foy, Lautsystem der griechischen Vulgärsprache. Leipzig 1879 σ. 51-52. Πρβλ. Karl Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden. Wien 1908 σ. 60.

4) Βλ. Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν. Ε' σ. 252.

5) Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτραι 1909 σ. 189.

6) Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου. Ἀθήναι 1923 σ. 410.

7) Βλ. R. Dawkins, The modern greek in Asia minor. Cambridge 1916 σ. 661.

8) Δ. Α. Πετροπούλου, Ἔθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 5 - 6 (1943-44) σ. 65 σημ. 2.

9) Δ. Πασχάλης, ἔνθ' ἀν. σ. 62.

χωρητικότητα 100 δραμίων ἕως δύο ὀκάδων, κατασκευαζόμενον ἐκ ξηροῦ φλασκίου καὶ χρησιμοποιούμενον συνήθως ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν ὡς ποτήριον¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι γνωστὸς ὁ ὄρος *καυκιά*: ἔδωκε τοῦ παπᾶ μιὰ *καυκιά* σιτάρι τὸ *κανονικό* του (περὶ τὰς 12 ὀκάδας σίτου). Γενικώτερον ὅμως ὁ ὄρος *καυκιά* σημαίνει ἐν Πελοποννήσῳ κοίλωμα μικρὸν ἢ μέγα εἰς πέτραν ἢ ξύλον (*πετροκαυκιά*, *ξύλοκαυκιά*). Ἐν Καρπάθῳ διὰ τοῦ ὄρου *μυλοκαύκι* ἐννοοῦν κοτύλην, δι' ἧς μετρεῖται τὸ ἄλεσμα καὶ ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ἀνάλογον ποσὸν ὡς ἀλεστικόν²⁾.

Πρὸς δήλωσιν τοῦ ἡμίσεος *καυκίου* εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *μισόκαυκο*. Σημειωτέον ὅτι τὸ *καυκί*, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα μέτρα χωρητικότητος, λαμβάνεται ὡς μέτρον ἐκτάσεως· *δύο καυκιῶν χωράφι* π.χ. σημαίνει ἀγρὸν ἀπαιτοῦντα δύο *καυκιά* δημητριακῶν πρὸς σποράν.

Ὁ ὄρος *καυκί* εἶναι παλαιότατος, ἀναφερόμενος ἤδη εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς μετὰ τὴν σημασίαν κοῖλον δοχεῖον, ποτήριον κ.τ.ῳ.³⁾

Ἐκτὸς τοῦ *καυκίου* εὐρίσκομεν ἐν Πελοποννήσῳ μονάδα μετρήσεως δημητριακῶν, ἴσης πρὸς τοῦτο ἀξίας, τὴν *σιδεριά*⁴⁾. Ὁ ὄρος ἀπέμεινε ἐκ παλαιότερας χρήσεως μεταλλίνου δοχείου μετρήσεως (εἶδος κουβᾶ), καλουμένου ἐπίσης *σιδεριά*.

Ἄλλην μετρικὴν μονάδα διὰ τοὺς ξηροὺς καρποὺς εὐρίσκομεν εἰς τινὰς τόπους τὸ *καφίτσι* ἢ *καφίζιν*, *καφίτζι*, *καφίσι*. Προσδιοριζόμενον συνήθως τοῦτο ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ κοιλόν, ἀντιστοιχεῖ ἐν Δωδεκανήσῳ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ αὐτοῦ, ἦτοι πρὸς 3 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ⁶⁾, ἐν Ἰκαρίᾳ πρὸς τὰ $\frac{3}{4}$ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι 15 $\frac{1}{2}$ περίπου ὀκάδας⁷⁾, ἐν Κύπρῳ δὲ ὑπολογίζεται εἰς 16 ὀκάδας⁸⁾. Ἐν Πόντῳ ἀπαντᾶ ὑπὸ τὸν διαλεκτικὸν τύπον *καπίτ*·ς καὶ ἰσοδου-

1) ΙΑ 118 σ. 180 (Ἐν. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

2) ΛΑ 397 σ. 37 (Μανωλακάκης, Κάρπαθος 1890).

3) Σχόλια εἰς Θεοκρίτου Εἰδύλλια, Ι, 27: *Κισσίβιον καυκίον ξύλινον ποιμενικόν*. Πρβλ. σχόλια εἰς Νικάνδρου, Θηραϊκὰ 527. Θεοφάνους, Χρονογρ. 457, 20 (ἔκδ. Βόννης): *Πάλιν εἰς τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσες*.

4) ΙΑ 580 σ. 66 (Ἐ. Τσέλαλης, Ὀλυμπία 1937).

5) Ἐν. Γ. Βρόντη, Οἱ ζευγάδες τῆς Ρόδου. Λαογραφία 12, 122. Πρβλ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου Λαογραφικά. Νέα Ὑόρκη σ. 188. ΛΑ 1568 σ. 147 (Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 1932). ΛΑ. 898 σ. 86 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

6) ΛΑ 1146 σ. 46 (Πουλάκης, Ἀμοργὸς 1924).

7) ΛΑ 598 σ. 262 (Μυριανθόπουλος, Ἰκαρία 1938).

8) Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθῆναι 1874 σ. 187. Πρβλ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8, (Λευκωσία 1944) σ. 63. ΛΑ 1150 σ. 12 (Περιστιάνης, Κύπρος 1925). Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν Κύπρου σ. 436 (ἔκδ. Dawkins 1932).

ναμει με 6 ὀκάδας¹⁾. Σημειωτέον ὅτι παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει ὁμώνυμον δοχεῖον πρὸς μέτρησιν²⁾.

Κατὰ τὸν *Γ. Ν. Χατζιδάκιν*³⁾, ὁ ὄρος *καφίσι* πρέπει ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν παρ' ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένην *καπίθην*, ἀγγεῖον χωρητικότητος δύο κοτυλῶν ἀπτικῶν. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι προέροχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *kafiz*, σημαίνοντος μέτρον γεννημάτων ἢ ἕκτασιν γῆς 144 πήχεων⁴⁾.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν μετρικῶν μονάδων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ κοιλόν, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸ πολλαχού τῆς Ἑλλάδος γνωστὸν *πινάκι*. Τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο κοιλὰ, ἐν Ἰκαρίᾳ⁵⁾ καὶ Κρήτῃ⁶⁾ πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἀπαντᾷ δὲ μετὰ διαφοροῦς ἄλλας ἀξίας κατὰ τόπους, ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Οὕτως ἐν Νάξῳ πινάκιον καρυδίων εἶναι ἴσον πρὸς 4 ὀκάδας, ἐρεβίνθων πρὸς 7 ὀκάδας⁷⁾. Ἐν Σύρῳ τὸ πινάκι εἶναι ἴσον πρὸς 4 νάπους (βλ. κατωτ. σ. 70) ἧτοι 8 ὀκάδας⁸⁾. Ἄλλοτε ἦτο ἐν χρήσει δοχεῖον καλούμενον πινάκιον, χρησιμοποιούμενον πρὸς μέτρησιν⁹⁾.

Πολλὰς μαρτυρίας ἔχομεν ἐκ παλαιῶν βυζαντινῶν κειμένων καὶ τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς τότε χρήσεως τοῦ πινακίου ὡς μέτρου χωρητικότητος¹⁰⁾ καὶ πρὸς προσδιορισμὸν ἐκτάσεως καλλιεργουμένης γῆς ἀναλόγως τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτούμενου σπόρου¹¹⁾.

¹⁾ ΛΑ 160 σ. 61 (*Βαλαβάνης*, Πόντος 1920). Καπὶ τ'ς ὀνομάζετο ἐπίσης τὸ δικαίωμα τοῦ μυλωθοῦ, τὸ ἀλλαχού λεγόμενον ξάι. ΛΑ 959 σ. 14 (ἀνώνυμος, Περίχωρα Τριπόλεως Πόντου).

²⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν: *Τὸν ἄνεμο ξεχυριστὸ καὶ τὸ καφίσι κούπα*. Δι' ἐκείνους πού τάζουν πολλὰ καὶ δὲν δίδουν τίποτα. (Λαογραφία 12, 128). Πρβλ. καὶ Ἄ. Βρόντη, Ροδιακὰ σ. 112.

³⁾ Ἀθηνᾶ 4, 472.

⁴⁾ Βλ. Ἰ. Χλωροῦ, Λεξικὸν τουρκοελληνικὸν τόμ. 2ος. Κωνσταντινούπολις 1900 σ. 1300. Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ *G. Meyer* (*Neugr. Studien IV*, 1895 σ. 35) ἐκ τοῦ ἰταλ. *cafisso*.

⁵⁾ Δ. Πουλάκη, Λεξιλόγιον Ἰκαρίας, Κρήνης κτλ. Ζωγράφειος Ἀγών Α' (1891) σ. 431.

⁶⁾ ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁷⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1925).

⁸⁾ Ἀνδρέου Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις Σύρου 1948 σ. 104.

⁹⁾ ...καὶ τὰ πινάκια καὶ ζύα νὰ εἶναι ὅποιος θέλει νὰ πουλῆ, νὰ παίνη νὰ τὰ βουλώνη ἢ κρίσις... (ἀπόφασις τοῦ Κοινοῦ Σύρου τοῦ 1729. Βλ. Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 108).

¹⁰⁾ ...τάζει ἐνὸς πινακίου ἐλιές (προικοσύμφωνον τοῦ 1548. Βλ. Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 124 καὶ 104). Κατὰ τὸν *Du Cange*, Gloss. gr. λ. πινάκιον, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, τὸ πινάκιον ἦτο ἴσον πρὸς τὸ 1/4 τοῦ μεδίμνου.

¹¹⁾ Βλ. Ἰακ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 54, ἀρ. 36, 6. 11.

Τὸ *μόδι*, μετρικὴ μονὰς μακροτάτης παραδόσεως, εἶναι γνωστὸν πανταχοῦ ἀκόμη καὶ σήμερον, περισσότερον ὅμως ὡς ἔκφρασις ἀπαντῶσα εἰς λαϊκὰ μνημεῖα λόγου, εὐχάς¹⁾, δημώδη ἄσματα²⁾, καὶ ὀλιγώτερον ὡς μονὰς ἀντιπροσωπεύουσα ὠρισμένην καὶ σταθεράν τινα ποσότητα. Μὲ ποικίλην πάντως ἀξίαν φέρεται κατὰ τόπους συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας εἰδήσεις: Ἐν Νάξῳ διὰ τοῦ ὄρου μόδιον ἐννοοῦν ποσότητα δημοτριακῶν ἕξ πινακίων³⁾, ἐν Καρπάθῳ ποσότητα ἴσην πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ κοιλοῦ, ἦτοι 11 - 12 ὀκάδας⁴⁾. Ἐν Κῶ ὁ *μόις*, τὸ *μόιν* ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύο κοιλά⁵⁾. Ὁ Ἀλ. Πασπάτης⁶⁾ ἀναφέρων τοὺς στίχους ἀκριτικοῦ ἄσματος:

*Πάλιν ἤρχισεν ὁ Γιάννης νὰ κάμνη τὸ ζευγάρι
νὰ σπέρνη τὴν ἡμέραν του ἐννιὰ μόδια σιτάρι,*

ἐξηγεῖ, ὅτι τὸ μόδιον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν. Ἐν Λέσβῳ διὰ τοῦ μοδίου ἐννοοῦν ποσὸν 500 ὀκάδων⁷⁾. Ἐν Λιβισίῳ τὸ μόδιον ἀντεστοίχει ἄλλοτε πρὸς 9¹/₄ κοιλά Κωνσταντινουπόλεως⁸⁾.

Περὶ τῆς παλαιοτάτης χρήσεως τοῦ μοδίου, ὡς δοχείου πρὸς μέτρησιν καὶ ὡς μονάδος μετρήσεως, εὐρίσκομεν εἰδήσεις εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς πολλὰ μεσαιωνικὰ καὶ μεταγενέστερα κείμενα⁹⁾. Ἀξιωμακτικὸν εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ

¹⁾ Πολὺ γνωστὴ εἶναι ἡ εὐχή: *χίλια μόδια καὶ ὁ σπόρος χώρια.*

²⁾ Χάριν παραδείγματος ἀναφέρω τοὺς ἐξῆς στίχους ἐκ χειρογράφου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (ἀρ. 1514 σ. 333, Ξανθοῦδίδης, Κρήτη 1919):

*....Πολυοντιὰ στὸ σπίτι καὶ μόιν ὁ σωρό τση
καὶ ἀπὸ τὸ μόιν νὰ χρωστῆ ἀνάμιον πινάκι
καὶ τοῦ παπᾶ μιὰ λουτροῦν καὶ τοῦ ῥοσκοῦ μιὰ πίττα.*

³⁾ ΛΑ 1441 σ. 5 (*Δ. Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1925). ΛΑ 1121 σ. 70 (*Σιγάλας*, Νάξος 1924).

⁴⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθῆναι 1896 σ. 203.

⁵⁾ Ἀ. Καραναστάση, Οἱ Ζευγᾶδες τῆς Κῶ. Λαογραφία 14, 296.

⁶⁾ Χιακὸν Γλωσσάριον σ. 400.

⁷⁾ ΛΑ 1525 σ. 19 (*Κοιτάρας*, Πάμφυλα Μυτιλήνης 1929).

⁸⁾ Μ. Ἰ. Μουσαίου, Βατταρισμοί, ἦτοι λεξιλόγιον τῆς λειβησιανῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1884 σ. 86. Κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινὸν (Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856, τ. 1 σ. 233, σημ. 1) τὸ μόδιον ἰσοδυναμεῖ πρὸς 5 κοιλά Κωνσταντινουπόλεως.

⁹⁾ Θεοφάνους, Χρονογρ. 646, 17 (ἔκδ. Βόννης). *Th. Oyspensky - V. Bénéchévitch*, Actes de Vazélon (εἰς διάφορα ἔγγραφα τοῦ 13ου, 14ου αἰ.). *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heil. Berges 13, 13B. 21, 11B. 26, 9. 43]4, 168 κ.ἄ. *Κ. Σάθα*, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη 6. 244 στίχ. 15. *Λεοντίου Μαχαιρᾶ*, Χρον. Κύπρου σ. 436. (ἔκδ. Dawkins 1932), *Jean Darrouzés*, Un obituaire chypriote, Le Parisinus graecus 1588 (ἀνάτ. ἐκ τῶν Κυπρ. Σπουδῶν ΙΕ') f. 186, 190, 201. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', I, σ. 241. 249. Ε' σ. 251. 252. 361. 364. Τοῦ ἰδίου, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 263. Ἰ. Τ. Βισβίτζη, Ναξιακά

Ἐπιφανείου, ἐπισκόπου Κύπρου (4ος αἰ.) περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέσεως τοῦ μοδίου¹⁾.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ μοδίου ὡς μονάδος ἐπιφανείας, γνωστῆς ἤδη ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων²⁾ καὶ ἀναφερομένης συχνὰ εἰς βυζαντινὰ καὶ νεώτερα ἔγγραφα³⁾, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοιούτου εἴδους ἐκφράσεις εὐρίσκει κανεὶς καὶ σήμερον ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἔννοια τοῦ μοδίου ὡς μετρικῆς μονάδος ἐπιζῆ⁴⁾.

Εἰς Κυκλάδας καὶ Κρήτην μεταχειρίζονται ὡς μονάδα μετρούσεως τῶν δημητριακῶν τὸ λεγόμενον *μ ο υ ζ ο ύ ρ ι*, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία κυμαίνεται κατὰ τόπους καὶ ἀναλόγως τοῦ μετρούμενου εἴδους. Ἐν Κρήτῃ μουζούρι σίτου ἢ ροβίου εἶναι ἴσον πρὸς 20 ὀκάδας, σμιγαδίου ἴσον πρὸς 15 ὀκάδας, κριθῆς ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας, βρώμης ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας⁵⁾. Ἐν Νάξῳ μουζούρι ἀσβέστου εἶναι ἴσον πρὸς 10 ὀκάδας⁶⁾. Τὸν ὄρον εὐρίσκομεν εἰς παλαιότερα ἔγγραφα, χρησιμοποιούμενον συχνά,

νοταριακὰ ἔγγραφα. Ἐπ. Ἀρχ. Ἱστορ. Ἑλλ. Δικ. 4 (1951) σ. 11 ἀρ. 3, 11, 12, 14, 27, 33, ἀρ. 5, 36 κλπ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκανήσου. Ἀθῆναι 1926 σ. 149. Περὶ τῆς τιμῆς μοδίου δημητριακῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. *G. Ostrogorsky, Löhne und Preise in Byzanz. Byz. Zeits. 32 (1932) σ. 321 κέ.*

Ὁ ὄρος *κούμουλον*, *κουμουλατον* (*μόδιον*), λεγόμενος σήμερον περὶ τοῦ κοιλοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 62) εἶναι συχνὸς εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. *Ἡρωνος Ἀλεξανδρέως*, Περὶ μέτρων 61, 7 (Ἐκδ. Heiberg Lipsiae 1914, τ. V.). Πρβλ. *Du Cange, Gloss. gr. λ. κούμουλον.*

¹⁾ *Migne, P.G. 43 σ. 276-280: Τοῦ δὲ μοδίου τὸ ὄνομα διὰ πολλῆς ἀκριβείας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εὐρέθη εἴκοσι δύο ξέστων ὑπάρχον... ὁ γὰρ δίκαιος μόδιος, καθὼς εἶωθεν ὁ νόμος λέγειν, κατὰ τὸ μέτρον τὸ ἅγιον ἐμετρήθη. Τὸ δὲ ἅγιον μέτρον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὰ κβ' ἔργα, ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐξ ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος... καλεῖται παρ' Ἑβραίοις μόδη, παρ' Ἑλλήσι δὲ μόδια διὰ τὴν τρανότητά· παραπλησίως δὲ καὶ Αἰγύπτιοι μέντοι τοῦτο καλοῦσιν· ὁμοίως δὲ καὶ Σύριοι καὶ Ἀραβες μόδια λέγουσιν, ὃ ἐρμηνεύεται ὁμολογία. Πλησθεὶς γὰρ ὁ μόδιος ὁμολογεῖ ὅτι πεπλήρωμαι, καλεῖται δὲ καὶ γνώμων.*

²⁾ *Ἡρωνος Ἀλεξανδρέως*, Γεωμετρικὰ 4, 14: *Χρῆ δὲ γινώσκειν καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σπόριμος μόδιος ἔχει λίτρας τεσσαράκοντα· μία δὲ ἐκάστη λίτρα σπείρει γῆν ὀργυιῶν πέντε.*

³⁾ Ἀφίω αὐτοῦ χωράφιον μόδια εἰκῶσοι (Ἐγγρ. διαθήκης τοῦ 1198, ἐν *Trincheria*, *Syllabus* σ. 333 ἀρ. CCXLVI). Βλ. καὶ *Ouspensky - Bénéchévitch, Actes de Vazélon* σ. 7, 13, 24 κλπ., Νέον Ἑλληνομνήμονα 16 σ. 79 κείμενον κώδ. Pal. Vatic. 367 φ.94^b. Ἀθηνᾶ, 35 σ. 87. Εἰς στίχον ἀκριτ. ἄσματος τὸ ἄλογο τοῦ Διγενῆ εἶχε *ποκάτω σίς πατοῦνες του ἐννιὰ μοδιῶν χωράφι* (Λαογραφία 6, 582, 2 στίχ. 160).

⁴⁾ Βλ. *Καρανασιάση*, ἔνθ' ἀν. σ. 206.

⁵⁾ *Π. Ἀναγνωστοπούλου*, Κρητικὰ ἰδιώματα. Ἀθηνᾶ 38, 187. Πρβλ. ΛΑ 1413 σ. 121 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτσιον Κρήτης 1925). Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85. ΛΑ 1841 Α' σ. 294 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁶⁾ ΛΑ 1459 σ. 638 (*Ζευγώλης*, Νάξος 1927). Κατὰ τὸν *Π. Γ. Ζερλέντην* (Ἀρχιεπίσκοποι Σαντορήνης 1537-1814, Ἐρμούπολις 1923 σ. 34, σημ. 1) τὸ μουζούρι ἐν Νάξῳ ἰσοδυνα-

ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη, πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως καλλιεργουμένης γῆς: ἓνα μουζούρι χωράφι, μιὰ μουζουρὲ ἢ μουζουραδιὰ χωράφι¹⁾. Ἐν Μήλω εὐρίσκομεν προσέτι τὸν ὄρον *μουζουριάτικο*, σημαίνοντα τὴν κατ' ἔτος διδομένην παρὰ τῶν ἐνοριτῶν εἰς τὸν ἱερέα ἀμοιβὴν διὰ τὰς ἱεροτελεστίας²⁾).

Ἐὸ ὄρος προφανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *missorium*, ἰταλ. *misura*³⁾), ἀναφέρεται δὲ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἤδη ὑπὸ Κ. Πορφυρογεννήτου⁴⁾). Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Δυτικῶν εἰς τὰς νήσους φαίνεται, ὅτι ἦτο ἐν μεγάλῃ χρήσει, ἀντικαταστήσαν ἐν πολλοῖς τὸ κοιλόν. Συχνὰ ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰ. καὶ ἐντεῦθεν⁵⁾, ὡς καὶ εἰς στίχους παλαιῶν δημοδῶν ἀσμάτων⁶⁾).

Ὡς ὑποδιαίρεσις τοῦ μουζουρίου ἀπαντᾷ τὸ *πρατικό*, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ 1/4 αὐτοῦ. Εἰς παλαιὰ συμβόλαια εὐρίσκομεν τὸν ὄρον ἀναφερόμενον συχνὰ μετὰ τοῦ μουζουρίου⁷⁾. Ἡ προέλευσις τοῦ ὄρου δὲν εἶναι σαφής⁸⁾. Ὁ Du Cange (*Gloss. gr. ἐν λ. πρατικό*) δίδει ἀπλῶς τὴν πληροφορίαν *πρατικό* = *semisextarium*, ἡμίεκτον.

Ἐὸ ὄρος *πρατικιά*⁹⁾ χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν ἐκτάσεως γῆς, διὰ τὴν σπορὰν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ποσὸν δημητριακῶν ἐνὸς πρατικοῦ.

μεῖ πρὸς 7 ὀκάδας ἀσβέστου. Τὴν αὐτὴν περίπου ἀξίαν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ μέτρον ἐν τῷ παρὰ τοῦ Ἐπιτομίου (Γεωπονικὸν 6) ἀναφερομένῳ χωρίῳ: Ἔτι δὲ ἀσβέστην ἀσβυστον νὰ βάνης ἓνα μουζούρι εἰς τὰ ἑκατὸ μουζούρια γέννημα, τὸ φυλάγει θαυμασιώτατα. Βλ. Du Cange, *Gloss. gr. λ. μουζούρι*. Σημειωτέον ὅτι ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν ἐλαίου μικρὸν πήλινον δοχεῖον, καλούμενον μουζουράκι, χωρητικότητος 100 δραμίων (ΙΑ 118 σ. 178. Ἐπιτομίου, Γλωσσ. ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917).

¹⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 188. 190. 199. 340. 341 κ. ἄ. Π. Γ. Ζερλέντην, ἐνθ' ἀν.

²⁾ Π. Γ. Ζερλέντης, ἐνθ' ἀν.

³⁾ Κοραῆ, Ἄτακτα 1, 113. Πρβλ. G. Meyer, *Neugr. St.* IV σ. 54.

⁴⁾ Ἐκθεσις, 472 στίχ. 8. Πρβλ. Φ. Κουκουλέν, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 152 καὶ 165.

⁵⁾ Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 3 κέ. Ἰακ. Γ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα. Ἐπιτομίου. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 (1951) σ. 74, ἀρ. 54, 14. Σπ. Λάμπρου, Ταβουλλαρικὸν γράμμα ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3067 ἑλλην. κώδικι τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων τοῦ ἔτους 1326 ἐν Δ.Ι.Ε.Ε. 5 (1900) σ. 159. 160. Πρβλ. Du Cange. *Gloss. gr. λ. μουζούριον*.

⁶⁾ *Μουζούρι σάριν ἡσπειρα μὲ τὸ πλατὺ πινάκι | κ' ἐκεία τὸ νεργιαστήκανε λαγούδια καὶ περδίκια | καὶ ἐθήρισα καὶ ἀλώνεψα καὶ ἕκαμα χίλια μόδια*. Ἐπιτομίου. Ἐπιτομίου. Κρ. Σπουδῶν (1941) 4, 213. Πρβλ. Δ. Πασχάλην, ἐνθ' ἀν. σ. 81.

⁷⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη 2 σ. 17.

⁸⁾ Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἰ. Ν. Ζωγραφέκη (Ἀνάλεκτα τοῦ χωρίου Ρωγδιᾶς τῆς Κρήτης. Ζωγρ. Ἄγων Β' σ. 84): *πρατικό* ἐκ τοῦ ρ. *πράττω* = *πωλῶ*.

⁹⁾ Ἐπιτομίου. Ἐπιτομίου. Κρ. Σπουδῶν 4 (1941) σ. 62: *δίδει πρὸς τὸν εἰρημένον καθηγούμενον... τρεῖς κεντράδες καὶ μιὰ πρατικιά χωράφι*.

Τὸ *νάπος* ἢ ὁ *νάπος*¹⁾ εἶναι στρογγύλον ξύλινον δοχεῖον²⁾, γνωστὸν εἰς τινὰς τόπους καὶ χρησιμοποιούμενον ὡς μονὰς μετρήσεως μὲ διάφορον ἀξίαν: Ἐν Σάμῳ ἔχει χωρητικότητά 5 1/2 ὀκάδων³⁾, εἰς Σέριφον, Πάρον, Νάξον ἰσοῦται πρὸς τὸ 1/4 τοῦ πινακίου, ἤτοι δύο ὀκάδας ἢ τέσσαρα κάρτα, ἐκάστου κάρτου ὑπολογιζομένου εἰς ἡμίσειαν ὀκάν⁴⁾. Γνωστὸς ἐπίσης εἶναι ὁ ὄρος μισόναπος⁵⁾, σημαίνων ἡμισυ *νάπος*.

Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὄρου ὑπάρχουν διαφωνίαι. Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα 4, 347), ἐρμηνεύων τὴν λέξιν *νάπος* = *κυψέλιον*, τὴν συνδέει πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν *νάπος*, οὐδέτ., καὶ *νάπη*, θηλ., σημαίνων καθ' ἑσὺχίον κοίλους καὶ φαραγγώδεις τόπους. Οἱ παλαιοί, προσθέτει ὁ Κοραῆς, μὲ τὸ *νάπος* ἐσήμαινον καὶ τὸ *κυψέλιον* μελισσῶν, ὅχι ὅμως τὸ χειροποίητον, ἀλλὰ τὸ φυσικόν, ἡγουν σχισμὴν ὄρους ἢ πέτρας, ὅπου αἱ μέλισσαι συναθροίζονται ἐργάζονται τὸ μέλι. Ὁ G. Meyer (Neugr. St. IV, 64) ἐξηγεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *parro* (Tasse, Schüssel). Ὁ Ἀθ. Σακελλαρίου συνδέει τὴν λέξιν πρὸς τὸ γερμανικὸν *Narf* (λοπάς, γαβάθα)⁶⁾.

1) Ἐν Κύπρῳ καλεῖται *νάπος* ἢ *ἄπος* καὶ *κλειδοπίνακο*. Εἶναι δὲ ξύλινον δοχεῖον διαιρούμενον εἰς δύο ἡμισφαίρια ἐφαρμόζοντα πρὸς ἄλληλα. ΙΑ 363 σ. 70 (Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1922). Πρβλ. Ἀθηνᾶ 24 σ. 296, 301 καὶ 25, σ. 289. Ἀ. Σακελλαρίου, Κυπριακά 2, 672 καὶ 3, 246. 348. Εἰς ἄλλας νήσους *ναπί* καλεῖται στρογγύλη σκάφη πρὸς ζύμωσιν (Ζωγράφων Β' σ. 10).

2) Δημ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Πάτραι 1909 σ. 182. Πρβλ. Ph. Argenti-H. Rose, The Folk-lore of Chios. Cambridge 1942, 2 σ. 1049.

3) Ἀθηνᾶ 25 σ. 281. Βλ. καὶ Ἐ. Ἰ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά. Σάμος 1893 σ. 134.

4) ΛΑ 960 σ. 208 (Βογιαζίδης, Σέριφος 1923). ΛΑ 1466 σ. 97 (Κορακίτης, Γαλανάδες 1919). ΛΑ 953 σ. 24 (Κακριδῆς, Πάρος 1922). Πρβλ. καὶ Ἀ. Δρακάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 103, 108. A. Chaghimichali, L'art populaire grec, l'île d'Icarie. Byz. Neugr. Jahrbücher 6 σ. 46.

5) ΙΑ 590 σ. 125 (Κοσμής, Σίφνος 1938).

6) Ἀθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά 3 σ. 348. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην εὐρίσκομεν συνήθως εἰς ἰταλικά ἐτυμολογικά λεξικά. Βλ. π.χ. Dante Olivieri, Dizionario etimologico italiano concordato coi dialetti le lingue straniere e la topo-onomastica. Milano 1953. Ὁ Δ. Βαγιακάκος (Ἀθηνᾶ 55 σ. 43 κέ.) ὑποστηρίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ *νάπος*. Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι εὐρίσκομεν τὴν λέξιν καὶ εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ ὅτι ἐν Ἑλλάδι χρησιμοποιεῖται ὡς μετρικὸς ὄρος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ δὴ εἰς τὰς νήσους, τῶν ὁποίων ἢ μετὰ τῆς Δύσεως ἐπικοινωνία καὶ σχέσις ὑπῆρξε περισσότερο στενὴ καὶ μακροχρόνιος, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν περὶ δανείου ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο ἐτυμολογικὴ σχέσις τοῦ ἰταλικοῦ *parro* πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν *νάπος*, τότε ἡ σημερινὴ λέξις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιδάνειον ἐκ τῆς ἰταλικῆς. Σχετικὴ ἔρευνα γενομένη ὑπ' ἐμοῦ εἰς οὐδὲν τὸ θετικὸν κατέληξε.

Ἡ μετρικὴ μονὰς *ξάι* ἢ *ξάγι*, *ἀξάι*, προερχομένη ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ *exagium*¹⁾, καὶ ἀναφερομένη πολλάκις εἰς μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα κείμενα, εἶναι λίαν γνωστὴ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Εὐβοίᾳ τὸ *ξάι* εἶναι ἴσον πρὸς 10-12 ὀκάδας, ἥτοι πρὸς ἡμισυ κοιλόν²⁾. Ἐν Κρήτῃ εὐρίσκομεν τὸ *ξάι* μὲ μικροτέραν ἀξίαν καὶ ποικίλλουσιν κατὰ περιφερείας, ἥτοι ἄλλοῦ μὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1/4 τοῦ τοπικοῦ μέτρου μουζουρίου³⁾ (βλ. ἀνωτέρω σ. 68), ἄλλοῦ δὲ πρὸς τὸ 1/8 αὐτοῦ⁴⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ *ξάιν* ἦτο μέτρον χωρητικότητος 40 ὀκάδων⁵⁾. Παλαιότερον τὸ *ξάι* ἦτο γνωστὸν ἐν Πόντῳ καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὡς μονὰς μετρήσεως τοῦ μεταξοσπόρου ἢ ἄλλων πολυτίμων πραγμάτων⁶⁾. Ὁμοίως ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν φαρμακευτικὴν, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1 1/3 δράμια⁷⁾.

Σήμερον εἶναι πανταχοῦ γνωστὸς ὁ ὄρος *ξάι* πρὸς δήλωσιν τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ μυλωθρὸς λαμβάνει ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὸ ἄλεσμα καὶ τὸ ὁποῖον ποικίλλει κατὰ τόπους⁸⁾. Ἐντεῦθεν προῆλθον οἱ ὄροι *ἀνέξαγα*⁹⁾ (ἄλεσις ἄνευ ἀμοιβῆς τοῦ

1) G. Meyer, Neugr. St. III. Wien 1895 σ. 48. Κ. Ἀμάντου, Ποικίλα γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 23, 489-90. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Β' I σ. 251.

2) ΛΑ 62 σ. 39 (Ἀλεξανδροῦς, Εὐβοία 1902). Πρβλ. Εὐθ. Μπουντιῶνα, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβενδοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1892 σ. 73. Β. Φάβη, Ἐκθεσις τοῦ διαγωνισμοῦ γλωσσικῆς ἐταιρείας. Ἀθηνᾶ 45, 337.

3) Βλ. Σύμμεικτα ἐκ Κρήτης, περιοδ. Μύσων Δ' (1935) σ. 74. Πρβλ. Ἰ. Ζωγραφάκη, Δημοτ. Ἀνάλεκτα Ρωγδιᾶς Κρήτης. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 80.

4) Βλ. Λεξιλόγιον Σητείας, Περιοδ. Μύσων 5 (1936) σ. 85.

5) Γ. Λουκά, Λέξεις τῆς λαλουμένης γλώσσης τῶν Κυπρίων. Λεμησσὸς 1898 σ. 56.

6) Βλ. Κ. Ἀμάντου, ἔνθ' ἀν. Ἰ. Τ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταρ. ἔγγραφα. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 4 σ. 15 ἀρ. 6, 42: *μαργαρητάρην ἀξάγιο δύο* (Ἐγγρ. 1538). Πρβλ. αὐτόθι 22, ἀρ. 10, 33. ΛΑ 31 Α' σ. 90 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912). Τοιαύτη χρῆσις τοῦ *ξάγιου* φαίνεται καὶ εἰς παλαιούς στίχους δημοδῶν ἁσμάτων:

Ἦπεςεν τὸ μαντήλι μου σ' ἐξήντα ῥογνιὲς πηγάδι

κ' εἶχεν ἐξήντα δυὸ φλουργιὰ κι ἐξήντα ξάγια μόσχο (Ἰ. Α. Πασπάτη,

Γλωσσάριον λ. ξάγι). Πρβλ. τὸν στίχον ἀκρ. ἁσματος:

κι ἐφτὰ σταμνᾶ ῥοδόσταμον κι ἐξήντα ξάια μούσκον

(Ἀρχεῖον Πόντου 1, Ἀθῆναι 1928 σ. 51).

7) Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. ξάι.

8) 1/6 τοῦ ἀλέσματος ἐν Ἰμβρῳ (Ν. Γλύκα, Λεξιλ. Ἰμβρου. Ζωγρ. Ἀγών Β' σ. 14). 5% ἢ 8 1/2% ἐν Καρπάθῳ (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογρ. σύμμ. Καρπάθου Β' σ. 335). 1 ὀκάστις 30 (Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης, 281. 284) κλπ. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιοῦμενον ξύλινον ἢ μετάλλινον ἀγγεῖον καλεῖται ἐπίσης *ξάι* (Πελοπόννησος).

9) Δ. Λουκόπουλος, ἔνθ' ἀν. σ. 302.

μυλωθροῦ), *ξαϊάστρα*¹⁾, *δοχείον δι' οὗ μετρεῖται τὸ ξάι, ξαγιάζω*²⁾ (ὑπεξαιρῶ, λαμβάνω τι κρυφίως· ἐκ τῆς κακῆς συνηθείας τῶν μυλωθρῶν νὰ ὑπεξαιροῦν ἐνίοτε), *καλοξαγιάζω, κακοξαγιάζω* κ.τ.ῶ.

Κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνωτέρω σημασίας ἡ μετρικὴ αὕτη μονὰς ἐταυτίσθη εἰς τινὰς τόπους πρὸς τὸ πρὸς ἄλλεσιν φορτίον, ἥτοι 70 περίπου ὀκάδας³⁾. Ἡ χρῆσις τοῦ ξαγιοῦ ὡς μονάδος μετρήσεως τῆς καλλιεργουμένης γῆς εἶναι ἐπίσης γνωστή⁴⁾.

β) Μέτρα περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μέτρων, ἅτινα, εἴτε ὡς ἀπλοῖ μετρικοὶ ὄροι, εἴτε ὡς μονάδες μετρήσεως ἐν πρακτικῇ εἰσέτι χρήσει, εἶναι γνωστὰ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα, τοπικοῦ ἐντελῶς χαρακτῆρος, προερχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῶν πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιουμένων ἀγγείων καὶ σκευῶν, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης διαφέρει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

Περισσότερον γνωστὰ ἐκ τῶν μέτρων τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὸ ἀριολόγι, τὸ κατὰ τόπους λεγόμενον ἀρολόγος, ἀρολόος, ἀρίλοος, ἀρλόος⁵⁾, ἀρλόος⁶⁾, ἀρβέλιν⁷⁾, (ν) αἰριάρης⁸⁾, τὸ γνωστὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὡς αἰρολόγος⁹⁾, εἶναι κόσκινον ἀλωνιστικόν, χρησιμοποιούμενον πρὸς χωρισμὸν τῆς αἴρας ἀπὸ τοῦ σίτου καὶ ὡς μέτρον χωρητικότητος 12 ὀκάδων, ἥτοι ἡμίσεος κοιλοῦ.

Τὸ βατσέλλι, ἐκ τοῦ λατιν. *vascellum*¹⁰⁾, εἶναι γνωστὸν κυρίως εἰς τὰς

¹⁾ Δ. Λουκόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 284.

²⁾ Π. Παπαζαφειροπούλου, *Περισυναγωγή γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*. Πάτραι 1887, λ. ξάγι.

³⁾ Εἰς χωρία Τσουμέρκων. Προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ φιλολόγου Κ. Διαμάντη· ἀμπάρι 10 ξαγιῶν=ἀποθήκη σίτου 700 ὀκάδων.

⁴⁾ ΔΑ 713 σ. 107 (Φάβης, Εὐβοια 1920).

⁵⁾ Ν. Γ. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1876 σ. 32.

⁶⁾ Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου Β'*. Ἀθῆναι 1934 σ. 45.

⁷⁾ ΔΑ 1896 σ. 183 Α' (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁸⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁹⁾ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, Ε' σ. 266. Πρβλ. τοῦ Ἰδίου, *Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α'* σ. 261. G. Meyer, *Etymologisches*, ἐν *Byz. Zeits* 3 (1894) σ. 161. Παπαζαφειροπούλου, *Περισυναγωγή* σ. 394.

¹⁰⁾ Βλ. λ. ἐν Ἱστορικῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πρβλ. D. C. Hesselring, ἐνθ' ἀν. σ. 15.

Ἰονίους νήσους καὶ Κυκλάδας¹⁾ καὶ σημαίνει λεκάνην συνήθως ἐκ χαλκοῦ, δοχεῖον ὕδατος ἢ δίσκον ἐν γένει.

Λαμβανόμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος ξηρῶν καρπῶν, ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὸν ἐπίσημον καθορισμόν, πρὸς 44,05 γαλλικὰ λίτρα ἐν Ζακύνθῳ, 42,3 ἐν Κεφαλληνίᾳ, 35,2 ἐν Ἰθάκῃ²⁾. Εὐρίσκομεν ὅμως καὶ ἄλλας ἀναλογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ τόπους χρησιμοποιούμενα μέτρα: Οὕτω βατσέλλι ἐλαιῶν εἰς τὴν Πύλαρον Κεφαλληνίας εἶναι ἴσον πρὸς δέκα ὀκάδας³⁾. Τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἔχει ἐν Λεπενουῦ Αἰτωλίας, ἴσον πρὸς τὸ ἐκεῖ χρησιμοποιούμενον *βεδοῦρι*⁴⁾. Ἐν Ἰθάκῃ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ κοιλόν⁵⁾, ἐν Πελοποννήσῳ ἴσον πρὸς 22 ὀκάδας⁶⁾.

Ὡς καὶ τὰ ἄλλα μέτρα χωρητικότητος, τὸ βατσέλλι χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μέτρον ἐπιφανείας, ἰσοδυναμοῦν πρὸς 1214 τέτραγ. μέτρα, δηλαδὴ κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ στρέμματος. Συχνὴ εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου ὡς μέτρου ἐπιφανείας εἰς παλαιὰ ἔγγραφα⁷⁾.

Εἰς τινὰς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρικὴν μονάδα τὴν *βεδοῦρα* ἢ *βιδούρα*, *βεδοῦρι*⁸⁾, ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς 10-12¹/₁ ὀκάδας⁹⁾. Ἡ μονὰς αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ πρὸς μέτρησιν χρησιμοποιουμένου ὁμωνύμου ξυλίνου δοχείου, γνωστοῦ εἰς πολλὰ μέρη διὰ τὴν μέτρησιν ὑγρῶν καὶ δὴ τοῦ γάλακτος¹⁰⁾.

Κυλινδρικὸν σκεῦος ἐν εἴδει κοσκίνου τὸ *δριμόνι* ἢ *δρεμόνι*, *δεομόνι*¹¹⁾,

1) Μ. Ἡ. Μαλανδράκη, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Πάτρῳ. Δ. Ι. Ε. Ε. 3. Ἀθῆναι 1889 σ. 333.

2) Βλ. λ. βατσέλλι ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη.

3) Ἀρχεῖον Ἱστορ. λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας ἐν λ.

4) ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενουῦ 1919).

5) ΙΑ 42³. σ. 82 (Μουσοῦρης, Ἰθάκῃ 1924).

6) Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ βατσελλίου εἰς στίχους δημοτικῶν ᾠσμάτων: *κι ἐθέρισ' ἀποθέρισα, ἔκαμα τριά βατσέλλια*. (Μ. Μινώτου. Τραγ. ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο Β' σ. 72).

7) Βλ. Εὐθ. Κουρούκλη, Ἐγγραφα τῆς ἐνετοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικά Ε' (1932) σ. 101 κέ. Σημειωτέον ὅτι τὸ *βασσέλλι* ἢ *βατσέλλο* εἶναι λίαν γνωστὸν ὡς ὄρος ναυτικός, σημαίνων τὸ *κατάφρακτον*, τρίστηλον πολεμικὸν ἰστιοφόρον, τὸ κοινῶς λεγόμενον *ντελίνι*. Ὁ ὄρος ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς παλαιότερα ναυτικὰ ἔγγραφα. Βλ. π.χ. Κ. Νικοδήμου, Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν Α'. Ἀθῆναι 1862 σ. 188-189.

8) Κατὰ τὸν G. Meyer, Neugr. St. 2, 16 ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *vedro* = ξύλινος κουβάς.

9) ΛΑ 1421 σ. 405 (Λουκόπουλος, Μακεδονία 1926). ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάνος, Λεπενουῦ 1919).

10) Ἐν Πελοποννήσῳ τὸ δοχεῖον εἶναι ἐν χρήσει κυρίως πρὸς μέτρησιν τοῦ γάλακτος (ΛΑ. 1523 σ. 12. Γιαννακοῦρος, Γέρμα Μάνης 1929). Τῆς αὐτῆς χρήσεως εἶναι τὸ δοχεῖον *τσ'ανάκα*. (Ἡ λέξις ἀντιδάνειον ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *ts'anaak*, ὅπερ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ κανάκιον. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικὰ Α', 221).

11) Ἡ λέξις εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς διαλέκτους τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας μὲ τοὺς

ἔχον ὡς βάσιν πλεκτὸν σύρμα καὶ χρησιμεῦον διὰ τὴν λίκμισιν καὶ καθαρισμὸν τῶν δημητριακῶν, χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς μετρικὴ μονὰς ἐν Πελοποννήσῳ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 24 περίπου ὀκάδας, ἤτοι ἐν κοιλόν. Φαίνεται ὅτι παλαιότερον εἶχε βάσιν ἐκ δέρματος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία ¹⁾).

Πολλαχοῦ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον, τὸ καλούμενον *κάδος* διαφόρου κατὰ τόπους χωρητικότητος: Ἐν Τριχωνία καὶ Ναυπάκτῳ ἔχει χωρητικότητα 30 ὀκάδων περίπου ²⁾, δοχεῖον δὲ ἡμισείας ἐν ἀναλογία πρὸς τοῦτο χωρητικότητος ὀνομάζεται *καρδάρα* ³⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ τοὺς διαλεκτικούς τύπους τοῦ ὀνόματος *κάβος* (Θήρα) καὶ *γάδος* (Κύθηρα, Χίος) ⁴⁾. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαιοτάτη, προερχομένη κατὰ Ε. Boisacq (Dictionnaire étymol. ἐν λ.) ἐκ τῆς φοινικικῆς καὶ ἔχουσα τὴν αὐτὴν ρίζαν πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν *kad*=κουβάς ⁵⁾).

Τὸ *κόσκινον* χρησιμοποιεῖται ἐν Κύπρῳ ὡς μονὰς χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἥμισυ κοιλόν ⁶⁾).

Παρὰ τῷ ἑλληνισμῷ τοῦ Πόντου μονὰς μετρήσεως τῶν δημητριακῶν ἦτο ἄλλοτε τὸ *κότι*, τοῦ ὁποίου διέκρινον δύο εἶδη, τὸ *μικρὸν κότι*, ἴσον πρὸς ἕξ ὀκάδας σιτηρῶν, καὶ τὸ *μεγάλον κότι*, ἴσον πρὸς 12 ὀκάδας. Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ μέτρου οὐδὲν τὸ θετικὸν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Πάντως νομίζω, ὅτι ὁμοιον μέτρον εἶναι τὸ ἐν Κύπρῳ *κοττὸν* ἢ *κκουττὸν*, ἴσον πρὸς ἥμισυ κοιλόν ⁷⁾. Ἀξιωματικὸς εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ μέτρου εἰς ἀκριτικὰ ἄσματα καὶ παροιμίας:

τύπους *trimoni*, *trimuni*. Βλ. G. Rohlfs, Etym. Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität. Halle 1930.

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 266. Πρβλ. G. Meyer, Etymologisches ἐν Byz. Zeits. 3,160.

²⁾ ΛΑ 785, 181 (Λουκόπουλος, Τριχωνία - Ναυπακτία 1921). ΙΑ 293 σ. 19 (Σαλβάρος, Λεπενού 1919).

³⁾ ΛΑ 916, 278 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1928).

⁴⁾ Βλ. Πρωτοδίκου, Ἰδιωτικά τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Σμύρνη 1866, σ. 31. Πρβλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 2, 412.

⁵⁾ Βλ. καὶ Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Περὶ μέτρων 61,8: Κάβος πῆ μὲν τὸ δ' τοῦ μοδίου, πῆ δὲ τὸ ε', πῆ δὲ τὸ ζ'· καβὰ δ' ἐστὶν ἐβραϊστὶ τὸ ἔτεμεν καὶ διὰ τὸ τέμνεσθαι εἰς μικρὰ τὸ μόδιον οὕτως ὠνομάσθη· παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησιν ἐλέχθη κάβος διὰ τὴν τρανότητα. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κάδου παρὰ βυζαντινοῖς βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Δ' (1951) σ. 437 καὶ 447. Περὶ τῆς λέξεως γενικώτερον I. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathius. Berlin 1919 σ. 63-64.

⁶⁾ Ἄ. Πανάρετος, ἐνθ' ἄν. σ. 63. Κόσκινον βαμβακοσπόρου ἰσοῦται πρὸς $1\frac{1}{3}$ —2 ὀκάδας· αὐτόθι σ. 67.

⁷⁾ Ἄ. Πανάρετος, ἐνθ' ἄν. σ. 63. ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953). Πιθανὸν εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιδανείου ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως *kutu*=κυτίον.

*Ἀκρίτας ὄντας ἔλαμνε ἀφκὰ στήν ποταμίαν
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔλασεν, ἐποῖκεν πέντ' αὐλάκια
ἐπῆγεν κ' ἔρθεν κ' ἔσπειρεν ἐννέα κότ' α σπόρον¹⁾.*

Εἰς ἄλλο ἀκριτικὸν ἄσμα ὃ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος ἦρως, διὰ νὰ περιποιηθῆ
τὸ ἄλογόν του

βαρὺν ταγὶν ταγίζει ἀτὸν ἐξήντα δύο κότ' α²⁾.

*Τὸν ὀκνέα εἶπαν ἀτὸν φέρε τὸ κότ' — καὶ τὸ φέσι μ' ἕναν κότ' παίρ' εἶπε
(εἶπαν εἰς τὸν ὀκνηρόν : φέρε τὸ κότι — Καὶ τὸ φέσι μου ἕνα κότι παίρνει, εἶπε)³⁾.*

Τὸ *κουβέλι*, ὡς δοχεῖον καὶ ὡς μετρικὴ μονάς, εἶναι ἀπὸ παλαιότερων
χρόνων γνωστόν⁴⁾. Κατὰ τόπους ἀποδίδουν σήμερον εἰς τοῦτο διαφόρους
ἀξίας: Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι χρησιμοποιοῦν κουβέλι χωρητικότητος 20 ὀκά-
δων⁵⁾, εἰς Βούρβουρα Κυνουρίας χωρητικότητος 40 ὀκάδων, ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ κου-
βέλι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1/2 τοῦ κοιλοῦ⁶⁾, ἐν Μάνη πρὸς 24 ὀκάδας⁷⁾.

Ἐν Κρήτῃ χρησιμοποιοῦν τὸ *κουρούπι*, μικρὸν σταμνίον, χωρητικότητος
5 - 7 ὀκάδων⁸⁾. Ἡ λέξις εἶναι παλαιὰ ἀπαντῶσα εἰς βυζαντινὰ κείμενα⁹⁾.

¹⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 1 σ. 70. Πρβλ. Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες. Ἀθήναι 1879 σ. 171

²⁾ ΛΑ 31, 15 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912).

³⁾ Ἀρχεῖον Πόντου 6, 188 πρβλ. Πολίτου Παροιμίαι 3, 636 λ. Γιάννης 13 : Καλημέρα,
Γιάνν'—ἐγ δὲν πελεκῶ—Ἡ συντέκ'σα ἐντ' ἐφτιάγει; — ἐφτὰ κότ'ια βάλλει.

⁴⁾ Τὸ παρὰ Βυζαντινοῖς *κουβέλι*. Βλ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' (1952)
σ. 299. Εἰς παλαιὰ ἔγγραφα εὐρίσκομεν συχνὰ ὡς μέτρον τὸ κουβέλι

...ἀφιέροσα καὶ ἕνα χοράφιον δέκα κουβέλια

(Ἐγγρ. 1783 τῆς μονῆς Ξενιάς. Βλ. Δ.Ι.Ε.Ε., 4 σ. 662 - 3)

Δωρεὰ 1733 : *κουβέλια σιτάρι δέκα τέσσερα*. Βλ. Στ. Χ. Σκοπετεία, Ἐγγραφα ἐκ Δ. Μά-
νης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 83, XXVI^ο.

⁵⁾ ΛΑ 468, 32 (Γ. Καληδόνιος, Στερεὰ καὶ Βόρειος Ἑλλάς 1902).

⁶⁾ ΛΑ 784, 80 (Κ. Ρωμαῖος, Βούρβουρα 1920).

⁷⁾ Στ. Χ. Σκοπετεία, Ἐγγραφα ἐκ Δυτικῆς Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου
3 (1950) σ. 110, 9.

⁸⁾ ΛΑ 1413, 96 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάσιον 1925). ΛΑ 1841 Α' σ. 289 (Δ. Πε-
τρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁹⁾ *Τὰ βάνης μέσα εἰσὲ κουρούπαν ἀλειφτήν. Μερικοὶ ἄνθρωποι τὰ εὐγάνουν ἀπὸ τὴν
κουρούπα... Du Cange, Gloss. gr. ἐν λ. Παρὰ Προδρόμῳ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος κουρούπα = φα-
λάκρα. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. Ἀθηνᾶ 29, 214. Ἐν Πελοπον-
νήσῳ εἶναι συνήθης ἡ λέξις κουρούπι εἰς τὴν φράσιν: τί λέει τὸ κουρούπι σου! = τί λέει
τὸ κεφάλι σου!*

Εἷς τινὰς τόπους χρησιμοποιοῦν τὸ κρινί¹⁾, ὅπερ ἐπίσης εἶναι ξύλινον δοχεῖον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τῶν σιτηρῶν. Ἡ χωρητικότης του ποικίλλει: Ἐν Εὐβοίᾳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τοῦ κοιλοῦ²⁾ ἢ πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ ἐκεῖ ἑξαγίου διὰ τοὺς ξηροὺς καρπούς³⁾. Ἐν Αἰτωλίᾳ ἔχει χωρητικότητα $7\frac{1}{2}$ ὀκάδων σιτηρῶν⁴⁾.

Ἐν Ἠπείρῳ εὐρίσκομεν τὸ καλούμενον κρομπούρι, δοχεῖον χωρητικότητος 50 λιτρῶν σίτου ἢ ἀραβοσίτου, 33 λιτρῶν βρώμης, $37\frac{1}{2}$ λιτρῶν κριθῆς⁵⁾. Κρομπούρι ἐπίσης καλεῖται δοχεῖον, δι' οὗ ὁ μυλωθρὸς μετροῖ τὸ ἀλεστικόν⁶⁾. Πιθανὴ εἶναι ἡ ἐτυμολογικὴ σχέσις τῆς λέξεως μετὸ σλαβικῆς προελεύσεως ἐπίθετον κριμπός (=κυρτός, κυφός)⁷⁾.

Ὡς μονὰς μετρήσεως δημητριακῶν τὸ λουτζέκι ἢ λουτσέκι⁸⁾ εἶναι περιορισμένης τοπικῆς χρήσεως, διαφόρου ἀξίας κατὰ περιφερείας: Ἐν Θεσσαλίᾳ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓν κοιλόν⁹⁾, ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸ $\frac{1}{2}$ τοῦ κοιλοῦ¹⁰⁾, ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς 22 ὀκάδας¹¹⁾, εἰδικώτερον δὲ ἐν Φλωρίνῃ καὶ Μοναστηρίῳ πρὸς 35 ὀκάδας¹²⁾.

Εἷς τινὰς τόπους εἶναι γνωστὸς μετὸ ὄνομα μπούρδα¹³⁾ (ἐκ τοῦ ἐνετ. burda) σάκκος, τοῦ ὁποῖου ἡ χωρητικότης ἐνίοτε εἶναι καθωρισμένη¹⁴⁾.

1) Τὸ σλαβικὸν krinu - krina. Βλ. *Fr. Miklosich, Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. Vindobonae 1862 - 1865. G. Meyer, Etymologisches. Byz. Zeits. 3 (1894) σ. 158. Τοῦ ἰδίου. Neugr. St. II (Wien 1894) σ. 37. Πρβλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 258. Φ. Κουκουλέ, Ἡσυχιανὰ. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 2 (1915) σ. 90.*

2) Ἀρχεῖον Ἱστορ. Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. κρινί.

3) ΙΑ 549, 81. (Παπασταματίου, Αὐλωνάριον 1934).

4) ΛΑ 1421, 795 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926) κρινί κουφτό = $7\frac{1}{2}$ ὀκάδες· κρινί σουρουτό = πλεόν τῶν $7\frac{1}{2}$ ὀκάδων· δύο κρινιά = 1 καρδάρα. Εἷς παλαιότεραν ἐποχὴν ὁ δεκατιστὴς ἐφορολόγει μετὸ κρινί· ἐμέτρα 9 ὁ νοικοκύρης καὶ 1 ὁ δεκατιστὴς. Βλ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ Ρούμελης σ. 256.

5) ΛΑ 53, 71 (Παναγιωτίδης, Παραμυθιά 1902).

6) ΙΑ 236, 215 (Σοφρώνιος, Ἠπειρος 1877).

7) Βλ. *G. Meyer, Neugr. St. II, Wien 1894 σ. 37.*

8) Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ölçek = μέτρον, τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ κοιλοῦ. Βλ. Ἰ. Χλωροῦ, Τουρκοελληνικὸν Λεξικόν, τόμ. 1ος. Κωνσταντινούπολις 1899 σ. 265.

9) ΛΑ 872 σ. 11 (Παπαπουλιόπουλος, Καρδίτσα 1912). Πρβλ. *Κ. Δ. Τσοποτοῦ, Γεωργικαὶ σελίδες θεσσαλικῆς ἱστορίας. Ἀθῆναι 1914 σ. 33.*

10) ΛΑ 1146 σ. 6 (Πουλάκης, Ἀμοργός 1924).

11) ΛΑ 59 σ. 132 (Λουκόπουλος, Μακεδονία 1914). Πρβλ. Ἀ. Βρόντη, Ροδιακὰ σ. 31.

12) Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Μακεδ. Σπουδῶν I (1940) σ. 539.

13) Ἀ. Βρόντη, Ροδιακὰ σ. 31. Πρβλ. ΙΑ 624 σ. 166 (Πέτσης, Μέγαρο 1940).

14) ΛΑ 1098 σ. 493 (Κακριδῆς, Κορινθία 1924). Ἡ μπούρδα 70 ὀκάδες.

Εἰς ἑλληνικά χωρία τῆς Καππαδοκίας (Ἀνακού, Φλογητά, Ἀραβάνιον, Φάρασα) ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε ὡς μετρικὴν μονάδα τὸ τόχτιν ἢ τούχτιν, ἴσον πρὸς 50 δράμια¹⁾. Κατὰ τὸν Hanes Sköld²⁾, ἡ λέξις τόχτιν προέρχεται ἐκ τοῦ περσικοῦ tuht, ὅπερ σημαίνει βάρος ἢ ποσὸν ἴσον πρὸς 600 dirhem. Ἡ λέξις ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν διάλεκτον τῆς Ἐρζερούμ³⁾ καὶ ἐκεῖθεν ἴσως μετεδόθη εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

Ἡ σίκλα, δοχεῖον μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον κυρίως διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν (βλ. κατωτέρω σ. 84), χρησιμεύει ἐνίοτε καὶ διὰ τὴν μέτρησιν ξηρῶν καρπῶν. Οὕτως ἐν Κύπρῳ π.χ. ἡ σίκλα εἶναι σιδηροῦς κάδος, χωρητικότητος 5-6 ὀκάδων ἐλαιοκάρπου⁴⁾, ἐν Καρπάθῳ ἔχει χωρητικότητα 2 ὀκάδων⁵⁾. Τὸ ὄνομα, ἀναφερόμενον ἤδη παρὰ Ἡρώωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως⁶⁾ καὶ ἄλλων συγγραφέων τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁷⁾, προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ situla, sitla⁸⁾.

Τὸ ταγάρι (σάκκος) χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε ὡς μετρικὴ μονάς. Ἐν Ἡπείρῳ π.χ. ἰσοδυναμεῖ πρὸς 100 λίτρας⁹⁾.

γ) Μέτρα χρησιμοποιούμενα εἰδικώτερον διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν

Μετρικὴ μονάς χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν εἶναι ἐν Μάνη τὸ γένναμα ἢ γέννεμα, γίναμα, δηλοῦν ποσότητα 300 ὀκάδων περίπου ἐλαιῶν¹⁰⁾. Ὁ ὄρος, προελθὼν κατὰ παρετυμολογικὴν ἀνάμειξιν τῶν θεμα-

¹⁾ ΛΑ 352 γ' σ. 45 (Καρολίδης, Καππαδοκία 1885). ΛΑ 119, 596 (Βαλαβάνης, Πόντος 1912). Πρβ. Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον Ἑλληνοκαππαδοκικόν. Ἀθήναι 1885 σ. 217. R. Dawkins, ἔνθ' ἀν. σ. 652.

²⁾ Βλ. Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 341.

³⁾ N. Lüdtke, Armeno - graeca ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 3 σ. 90.

⁴⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 190. Πρβλ. Ἀ. Πανάρετον, ἔνθ' ἀν. σ. 71.

⁵⁾ ΛΑ 431, 220 (Μανωλακάκης, Κάρπαθος 1893). Πρβλ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. Ἀθήναι 1896 σ. 212.

⁶⁾ Περὶ μέτρων 60,5: σίκλον ἀπὸ τῆς σεκέλ ἐβραΐδος ὃ ἔστι ροπή.

⁷⁾ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Δ' σ. 447.

⁸⁾ Κοραῆ, Ἀτακτα 2, 162. Πρβλ. Du Cange, Gloss. gr. λ. σίκλα καὶ σίτλα. Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique. Paris 1930 σ. 46.

⁹⁾ ΛΑ 53, 71 (Παναγιωτίδης, Παραμμυθιά 1902). Περὶ τῆς λ. ταγάρι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους βλ. J. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathius. Berlin 1919 σ. 31.

¹⁰⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἴνουτιακά σ. 81. Πρβλ. ΛΑ 890 σ. 121 (Πουλάκης, Μάνη 1890). ΛΑ 485 σ. 30 (Πουλάκης, Μάνη 1893).

τικῶν τῶν ῥημάτων ἐγενόμην (γίνομαι) καὶ ἐγεννάθην (γεννῶ)¹⁾, ἐπεκράτησεν ἐν Μάνη ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν προϊόντος τοῦ τόπου, τῶν ἐλαιῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἐπεκράτησεν εἰς πολλὰς ἄλλας περιφερείας ὁ συνώνυμος καὶ παλαιότατος γνωστός μὲ τὴν σημερινὴν του ἔννοιαν ὄρος *γέννημα*²⁾, ὡς δηλωτικὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν προϊόντος, τῶν σιτηρῶν.

Τὸ *στάμα* εἶναι ἐπίσης μετρικὴ μονὰς χρησιμοποιουμένη ἰδιαιτέρως διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ἐλαιῶν καὶ τοῦ ἐλαίου καὶ διὰ τοῦτο γνωστὴ εἰς ἐλαιοπαραγωγικοὺς τόπους. Σημαίνει γενικῶς τὸν σωρὸν τῶν ἐλαιῶν, τὸν προοριζόμενον διὰ τὴν πίεσιν εἰς τὸ ἐλαιοπιεστήριον, ὅθεν συνήθης ἢ ἔκφρασις πατῶ τὸ *στάμα*³⁾. Τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν συσσωρευμένων ἐλαιῶν κυμαίνεται ἀπὸ 70 - 100 ὀκάδων. Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Λακωνίᾳ ἀνέρχεται εἰς 80 ὀκάδας⁴⁾, ἐν Αἰγιαλείᾳ εἰς 100 ὀκάδας⁵⁾, ἐν Εὐβοίᾳ εἰς 72⁶⁾. Συνεκδοχικῶς τὸ στάμα σημαίνει τὸ ποσὸν τοῦ ἐλαιολάδου, τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς πίεσεως ἑνὸς σωροῦ, ἴσον πρὸς 20 περίπου ὀκάδας⁷⁾. Τῆς αὐτῆς σχεδὸν ἀξίας μὲ τὸ στάμα εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ λεγόμενον *πατήμα*, ἥτοι σωρὸς ἕξ μουζουρίων ἐλαιῶν, προοριζομένων πρὸς σύνθλιψιν. Δύο πατήματα, ἥτοι 12 μουζούρια, ἀποτελοῦν μίαν *μαγκανιάν*. Ἐξ ἐκάστης μαγκανιάς ἐξάγονται 35 - 50 ὀκάδες ἐλαίου⁸⁾.

δ) Μέτρα διὰ τὰ ὑγρά

Διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιοῦνται κατὰ τόπους, ἐκτὸς τῶν κοινῶν μετρικῶν μονάδων, διάφορα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ χωρητικότης ποικίλλει.

¹⁾ Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐκθεσις γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ. Ἀθηνᾶ 25, 292. Πρβλ. τὸ ἐπίθετον *γινάμω*: Ἦταν τὸ μῆλο γινάμω καὶ τὸ καρῦδι κούφιο (Δελέκου Ἀνθολογία. Ἀθῆναι 1868 σ. 157).

²⁾ Ἡ λ. ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὴν Γραφήν, εἰς παλαιούς παπύρους καὶ εἰς βυζαντινὰ κείμενα. Βλ. J. Enoch Powell, The Rendel Harris Papyri of Woodbrooke College. Brimingham - Cambridge 1936 σ. 39, 103 κ. ἄ. G. A. Petropoulos, Papyri societatis archaeologicae atheniensis. Athenis 1939 σ. 264 κ. ἄ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 258.

³⁾ ΙΑ 530 σ. 159 (Δ. Γεωργακάς, Μεσσηνία 1933). Ἐν Κρήτῃ *στέμα*. ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνουτιακὰ σ. 81. ΙΑ 606 σ. 24 (Βαγιακάκος, Μάνη 1939) ΛΑ 721 σ. 1272 (Νεστορίδης, Λακωνία 1894).

⁵⁾ ΙΑ 574 σ. 88 (Στεφόπουλος, Αἰγιαλία 1937).

⁶⁾ ΙΑ 511 σ. 44 (Δαλιάνης, Εὐβοία 1932).

⁷⁾ ΙΑ 588 σ. 77 (Γ. Κουρμούλης, Θάσος 1937). ΙΑ 578 σ. 151 (Σ. Καρατζᾶς, Καρυστία 1937).

⁸⁾ ΛΑ 1416 σ. 138 (Λιουδάκη, Λατσίδα Κρήτης 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 296 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

Κατωτέρω ἐξετάζονται τὰ συνηθέστερα ἐκ τούτων καὶ παρέχονται εἰδήσεις διὰ τὴν εἰς διαφόρους τόπους χωρητικότητά των.

Ἡ βαρέλα, ξύλινον δοχεῖον, γνωστὸν ἤδη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τὸν τύπον βαρέλιον¹⁾, χρησιμοποιεῖται ἰδίᾳ διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ οἴνου, ἡ δὲ χωρητικότης αὐτῆς κυμαίνεται ἀπὸ 40 - 60 ὀκάδας. Οὕτως ἐν Κερκύρα π. χ. ὑπολογίζεται εἰς 48 ὀκάδας²⁾, ἐν Μάνη εἰς 60 ὀκάδας³⁾.

Ἐν Κύπρῳ χρησιμοποιοῦν πρὸς μέτρησιν τὴν βούταν, ξύλινον δοχεῖον, χωρητικότητος 50 - 60 ὀκάδων⁴⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν περιῖπου ἀξίαν εὐρίσκομεν τὸ μέτρον ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἐν Ἀρμολίσις Χίου ἐχρησιμοποιοῦν ἄλλοτε τὴν δίκια (κούπαν), ἥτοι πήλινον ἀγγεῖον χωρητικότητος 100 δραμίων, ἡμισείας ἢ μιᾶς ὀκάς. Ὄνομάζετο δὲ δίκια, διότι διὰ γραμμῆς περιθεούσης τὸ ἀγγεῖον ἐδηλοῦτο ἡ ἀκριβὴς ποσότης τοῦ περιεχομένου ὑγροῦ. Οὕτως ὁ πωλὼν π. χ. ἔλαιον καὶ χρησιμοποιῶν πρὸς μέτρησιν τὴν ἑκατοστάριχη δίκια, ὄφειλε νὰ γεμίση αὐτὴν μέχρι τῆς γραμμῆς, διότι, ἂν τὸ ὑγρὸν ὑπερέβαινε τὴν γραμμὴν αὐτήν, θὰ ἐχύνετο ἐκ τοῦ πυθμένου, λόγῳ τῆς εἰδικῆς κατασκευῆς τοῦ πρὸς παιδιὰν⁵⁾ χρησιμοποιουμένου τούτου ἀγγείου, περιέχοντος εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐντὸς κώδωνος, ἀπεστρογγυλωμένον σίφωνα, τοῦ ὁποίου τὸ ἕτερον στόμιον ἠνοίγετο παρὰ τὸν πυθμένα.

Εἰς πολλοὺς τόπους εὐρίσκομεν ὡς μετρικὴν μονάδα τὸ κάρτο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ quarto, τὸ ἄλλως λεγόμενον κουάρτο, καρτοῦτσο⁶⁾, καρτερόλι ἢ καρτερούλα⁷⁾, ἴσον πρὸς τὸ 1/4 τῆς ὀκάς ἢ τοῦ λίτρου.

Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ κάρτο ὀνομάζουσι τὸ πρὸς μέτρησιν τοῦ ἐλαίου ἐν τοῖς

1) Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, Ε' σ. 293.

2) ΛΑ 524, 18 (Δένδιας, Κέρκυρα 1917).

3) Φ. Κουκουλέ, Οἴνουντιακὰ σ. 81.

4) Ἀ. Πανάρειος, ἐνθ' ἂν. σ. 70.

5) Ἡ χρῆσις τῆς δίκιας ὡς μέσου μετρήσεως εἶναι πιθανὴ εἰς παλαιότερους χρόνους σήμερον χρησιμοποιεῖται ἐν Χίῳ καὶ Σάμῳ μόνον χάριν παιδιᾶς. Βλ. Στυλ. Γ'. Βίου, Ἀγριοπλαστική. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη 1, 1938 σ. 8 - 10. Πρβλ. καὶ F. Argenti - H. J. Rose, The Folk - lore of Chios σ. 104 κέ. Περὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἀγγείου τούτου βλ. Κ. Μαλιέζου, Δικαία ἢ Δίκια κούπα. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1941 - 1942. Ἀθῆναι 1951 σ. 33 - 37.

6) ΛΑ 524, 65. 81 (Δένδιας, Κέρκυρα 1917).

7) ΛΑ 520, 123 (Κανδηλῶρος, Δημητσάνα 1918).

έλαιοτριβείους χρησιμοποιούμενον χαλκοῦν ἀγγεῖον χωρητικότητος 2-3 ὀκάδων¹⁾. Τὸ μέτρον ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα παλαιότερων χρόνων²⁾.

Ἡ κοῦζα, εἶδος ἀμφορέως ἐν Κύπρῳ, ἔχει χωρητικότητα 8 ὀκάδων³⁾. Τέσσαρες κοῦζες ἀποτελοῦν ἓνα μουδοῦριν ἢ ἀσκίν⁴⁾. Εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐν Κύπρῳ τὸν κοῦζον, ὅμοιον δοχεῖον μικρότερον, χωρητικότητος 3-5 ὀκάδων, καὶ τὸ κουζίν, χωρητικότητος μιᾶς ὀκάς⁵⁾.

Δοχεῖον πήλινον ἐπίσης ἐν Κύπρῳ εἶναι ἡ κοῦμνα, χωρητικότητος 8-12 ὀκάδων⁶⁾.

Ὁ κουρελλὸς εἶναι στάμνα πλατύστομος, χρησιμοποιουμένη ἐν Κύπρῳ κυρίως διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος, χωρητικότητος 4-6 ὀκάδων⁷⁾. Ὁμοίας χρήσεως εἶναι τὸ κουτρελλίν, χωρητικότητος 1-2 ὀκάδων⁸⁾.

Μὲ τὸ ὄνομα κοῦτλος (ὀ) ἢ κούτλα (ἦ), κούτουλας (ὀ), κουτούλι (τὸ) εἶναι γνωστὸν ἐπίσης δοχεῖον ξύλινον ἢ μετάλλινον, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ γάλακτος. Ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τινα πληροφορίαν ὁ κοῦτλος ἔχει χωρητικότητα 11 ὀκάδων⁹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ κουτούλι ὀνομάζεται δοχεῖον χωρητικότητος μιᾶς περίπου ὀκάς, ὅπερ χρησιμοποιοῦν συνήθως οἱ ποιμένες διὰ νὰ μετροῦν τὸ πρὸς τυροκομίαν ἀλληλοδανειζόμενον γάλα. Τὸ ὄνομα μᾶς ἐνθυμίζει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν κοτύλην, σκεῦος ὁμοίας χρήσεως, καὶ νομίζω, ὅτι ἐκεῖθεν ἔχει τὴν προέλευσιν.

Εἰς πολλοὺς τόπους εἶναι γνωστὸν δοχεῖον καλούμενον κρεντήρι ἢ κρον-

¹⁾ ΙΑ 118 σ. 179 (ᾠ. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). ΛΑ 1841 Α' σ. 295 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953).

²⁾ Εἰς κατάστιχον τοῦ 1722 μεταξὺ ἄλλων ἡμερησίων ἐξόδων ἀναγράφεται καὶ *κρᾶσι κάρτα δύο...μέλι μισὸ κάρτο*. Βλ. Θεοδ. Δρακάκη, Ἡ Σῦρος ἐπὶ τουρκοκρατίας Α'. Ἐρμούπολις 1948 σ. 103, 104. Σημειωτέον ὅτι τὸ κάρτον ἀπαντᾷ εἰς τινὰς τόπους καὶ ὡς μέτρον τῶν δημητριακῶν: *τὰ δίνι εἰς τὴν νέαν μονὴν σιτάρι κάρτον μισον τον καθεκαστον χρονον* (κώδηξ Νενήτων τοῦ 1734. Βλ. ᾠ. Πασπάτη, Γλωσσάριον σ. 177). Ὁ Πασπάτης ἐρμηνεύων λέγει, ὅτι πιθανῶς τὸ κάρτον ἦτο τὸ ἐν χρήσει κοιλόν.

³⁾ ΛΑ 1150 σ. 62 (Περιστιάνης, Κύπρος 1925). ΛΑ 1896 Α' σ. 183 (Δ. Πετρόπουλος, Κύπρος 1953).

⁴⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 70.

⁵⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 74.

⁶⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 74.

⁷⁾ ᾠ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 74.

⁸⁾ ᾠ. Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 74.

⁹⁾ ΛΑ 708 σ. 44 (Διονυσᾶτος, Ἄθως 1918). Ἐν Βερροίᾳ εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *στροφάδι* συνώνυμον πρὸς τὸ κούτλα (ΛΑ 1439, 33. Σταμούλης, Μακεδονία).

τήρι, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κρατήρ, μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Μάνη εὐρίσκομεν τοῦτο μὲ χωρητικότητα 12 ὀκάδων¹⁾. Μὲ τὸν σήμερον γνωστὸν τύπον κρεντήρι ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα²⁾

Τὸ λαῦνι ἢ λαγύνι, γνωστὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα³⁾, χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ ὡς μονὰς μετρήσεως. Ἐν Νάξῳ δύο λαῦνια ἀποτελοῦν ἓνα μίστατον⁴⁾.

Εἷς τινὰ μέρη τῆς Μακεδονίας μεταχειρίζονται ὡς μετρικὴν μονάδα τοῦ ροδελαίου τὸ μισκάλι (τὸ βουλγαρικὸν *pouskal*), μικρὸν φιαλίδιον χωρητικότητος 5 περιῖπου γραμμαρίων. Τὸ μισκάλι μεταχειρίζονται ἐνίοτε καὶ ὡς μετρικὸν ὄρον τῶν πολυτίμων λίθων, διὰ νὰ δηλώσουν βάρους 1 1/2 δραμίων⁵⁾.

Εἰς Κρήτην καὶ Κυκλάδας πρὸς μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιοῦν τὸ μίστατον, δοχεῖον πήλινον χωρητικότητος 6-12 ὀκάδων, ἀναλόγως τοῦ μετρομένου ὑγροῦ. Οὕτως ἐν Μονοφατσίῳ καὶ Ἰναχωρίῳ Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 10 ὀκάδων οἴνου⁶⁾. Ἐν ἀνατολικῇ Κρήτῃ εὐρίσκομεν μικρότερον μίστατον, τὸ μιστατάκι, χωρητικότητος ἕξ ὀκάδων⁷⁾. Ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης τὸ μίστατον ἔχει χωρητικότητα 9 ὀκάδων ἐλαίου⁸⁾. Ἐν Νάξῳ ἔχει χωρητικότητα 12 ὀκάδων⁹⁾.

Ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως νομίζω, ὅτι τὸ μίστατον πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ ἀμάρτυρον ἡμίστατον, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἐν παλαιαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις μαρτυρουμένης λέξεως στατὸν ἢ στατόν¹⁰⁾.

¹⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἴνουντιακά σ. 81. Ἐν Σκύρῳ τὸ κροντήρι εἶναι μέγα μολύβδινον ἀγγεῖον. Βλ. Δ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Σκύρου σ. 179.

²⁾ ...νὰ δίδῃ τὸ μοναστήρι βοηθὸν σὲ κάθε χίλια κλήματα δύο σοινίκια σιτάρι καὶ δέκα κρεντήρια κρασί καὶ ἓνα κρεντήρι λάδι. (Συμφωνητικὸν τοῦ 1664. Βλ. Τ. Γραιοπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 σ. 126 ἀρ. 12). Πρβλ. Στ. Σκοπετιέα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Αὐτόθι σ. 82, XXIV¹¹ καὶ 83, XXIV¹¹.

³⁾ ... καὶ ἔδωσέ μας ἀρτησιᾶν λαγίνας β'... (Δωρεὰ τοῦ 1187. Βλ. *Trinchera*, Syllabus, σ. 293 κεφ. 224). Πρβλ. αὐτόθι σ. 334, 246).

⁴⁾ ΛΑ 525 σ. 34 (Χρηστοβασίλης, Νάξος 1918).

⁵⁾ ΛΑ 1540 σ. 125 (Τσικόπουλος, Μακεδονία 1912).

⁶⁾ ΛΑ 1413 σ. 66-67 (Ἀναγνωστόπουλος, Μονοφάτσιον 1925). ΛΑ 1161 Δ' σ. 28 (Διουδάκη, Ἰναχώριον 1938). ΛΑ 1841 Α' σ. 295, 297 (Δ. Πετρόπουλος, Κρήτη 1953). Βλ. καὶ Ν. Γ. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς γλώσσης. Ἀθήναι 1876 σ. 99.

⁷⁾ Περιοδικὸν Μύσων 1, 191.

⁸⁾ Π. Κριάρη, Κρητικὰ δημῶδη ἄσματα. Ἀθήναι 1921 σ. 306, 346.

⁹⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. μίστατο.

¹⁰⁾ Ψυκτήριον· στατὸν (Inscr. de Délos [Paris 1926] 320 B, 70). Στατόν· κάδον (αὐτόθι

Ἐνδειξιν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ μέτρου ἀποτελεῖ τὸ ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς στίχους δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ παλαιὰ κείμενα¹⁾.

Ἡ μπότσα, ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ bozza (ἰταλ. boccia), εἶναι λίαν διαδεδομένη μετρικὴ μονὰς τῶν ὑγρῶν, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς δύο ὀκάδας²⁾· παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει ὁμώνυμον δοχεῖον³⁾. Συχνὰ ἀπαντῶμεν τὸ μέτρον εἰς παλαιότερα ἔγγραφα⁴⁾.

Ὁ νεμπότης⁵⁾ (ἐκ τοῦ ἐμπίνειν), ὁ ἄλλως λεγόμενος μπόττης (ὁ) ἢ μπότι (τὸ), νεμπότι (τό), νέποτας, ἐμπότης (ὁ) ἢ ἐμποτόπουλλον (τὸ) τῶν Βυζαντινῶν⁶⁾, εἶναι δοχεῖον πήλινον συνήθως, εἶδος ὑδρίας, χωρητικότητος μιᾶς περιῖπου ὀκάς.

Ὁ ξέστης, μέτρον ὑγρῶν λίαν διαδεδομένον ἄλλοτε κυρίως εἰς τὰς νήσους, ἀπαντᾷ κατὰ τόπους μὲ τοὺς τύπους ξέστα, ξίστα (ἦ), ξεστίον, ξεστάκι (τὸ),

442 B, 93). Στάτος ἱερὸς οὐκ ἐντελής (I. G. 7, 3498, 12)... στατὸν χωροῦντα χόα καὶ μικρῶ πλέον (PCair Zen 59038,8).

1) *Νά 'χαμε κ' εἶδα νά 'χαμε ; σαράδ' αὐγά σφουγάτο
κι ἔναν ἀρόλιθο κρασί, ἐξήδα δυὸ μιστάτω*
(Λιουδάκη, Μαντινάδες σ. 191)

... ἐξήντα μίστατα κρασί, ξήντα μουζούρια στάρι,
νά φέρνη ὀκάδες τὸ κερὶ καὶ μίστατα τὸ λάδι
καὶ μὲ τὸ πετροκόφινο τ' ἀρσενικὸ λιβάνι.

(Κριάρης ἔνθ' ἄν.)

Γίνωσκε δὲ ὅτι κατὰ τὴν ποσότητα τῆς σταφίδος νὰ βάνης καὶ τὸ νερόν, ἤγουν τέσσαραις λίτραις σταφίδα εἰς κάθε μίστατον. (Ἐπιτομὴ, Γεωπονικὸν 42). Μίαν ὀγγίαν στίψιν εἰς κάθε ὀκτώ μίστατα κρασί. (Αὐτόθι 44). Ἐσημφορήσαμεν μὲ τὸν ἠγούμενον καὶ μὲ ἔδοσε λμ (λάδι μίστατα) ὅκτὸ δια αὐτὴν τὴν ζημίαν... Χορίον Γενα τῆ 21 Οκτωβρίου 1838. Ἐπ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4 σ. 55.

Τὸ μέτρον εὐρίσκομεν μὲ τὸν ὄρον μυστάκια εἰς ἔκθεσιν συνταχθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας ὑπὸ Ἰουλίου Γαρζώνη, μέλους ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀποσταλείσης ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως εἰς Κρήτην: Πρῶτον μὲν θὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν γεωκλήτην πέντε κάδους ἢ, κατὰ τὴν ἐπιχωριάζουσαν λέξιν, πέντε μυστάκια οἴνου ἀνὰ ἐκάστην ἄμπελον. (Σ. Ζαμπελίου, Οἱ κρητικοὶ γάμοι. Ἐν Τουρίνω 1871 σ. 125). Ὁ ὄρος μυστάκια ἐνταῦθα φαίνεται συνώνυμος πρὸς τὸ μίστατα.

2) Φ. Κουκουλέ, Οἴνουτιακά 81.

3) ... καὶ βάλετα εἰσὲ μίαν μπότζα νὰ εἶναι καλὰ χρισμένον τὸ σκέπασμά της. Du Cange, Gloss gr. λ. μπότζα.

4) Λάδι πότζες 3. Βλ. Στ. Σκοπειέα, ἔνθ' ἄν. σ. 82, XXIV⁹ καὶ 92, XLII. Dölger, ἔνθ' ἄν. 102, 48.

5) ΛΑ 1121 σ. 105 (Σιγάλας, Νάξος 1924). Πρβλ. Ἀθηναῖ 6, 448.

6) Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς 1, 177, 6 (ἔκδ. Βόννης). Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 163.

ξεστάκα (ἤ) ¹⁾. Ἐν Ἀθήναις καὶ Κυθήροις ξέστης, ξέστα ἢ ξεστίον ἐκαλεῖτο ἄλλοτε δοχεῖον χωρητικότητος ἕξ ὀκάδων ²⁾. Ἐν Κερκύρα ὁ ξέστης περιελάμβανε 32 καρτοῦτσα, τὸ ξεστὶ 16 καρτοῦτσα ³⁾. Ἐν Λευκάδι ἡ ξέστα εἶχε χωρητικότητα 13-14 ὀκάδων ⁴⁾, ἐν Χιμάρα 14 ὀκάδων οἴνου ⁵⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ σήμερον δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα *τέστα*, ὅπερ πιθανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ παλαιότερου *ξέστα*.

Ὁ ὄρος ξέστης προέρχεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *sextarius* ⁶⁾ καὶ τὸ μέτρον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τῶν Ρωμαίων, οἵτινες προσήρμοσαν πρὸς αὐτὸ τὰ μέτρα τῶν κατακτηθέντων λαῶν ⁷⁾.

Ἡ ἐκ παλαιῶν χρόνων ⁸⁾ γνωστὴ καὶ παρ' ἄλλων λαῶν χρησιμοποιουμένη οὐγγία εἶναι ἐν χρήσει ὡς μέτρον ὑγρῶν προπαντὸς εἰς τινὰς νήσους καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Οὕτως ἐν τῇ νήσῳ Σύμη, ὡς καὶ ἐν Σινασσῶ τῆς Καππαδοκίας, εἶναι ἴση πρὸς $\frac{1}{2}$ ὀκάς ⁹⁾ ἐν Κύπρῳ πρὸς 100 δράμια ¹⁰⁾. Φιάλη ἴσης χωρητικότητος ὀνομάζεται ἐκεῖ ὄντζιαρκά.

¹⁾ Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ Α' σ. 395. Πρὸβλ. τὸν δημοτ. στίχον: *νύφη, νερὸ δὲν ἤφρεσε κ' ἢ ξέστα ποῦ νὰ τό βρη* (Μανούσου, Τραγ. ἔθν. Β' σ. 46).

²⁾ Πανδώρα 8,462.

³⁾ ΙΑ 567 σ. 88 (Κόκκαλης, Κέρκυρα 1936).

⁴⁾ ΙΑ 540 σ. 24 (Ποῦλος, Λευκάς, 1935). ΙΑ 644 σ. 8, (Λάζαρης, Λευκάς 1950).

⁵⁾ ΛΑ 381 σ. 23 (Γεωργίση, Χιμάρα 1880). Πρὸβλ. Φ. Κακουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, Ε' (1952) σ. 184, σημ. 6.

⁶⁾ *Ξέστης* ρωμαϊκὸν τὸ ὄνομα· τὸν γὰρ παρ' ἡμῶν ἐξ ἀριθμὸν αὐτοὶ σέξ, σέξιτον λέγουσιν, διὰ δὲ εὐφωνίαν σέξιτης λέγεται ξέστης, μεταθέσει τῶν στοιχείων. Τὸ χωρίον ἐκ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας δημοσιεύεται ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἔκδοσιν Fr. Hultsch, *Metrologorum scriptorum reliquiae*. Lipsiae 1864 τ. I σ. 279. Πρὸβλ. Ἡρώνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 23,63 κέ. Σουίδαν λ. ξεστίον. Du Cange, Gloss. gr. λ. ξέστης. A. Pellegrini, *Il dialetto graecocalabro di Bova* σ. 246. Ἀθηνᾶ 24, 300 καὶ 51, 12-13.

⁷⁾ Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν οὔτε τὸ ὄνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ρωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶ τοῖς ἐλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ ρωμαϊκῷ· χροῶνται γὰρ ἄλλοις ἄλλῳ ξεστιαίῳ μέτρῳ. Γαληνοῦ, περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη, I, 16 σ. 435. Πρὸβλ. Aug. Böckh, *Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münzfüsse und Masse des Alterthums*. Berlin 1838 σ. 203. Paul Tannery, ἄρθρ. *mensura*. Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*. Περὶ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ξέστου πρὸς ἄλλα μέτρα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Migne P. G. 43 σ. 280-281. G. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*. Byz. Zeits. 32, 324.

⁸⁾ Ἡρώνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρικὰ 23, 23 κέ. Πρὸβλ. Πεδιασήμου, Γεωμετρία ἢ σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ μερισμοῦ τῆς γῆς σ. 19: *τὸ γὰρ τέταρτον τῆς λίτρας οὐγγίαι εἰσὶ γ'...*

⁹⁾ ΛΑ 149, 131 (Χαβιαράς, Σύμη 1910). Ἰ. Σ. Ἀρχελάου, Σινασσός. Ἀθῆναι 1899, 258.

¹⁰⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 77.

Ἡ παλιάτσα, ἡ παλιάσα, μπαλιάτσα, ἦτο πήλινον δοχεῖον ἐν χρήσει παλαιότερον κυρίως εἰς τὰς νήσους. Εἰς Κυκλάδας εἶχε χωρητικότητα 7-10 ὀκάδων ¹⁾. Κατὰ πληροφορίας ἐκ Κεφαλληνίας ἡ ἐκεῖ ἐν χρήσει εἰς παλαιότερους χρόνους παλιάτσα ἦτο δοχεῖον χωροῦν ὑπὲρ τὰς 10 πίντας ²⁾, ἦτοι περὶ τὰς 20-26 ὀκάδας. Ἐν Αἰτωλῖα μὲ τὸ ὄνομα παλιάτσα ἢ μπαλιάτσα ἦτο γνωστὸν δοχεῖον εἰσαγόμενον ἐκ τοῦ ἑξωτερικοῦ ³⁾, ὡς καὶ κέντημα ἀπεικονίζον τὸ δοχεῖον ⁴⁾.

Τὸ πιθάρι ⁵⁾, τὸ βυζαντινὸν πιθάριον ⁶⁾, τὸ γνωστὸν μέγα πήλινον δοχεῖον, ἔχει χωρητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 75 - 80 ὀκάδας. Εἰς Κυκλάδας καὶ Δωδεκάνησον πίθος χωρητικότητος 70 περίπου ὀκάδων εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα μεθήρα, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος ἡ ἐτυμολογία. Ἀναλόγως τῆς χρήσεως λαμβάνει τὰ ὀνόματα: Τυρομεθήρα, συκομεθήρα, σταφυλομεθήρα, κρασομεθήρα, ρακομεθήρα ⁷⁾ κλπ. Ἐν Ἰκαρία πίθος χωρητικότητος 60 - 70 ὀκάδων καλεῖται ποδόχι.

Πρὸς μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιεῖται ἐπίσης εἰς τινὰς νήσους δοχεῖον καλούμενον πίντα (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ pinta), χωρητικότητος 2 1/2 ὀκάδων ⁸⁾.

Τὸ σέκιο, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ secchio, εἶναι δοχεῖον χρησιμοποιούμενον ὡς μέτρον χωρητικότητος καὶ ἰσοδυναμοῦν, κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας, πρὸς 16 ὀκάδας ἐν Μάνη ⁹⁾, πρὸς 8 ὀκάδας ἐν Θήρα ¹⁰⁾ καὶ Εὐβοία ¹¹⁾.

Τὸ σίκλον ἢ ἡ σίκλα, σιούκλα, σοῦγλος, ἀγγεῖον χρησιμοποιούμενον καὶ ὡς μέτρον ξηρῶν καρπῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 77), ἔχει διάφορον κατὰ τόπους χωρητικότητα: Ἐν Ἠπείρῳ ἡ σιούκλα εἶναι μετρικὴ μονὰς οἴνου ἢ ρακῆς, ἀντι-

¹⁾ ΛΑ 503 σ. 115 (Ἄ. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917) ΛΑ 771 α σ. 28 (Βογιατζίδης, Ἄνδρος 1918). Δ. Πασχάλης, ἔνθ' ἄν. σ. 93. Πρβλ. Ζωγρ. Ἄγων Β 11.

²⁾ Ἄνδρ. Λασκαράτου, Ποιήματα. Ἀθῆναι 1916 σ. 41. Πρβλ. ΙΑ 586 σ. 19 (Μουρελάτος, Πάλλη Κεφαλληνίας 1937). Περὶ τῆς λέξεως πίντα βλ. κατωτέρω.

³⁾ Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις. Ἀθῆναι 1925 σ. 76.

⁴⁾ Δ. Λουκοπούλου, Πῶς ὑφαίνουσι καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοὶ. Ἀθῆναι 1927 σ. 40.

⁵⁾ Τὸ ὑποκορ. πιθόπουλον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς πολαιότερα ἔγγραφα. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, Περιουσιακαὶ σχέσεις συζύγων. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 1 σ. 82. 93. 97. 102 κ. ἄ.

⁶⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἄν. Ε', 293.

⁷⁾ ΙΑ 447 σ. 120 (Δ. Ζευγώλη, Ἀπύρανθος 1928). ΛΑ 898 σ. 131 (Ἐαρινός, Σύμη 1895).

⁸⁾ ΙΑ 118 σ. 123 (Ἄν. Κουκουλέ, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ διαφόρων τόπων 1917). Πρβλ. ΙΑ 609 σ. 34 (Τακτικός, Λευκάς 1939).

⁹⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἴνουτιακὰ σ. 81.

¹⁰⁾ ΙΑ 547 σ. 81 (Γεωργακάς, Θήρα 1937).

¹¹⁾ ΛΑ 713 σ. 132 (Φάβης, Εὐβοία 1920). Ἐν Εὐβοίᾳ εἶναι γνωστὸν τὸ δοχεῖον μὲ τὸν τύπον σέγκι.

στοιχοῦσα πρὸς 50 ὀκάδας¹⁾. Ἐν Πελοποννήσῳ ὁ σοῦγλος εἶναι εἶδος κουβᾶ, χωρητικότητος 10-12 ὀκάδων, χρησιμοποιούμενος συνήθως πρὸς ἀντλησιν ὕδατος ἐκ τῶν φρεάτων. Ἐν Καρπάθῳ εὐρίσκομεν τὴν σίκλαν ἴσην πρὸς δύο ὀκάδας καὶ τὴν δίσικλαν ἴσην πρὸς τέσσαρας ὀκάδας²⁾.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀγγείων, τῶν διὰ τὴν μέτρησιν τῶν ὑγρῶν χρησιμοποιουμένων, πολὺ ἐνδιαφέροντες διὰ τὴν ἔρευναν εἶναι οἱ διάφοροι τρόποι μετρήσεως, οἱ ἐν χρήσει εἰς τὴν ὑπαιθρον παρὰ τοῖς ἀγρόταις διὰ τὴν διανομὴν τοῦ ὕδατος πρὸς ἄρδευσιν. Περὶ τούτων ὀλίγας μόνον δυστυχῶς εἰδήσεις δύναμαι νὰ παραθέσω ἐνταῦθα. Συνήθης μετρικὸς ὄρος εἶναι ὁ ποτιστής, σημαίνων ποσότητα ὕδατος, ἀρκοῦντος ν' ἀρδεύσῃ μίαν σποριὰν ἀγροῦ. Ἡ διὰ τοῦ αὐλάκος τοῦ μύλου (μυλαύλακο) διοχετευομένη ποσότης ὕδατος κατανέμεται συνήθως εἰς ποτιστάς. Ὑποδιαίρεσις τοῦ ποτιστοῦ εἶναι τὸ κεραμίδι νερό, ἥγουν ποσότης ὕδατος, διοχετευομένη διὰ κεράμου ἀνεστραμμένης. Δύο κεραμίδια νερὸ ἀποτελοῦν ἓνα ποτιστήν. Τὸ κεραμίδι ὠνομάζετο παλαιότερον καὶ ζυγάρι, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὕδωρ διοχετεύετο διὰ κεράμων συνεζευγμένων³⁾. Ἐν Κύπρῳ πρὸς διακανονισμόν τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος, ὅπερ ἐδικαιούτο ἕκαστος τῶν κατοίκων, μεταχειρίζονται ἐνίοτε εἶδος κλεψύδρας, λειτουργούσης μὲ ἄμμον καὶ γνωστῆς μὲ τὸ ὄνομα *μιζαρόλλιν* (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *mezzaruola*)⁴⁾.

ε) Ὅργανα σταθμίσεως καὶ σχετικοὶ ὄροι καὶ ἐκφράσεις

Ὡς ἐπίμετρον εἰς τὸ περὶ μέτρων χωρητικότητος κεφάλαιον παραθέτω τινὰ περὶ ὀργάνων σταθμίσεως, ὡς καὶ τοὺς σχετικοὺς ὄρους καὶ ἐκφράσεις. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ περιλάβω μόνον παλαιότερά τινα ὄργανα ζυγίσεως, ἅτινα ἤδη ἀρχίζουν νὰ ἐκλείπουν, ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ ἄλλων νεωτέρων καὶ ἀκριβέστερων.

Παλαιὸν μέσον πρὸς ζύγισιν εἶναι τὸ στατέρι (ὁ στατήρ), γνωστὸν ἄλλως

¹⁾ ΛΑ 36, 88 (Σάρρος, Ἠπειρος 1888).

²⁾ *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά. Ἀθῆναι 1896 σ. 212. Πρβλ. ΛΑ 431 σ. 220 (*Μανωλακάκης*, Κάρπαθος 1893). Παλαιότερον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον εἰδικοί τεχνῖται κατασκευασταὶ σίκλων, οἱ σικλάδες: *Οἱ μαστόροι τῆς λαγηνικῆς τέχνης, οἱ λαγηνάδες ἢ τσουκαλάδες ἢ γαβαθάδες ἢ σικλάδες ἢ καναλάδες*. Συμφωνητικὸν μαστόρων τοῦ ἔτους 1712. Βλ. *Στ. Καββάδα*, *Οἱ κώδικες Χίου*. Χίος 1950 σ. 90.

³⁾ Βλ. *Δ. Λουκοπούλου*, *Γεωργικὰ Ρούμελης*. Ἀθῆναι 1938 σ. 218.

⁴⁾ ΛΑ 1150 σ. 85 (*Περιστιάνης*, Κύπρος 1925).

μὲ τὸ ὄνομα καντάρι¹⁾ ἢ ζύγι καὶ διαλεκτικῶς ζύγιν, ζύ, ζύν (τὸ) (Κύπρος, Μ. Ἀσία), ζύγια, (τὰ) (Κέρκυρα), ζύγια, (ἡ) (Σιάτιστα), ζύγα, (ἡ) (Θεσσαλία)²⁾.

Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὸ καντάρι εἶναι γνωστὸν ἰδιαιτέρως καὶ ὡς μονὰς βάρους, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς 44 ὀκάδας. Κατὰ καντάρια ὑπολογίζουσι ἐν Πελοποννήσῳ τὴν ἄσβεστον· ἐν Κύπρῳ τὸ καντάρι σπόρων βάμβακος ἰσοδυναμεῖ πρὸς 180 ὀκάδας³⁾. Ὡς μονὰς βάρους τὸ καντάρι ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας⁴⁾.

Εἷς τινὰς τόπους ἦτο ἐν χρήσει πρὸ ὀλίγων ἐτῶν μικρὸν ξύλινον στατέρι, τὸ λεγόμενον καμπανὸν⁵⁾ ἢ λογαροκό, λογαροκό⁶⁾. Ὁ δεύτερος οὗτος ὄρος φέρεται καὶ ὡς μονὰς βάρους, μὲ διάφορον κατὰ τόπους ἀξίαν: Ἐν Ἰμβρῳ τὸ λογαροκό εἶναι ἴσον πρὸς 15 δράμια μετὰξῆς⁷⁾, ἐν Πόντῳ⁸⁾ καὶ Χαλκιδικῇ μετὰ τοὺς ὄρους τὸ λογαροκίον, ἢ λογαροκή, ἐννοοῦν ποσότητα ἴσην πρὸς ἡμίσειαν ὀκάν. Ὡς μονὰς βάρους ἢ λογαροκή ἀπαντᾷ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *βάλε ὕδωρ λογαροκὴν μίαν ἡγουν λίτραν μίαν εἰς τζουκαλόπουλον*⁹⁾.

Οἱ μᾶλλον συνήθεις ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὴν ζύγισιν εἶναι οἱ ἐξῆς: τὸ προκάμπανον¹⁰⁾, λεγόμενον ἄλλως ντάρια, ἀντάρια¹¹⁾, σημαῖνον τὸ βᾶρος τοῦ

¹⁾ Ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *kantar*.

²⁾ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 404.

³⁾ *Α. Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 67.

⁴⁾ *Μηδενί τε μηδὲν ὀφείλον παρέχειν, εἰμὴ μόνῃ τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ καθ' ἕκαστον χρόνον ἀνά ἡμῖσι καντάριον μέλιτος ὡς σημεῖον ὑποταγῆς κατὰ τὴν τάξιν τῶν σταυροπηγίων*. (Σιγίλλιον Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Β' τοῦ ἔτους 1700). Βλ. *Δ. Α. Ζακυθηνοῦ*, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Περιοδ. Ἑλληνικὰ 2 (1929) σ. 396. Πρὸβλ. καὶ *Franz. Dölger*, ἔνθ' ἀν. 21, 12.

⁵⁾ *Ε. Σταματιάδου*, Ἰκαριακά, σ. 30. Πρὸβλ. Ἀθηνᾶ 6, 455. ΛΑ 1413, 78 (*Ἀναγνωστόπουλος*, Μονοφάτσιον 1925). Εἰς παλαιὸν δημοτικὸν ᾄσμα εὐρίσκομεν τοὺς στίχους:

*Κι ἡ κόρη ἔκλωθε μαλλιά, ἔκλωθε καὶ λινάρια
στὸ κάμπανο ἐσύρανε, λείπεται τρὰ σκουλλοῦδια...*

Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ καμπανοῦ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β', I, σ. 251.

⁶⁾ ΛΑ 1539 σ. 130 (*Ἑλ. Ἀνδριώτης*, Ἰμβρος 1930). ΙΑ 449 σ. 36 (*Ἀνδριώτης*, Σαμοθράκη 1928). Εἰκόνα τοῦ ἐν Θράκῃ χρησιμοποιουμένου στατηῆρος βλ. ἐν *Γ. Α. Μέγα*, Θρακικαὶ οἰκήσεις. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1 (1939), πίναξ Γ, 1.

⁷⁾ *Νικ. Γλύκα*, Λεξιλόγιον Ἰμβροῦ. Ζωγράφ. Ἀγών 2, 17.

⁸⁾ *Ἀρχεῖον Πόντου*, 7, 96. 138 (Κοτύωρα). ΛΑ 31, 461 (*Βαλαβάνης*, Πόντος 1912).

⁹⁾ Κῶδιξ ἀριθ. 378 τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, 16ου αἰῶνος. Βλ. ΙΑ 321 α, 245 (*Α. Παπαδόπουλος*, Χαλκιδική 1920).

¹⁰⁾ ΛΑ 916 σ. 261 (*Λουκόπουλος*, Αἰτωλία 1928).

¹¹⁾ ΛΑ 146 σ. 44 (*Χαβιαράς*, Σύμη 1910).

σκεύους ἢ ἀγγείου, εἰς ὃ πρόκειται νὰ ἐναποτεθῆ τὸ πρὸς ζύγισιν εἶδος. Π ρ ό κ ο υ φ ο (τὸ) ὀνομάζεται ἐν οἰονδήποτε σκεῦος, ὅπερ ζυγίζεται μετὰ τινος εἶδους πολὺ ἐλαφροῦ καὶ μὴ δυναμένου νὰ σταθμισθῆ χωριστά, ἐλλείψει καταλλήλων ὀργάνων. Μετὰ ταῦτα ζυγίζεται ἰδιαίτερος τὸ πρόκουφον καὶ δι' ἀφαιρέσεως τοῦ βάρους τούτου ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ συνολικοῦ βάρους, εὐρίσκεται τὸ βᾶρος τοῦ πρὸς ζύγισιν ἐλαφροῦ ἀντικειμένου¹⁾. Π ρ ό σ β α ρ ο (τό) : συνήθης ὄρος σημαίνων κατὰ τι βαρύτερον : ὁκὰ εἶναι καὶ πρόσβαρο (κατὰ τι βαρύτερον τῆς ὁκᾶς²⁾).

Τὰ σταθμὰ τῆς πλάστιγγος ὀνομάζονται γενικῶς ζύγια ἢ βάρη. Ἐν Καρπάθῳ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον ἀντίσταφον, ἐκ τοῦ ἀρχ. ἑλληνικοῦ ἀντίσταθμος, καὶ ἐν Κυθήροις τὸν ὄρον ἀντίσηκο³⁾. Ἐν Κρήτῃ ἐχρησιμοποιοῦν παλαιότερον ὡς ἀντίσταθμον πυρῆνας ξυλοκεράτων, τὰ λεγόμενα κορυκομιλίθρα⁴⁾, ὡς ἀκριβῶς εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ξυλόκοκκα ἢ κόκκους⁵⁾.

Πρὸς δήλωσιν ψευδοῦς καὶ ἀπατηλῆς σταθμίσεως, θεωρουμένης, ὡς γνωστὸν, ὡς πράξεως ἀνηθίκου καὶ κολασίμου⁶⁾, εἶναι συνήθεις οἱ ὄροι παραζυγιάζω, παραζύγιασμα, παραζύιν, ξιγκοζυγιάζω, ξιγκοζύγιασμα, βαρυζυγιάζω κλπ. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι πρὸς ἔλεγχον τῶν ὀργάνων σταθμίσεως, ὑπῆρχε παλαιότερον ὁ δημόσιος στατήρ, τὸ καντάρι⁷⁾, διὰ τοῦ ὁποίου ἠλέγχοντο οἱ ἰδιωτικοὶ στατήρες, κάτι ἀνάλογον δηλαδή πρὸς τὴν σημερινὴν δη-

¹⁾ Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή ἐν λ.

²⁾ Παπαζαφειρόπουλος, ἔνθ' ἀν. ἐν λ.

³⁾ Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, λ. ἀντίσταφον, ἀντίσηκον.

⁴⁾ ΛΑ 783 σ. 217 (Ζωγραφάκης, Κρήτη 1892). Τοὺς κόκκους ξυλοκεράτων ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκεῖθεν ἡ λέξις καράτι ὡς ἀντιδάνειον. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Β, Ι σ. 251.

⁵⁾ Βλ. F. Hultsch, Metrologicorum scriptorum reliquiae. Lipsiae 1864, Ι σ. 245, στίχ. 22. Du Cange, Gloss. gr. λ. ξυλόκοκκον. Πρὸβλ. Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν.

⁶⁾ Πρὸβλ. τοὺς στίχους τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, ὅπου ὁ ἀετὸς κρατεῖ εἰς τὰ νύχια τοῦ κεφάλι κριματισμένο καὶ τὸ ἐρωτᾷ :

Κεφάλι μ', τί κακό 'καμες, πὸν σὲ τσιμπᾶν τὰ ὄρνια,
νὰ μὴν ἐβαρυσύγισες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλεις ;

(Λαογραφία, 1, 268, 62)

⁷⁾ Κανταριζῆς ἐκαλεῖτο ἄλλοτε ὁ ἐπιμελούμενος τὸν δημόσιον στατήρα· ἐντεῦθεν καὶ τὸ γνωστὸν ἐπώνυμον Κανταριζῆς ἢ Καταριζῆς. Ἐν Χίῳ ὁ ὄρος Κανταριζῆς ἔχει εὐρύτεραν ἔννοιαν, ἀποδιδόμενος γενικώτερον εἰς τοὺς ὀπωρομεσίτας. Περὶ τούτου βλ. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Χίῳ συλλόγου Ἀργέντη, τόμ. 1ος, τεῦχος 2. Χίος 1939 σ. 133 κέ.

μοσίαν ὑπηρεσίαν τῶν σταθμῶν. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ δημοσίου τούτου στα-
τῆρος διετίθετο ἄλλοτε παρὰ τῶν κοινοτήτων εἰδικὸν κονδύλιον ¹⁾).

Προτοῦ νὰ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον περὶ ὀργάνων σταθμίσεως, δέον νὰ ση-
μειώσωμεν, ὅτι εἶδη τινὰ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα δύνανται νὰ ἀριθμηθοῦν κατὰ τεμά-
χια, ὡς τὰ ἐσπεριδοειδῆ π.χ., δὲν ζυγίζονται, ἀλλ' ὑπολογίζονται εἰς ἀριθμούς,
λαμβανομένης ὡς βάσεως μιᾶς δεκαδικῆς μονάδος. Τοιαύτη μονάς, γνωστὴ εἰς δια-
φόρους τόπους, εἶναι τὸ κεντηνάρι ἢ κιντηνάρι, ἐκ τοῦ λατινικοῦ cente-
narium (ἰταλ. centenario), σημαῖνον ποσότητα ἑκατὸν ἀντικειμένων. Εἷς τινα χω-
ρία μετροῦν κατὰ κεντηνάρια τὰ σκόροδα ²⁾, τὰ κάρνα, τοὺς κοχλίας ³⁾ κ.ἄ.δ. Τὸ
μέτρον, γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων ⁴⁾, ἀπανιᾷ συχνὰ κατὰ τὴν
βυζαντινὴν ἐποχὴν πρὸς δήλωσιν ποσοῦ νομισμάτων ⁵⁾. Οὕτως ὁ ἐκ τοῦ ἀερικοῦ
φόρος π.χ. ἀπέδιδεν ἑτησίως εἰς τὸ δημόσιον 30 κεντηνάρια χρυσοῦ ⁶⁾. Μὲ τὴν
πάροδον τοῦ χρόνου ὅμως ἐλησμονήθη ἡ ἔννοια τοῦ ἑκατόν, καὶ ὁ ὄρος ἐχρησιμο-
ποιήθη πρὸς δήλωσιν ἄλλου ἀριθμοῦ κατὰ συνθήκην. Τοῦτο παρατηρεῖται σήμερον
εἷς τινα μέρη τῆς Πελοποννήσου π.χ., ὅπου ἓνα κιντηνάρι σκόροδα ἀποτελεῖται ἀπὸ
δύο πλέχτρες, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει 25 σκόροδα.

Πρακτικὴ μέθοδος πρὸς συγκράτησιν τοῦ ποσοῦ τῶν ἀριθμουμένων εἰδῶν,
λίαν διαδεδομένη, εἶναι ἡ ἐξῆς: Διὰ τοῦ ὄνυχος ἢ αἰχμηροῦ τινος ὀργάνου χαράσ-
σουν κατὰ μῆκος τῆς ἐπιφανείας ράβδου, συνήθως ἐκ κυδωνέας, ἐγκοπᾶς, ἐκάστη
τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει μετρικὴν τινα μονάδα, ὀκτάν, ἑκατοντάδα, χιλιάδα
κ.τ.δ. Αἱ χαρασσόμεναι ἐγκοπαὶ ὀνομάζονται συνήθως κόκκες ⁷⁾ σημάδια, ἢ

¹⁾ Βλ. Θ. Δρακάκη, ἐνθ' ἀν. σ. 109. (Ἀπολογισμὸς τοῦ ἔτους 1793).

²⁾ ΙΑ 586 σ. 15 (Μουρελάτος, Κεφαλληνία 1940). ΙΑ 606 σ. 108 (Βαγιακάκος, Μάνη 1939).
ΙΑ 590 σ. 80 (Κοσμῆς, Σίφνος 1942). Σημειωτέον ὅτι τὰ σκόροδα ἀριθμοῦν καὶ κατὰ κεφά-
λια, ὡς καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: σκόροδα κεφάλια δώδεκα καὶ τσίρους δεκαπέντε.
Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α' σ. 176.

³⁾ ΛΑ 441 σ. 186 (Ἀνώνυμος, Κρήτη 1892).

⁴⁾ Κεντηνάριον ἀπὸ τοῦ παρὰ Ρωμαίοις κέντουμ, ὃ ἐστὶν ρ'. Ἡρόωνος Ἀλεξανδρέως,
Περὶ μέτρων 60, 2. Πρβλ. Προκοπίου, Περσικοὶ πόλεμοι 23: ἔλκει καὶ λίτρας τὸ κεντηνάριον
ἑκατόν, ἀφ' οὗ δὴ καὶ ὠνόμασται· κέντιον γὰρ τὰ ἑκατόν καλοῦσι Ρωμαῖοι. Βλ. καὶ Σουίδαν ἐν
λ. κεντηνάριον.

⁵⁾ Καὶ ἐζύγισάν τα καὶ ἐβγῆκαν διακόσια κεντηνάρια χρυσάφι καθαρὸν. Ν. Γ. Πολίτου,
Βυζαντιναὶ παραδόσεις. Λαογραφία 3,356. Τὸ κεντηνάρι ἐναι φλωρία χίλια καὶ ἡ κάθε λίτρα
ἐναι φλωρία ἑκατόν. F. H. Marschall, The chronicle of Malaxos. Byz. Neugr. Jahr. 5, 15.

⁶⁾ Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ λόγοι Ι, 226.

⁷⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cocca (γαλλικὸν coche). Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 237.

τάλιες¹⁾, ἢ δὲ ράβδος, ἐφ' ἧς χαράσσονται, τσιέτουλα²⁾). Οὕτως ἐν Χίῳ συγκεντρώνοντες τὰ ἐσπεριδοειδῆ κατὰ χιλιάδας, μεθ' ἐκάστην συγκεντρομένην χιλιάδα χαράσσουν μίαν κόκκαν³⁾). Ἐν Νάξῳ χαράσσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀρμεοῦ σημάδια, ἕκαστον τῶν ὁποίων δηλοῖ ὠρισμένην ποσότητα γάλακτος⁴⁾). Ἡ αὐτὴ πρακτικὴ μέθοδος μὲ παραλλαγὰς τινὰς, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἐφαρμόζεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπαγγελματιῶν. Οἱ βαφεῖς π. χ. ἐν Κύπρῳ, παραλαμβάνοντες ἔνδυμα πρὸς βαφήν, χαράσσουν κόκκες εἰς τὴν τσιέτουλαν καὶ μετὰ ταῦτα χωρίζουν αὐτὴν εἰς δύο ἡμίση, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν λαμβάνει ὁ πελάτης, τὸ δὲ ἄλλο κρατεῖ ὁ βαφεύς. Ἐπανερχόμενος ὁ πελάτης πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἐνδύματός του, παραδίδει τὴν τσιέτουλάν του εἰς τὸν βαφέα, ὁ ὁποῖος δοκιμάζει ἂν συμπίπτουν αἱ ἐγκοπαὶ (κόκκες) τῆς τσιέτουλας τοῦ πελάτου μετὰ τῶν τῆς παρ' αὐτοῦ κρατηθείσης καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνδύματος προσηοτημένης, καί, ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, παραδίδει τὸ ἔνδυμα⁵⁾).

Γ' ΜΕΤΡΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐξέτασιν τῶν μέτρων χωρητικότητος ἀνεφέραμεν τὴν κρατοῦσαν γενικῶς συνήθειαν τοῦ προσδιορισμοῦ κατὰ προσέγγισιν τῆς καλλιεργουμένης γῆς, ἀναλόγως τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαιτουμένου ποσοῦ δημητριακῶν. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ τρόπου τούτου μετρούσεως, εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα εἰδικὰ μέτρα ἐπιφανείας. Γενικῆς χρήσεως εἶναι τὸ στρέμμα, ἐπισήμως μὲν ὑπολογιζόμενον εἰς 1000 τετραγωνικὰ μέτρα (τὸ τουρκικὸν ἴσον πρὸς 1270 τετραγ. μέτρα), κατὰ τόπους δὲ προσδιοριζόμενον κατὰ διαφόρους πρακτικοὺς τρόπους. Ἐν Χαλκιδικῇ καὶ Αἰτωλίᾳ π. χ. μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἐκάστη πλευρὰ ἰσοῦται πρὸς 40 βήματα, σκέλια, ἀνδρὸς μεγάλα⁶⁾). Ἐν Ἡλείᾳ διακρίνουν τὸ παλαιὸν στρέμμα ἴσον πρὸς 50×50 πάσσα καὶ τὸ γαλλικὸν ἴσον πρὸς 40×40 πάσσα (1600 τετραγ. μέτρα)⁷⁾. Ὁ κατὰ στρέμμα ὑπολογισμὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς

¹⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ taglia.

²⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cedola. Ἐν Θράκῃ εὐρίσκομεν ὡς συνώνυμον τὴν λέξιν ραμπόσι (ἐκ τοῦ σλαβικοῦ raboch). Βλ. Κ. Μυρτίλου - Ἀποστολίδου, Τὰ Ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἑσναφίου τῶν ἀμπατζήδων. Ἀρχεῖον θράκιου θησαυροῦ Ζ (1940-41) σ. 65.

³⁾ ΛΑ 692 σ. 125 (Βίος, Χίος 1918). Πρβλ. Ἀθηνᾶ 28,272.

⁴⁾ ΛΑ 1121 σ. 268-9 (Σιγάλας, Νάξος 1924).

⁵⁾ ΛΑ 1538 σ. 88-9 Ἐρωτόκριτος, Κύπρος 1930).

⁶⁾ ΙΑ 650 σ. 139 (Παπαθανασίου, Ἀρναία 1950). Βλ. καὶ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας ἐν λ. στρέμμα.

⁷⁾ ΙΑ 646 σ. 67 (Ψυχογιός, Ἡλεία 1950).

εἶναι λίαν συνήθης εἰς παλαιὰ ἔγγραφα βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς τουρκοκρατίας¹⁾. Σημειωτέον ὅτι τὸ στρέμμα ἀπαντᾷ καὶ ὡς μονὰς μήκους μὲ ὠρισμένην ἀξίαν ἢ ὡς ἀπλῆ ἔκφρασις, σημαίνουσα μεγάλην ἀπόστασιν. Οὕτως ἐν Αἰτωλῖα μὲ τὸ στρέμμα ἐννοοῦν ἀπόστασιν 30 περίπου βημάτων, συνήθης δὲ εἶναι πολλαχοῦ ἢ χρῆσις τοῦ ὅρου μετὰ τινος ἀριθμητικοῦ προσδιορισμοῦ πρὸς δήλωσιν τοῦ μακρᾶν: 10 στρέμματα μακριὰ π.χ. λέγεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολὺ μακρᾶν²⁾.

Ἐν Κύπρῳ ὡς μονάδα ἐπιφανείας ἴσην μὲ τὸ στρέμμα μεταχειρίζονται τὴν σκάλαν³⁾.

Μετρικὸς ὅρος ἐπιφανείας, συνήθης ἐπίσης, εἶναι ἡ σποριά. Σημαίνει κατ' ἀρχὴν λωρίδα γῆς, χωριζομένην δι' αὐλάκος παρὰ τοῦ γεωργοῦ πρὸ τῆς ἐνάφξεως τῆς σπορᾶς⁴⁾. Χωρίζω σποριᾶς ἢ κόβω σποριᾶς εἶναι οἱ συνήθως χρησιμοποιούμενοι ὅροι. Κατὰ τόπους ἡ σποριά σημαίνει ὠρισμένην ἐπιφάνειαν γῆς, καθοριζομένην ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ στρέμμα. Κατ' εἰδήσεις ἐξ Αἰγίνης, Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου ἰσοῦται πρὸς τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ στρέμματος⁵⁾, ἐν Ἀργολίδι πρὸς τὸ $\frac{1}{8}$ τούτου⁶⁾. Ἐν Κύπρῳ μεταχειρίζονται τὸν ὅρον προστάθιν ἢ προστάχιν⁷⁾, ἰσοδύναμον πρὸς τὴν σποριάν, ἥτοι $\frac{1}{4}$ τοῦ στρέμματος ἢ τῆς ἐκεῖ

¹⁾ Βλ. *F. Dölger*, *Aus den Schatzkammern d. heil. Berges*, 110, 8. *Ostrogorsky*, *Löhne und Preise in Byzanz*. *Byz. Zeits.* 32 σ. 314. Στ. Χ. *Σκοπειά*, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3 (1950) σ. 85, XXX.

²⁾ ΙΑ 113, 19 (*Τριανταφυλλίδης*, Αἰτωλία 1916).

³⁾ ΛΑ 678, 220 (*Φαρμακίδης*, Κύπρος 1917). ΛΑ 949, 101 (*Ἐρωτόκριτος*, Κύπρος 1922). Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν σκάλας βλ. Ἄ. Πανάρετον, ἐνθ' ἀν. σ. 62, 63. Διπλόσκαλον ἢ διπλοσκάλιν, δκυοσκάλιν ὀνομάζεται ἀγρὸς δύο σκαλῶν (Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 σ. 57). Συνήθεις ἐπίσης εἶναι οἱ ὅροι μισόσκαλον ἢ μισοσκάλιν, μονόσκαλον ἢ μοοσκάλιν κ.ο.κ. (αὐτόθι σ. 58).

⁴⁾ Βλ. *Παπαζαφειροπούλου*, *Περὶ σπουδαίου* σ. 501.

⁵⁾ ΛΑ 894 σ. 82 (*Πουλάκης*, Αἶγινα 1885). ΙΑ 610, 139 (*Παπαθανασίου*, Χαλκιδική 1950). ΙΑ 539 σ. 12 (*Ποῦλος*, Πρέβεζα 1933).

⁶⁾ ΙΑ 570 σ. 63 (*Ποῦλος*, Ἀργολίς 1936).

⁷⁾ Ἄ. Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 62. Πρβλ. ΛΑ 697, 15 (*Χατζηπαναγῆς*, Κύπρος 1919). Ἄθ. *Σακελλαρίου*, *Κυπριακά* 2 σ. 764. Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως εἶναι ἀγνωστος. Πιθανὴ ἢ παραγωγή ἐκ τοῦ προστάδιν (ἐκ τοῦ προστάδιον), μαρτυρουμένου ἤδη ἐν παπύροις τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. ὡς ὅρου οἰκοδομικοῦ: *Τὴν κάμνον καθελεῖν καὶ στεγάσαι καὶ τοῦ προστάδιον τὰ ἐγλείποντα [s] τῆς στέγης στεγάσαι...* *Papiri graeci e latini* 5, 546 (*Publicazioni della societa italiana*, Firenze 1917). Περὶ τῆς τροπῆς τοῦ δ εἰς θ (σκιάδιον—σ'σ'ιάθιν, σπουδάζω—σπουθάζω κλπ.) βλ. *Χρ. Παντελίδου*, *Φωνητικὴ νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*. Ἀθῆναι 1929 σ. 38.

χρησιμοποιουμένης σκάλας, καὶ τὸ ρῆμα προσταθκιάζω, σημαῖνον χωρίζω δι' αὐλάκος τὴν σποριάν¹⁾).

Ἐν Ἀνακοῦ τῆς Καππαδοκίας εὐρίσκομεν ὡς μέτρον τὸ στάμα (βλ. ἄν. σ. 78), σημαῖνον ἐπιφάνειαν καθοριζομένην διὰ τῶν βημάτων 45×45 ²⁾.

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν μέτρων ἐπιφανείας πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πρὸς καλλιέργειαν καταβαλλομένης ἐργασίας καὶ τοῦ πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένου χρόνου. Ὁ τρόπος οὗτος μετρήσεως εἶναι συνηθέστατος παρὰ τοῖς ἀγρόταις: Πέντε μεροδούλια ἢ μεροκάματα ἀμπέλι ἢ ἀμπέλι πέντε ἐργατῶν π.χ. σημαίνει ἕκτασιν ἀμπέλου, δυναμένην νὰ καλλιεργηθῇ ὑπὸ ἑνὸς ἐργάτου ἐργαζομένου ἐπὶ πέντε ἡμέρας ἢ ὑπὸ πέντε ἐργατῶν ἐργαζομένων ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Τοιούτου εἴδους προσδιορισμοὶ ἐπιφανείας γῆς ἀναφέρονται συχνὰ εἰς παλαιότερα ἔγγραφα³⁾).

Λίαν συνήθης ἐπίσης διὰ τὸν προσδιορισμὸν καλλιεργησίμου γῆς εἶναι ἡ ζευγιά, ζευγαριὰ ἢ ὄργο⁴⁾. Διὰ τῶν ὄρων τούτων σημαίνεται ἕκτασις γῆς, δυναμένης νὰ καλλιεργηθῇ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους βοῶν⁵⁾. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Κρήτῃ τοὺς ὄρους ζευγαρέ, ζευγαρὰ καὶ βουδέα⁶⁾.

Ὁ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους γνωστὸς ὄρος ζεῦγος ἢ ζευγάριον, σημαίων ἕκτασιν γῆς 100-200 στρεμμάτων⁷⁾, δυναμένης νὰ καλλιεργηθῇ ὑπὸ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ κατὰ τὰς περιόδους τῆς καλλιεργείας⁸⁾,

¹⁾ Ἀ. Παναρέτου, Λέξεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τῶν χωραφιῶν. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 (1948) σ. 91.

²⁾ ΛΑ 871, 35 (Ἀνώνυμος, Ἀνακοῦ Μ. Ἀσίας ἄν. χρόν.).

³⁾ ...εἰς τὸ τρουλὲ ἀμπέλι ἐργατῶν δύο (Ἐγγραφον τοῦ 1842 τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης. Ἐπετ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν 4, (1941) σ. 58) ...Τὸ χωράφι στὸ Σελοῦ ἕνα μερόκαμα... (Προικοσύμφωνον τῆς 10ης Νοεμβρίου 1821: Λαογραφία 5, 17). Βλ. καὶ Δ. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἄν. σ. 183.

⁴⁾ ΛΑ 953, 26 (Κακοιδῆς, Πάρος 1922). Βλ. καὶ Κοραῆ, Ἄτακτα 4, 18.

⁵⁾ Δ. Πουλάκη, Λεξιλόγιον ἰδία τῆς Σίφνου καὶ τινῶν ἄλλων τόπων. Ζωγράφειος Ἀγῶν Β' σ. 8. Ἰ. Βογιατζίδου, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 120 (ἐπελθούσης ἑσπέρας ὑπολογίζεται μία ζευγαριὰ γῆς ἀροθείσης). Π. Γ. Ζερλέντου, Ἀρχιεπίσκοποι Σαντορήνης σ. 34 σημ. 1. Μνεῖαν τοῦ ὄρου εἰς ἔγγραφα παλαιότερων αἰώνων βλ. Τ. Γριτσπούλου, Πωλητήρια ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου 3, 142 ἀρ. 43. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου. Χίος 1950 σ. 89.

⁶⁾ Χριστιανικὴ Κρήτη Β' σ. 100, 102 κ.ά.

⁷⁾ Τὸ ζευγάριον ἐσήμαινε μεγαλύτεραν ἕκτασιν, ἐὰν ἐντὸς τῆς καλλιεργουμένης γῆς περιλαμβάνοντο καὶ λειβάδια.

⁸⁾ Μνεῖαν τοῦ ὄρου εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς βυζαντινὰ κείμενα: Ἐὰν πωλῶν σοι ἀγρόν, ὑποδείξω σοι τοὺς ὄρους καὶ εἶπω εἶναι τὸν ἀγρόν ρ' ζευγῶν ἐργασίας καὶ ἐκνικηθῇ γῆ...

χρησιμοποιείται επίσης και σήμερα με την αὐτὴν ἔννοιαν. Οὕτως ἡ ἔκφρασις αὐτὸς ἔχει ζευγάρι ἢ κρατεῖ ζευγάρι σημαίνει, ὅτι συντηρεῖ ζεῦγος ἀροτριῶντων ζώων πρὸς ἄροσιν τῶν ἀγρῶν του, καὶ συνεκδοχικῶς, κατέχει ἕκτασιν γῆς, δυναμένην ν' ἀροθῇ ὑπὸ τοῦ ζεύγους τῶν ἀροτριῶντων ἐντὸς ἔτους. Ὑπάρχει δηλαδὴ εἰσέτι ἡ διάκρισις μεταξὺ ζευγαριοῦ καὶ ζευγιάς ἢ ζευγαριάς¹⁾, τοῦ πρώτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ βυζαντινὸν ζεῦγος ἢ ζευγάριον καὶ τῆς δευτέρας πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσπανίᾳ *jugum*, σημαῖνον ἕκτασιν γῆς καλλιεργουμένην ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑπὸ ζεύγους ἀροτριῶντων²⁾.

Ἐκτὸς τῶν κοινῶν τούτων ἀγροτικῶν μέτρων ἐπιφανείας, εὐρίσκωμεν κατὰ τόπους ἄλλα εἰδικὰ μέτρα, χρησιμοποιούμενα διὰ διαφόρους ἀνάγκας. Οὕτως ἐν Κρήτῃ πρὸς μέτρησιν τοῦ δέρματος ἀγριοχοίρου, ἐξ οὗ κατασκευάζουν ὑποδήματα, μεταχειρίζονται τὸν ἀχνοκόπον³⁾. Ἡ λέξις, σύνθετος ἐκ τοῦ ἴχνος-κόπτω, σημαίνει τετράγωνον σανίδα, ἐπιφανείας ἴσης πρὸς τὴν τῶν δύο πελμάτων.

Πολλοὺς ὁμοίους τρόπους μετρήσεων χρησιμοποιούμενους κατὰ περιστάσεις ἠθέλεν εὑρεῖ τις διὰ λεπτομεροῦς ἐρεύνης τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀσχολιῶν τῶν διαφόρων ἐπαγγελματιῶν.

Δ' ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΕΚΦΡΑΖΟΥΣΑΙ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΙΝ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕΤΡΑ

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων μέτρων πρακτικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρήσεως, συναντῶμεν εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον πολλὰς λέξεις καὶ φράσεις σχετικὰς πρὸς τὴν μέτρησιν. Αὗται δὲ εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς

(*Βασιλικά*, βιβλ. 19. Τίτλ. ια', 42. Ἔκδ. *Heimbach*, Lipsiae 1833). Πρβλ. *Fr. Dölger*, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, 7, 76. 45]6 I, 4 κ. ἀ. Τοῦ ἰδίου, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*. München 1953 σ. 227. 253. *Χριστιανικὴ Κρήτη Β'*, 69. 75. 77. 100. 102 κέ. *Jean Darrouzès*, *Un obituaire chypriote* σ. 42. f. 201, 237. *Diogenes A. Xanaltos*, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens in Mittelalter*, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. München 1937 σ. 40.

¹⁾ Πρβλ. *Γ. Ν. Χατζιδάκι*, *Φιλολογικῶν συζητήσεων μέρος Β'*. Ἀθηνᾶ 13 (1901) σ. 277 κέ. *Ἰ. Βογιατζίδου*, *Κίμωλος*, ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35 (1923) σ. 88. 120. *Φ. Κουκουλέ*, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε'* σ. 252.

²⁾ *Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis, in Campania versibus, apud nos in agro romano ac latino jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint* (*Varro*, *De re rustica* I, 10, 1-2). Πρβλ. *Π. Καλλιγᾶ*, *Μελέται καὶ Λόγοι*. Ἀθῆναι 1885, I, 290 κέ. *G. Ostrogorsky*, *Löhne und Preise in Byzanz*: *Byz. Zeits.* 32 σ. 326-327.

³⁾ ΛΑ 895, 133 (*Ζωγραφάκης*, Κρήτη 1888).

ἀντιπροσωπεύουσαι πραγματικά μέτρα, διότι δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν ἐν τῇ πράξει καὶ σχετικὴν ἀκρίβειαν, ὡς τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα· εἶναι ὅμως ὄροι μετρικοί, σημαίνοντες κατὰ προσέγγισιν ἀπόστασιν, ὕψος, ποσότητα ἢ βάρος, καὶ ἀξίζει, νομίζω, νὰ παρατεθοῦν ἐνταῦθα, τὸ μὲν διότι ἀντικατοπτρίζουν τὸν τρόπον τῆς σκέψεως τῶν ἀνθρώπων, τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καὶ τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος εἰς τὸ νὰ ἐπινοῇ μεταφορὰς καὶ ἄλλους ἐκφραστικούς τρόπους, τὸ δὲ διότι πολλάκις ὑποδηλώνουν ἀρχηγόνους τρόπους μετρήσεως καὶ ὑποβοηθοῦν σημαντικῶς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν ἔρευναν. Αἱ συνηθέστεραι ἐξ αὐτῶν ἐξετάζονται κατωτέρω κατατεταγμένα κατὰ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν μεταφορικῶς ἔχουν ληφθῆ, καὶ τὴν δηλουμένην ἔννοιαν.

α) Σχετικαὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὰ μέλη τοῦ σώματός του καὶ τὰς κινήσεις των

1) Πρὸς ἔκφρασιν ὕψους, μήκους ἢ ἀποστάσεως ἐν γένει.

Ἵνα δηλωθῆ, ὅτι ἀντικείμενον ἢ πρᾶγμα ἔχει ὕψος ἀνθρωπίνου ἀναστήματος περίπου, μεταχειρίζονται τοὺς ὄρους: *μπόι*: ψηλὰ ἓνα μπόι, μακρὺς ἓνα μπόι. Ἐνδρόστεμα: ψηλὰ ὡς ἓνα ἀνδρόστεμα καλόν¹⁾. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐκφράζεται ἐν Κύπρῳ μὲ τὴν λέξιν *ἄθθρωπος*²⁾. Ἡ φράσις *ἓνα γόνα, ὡς ἓνα γόνα*, σημαίνει ὕψος ἀπὸ τῶν πελμάτων μέχρι τοῦ γόνατος, χρησιμοποιεῖται ὅμως συνήθως πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος: ἓνα γόνα νερό, ἓνα γόνα χιόνι π. χ. σημαίνει πολὺ νερό, πολὺ χιόνι. *Δρασκελιά, κατὰ τόπους, γρασκελιά, ἀσκελιά, κλπ.*³⁾, σημαίνει ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν καὶ κατὰ συνεκδοχὴν πολὺ μικρὰν ἔκτασιν: μιὰ γρασκελιά τόπος. Ἡ ἔννοια τοῦ ὀλίγου ἐκφράζεται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *πατησιὰ* καὶ διαλεκτικῶς *παδικιὰ*⁴⁾ ἢ *πατημασιὰ*⁵⁾, ὅσον δύναται κανεῖς νὰ πατήσῃ καὶ συνεπῶς ἐλάχιστον, μηδαμινὸν διάστημα. Ὁ *δάκτυλος*, ἐκ τῶν γνωστῶν μετρικῶν μονάδων τῆς ἀρχαιότητος⁶⁾, δὲν χρησιμοποιεῖται σήμερον, εἰμὴ μόνον πρὸς δήλωσιν μικροῦ

¹⁾ ΛΑ 398 σ. 3 (Μανωλακάκης, Κάρπαθος 1892).

²⁾ Ἐ. Πανάρετος, Κυπριακὰ μέτρα, σταθμὰ κλπ. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 8 σ. 78.

³⁾ Βλ. ἄνωτ. σ. 61.

⁴⁾ Ἐ. Πανάρετος, ἐνθ' ἄν. σ. 62.

⁵⁾ Οὔτε μιὰ πατημασιὰ γῆς νὰ θαφτοῦν (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Νομικὰ ἔθιμα Δωδεκανήσου σ. 143).

⁶⁾ Ἐπὶ δακτύλων θεῖναι τὸ λογίσασθαι. (Πολυδεύκους, Ὄνομ. II, 156). Πρβλ. αὐτόθι 157: Τῶν δὲ μέτρων ἔστι μέντοι καὶ δάκτυλος.

τινος μήκους ἢ ποσότητος: ἓνα δάχτυλο τόπος, ἓνα δάχτυλο ψωμί, ἓνα δάχτυλο νερό κ.τ.ό. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ὁ ὄρος *πιθαμή*: μιὰ πιθαμὴ ἄνθρωπος (πολὺ μικρός).

Εὐρύτατα διαδεδομένος καὶ παλαιότατος μετρικὸς ὄρος, σημαίνων ἐπίσης μικρὰν τινα ἀπόστασιν, εἶναι τὸ *κυνόστομο* καὶ διαλεκτικῶς *τζυνόστομον*, ἢ *σ'υνόστομον* ἐν Κύπρῳ¹⁾, *γκυνόστομον* ἐν Σάμῳ²⁾, *ζυνόστομο* ἐν Εὐβοίᾳ³⁾, *χυνόστομον* ἐν Αἴνῳ⁴⁾, *ἀγκυνόστομα* ἐν Πάρῳ⁵⁾, *λυνόστομο* ἢ *λυκόστομο* ἐν Βιθυνίᾳ⁶⁾, *λυκοχάσμαν* ἐν Πόντῳ⁷⁾ κ.λπ. Ὁ ὄρος οὗτος σημαίνει ἀπόστασιν, ἣτις περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, καὶ προῆλθεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος τούτου πρὸς τὸ ρύγχος κυνὸς (κυνὸς - στόμα). Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ οὕτω προσδιοριζομένη ἔκτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι σταθερά, καθόσον κυμαίνεται ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως τοῦ μετρούμενου ἀντικειμένου ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν μέτρησιν. Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ⁸⁾ καὶ Θεσσαλίᾳ⁹⁾ τὸν ὄρον *δίμοιρον*. Ἡ παράδοσις τῶν δύο τούτων μετρικῶν ὄρων εἶναι μακροτάτη, μαρτυρουμένη παρὰ παλαιῶν συγγραφέων: *Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τῶν δύο δακτύλων ἀνοίγμα, τοῦ ἀντίχειρος, λέγω, καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τοῦτο καὶ κυνόστομον καλοῦσιν οἱ τινες* (*Ἡρώωνος Ἀλεξανδρέως, Γεωμετρ. 4, 4*)¹⁰⁾.

Συνώνυμος πρὸς τὸ κυνόστομον καὶ τὸ δίμοιρον εἶναι ὁ μεταγενέστερος ὄρος *φοουρκί*¹¹⁾.

¹⁾ Λαογραφία 11, 108. Πρβλ. ΛΑ 678 σ. 253 (*Ε. Φαρμακίδης, Κύπρος 1917*).

²⁾ ΛΑ 391 σ. 163 (*Ἰωαννίδης, Σάμος 1921*).

³⁾ ΛΑ 713 σ. 45 (*Φάβης, Εὐβοία 1920*).

⁴⁾ ΛΑ 897 α σ. 19 (*Μανασεΐδης, Αἴνος 1882*).

⁵⁾ ΛΑ 953 σ. 41 (*Ἰ. Κακριδῆς, Πάρος 1922*).

⁶⁾ ΛΑ 300 σ. 49 (*Μακρῆς, Βιθυνία 1894*).

⁷⁾ ΛΑ 775 σ. 69 (χειρόγρ. ἑλλην. φιλολ. συλλ. Κωνσταντινουπόλεως).

⁸⁾ Π. Παπαγεωργίου, Δύο δημῶδεις μακεδονικαὶ λέξεις, κυνόστομον ἢ δίμοιρο. Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481.

⁹⁾ ΛΑ 422 σ. 62 (*Ἀνώνυμος, Βελεστῖνον 1908*).

¹⁰⁾ Πρβλ. Πολυδ. Ὄνομ. II, 158: *εἰ δὲ τὸν μέγαν δάκτυλον τῷ λιχανῷ ἀντιτείνας, τὸ μέτρον λιχὰς. Βλ. ὁμοίως αὐτόθι 157: Ἡ διχὰς δὲ ἔχει παλαιστὰς δύο, ἧγουν δακτύλους ὀκτώ (κονδύλους τέσσαρας) καὶ καλεῖται δίμοιρον σπιθαμῆς.*

¹¹⁾ Ἀθηνᾶ 23, 92. Πρβλ. Λαογραφία 2, 481. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ μεταχειρίζονται τὸν αὐτὸν τρόπον μετρήσεως, χορησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο τὸν ὄρον *πελέμπεα*. Βλ. J. G. von Hahn, Albanesische Studien. Jena 1854, τόμ. 2, 115. Κατὰ τὸν Κ. Χριστοφορίδην (Λεξικὸν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι 1904 σ. 306) *πελάμπεα* (πληθ. *πελάμπετε*) ἐκ τοῦ ἑλλην. παλάμη, λατιν. palma.

Πρὸς δήλωσιν μικρᾶς τινος ἐκτάσεως μεταχειρίζονται ἐπίσης μεταφορικῶς τὴν λέξιν *μουτσούνη* (= ρύγχος): ἓνα μουτσούνι τόπος, συνών. πρὸς τό: μιὰ πιθαμὴ τόπος.

Ἐκαθόριστος μεγάλη ἀπόστασις δηλοῦται διὰ τῶν φράσεων ὅσο κόβει (ἢ παίρνει) τὸ μάτι σου, ὅσο βλέπουν τὰ μάτια σου κ.τ.δ.

Εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐκφράσεις θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ τὰς ἀκολουθούσας, δηλούσας ἀπόστασιν καὶ προερχομένας ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου: *Λιθαρόπετρα*, *λιθαροπέταμα*, *πετροβόλια*¹⁾· διὰ τούτων δηλοῦται ἀπόστασις ἴση πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ διαπεράσῃ λίθος ριπτόμενος διὰ τῆς χειρός: *Μιὰ λιθαρόπετρα τόπος*. Ἀνάλογος ἔννοια διατυποῦται διὰ τῶν λέξεων: *σφεντονιά*²⁾, *τοξόβολο*, *τουφεκόβολο*³⁾ ἢ ἓνα *ντουφέκι τόπος*⁴⁾, τῶν ὁποίων ἀντίστοιχα εὐρίσκομεν ἤδη κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν⁵⁾, ἓνα *τσιγάρο δρόμος* κτλ.

2) Πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ποσότητος.

Χούφτα, *φούχτα* ἢ *χουφτιά*, *φουχτιά* σημαίνει ποσόν τι, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τοῦ κοίλου τῶν παλαμῶν τῶν δύο χειρῶν ἠνωμένων. Τὸ ἥμισυ τούτου ἐκφράζεται διὰ τῶν λέξεων *μονόχουφτο* ἢ *μονόφουχτο*, *μπλόχερος* ἢ *πλόχερος*, *μονόχερο*⁶⁾ ἢ *μονόσφερο*⁷⁾, *παλαμιά*⁸⁾, *χαλαλιά*⁹⁾ *γρόθος* ἢ *γροθιά*. Ὁ *γρόθος* χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε καὶ πρὸς

¹⁾ ΛΑ 491 σ. 47 (*Πουλάκης*, Ἰκαρία 1910).

²⁾ ΛΑ 891, 236 (*Πουλάκης*, Μάνη 1891).

³⁾ ΛΑ 491, 47 (*Πουλάκης*, Ἰκαρία 1910).

⁴⁾ *Λίγο γιὰ χαμηλώσῃ ἓνα ντουφέκι τόπου*, Λαογραφία 6, 522, 5Α).

⁵⁾ Ἰλ. Π, 589 κέ.: "Ὅσση δ' αἰγανέης ριπὴ ταναοῖο τέινκται,
ἦν ρά τ' ἀνὴρ ἀφῆη πειρώμενος ἢ ἐν ἀέθλω
ἦε καὶ ἐν πολέμῳ δῆϊων ὑπὸ θυμοραϊστέων
τόσσον ἐχώρησαν Τρῶες, ὥσαντο δ' Ἀχαιοί.

Σημειωτέον, ὅτι εἰς παλαιὰ δημοτικὰ ἄσματα εὐρίσκομεν τὸν ὄρον *θέμα* πρὸς δήλωσιν μεγάλης ἀποστάσεως: *Κι ἀφέττης του τὸ γροίκης πὸ τριῶθ θεμάτω στράτα*. (*Ζωγράφου Ἄγων Α'*, 281. Πρβλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Δημοτ. τραγ. Καρπάθου, 47, 6α). Ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὄρου, γνωστοῦ ἤδη εἰς τὴν βυζαντινὴν διοικητικὴν διαίρεσιν, εἶναι, νομίζω, ἀνάλογος πρὸς τὸ σήμερον λεγόμενον: *ἀκουόταν ἢ φωνή του ἀπὸ δυὸ χωριὰ μακριὰ κ. τ. δ.*

⁶⁾ ΛΑ 771 β σ. 356 (*Βογιατζίδης*, Ἄνδρος 1918).

⁷⁾ ΛΑ 949 σ. 66 (*Ἐρωτόκριτος*, Κύπρος 1922).

⁸⁾ ΛΑ 898 σ. 163 (*Ἐαρινός*, Σύμη 1895).

⁹⁾ ΛΑ 885 σ. 68 (*Δράκος*, Μοσχονήσια 1885). *Χαλαλιά* ἐκ τοῦ *χαλάλη*, ὅπερ πιθανῶς

δήλωσιν ἀποστάσεως. Οὕτως ἐν Ἀκαρονανία¹⁾ λέγουν: πέντε γρόθους ψηλά ὁ ἥλιος. Πρὸς προσδιορισμὸν τῆς τοιαύτης ἀποστάσεως θέτουν τὴν χεῖρα συνεσφιγμένην εἰς γρόνθον πρὸ τοῦ ἐνὸς ὀφθαλμοῦ, κλείοντες τὸν ἕτερον, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ γρόνθου νὰ τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὀρίζοντος. Μετὰ ταῦτα θέτουν τὸν ἕτερον γρόνθον ἐπὶ τοῦ πρώτου, κατόπιν ἐναλλαγῆς δὲ τούτων, γινομένης πεντάκις, αἱ ὀπτικάι ἀκτῖνες, αἱ διερχόμεναι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τελευταίου γρόνθου, τέμνουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἡλίου. Τοιοῦτοτρόπως ὀρίζεται εἰς πέντε γρόθους ἡ ἀπόστασις τοῦ ἡλίου ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος²⁾.

Τὸ ποσόν, ὅπερ δύναται νὰ περιληφθῆ εἰς τὴν κλειστὴν παλάμην, δηλοῦται ἐπίσης διὰ τῆς λέξεως *χεριά*, *χερέα* ἢ *χεράδα*: *μιὰ χεριά ἀλάτι*, *μιὰ χεριά σιτάρι*, *μιὰ χεριά βασιλικὸ*³⁾ κ.ο.κ. Σημειωτέον ὅτι μεταχειρίζονται ἐνίοτε τὸν ὄρον *χερέα*, *χεριά* καὶ ἐπὶ ὑγρῶν. Οὕτως ἐν Πόντῳ λέγουν: *χερέα νερὸ πνίγει με*⁴⁾.

Ἡ λέξις εἶναι ἰδιαίτερος γνωστὴ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν πρὸς δήλωσιν τοῦ ποσοῦ τῶν σταχυῶν, ἅτινα δύναται νὰ λάβῃ τις διὰ τῆς μιᾶς χειρός: *χεράδα σταχυῶν*⁵⁾ ἢ *χεράδα στάχυα*. Μὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀπαντᾷ ἐν Κύπρῳ ἡ λέξις *στασ'υά*⁶⁾. Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεριστῶν ἀνήκουν ἐπίσης οἱ μετρικοὶ

ἐκ τοῦ *χαχάλη* = *χηλή* τοῦ καρκίνου καὶ συνεκδοχικῶς ἡ ὁμοιον σχῆμα ἔχουσα ἀνοικτὴ παλάμη μὲ τεταμένον τὸν ἀντίχειρα. Περὶ τῆς λ. *χαχάλη* βλ. Φ. Κουκουλέ, Παρατηρήσεις εἰς τὸ ἑλλην. γλωσσάριον τοῦ Du Cange. Ἀθηνᾶ 42, 65.

¹⁾ ΛΑ 709 σ. 62 (Σαλβάνος, Λεπενού 1925).

²⁾ Σημειωτέον, ὅτι ὁ γρόνθος ὡς μονὰς μετρήσεως ἴση πρὸς τὸ τρίτον τῆς σπιθαμῆς, ἐχρησιμοποιεῖτο συχνὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Βλ. Preisigke, Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden, Abschnitt 18 ἐν λ. γρόνθος. Ν. Ἑλληνομνήμων 16 σ. 78 φ. 94 α.

³⁾ Ὡρα καλή σου, μάτια μου,
 λειβάδι νά'ν' ὀμπρός σου
 χιεῖς, χιεῖς βασιλικὸ
 νὰ τρώῃ ὁ γάδαρός σου

(στίχος σατυρικοῦ δημοτικοῦ ἠπειρωτικοῦ τραγουδιοῦ. Ζωγράφειος Ἀγών 1, 130)

⁴⁾ Μεσαιωνικὴ παροιμιώδης ἔκφρασις. Βλ. K. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter. München 1893 σ. 93. 112. 122. 186. Πρὸς βλ. P. N. Papageorgiou ἐν Byz. Zeits. 3 (1894) σ. 567. Du Cange Gloss. gr. ἐν λ. *χερέα*:

*χερέα πνίγει με νερόν, ἄλλος τις οὔτος λόγος·
 τίς οὔτος ὁ πνιγόμενος εἰς ὕδωρ δράκα μίαν
 καὶ τί τὸ πολύδαμον ὕδωρ τῆς παροιμίας.*

⁵⁾ ΙΑ 419 σ. 128 (Κακριδῆς, Καλάβρουτα 1924).

⁶⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἀν. σ. 65.

ὄροι *χερόβολο* καὶ διαλεκτικῶς *χερβόλιν*, *σ'ερβόλιν*, (ποσότης σταχύων ὁμοῦ δεδεμένων) καὶ *δεμάτι*, (σύνολον ἐκ περισσοτέρων χεροβόλων), γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων¹⁾.

Συνώνυμοι πρὸς τὴν χειρῖαν λέξεις εἶναι: *δράκα* ἢ *γράκα* (ἦ) (Κύπρος), *δρακά*, *δρατζά*²⁾ (ἦ), *πιάσμα* (τὸ), *μαγλιά*³⁾, *πασμαδκιά*, *παπαντζιά*⁴⁾ (ἦ).

Κατὰ τόπους εὐρίσκομεν διαφοροῦς ἀναλογίας μεταξὺ χειρῖας καὶ μεγαλυτέρων ποσοτήτων σταχύων, ὡς εἶναι τὸ *χερόβολο*⁵⁾, τὸ *λημάρι*⁶⁾, τὸ *δεμάτι*: Ἐν Κιμῶλι 5 χειρῖες σταχύων ἀπαρτίζουσιν ἓνα χερόβολο, περισσότερα χερόβολα ἓνα λημάρι⁷⁾. Ἐν Σερίφῳ λημαρῖα σημαίνει δέσμη πολλῶν χεροβόλων. Ἐν Μεγάροις 6 χεράδες ἰσοδυναμοῦν πρὸς ἓνα λημάρι. Ἐν Εὐβοίᾳ ἕξ χερόβολα ἀποτελοῦν ἓνα λημάρι⁸⁾. Ἐν Λέσβῳ 6-8 λημάρια ἀποτελοῦν ἓνα δεμάτι⁹⁾. Ἐν Κύπρῳ τὸ δεμάτι ἀποτελεῖται ἀπὸ 4-5 ἀγκαλιῆς στάχυα¹⁰⁾. Ἄλλοι ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὸν προσδιορισμὸν ποσότητος δημητριακῶν εἶναι οἱ ἑξῆς: *θημωνιά*, *θεμωνιά*, *σωρὸς* ἐκ περισσοτέρων δεματίων. *Κουμουλιά*, *σωρὸς* μικρότερος τῆς *θεμωνιάς*. *Πατὸς*¹¹⁾, σειρά ἐξ 20-30 δεματίων.

Πρὸς δήλωσιν μικροῦ τινος ποσοῦ μεταχειρίζονται ἐπίσης τὰς λέξεις: *μασκαλιά*, *ἀμοσκαλιά*, *ἀρμοσκαλιά*, *ποσόν*, ὅπερ ἢ *μασχάλη* θὰ ἠδύ-

1) Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Ε' σ. 261. Τοῦ ἰδίου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ Α', 255.

2) ΛΑ 949 σ. 28 (*Ἐρωτόκριτος*, Κύπρος 1922). ΛΑ 950 σ. 17 (*Φαρμακίδης*, Κύπρος 1921).

3) ΛΑ 948 σ. 129 (*Βογιατζίδης*, Κυκλάδες 1919)· ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λ. ἀμάλλα, ἄμαλλα· ἔτυχε δὲ τεθερισμένον . . . συνδραμόντες ἐφόρουσιν τὰς ἀμάλλας εἰς τὸν ποταμὸν (*Πλουτάρχου*, Ποπλικόλας 8).

4) *Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 67.

5) Συνώνυμον τὸ *σκουλλύδα* ἢ *σκουλλί* ἐκ τοῦ ἀρχ. ἑλλ. σκόλλυς.

6) Ἐκ τῆς λ. *εἴλημα*. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἐτυμολογικὰ καὶ τεχνολογικὰ. Ἀθηνᾶ 28,102.

7) *Ι. Κ. Βογιατζίδου*, Κίμωλος, ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ 35, 121.

Πρβλ. αὐτόθι 45, 333.

8) ΙΑ 501 σ. 42 (*Τριανταφύλλου*, Μακεδονία 1930).

9) ΙΑ 118, 33 (*Α. Κουκουλέ*, Γλωσσ. ὕλη ἐκ διαφορῶν τόπων 1917).

10) *Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 64, 65. Μονόκουρο λέγεται τὸ δεμάτι μὲ τοὺς στάχυς ἐστραμμένους ὅλους πρὸς μίαν πλευράν· διπλόκουρο ἢ δίκουρο τὸ δεμάτι μὲ τοὺς στάχυς ἐστραμμένους πρὸς τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην πλευράν. Βόρτινον ἢ ὄρτινον ὀνομάζεται ἐν Κύπρῳ φόρτωμα ἐξ 20-30 δεματίων, τοποθετημένων ὀρθῶν ἐντὸς τοῦ κάρρου, ἕως ὅτου τοῦτο πληρωθῆ ἔμχει βρουντέλλων (*βρουντέλλα* = τὸ ξύλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται πρὸς τὸ ἄνω των μέρος τὰ λουρούνια τῆς καρρέτας).

11) *Πανάρετος*, ἔνθ' ἀν. σ. 65.

νατο νὰ περιλάβῃ. *Νυχιά*, μικρόν τι ποσόν: μιὰ νυχιά ψωμί, μιὰ νυχιά τυρί, καὶ συνεκδοχικῶς μιὰ νυχιά ἢ ἓνα νύχι ἄερα: μιὰ νυχιά ἄερα ν' ἄλωνέψουμε¹⁾. *Μπουκιά*, *χαψιά*, *καταψιά*: μιὰ μπουκιά ἄνθρωπος = μικρόσωμος· μιὰ χαψιά τυρί = ἐλάχιστον ποσόν· δυὸ καταψιές ρακὶ κ.ἄ.δ. *Δαγκασιά*, *δαγκαματιά* καὶ *δακαμμαθκιά* (Κύπρος) = ἐλαχίστη ποσότης. *Γουλιὰ* (ἐπὶ ὑγρῶν), ὅσον ποσὸν ὑγροῦ δύναται τις διὰ μιᾶς νὰ καταπιῇ: Τοῦδωκε μιὰ γουλιὰ κρασί· δός μου μιὰ γουλιὰ νερό. *Δάκρυ*: οὔτε ἓνα δάκρυ μέλι. Σὸ δάκρυ ἀμπλύζει²⁾ (ἐπὶ μικρῶν πηγῶν). *Μάτι*: ἓνα μάτι ψωμί.

β) Λέξεις καὶ φράσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐν ὑπαίθρῳ ζωῆς ἢ ἐκ τοῦ σχήματος διαφόρων ἀντικειμένων

1) Πρὸς δήλωσιν μικροῦ χώρου ἢ ἐκτάσεως γῆς.

Ἄλωνοῦιν (Κύπρος), ἄγρος στρογγύλου σχήματος, περιορισμένης ἐκτάσεως³⁾. *Ἀὐλακιά*: Μιὰ αὐλακιά τόπος (μικρὰ ἔκτασις). *Βοσκησιὰ*: Δυὸ βοσκησιές τόπος τὸ πατρικό του μερίδιο. *Γαῖδουροκυλίστρα*: Μάλωναν γιὰ μιὰ γαῖδουροκυλίστρα τόπο. *Γκλίτσα*: Μιὰ γκλίτσα τόπος (ἔκτασις ἀσήμαντος, ἴση πρὸς τὸ μῆκος ποιμενικῆς ράβδου). *Γούγια* ἢ *γάγια*, μικρά τις ἔκτασις ἄγρου, σχήματος τριγωνικοῦ⁴⁾ *Κάλτσα*⁵⁾: Πῆρε ὁ καθένας μιὰ κάλτσα χωράφι, τὸ πατρικό τους μερίδιο (ἀσήμαντον ἔκτασιν). *Λούρα* ἢ *λουρί*⁶⁾ καὶ διαλεκτικῶς *λουρούα* (ἢ) *λουρίν* (τὸ) (Κύπρος): Ἐνα λουρί γῆς. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐκ-

¹⁾ ΛΑ 1564 σ. 155 (*Ζευγώλη*, Ἀπύρανθος 1931). Πρὸβλ. *δός μου μιὰ νυχιά τυρί* = δός μου λίγο τυρί. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀπεράθου-Νάξου. Ἀθηνᾶ 56, 227. Σημειωτέον ὅτι τὸ περιεχόμενον ὀρίζεται καὶ διὰ τῶν ἐξ οὐσιαστικῶν παραγῶγων εἰς —έα —ιά, οἶον *καλαθιά*, *κοσκινιά*, *πιθαργιά*, *χουλιαργιά*, *καραβιά*, *ἀμαξιά*, *καρριά* (διαλεκτικῶς *καρραθκιά*, *καρραπασιά*) κλπ., διὰ τινων δὲ ἐκ τούτων δηλοῦται κατὰ τόπους ὠρισμένον τι ποσόν: μιὰ *ἀμαξιά* ἀχύρου ἐν Κύπρῳ π.χ. ὑπολογίζεται ἴση πρὸς 70-80 ὀκάδες, μιὰ *κρεββαδικιά* δεματίων ἀποτελεῖται ἐξ 20-30 δεματίων σταχύων κ.ο.κ. (βλ. *Πανάρετον*, ἔνθ' ἀν. σ. 65).

²⁾ Δ. Λουκοπούλου, *Γεωργικὰ Ρούμελης* σ. 218.

³⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 (1948) σ. 57.

⁴⁾ Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 12 σ. 57.

⁵⁾ ΛΑ 873 σ. 18 (*Τριανταφυλλίδης*, Αἰτωλία 1916).

⁶⁾ Τὸν ὄρον εὐρίσκομεν συχνὰ εἰς παλαιὰ ἔγγραφα: *πουλῶ τὴν λαχίδα... μὲ τὰ λουρία της* (Πωλητ. ἔγγρ. τοῦ 1773. Στ. Σκοπεῖα, Ἐγγραφα ἐκ Δυτ. Μάνης. Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλην. Δικαίου 3 σ. 91, XL. Πρὸβλ. αὐτόθι 94, XLVI).

φράζεται διὰ τῶν λέξεων σούβλα, σύρμα, χαϊμαλί, ψαθὶν ἢ ψαχίν¹⁾, ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ διὰ τῶν λέξεων τούτων σημαίνόμενα.

2) Πρὸς δήλωσιν ὕψους.

Θηρίο ἢ θεριό: Στάθηκε μπρὸς μου ὀλόκληρο θεριό. Καμπαναριό: Ψηλὸς κεῖ πάνου, καμπαναριό. Κυπαρίσσι: Ψηλὸς σὰν κυπαρίσσι. Συνήθεις ἐπίσης εἶναι αἱ πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα ὕψους τοῦ ἡλίου φράσεις: Ὁ ἡλιος ψηλὰ ἓνα, δυὸ ραβδιὰ (κοντάρια, μαγκοῦρες, καλάμια, βουκέντρες, σκοινιά, τριχῆς κ.ἄ.δ.)²⁾. Ἐν Κῶ εἰς ὁμοίας περιπτώσεις λέγουν: Ψηλωμένος ὁ ἡλιος δγυὸ πιτταριόξυλα καὶ τρία καλαμουκάννια³⁾.

3) Πρὸς δήλωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἢ ομάδος.

Κοπάδι: Ἐπεσε κοπάδι κόσμος. Μπουλούκι: Κατέβαιναν μπουλούκια. Μελίσσι, μελισσολόι καὶ τὰ συνώνυμα: μυρμηγκιά, λιμπουρίν⁴⁾, βρυμίν: Μαζεύτηκε μελίσσι ὁ κόσμος.

4) Πρὸς δήλωσιν ποσοῦ.

Ἀπλωσιά: Μιὰ ἀπλωσιά καρύδια (μικρὰ ποσότης). Λιχνισιά: Μιὰ λιχνισιά σιτάρι. Φτελλὶν ἢ φτερόν (ἐλαχίστη ποσότης). Ψησταριά (ἐν Κρήτῃ ὀφταρέ)⁵⁾: Μιὰ ψησταριά κάστανα.

5) Πρὸς δήλωσιν μικρᾶς ποσότητος ὑγρῶν.

Ἀρμεξιά: Μιὰ ἀρμεξιά γάλα. Βούλλα: Ἡ βρύση δὲν ἔχει βούλλα νερό. Κεραμίδι: Ἐνα κεραμίδι νερό (μικρὰ ποσότης, ἴση πρὸς τὴν διὰ κεραμίδος δυναμένην νὰ διοχετευθῆ). Κόμπος: Σήμερα δὲν ἔχουμε κόμπο νερό. Μα-

¹⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἄν. σ. 63. Πρβλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Νομικά ἔθιμα Δωδεκανήσου. Ἀθήναι 1926 σ. 159.

²⁾ Βλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογραφικὰ σύμμεικτα 2 (1921) σ. 111.

³⁾ Προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ συναδέλφου Ἀ. Καραναστάση. *Πιτταριόξυλο* (τὸ) = ξύλινος κοντὸς μήκους ἑνὸς μέτρου περίπου, χρησιμοποιούμενος πρὸς διάνοιξιν τῶν φύλλων ζύμης. *Καλαμουκάννι* (τὸ) = σπόνδυλος χονδροῦ καλαμιοῦ, ὅπου τυλίγουν τὸ νῆμα πρὸς ὕφανσιν. Βλ. καὶ Ἰ. Σ. Ζαργράφτη, Λαογραφικὰ ἐκ Κῶ, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Δ. Β. Οἰκονομίδου. Λαογραφία ΙΓ', 306.

⁴⁾ Πανάρετος, ἐνθ' ἄν. σ. 77.

⁵⁾ ΛΑ 492 σ. 45 (*Λουπασάκης*, Κρήτη 1916).

σούρι: Ένα μασούρι νερό (ποσότης ύδατος πάχους ίσου πρὸς μασούριον).
 Ρακί: Ρακί νερό (ἐλαχίστη ποσότης, σταλάζουσα ὡς τὸ ρακί ἐκ τῶν ἀμβύκων).
 Στάλα, σταξιά, σταλαματιά: Δὲν ἔχει στάλα νερό. Στελίφιν: Νερό
 στελίφιν¹⁾ (ποσότης ύδατος βάθους ὅσον τὸ μῆκος στειλεοῦ). Τουφεκόβεργα:
 Μιὰ τουφεκόβεργα νερό (ἐλαχίστη ποσότης, ἔχουσα τὸ πάχος τουφεκόβεργας).

6) Πρὸς δήλωσιν μεγάλης ποσότητος ὑγρῶν.

Θάλασσα: Χύθηκε τὸ κρασί στὸ κατώι κι ἔγινε θάλασσα. Κόσκινο (ἐν
 Κύπρῳ κόσ'ινας)²⁾: Ρίχνει νερό μὲ τὸ κόσκινο (ραγδαία βροχή). Ποτάμι:
 Ἔτρεχε ποτάμι ἢ βρύση. Πέλαγος: Χύθηκε τὸ κρασί κι ἔγινε πέλαγος.
 Τίγκα ἢ στίγκα: Τὸ ποτῆρι γεμάτο τίγκα (ὑπερπλήρες).

7) Πρὸς δήλωσιν βάρους.

Γενικὸς ὄρος δηλωτικὸς βάρους εἶναι τὸ γομάρι καὶ διαλεκτικῶς ὀμάρι,
 (γομάρκα, ὀμαριάστρα)³⁾, σημαίνων ποσὸν δυνάμενον νὰ φορτωθῆ εἰς
 ζῶον διὰ μίαν φορὰν· τούτου τὸ βᾶρος κυμαίνεται ἀπὸ 60-80 ὀκάδας. Ἡ
 λέξις εἶναι παλαιά, ἀπαντῶσα ἤδη εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰ βυζαντινὰ καὶ μετα-
 βυζαντινὰ κείμενα⁴⁾. Συνώνυμον πρὸς τὸ γομάρι εἶναι τὸ φόρτωμα, διακρινό-
 μενον ἀναλόγως τοῦ μεταφέροντος ζῴου εἰς γαῖδουροφόρτωμα, μουλα-
 ροφόρτωμα, ἀλογοφόρτωμα⁵⁾. Ἐν Κρήτῃ εὐρίσκομεν τὸν ὄρον γιγίρι⁶⁾
 (ἐκ τοῦ τουρκ. yigin) μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ φόρτωμα σημασίαν. Ἐν Κύπρῳ,
 μεταχειρίζονται ἐπίσης τὸν ὄρον καμηλιά⁷⁾, σημαίνοντα τὸ φορτίον, ὅπερ δύνα-
 ται νὰ φορτωθῆ ἐπὶ καμήλου.

Τὸ ἥμισυ τοῦ φορτώματος ἐν Κορινθίᾳ ὀνομάζεται τρακάδα⁸⁾ (ἐκ τοῦ τρι-

¹⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 79.

²⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 73.

³⁾ Πανάρετος, ἔνθ' ἀν. σ. 64. Πρβλ. Ἀθηνᾶ 20, 557.

⁴⁾ Βλ. *Fr. Preisigke*, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III Band, Berlin 1931, Abschnitt 18 ἐν λ. γομάριον. *F. Dölger*, Aus den Schatzkammern d. heiligen Berges 102, 23. *Du Cange*, Closs. gr. λ. γομάρι. Στ. Καββάδα, Οἱ κώδικες Χίου, Α' (Χίος 1950) σ. 60. Περὶ τῆς λ. γενικώτερον βλ. *Δ. Ι. Γεωργακά*, Γλωσσικά. Ἀθηνᾶ 51 (1941) σ. 66-72.

⁵⁾ ΛΑ 1098 σ. 724 (Κακριδῆς, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

⁶⁾ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας.

⁷⁾ Καμηλιά = 10-12 κόφες. Μισὴ καμηλιά = 1 χαράρι ἄχυρον. Βλ. Πανάρετον, ἔνθ' ἀν. σ. 67.

⁸⁾ ΛΑ 1098 σ. 678 (Κακριδῆς, Τρίκαλα Κορινθίας 1924).

ακάς). Ἐν Αἰτωλία εἶναι ἐν χρήσει ὁ συναφῆς ὄρος *βάσταμα*, σημαίνων σάκκον περιέχοντα ποσὸν δημητριακῶν πρὸς ἄλεσιν, ὅπερ δύναται τις νὰ σηκώσῃ ἐπὶ τῶν ὠμοπλατῶν ¹⁾).

Ἀνασκοποῦντες τοὺς ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐξετασθέντας 150 περίπου μετρικούς ὄρους, διαπιστώνομεν τὰ ἑξῆς: Περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα ἕξ αὐτῶν δηλοῦνται διὰ λέξεων γνωστῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης· ἐκ τῶν λέξεων τούτων τινὲς ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸς δήλωσιν μέτρων ἢ μονάδων μετρήσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργότερον πρὸς ἔκφρασιν τοιούτου εἴδους ἐννοιῶν.

Περὶ τοὺς τεσσαράκοντα πέντε ἐκ τῶν ἐξετασθέντων μετρικῶν ὄρων, γνωστοὶ διὰ λέξεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἢ λατινικῆς προερχομένων, δηλοῦν μέτρα ἐν πρακτικῇ χρήσει ἤδη ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε μὲν εἶναι γνωστοὶ διὰ λέξεων δανείων ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν καὶ δὴ τῆς ἰταλικῆς καὶ τουρκικῆς, ἐλαχίστου δὲ ἀριθμοῦ ἕξ αὐτῶν ἢ ἔτυμολογία μένει εἰσέτι ἀκαθόριστος ἢ ἀμφίβολος.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν μετρικῶν ὄρων τῶν διασωζομένων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν χρησιμοποιοῦνται πλέον πρὸς προσδιορισμὸν μετρικῶν μονάδων ἢ μέσων μετρήσεως ἐν πρακτικῇ χρήσει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν διαφόρων μέτρων κατὰ προσέγγισιν. Ἀντιθέτως οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν χρονολογούμενων ἀπὸ τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων δηλώνουν μέτρα πρακτικῆς χρήσεως ἰσχύοντα ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὡς πρὸς τοὺς διὰ λέξεων προερχομένων ἐκ νεωτέρων ξένων γλωσσῶν γνωστοὺς μετρικούς ὄρους, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι οὗτοι δηλώνουν μέσα μετρήσεως καὶ μετρικὰς μονάδας, αἵτινες ἀπαντοῦν μεμονωμένως εἰς τινὰς περιοχάς.

Μάρτιος 1953.

¹⁾ ΛΑ 1421 σ. 33 (Λουκόπουλος, Αἰτωλία 1926).

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ, ΤΗΝ ΒΑΠΤΙΣΙΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Ἐκ τῆς πραγματείας ἡμῶν περὶ τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τοὺς τρεῖς κυρίους σταθμοὺς τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν, κατὰ τὰς ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων σχετικὰς εἰδήσεις, ἐδημοσιεύθη πρὸ τετραετίας, τῷ 1951, τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ¹⁾.

Ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης δημοσιεύομεν κατωτέρω τὸ ἕτερον αὐτῆς μέρος, περιλαμβάνον τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐθίμων καὶ σχετικῶν δοξασιῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον.

Τὸ παρατιθέμενον ἔνταῦθα ὑλικὸν ἐντάσσομεν πολλάκις χρονολογικῶς, λόγῳ τῶν δυσκολιῶν περὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ εἰς τὰς συνηθείας τοῦ βίου του, εἰς τρεῖς μακροτέρας περιόδους, τὴν *πρώτην περίοδον* (πρωτοβυζαντινὴν) μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, τὴν *δευτέραν περίοδον* (μεσοβυζαντινὴν) ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ τὴν *τρίτην* (ὑστεροβυζαντινὴν) ἀπὸ τῆς δωδεκάτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ²⁾.

¹⁾ Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) 74-171).

²⁾ Βλ. περὶ τῆς χρονικῆς ταύτης ἐντάξεως, Ἐνθ' ἀν., σ. 76-78.

Β Ρ Α Χ Υ Γ Ρ Α Φ Ι Α Ι

- ΑΙΣ** = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. 1-5. Ἐν Πετροπόλει 1891-1898.
- Anrich** = G. Anrich, Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche. Texte und Untersuchungen. Bd. I - II. Berlin u. Leipzig 1913 - 1917.
- AS** = Acta Sanctorum, Januarii - Novembris. Parisii - Bruxellis.
- HDA** = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Τόμ. I-IX. Berlin und Leipzig, 1927-1941.
- Κουκουλές** = Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ'. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 73.) [Ἡ γέννησις, σ. 9-42.—Ἡ βάπτισις, σ. 43-69.—Ὁ γάμος, σ. 70-119.—Βασιλέων καὶ μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου γάμοι, σ. 119-147].
- Μαριδάκης** = Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀθήναι 1922.
- Μάρκος διάκονος** = Μάρκου διακόνου, «Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης». (*Ἐκδ. H. Gregoire et. M. - A. Kugener, Paris 1930).
- Μέγας** = Γεωργίου Ἀ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας. Τεύχος Α'.—(Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτ. 1939 καὶ 1940).
- Migne** = Patrologiae cursus completus. Series Graeca. Paris 1857-1886.
- Πετρόπουλος, ΙΡΔ.** = Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ἰσχυὸν ἐν Ἑλλάδι ἀστικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα. Ἀθήναι 1944.
- Πολίτης, ΓΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα. Ἐπετηρὶς Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἔτ. Γ' (1906) 111-187. (= Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 218-267).
- Πολίτης, ΛΣ.** = Νικολ. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1930. (—Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, σ. 206-221.—Ὁ γάμος παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησιν, σ. 232-322).
- Samter,** = Ernst Samter, Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde. Leipzig u. Berlin, 1911.
- Τρεμπέλας, Βάπτ.** = Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, Ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος, Ἀθήναι 1949. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. Κ', 1949).
- Τρεμπέλας, Κατηχ.** = Π. Ν. Τρεμπέλα, Κατηχητικὴ, ἥτοι ἱστορία καὶ θεωρία τῆς κατηχήσεως. Ἀθήναι 1931.

Α. Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ

α') Αί αντιλήψεις τῆς κοινωνίας περὶ τῶν ἀτέκνων
καὶ ὁ πόθος πρὸς παιδοποιίαν

Εἰς τὸν ἄνθρωπον σήμερον εἰς πάσας τὰς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ του ὑπάρχει ἡ ἀντίληψις ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου, ὡς θεσμοῦ συγκροτοῦντος τὴν οἰκογένειαν, εἶναι ἡ ἀπόκτησις τέκνων¹⁾. Πρὸς τὴν πίστιν ταύτην, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς ὀρμεμφύτου τάσεως αὐτοῦ πρὸς συνέχισιν τῆς ζωῆς διὰ τῆς διαδοχῆς καὶ εἶναι οὕτως αὕτη κοινὸν κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως αὐτῆς, ἔχουν συνδεθῆ ποικίλαι δοξασίαι καὶ ἔθιμικαὶ πράξεις, ἔτι δὲ καὶ κοινωνικαὶ θεωρίαι²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου ἀπαντῶμεν ζωηρὰν καὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν του χρόνων, ὅτε ἐπεζητεῖτο συμφώνως πρὸς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις ἡ ἀπόκτησις τέκνου πρὸς συνέχισιν τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ συντήρησιν τῆς Πολιτείας³⁾. Ἡ γέννησις ἐπομένως παίδων ἐθεωρεῖτο εὐτυχία εἰς τὴν οἰκογένειαν, δυστυχία δὲ μεγάλη ἡ ἀπαιδία⁴⁾.

Αἱ ἰδέαι αὗται περὶ τοῦ γάμου, ὡς κοινωνικοῦ θεσμοῦ, συνεχίζονται κατόπιν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἐπιδιώκουσα κατ' ἀρχὴν ν' ἀπομακρύνῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὑλικῶν φροντίδων καὶ ἀπολαύσεων, τονίζει καὶ ἐξαίρει τὸν θεσμὸν τοῦτον μόνον ὡς μέσον πρὸς παιδοποιίαν⁵⁾.

¹⁾ Βλ. *Heinrich Ploss - B. Renz*, Das Kind im Brauch und Sitte der Völker³, τόμ. 1, Leipzig 1911, σ. 1-24.

²⁾ *Heinrich Ploss - B. Renz*, Ἐνθ' ἀν., σ. 1. *Kummer*, Kindersegen und Kinderlosigkeit, HDA IV, 1931, 1374 - 1385.

³⁾ Πλάτ. Νόμοι, IV, 721 a-b., VI, 773 e. Διον. Ἀλικ. Β' 24. Βλ. Πλείονας ἀρχαίας μαρτυρίας παρὰ *Samter*, σ. 213 κ.ἐξ. *Κωνστ. Περιφανάκη*, Αἱ περὶ γάμου ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 10 σημ. 16 καὶ *Δημ. Πετροπούλου*, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ. 34 ἐξ. τοῦ παρόντος τόμου.

⁴⁾ Βλ. *Ivan von Müller und Adolf Bauer*, Die griechischen Privats- und Kriegsaltertümer, München 1893, σ. 147, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. *Samter*, σ. 213 ἐξ. Παρ' ἄλλοις λαοῖς σήμερον βλ. εἰς HDA, Ἐνθ' ἀν., σ. 1374, 1377-78.

⁵⁾ *Fr. - Jos. Dölger*, Das Lebensrecht des ungeborenen Kindes und die Fruchtatreibung in der Bewertung der heidnischen und christlichen Antike. (Antike und Christentum, Bd. IV (1933) σ. 1 καὶ 27). *Κουκουλές*, σ. 9.

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἡ πολυπαιδία ἐλογίζετο κατὰ τὴν ἀπασχο-
λοῦσαν ἡμᾶς βυζαντινὴν περίοδον οὐ μόνον εὐτυχία διὰ τὸ ἀνδρόγυνον, ὅπως καὶ
παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔνδειξις εὐνοίας πρὸς αὐτὸ τοῦ Θεοῦ¹⁾, τῆς ἀτε-
κνίας κατ' ἀκολουθίαν θεωρουμένης ὡς θείας τιμωρίας ἔνεκα ἁμαρτιῶν²⁾. ἤδη δὲ
κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα εἶχε διαμορφωθῆ ἡ διδασκαλία, ἐξ ἐπιδράσεως προφα-
νῶς καὶ ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, καθ' ἣν ἡ γυνὴ συλλαμβάνει ἐκ θείας προνοίας³⁾.

Ἐκ τῶν πεποιθήσεων τούτων περὶ τῆς ἀποκτήσεως τέκνων οἱ ἄτεκνοι εὐρί-
σκοντο εἰς ὑποδεεστέραν θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Χαρακτηριστικὴ τῆς ταπεινωτι-
τῆς θέσεως τῶν ἀπαίδων εἶναι ἡ κατωτέρω μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Εὐθυ-
μίου (4-5 αἰ.), κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν
ἀναφέρεται περὶ γυναικός, ἣτις «οὐ μέτριον ἠγεῖτο τὸ πάθος, οὐδὲ οἶον ὀλίγης
ἀξιοῦν φροντίδος, ἀλλὰ μερίμναις τὴν ψυχὴν ὀξείαις ἐβάλλετο καὶ ὀδύναις ἐκόπτετο
καὶ τὰ σπλάγχνα καὶ τὴν καρδίαν τῷ τῆς ἀπαιδίας πυρὶ διεπίμπρατο, καρποῦ κοι-
λίας ἐφιεμένη· ὃ πρᾶγμα γυναιξὶ ταῖς πλείοσιν εὐκταιότατον, ὀφθαλμοῖς ἠδιστον
ὄν, ἱκανὸν αὐταῖς περιθεῖναι δόξαν καὶ μὴ ταπεινὴν μηδ' ἀπαρησιάστον εἰς τὰς
τῶν ἀνδρῶν ὄψεις παρασκευάσαι»⁴⁾.

Ἡ περιφρόνησις τῆς κοινωνίας ἐβάρυνεν οὕτω κατὰ πρῶτον λόγον τὴν γυναῖκα,
ἡ ὁποία ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίζῃ προσέτι καὶ τοὺς συχνοὺς ὄνειδισμοὺς
τοῦ συζύγου τῆς. Οὕτω παρὰ τήν, ὡς ἄνω, μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἀπαρησιάστου
τῆς στείρας γυναικός πρὸ τῆς ὄψεως τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἀναφέρεται καὶ περὶ ἄλλης
γυναικός, ἣτις «τὴν νηδὺν ἄγονος οὔσα παίδων... καὶ τῆς συμφορᾶς ἐπίτασιν τὸν
ἄνδρα ἔχουσα πολλὰ τῆς ἀπαιδίας ὄνειδη καταχέοντα»⁵⁾.

Ἐπὶ τὰς ψυχολογικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτὰς συνθήκας ἡ ἄτεκνος γυνὴ ἐπε-

1) *Fr.-Jos. Dölger*, "Ενθ' ἀν., σ. 27-28. Ἡ δοξασία αὕτη ὑπάρχει καὶ σήμερον εἰς τὸν λαόν.
βλ. *Δημ. Πιστοπούλου*, "Ενθ' ἀν., σ. 33.

2) *Κουκουλές*, σ. 9-10.

3) *Fr.-Jos. Dölger*, "Ενθ' ἀν., σ. 27, 30-31. *Κουκουλές*, σ. 10. βλ. καὶ κατωτέρω,
σ. 106-107. Ἡ πίστις ὅτι ἡ γέννησις τῶν τέκνων ὀφείλεται εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχει καὶ σήμε-
ρον ἔτι εἰς τὸν λαόν.

4) *Migne*, 114, 597 B.

5) *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ. *Migne*,
114, 360 B.-C. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου (ἔκδ. H. Delehaye,
Ana. Boll. 32, 1913, σ. 122, στ. 14-19) λέγεται περὶ τῆς στείρας μητρὸς του «ὄνει-
διζομένης παρὰ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν συγγενῶν» ὅτι «ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν μεσονυκτίῳ
λάθρα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐξελθοῦσα ἀνέτεινεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ προσήχετο
λέγουσα: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, . . . ἄφελε τὸν ὄνειδισμόν μου καὶ παράσχου καρπὸν τῇ ἐμῇ
κοιλίᾳ...». βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 10.

ζήτησι τὴν ἀπόκτησιν τέκνου, καταφεύγουσα εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἰατρῶν ¹⁾, κυρίως δὲ χρησιμοποιοῦσα διάφορα πρὸς τοῦτο μέσα τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς μαγείας ²⁾. Συνήθως ὅμως, κατ' ἔθος ἤδη ἀρχαῖον ³⁾, αἱ στείραι γυναῖκες κατέφευγον, ὅπως τεκνογονήσουν, εἰς τὴν ἀρωγὴν καὶ τῆς θρησκείας. Αὗται ἐρχόμεναι εἰς ἱεροὺς τόπους καὶ καταγῶγια καὶ εἰς ἐνάρετον βίον ἀσκούντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς ἦτουν παρ' αὐτῶν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν θεορῶν δεήσεων πρὸς τὸν Θεὸν τὸ χάρισμα τῆς τεκνογονίας. Οὕτως ἀνδρόγυνον ἄτεκνον, προσελθὼν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Λυκία, παρακαλεῖ αὐτὸν λέγων: «Ἐλέησον ἡμᾶς, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχομεν ἐξ ὅτου τὸν γάμον ἐποιήσαμεν καὶ παιδίον οὐκ ἔσχομεν· καὶ ἠκούσαμεν περὶ τῆς ὁσίας ὑμῶν εὐχῆς καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι τὸν θεὸν καὶ τὴν ἀγιωσύνην ὑμῶν· καὶ εὖξῃ ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα σπλαγχνισθῇ ὁ θεὸς ἐφ' ἡμᾶς καὶ δώῃ ἡμῖν καρπὸν» ⁴⁾. Γυνὴ τις ὄνειδιζομένη ὁμοίως παρὰ τοῦ ἀνδρός της διὰ τὴν ἀγονίαν της «καὶ συμφορᾷ τοιαύτῃ πιεζομένη πρὸς τὸν πλησίον Πολυεύκτου τοῦ θείου μάρτυρος ναὸν μετὰ τοῦ συζύγου ἀφικομένη... ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις ἐν τούτῳ τῇ προσευχῇ προσήδρευον. Λυθῆναι τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἦτουν καὶ καρπὸν οἰκείων ὠδίνων ἰδεῖν ἠύχοντο» ⁵⁾. ἄλλη δ' ἄπαις γυνὴ καταφυγοῦσα πρὸς τὸν ὄσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ «ἐθρήνη τὸ πάθος... ἰκέτευεν, ἠντιβόλει, τὴν τῆς στειρώσεως ἦται λύσιν, καὶ ὅπως παῖδα ἐξ ἑαυτῆς ἴδοι» ⁶⁾.

Εἰς τὸν ὄσιον Θεόδωρον τὸν Συκεώτην (6 αἰ.) διατρίβοντά ποτε ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου προσῆλθεν ἀνδρόγυνον ἐπὶ τριετίαν ἄνευ παιδὸς καὶ παρεκάλει αὐτόν, ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς «παιδοποιίας

¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία ὁσ. Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) (᾿Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συλλογὴ παλαιστ. καὶ συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Πετροπόλει 1907, σ. 195, στ. 25 ἔξ.

²⁾ Fr.-Jos. Dölger, Ἐνθ' ἀν., σ. 1. Κουκουλές, σ. 10-11. Τῶν συλληπτικῶν τούτων μέσων γίνεται χρῆσις καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἄλλων ἔτι λαῶν. Βλ. Μέγαν, σ. 25. Δημ. Πετρόπουλον, Ἐνθ' ἀν., σ. 33. Samter, σ. 214-15. H. Ploss-B. Renz, Ἐνθ' ἀν., σ. 3 κ.ἔξ.

³⁾ Βλ. Samter, σ. 213-14.

⁴⁾ Βίος καὶ πολιτεία... Νικολάου ἀρχιμανδρίτου <γεναμένου τῆς ἀγίας Σιών καὶ ἐπισκόπου τῆς Πιναρέων πόλεως>, Anrich, I, σ. 33-34 (κεφ. 40). Ὁ βίος συνεγράφη κατὰ τὸν Anrich, II, σ. 441, περὶ τὸ ἔτος 565.

⁵⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Εὐθυμίου. Migne, 114, 597 B.

⁶⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὄσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ. Migne, 114, 360 B. Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ συλλήψεως στειρῶν γυναικῶν διὰ τῆς εὐλογίας ὁσίων ἀνδρῶν, ἐγκοιμήσεως εἰς ἱεροὺς τόπους κ.ἄ. Ἰωάννου Μόσχου, Λειμών, Migne, 87, 2977 D. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος (᾿Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΑΙΣ, 5, 89-90). Βίος τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίτου, AS Maii, τόμ. 5, σ. 311 B. Νικήτα Παφλαγόνος, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωντινουπόλεως, Migne, 105, 561 D. κ.ἄ.

βλάστημα. Αὐτὸς δὲ εἶπεν αὐτοῖς: μὴ ἐμοί, τέκνα, ἀλλὰ τῷ θεῷ προσέλθετε καὶ αὐτὸς ποιήσει τὸ αἶτημα ὑμῶν». Ἔτι δὲ ἐπιμενόντων αὐτῶν ταῖς παρακλήσεσιν, ἔλαβεν ἀμφοτέρων αὐτῶν τὰς ζώνας καὶ ἔθηκεν ἔνθα καὶ ἔνθα, καὶ μέσον αὐτῶν κλίνας τὰ γόνατα ἐποίησε τὴν εὐχὴν αὐτοῖς καὶ ἐπέδωκεν αὐτοῖς ζώσασθαι· καὶ χάριτι Χριστοῦ μετὰ ἑννέα μῆνας ἐτέχθη αὐτοῖς ἄρρεν παιδίον»¹⁾. Τέλος καὶ ὁ ὄσιος Ἀντώνιος ὁ νέος (9 αἰ.), προτοῦ καρῆ μοναχός, τὴν στρατηγίαν κατέχων τοῦ Θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ ὀδεύων ἀνεπισήμως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐφιλοξενήθη ὡς ἰατρὸς εἰς τινὰ σταθμὸν ὑπὸ οἰκογενείας στερουμένης τέκνων. Ὁ ἄρχων Ἰωάννης, ὡς ἐλέγετο τότε ὁ ὄσιος Ἀντώνιος ὁ νέος, ὅτε ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ἀτεκνίας τοῦ ζεύγους καὶ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του ν' ἀποκτήσῃ τέκνον, ἀπέκοψε φύλλα ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ «συνέροραψε τόμον ὅσον ἐδύνατο διαζῶσαι τὸν φορέσαι μέλλοντα. Καὶ γράψας εἰς αὐτὸν εὐχὴν... ἐπέτρεψεν αὐτοῖς λέγων· «πλύνετε τὰ ἐγκοίτια ὑμῶν, λούσασθε δὲ καὶ αὐτοί, καὶ ἀποσμηξάμενοι παντοίως, περιζωσαμένη ἐπὶ σαρκὸς ἡ κυρία τὴν εὐλογίαν ταύτην οὕτως συναναπαύσεται τῇ σῆ εὐνίᾳ καὶ πιστεύω τῷ θεῷ τῷ εὐλογήσαντι τοὺς πατέρας καὶ παρασχόντι αὐτοῖς τὴν χάριν τῆς παιδοποιίας ὅτι ἔσται καὶ ὑμῖν κατὰ τὴν ἔφεσιν ὑμῶν. Τούτου οὖν γενομένου συνέλαβεν ἡ γυνή»²⁾.

Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐκ τῶν βίων τῶν ὀσίων Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου (6 αἰ.) καὶ Ἀντωνίου τοῦ νέου (περὶ τὸ ἔτος 823) παρατηροῦμεν ὅτι χρησιμοποιεῖται ἡ ζώνη ὡς μέσον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συλλήψεως εἰς γυναῖκα στεῖραν· καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην εὐλογοῦνται ὑπὸ τοῦ ὀσίου Θεοδώρου διὰ τῆς προσευχῆς του αἰ ζῶναι τοῦ ἀτέκνου ζεύγους, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται πάλιν αὐτῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν συρράπτεται ἐκ φύλλων τοῦ Εὐαγγελίου ζώνη ἐφ' ἧς καταγράφονται ὑπὸ τοῦ ὡς ἰατροῦ παρουσιαζομένου ὀσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου, τότε, ὡς ἄνω, στρατηγοῦ τῶν Κιβυρραιωτῶν, εὐχὴ καὶ ρήσεις ἐκ τῆς Βίβλου καὶ παραγγέλλεται παρ' αὐτοῦ νὰ ζωσθῇ αὐτὴν ἡ γυνή, ἀφοῦ προηγουμένως μετὰ τοῦ ἀνδρός της λουσθῇ καὶ καθαρθῇ.

Χρῆσιν τῆς ζώνης πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναφέρει παλαιότερον κατὰ τὸν 4 αἰ. ὁ Σέξτος Πλάκιος: «ut mulier concipiat. Homo vir si solvat semicinctium

¹⁾ Βίος ὀσίου Θεοδώρου ἀρχιμανδρίτου Συκεῶν συγγραφὴς παρὰ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ... Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 446. Ὁ αὐτὸς ὄσιος Θεόδωρος εὐχηθεὶς εἰς τὸν Θεὸν προεῖπε καὶ εἰς τὸν πατρίκιον Δομνιτζιόλον ὅτι ἡ μέχρι τότε ἄγονος σύζυγός του «Θεοῦ χάριτι τρεῖς παῖδας τέξεται... καὶ τοὺς τρεῖς ἄρρενας... καὶ κατὰ τὸν θεόπνευστον λόγον αὐτοῦ... καὶ ἀπὸ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἡμέρας ἀρξαμένη τῆς πρώτου αὐτῆς παιδὸς συλλήψεως» Ἐνθ' ἀν., σ. 486-87.

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', Ἐν Πιερουπόλει 1907, σ. 195-196.

suum et eam praecingat et dicat: ergo desinas: explica te laborantem»¹⁾. Ὁ Heim ἐξέφρασε τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ ὁ Samter, ὅτι ἡ φράσις ἐνταῦθα «ut mulier concipiat» προσετέθη εἰς τὸ κείμενον ἐκ πλάνης καὶ ὅτι εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἐπὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ²⁾. Παρὰ ταῦτα ὁμως παρατηρεῖ ὁ Samter ἐκ σχετικῶν συγχρόνων ἐθίμων ὅτι ἡδύνατο ἢ ἀνωτέρω ἐπὶ πρὸς νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ὡς συλληπτικὸν μέσον εἰς τὴν γυναῖκα³⁾.

Περὶ τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου μέσου ἀναφέρει παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁ Πλίνιος (N. H. XXVIII, 42)⁴⁾ ὅτι ὁ σύζυγος κατὰ τὸν τοκετόν, ἐνῶ περιέβαλλε τὴν ἐπίτοκον διὰ τῆς ζώνης του καὶ εἶτα ἔλυε αὐτήν, ἐπέλεγεν: «ὁ ἴδιος, ὅστις σὲ ἔζωσα, θὰ σὲ λύσω πάλιν» καὶ ὁ ἰατρὸς Σωρανὸς (ἐκδ. V. Rose, σ. 240, στ. 14 ἐξ.)⁵⁾, παραγγέλλων πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἀποκνήσεως ὅτι «εἰς τὴν ἀκώλυτον δίοδον τοῦ πνεύματος λύειν τε τὴν ζώνην προσῆκεν αὐτῶν (=τῶν ἐπιτόκων) καὶ τὸ στῆθος πάσης ἐλευθεροῦν περιειλήσεως, οὐ κατὰ τὴν ἰδιωτικὴν πρόληψιν καθ' ἣν τὰ γυναῖκια δεσμὸν οὐδένα βούλεται τυγχάνειν, διὰ ταύτην δὲ καὶ τὰς τριχὰς λύειν», ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἀσφαλῶς εἰς τὴν λαϊκὴν ταύτην συνήθειαν τῆς λύσεως οὐ μόνον τῆς ζώνης⁶⁾ ἀλλὰ καὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς.

Ἡ ζώνη εἰς τὴν γυναῖκα θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ἤδη παρ' Ὀμήρω (λ. 245), μέχρι τῆς σήμερον καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς, σύμβολον τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀγνείας, ἡ δὲ λύσις αὐτῆς σημαίνει τὸ τέλος τοῦ παρθενικοῦ βίου τῆς φερούσης τὴν λυομένην ζώνην γυναικός⁶⁾. Ἐκ τῆς συμβολικῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ζώνης, παρὰ καὶ τὴν πρὸς συγκράτησιν τοῦ φορέματος καὶ πρὸς διακόσμησιν αὐτοῦ χρησιμοποίησίν της⁷⁾, προῆλθε κατόπιν ἡ μαγικὴ αὐτῆς χρῆσις κυρίως πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τοῦ φέρον-

¹⁾ *Sexti Placiti Papyriensis, De medicamentis ex animalibus liber, cap, 17, 12 (Parabulum medicamentorum. Scriptores antiqui. ed. Ioann. Ch. G. Ackermann, 1788, σ. 55.*

²⁾ Βλ. παρὰ Samter, σ. 126 - 127 καὶ N. Γ. Πολίτη, Ὀκυτόκια, Λαογρ. 6 (1917 - 1918), σ. 326 (= Λαογρ. Σύμμεικτα, Β', 1921, σ. 303).

³⁾ Samter, σ. 127.

⁴⁾ Βλ. καὶ παρὰ Samter, σ. 124 καὶ 126.

⁵⁾ Περὶ τῆς χρήσεως τῆς ζώνης ὡς ὠκυτοκίου κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους χρόνους καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ παρ' ἄλλοις προσέτι λαοῖς βλ. G. H. Welcker, *Kleine Schriften*, τόμ. 3, Bonn 1850, σ. 188 καὶ 201. *Κουκουλέν*, σ. 24. *Μέγαν*, σ. 28α. Jungbauer, *Gürtel*. HDA III, 1930, 1217 - 18. *Arn. van Gennep*, *Manuel de folklore français Contemporain*, Tom. I, 1, Paris 1943, σ. 116.

⁶⁾ Βλ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Ἀγνείας πεῖρα. Λαογρ. 3 (1911 - 1912) 88 - 89 ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Jungbauer, *Gürtel*, HDA III, 1930, στ. 1215 - 1216.

⁷⁾ Jungbauer, Ἐνθ' ἀν., σ. 1210.

τος τὴν ζώνην καὶ ἄλλων ἔτι κατ' αὐτοῦ βλαπτικῶν μαγικῶν ἐνεργειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἐκτεθειμένη ἢ παρθένος κατὰ τὸν χρόνον τῆς μνηστείας καὶ τοῦ γάμου της¹⁾).

Κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου καὶ φυσικὸς ἐκ τούτου καρπὸς εἶναι τὰ τέκνα. Ὁ ἄνθρωπος, ἀγνοῶν τὰς ἀνατομικὰς ἢ παθολογικὰς αἰτίας τῆς στειρώσεως τῆς γυναικός, ἀπέδωκεν, ὡς εἶναι φυσικόν, τὴν ἐκτροπὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ συνήθους κανόνος, δηλαδή τῆς τεκνογονίας, εἰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, ἤτοι εἰς δυσμενῆ διάθεσιν πρὸς τὴν γυναῖκα δαιμονικῶν ὄντων ἢ εἰς μαγικὰς ἐνεργείας ὑπ' ἐχθρῶν αὐτῆς²⁾).

Πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τούτου ἐκ τοῦ ἐρχομένου εἰς γάμου κοινωνίαν ζεύγους λαμβάνονται μέτρα προστασίας αὐτοῦ διὰ ποικίλων μαγικοῦ χαρακτῆρος ἐθιμικῶν ἐνεργειῶν, μεθ' ὧν καὶ ἡ περίζωσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς διὰ ζώνης.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς τοῦ λαοῦ περὶ τῆς τεκνογονίας, ἡ νυμφευμένη καὶ παραμένουσα στείρα θεωρεῖται ὅτι τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς τὸ ζεῦγος διακειμένου δαίμονος ἢ καὶ παρακωλυτικῶν τῆς τεκνογονίας μαγικῶν ἐνεργειῶν· νομίζεται δηλαδή ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅτι ἡ ἄγονος γυνὴ εἶναι οὕτω καταδεδεμένη εἰς τὴν ἀτεκνίαν· ὅπως δὲ κατὰ τὸν τοκετὸν ἐπιδιώκεται ἡ ἀποκύησις, πλὴν τῶν μέσων τῆς ἐπιστήμης, καὶ διὰ προσευχῶν πρὸς τὸ θεῖον καὶ μαγικῶν τέλος ἐνεργειῶν μεθ' ὧν καὶ ἡ διὰ τῆς ζώνης πρὸς λύσιν τῶν δεσμῶν τοῦ τοκετοῦ διὰ τῆς ἀποδιώξεως τοῦ παρεμποδίζοντος αὐτὸν κακοποιοῦ πνεύματος, οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς στειρώσεως τῆς γυναικός, θεωρουμένης, ὡς εἴπομεν, τῆς γυναικὸς καταδεδεμένης εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, ἐπιζητεῖται ὁμοίως ἡ λύσις καὶ ἀπαλλαγὴ ἐκ ταύτης τῆς γυναικός.

Ἡ λαϊκὴ αὕτη ἀντίληψις πιστοποιεῖται καὶ εἰς συζητουμένας ἐνταῦθα ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἰδήσεις. Οὕτως, ὡς λέγεται ἀνωτέρω, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ στείρα γυνὴ του, προσελθόντες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, «λυθῆναι τε αὐτοῖς τὰ δεσμὰ τῆς στειρώσεως ἤτουν»· ἄλλη δὲ γυνὴ ἄτεκνος, προσελθοῦσα πρὸς τὸν ὄσιον Συμεῶν τὸν ἐν τῷ στύλῳ καὶ ἰκετεύουσα αὐτὸν «τὴν τῆς στειρώσεως ἤτει λύσιν». Ἐπομένως διὰ τῆς χρησιμοποίησεως, ὡς ἀνωτέρω, τῆς ζώνης ὑπὸ τῶν ὄσιων Θεοδώ-

¹⁾ Φαίδ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογρ. 9 (1926) 459-461, 469. Ἀλεξ. Χατζηγάκη, Τ' Ἀσπροπόταμο Πίνδου, Τρίκαλα 1946, σελ. 23, 24, 27, 30. † Γ. Οἰκονομίδου, Γαμήλια σύμβολα ἐν Σιατίστῃ, Μακεδονικὰ Α' (1940) 269. Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τῆς ζώνης εἰς διαφόρους λαοὺς: Βλ. Isidor Scheftelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker. Giessen 1912, σ. 52 ἐξ. Samter, σ. 123. Jungbauer, Ἐνθ' ἀν., σ. 1210.

²⁾ Βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἀρχ. Θρακ. λαογρ. καὶ γλωσσ. θησαυροῦ, τόμ. 13 (1946-47) 204 ἐξ.

ρου Συκεώτου και Ἀντωνίου τοῦ νέου πρὸς σύλληψιν ἀγόνων γυναικῶν, ἐπεδιώχθη συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἔθιμά του ἀπαλλαγὴ αὐτῶν ἐκ τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀτεκνίας.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητῶν διὰ τοῦ γάμου τὴν ἀπόκτησιν τέκνου ἐπόθει ἰδιαίτερος τὴν γέννησιν ἄρρενος. Ἡ πρὸς ἀρρενογονίαν ἐπιθυμία ἀπαντᾷ ζωηρὰ εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων, ὑπάρχουσα δὲ αὕτη εἰς ὅλους τοὺς λαούς¹⁾, πηγάζει ἐκ τῆς κυριαρχούσης θέσεως τοῦ ἀνδρός, ὡς παράγοντος, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, πρὸς συνέχισιν τοῦ γένους καὶ τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας, ἔτι δὲ καὶ ὡς στυλοβάτου τῆς οἰκογενείας διὰ τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς προστασίας του πρὸς αὐτήν²⁾.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῆς κοινωνίας καὶ τὸν πόθον τοῦ λαοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἀρρένων τέκνων ἐκφράζει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Εὐριπίδης λέγων (Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 57) ὅτι «στῦλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἄρσενες». Εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ὁμοίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνεχιζομένης ἀρχαίας παραδόσεως καὶ τῶν ἰουδαϊκῶν ἔτι διὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλήψεων ἦτο εὐκαταία ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος³⁾, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον⁴⁾. Τούτου ἕνεκα οἱ στερούμενοι ἄρρενος παιδὸς ἐθλίβοντο ἐπὶ τούτῳ⁵⁾ καὶ προσηύχοντο εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν γέννησιν ἄρρενος. Οὕτως οἱ γονεῖς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (6 αἰ.), ἀμοιροῦντες ἄρρενος παιδός, ἐπέτυχον διὰ τῆς προσευχῆς νὰ ἀποκτήσουν ἄρρεν τέκνον (τὸν Γρηγέντιον)⁶⁾· καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία (κατὰ τὸ ἔτος 400), ἔγκυος οὔσα, παρεκάλεσε τὸν ἅγιον Πορφύριον καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας, ὅπως εὐχηθοῦν, ἵνα αὕτη τέξῃ ἄρρεν⁷⁾.

¹⁾ Βλ. *H. Ploss - B. Renz*, "Ενθ' ἀν.", σ. 1 ἐξ. *Kummer*, *Kindersegen und Kinderlosigkeit*, HDA IV, 1931, 1377. *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 210 σημ. 5.

²⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104.

³⁾ *Κουκουλές*, σ. 14-15.

⁴⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 210.

⁵⁾ Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου *Migne*, 50, 747: «Ἐτέχθη τις θήλεια; ὅτι μὴ ἄρρεν, ὁ ἀνὴρ σκυθρωπάζει».

⁶⁾ Βίος τοῦ ἁγ. Γρηγορίου (ἔκδ. *Vasiliev*). Βυζ. Χρον. 14 (1909) 39. Ἄλλαι μαρτυρίαι: Βίος ἁγίου Νικολάου, *Anrich*, I, σ. 34, στ. 1 ἐξ. Βίος ὁσ. Θεοδώρου Συκεώτου (6 αἰ.), *Θεοφ. Ἰωάννου*, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, σ. 446. Βίος ὁσ. Ἰλαρίωνος (²*Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, ΑΙΣ, 5, σελ. 89-90). *Συμ. τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ἁγίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1433 D. Βλ. καὶ *Πολίτην*, ΛΣ., σ. 210 σημ. 5.

⁷⁾ *Μάρκου διακόνου*, Βίος ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης (ἔκδ. *H. Gregoire et M. A. Kugener*) σ. 36-37 (κεφ. 43-44) «Εὐξασθε, πατέρες, ἵνα κατὰ τὸ ρῆμα ὑμῶν, θεοῦ θέλοντος, γεννήσω τὸν ἄρρενα... Ἦν δὲ εὐχή, ἵνα τέκῃ τὸν ἄρρενα». Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 14.

Πλὴν τοῦ λόγου τῆς διαδοχῆς τῆς ζωῆς, θεωρουμένου ἐκ τούτου τοῦ γάμου, κατὰ τὸν Βασίλειον ἐπίσκοπον Σελευκείας (5 αἰ.) ὅτι ἀποτελεῖ πηγὴν πρὸς διαδοχὴν «τοῦ κοινοῦ γένους» καὶ ὅτι τῶν «γενῶν τὰς ἐπωνυμίας ἀκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν»¹⁾, ἡ προτίμησις τοῦ ἄρρενος κατὰ τὰς τότε — καὶ σήμερον ὁμοίως — κοινωνικὰς συνθήκας ὀφείλετο ἔτι καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ θῆλυ τέκνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄρρεν εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρας μερίμνης παρὰ τῶν γονέων του διὰ τὴν ἀνατροφὴν του καὶ ἀκολούθως πρὸς τὴν διὰ τοῦ γάμου κοινωνικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν.

Περὶ τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης τῶν γονέων ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Θεοφάνους ὅτι: «εἰ μὲν ἄρσεν εἶη (τὸ τέκνον) μερικὴ τις ἐκκοπή· εἰ δὲ θῆλυ, διπλοῦν τὸ κακόν· χρεῖα γὰρ ἀναμεῖναι καὶ χρόνους γάμου καὶ λοιπῆς προνοίας»²⁾.

β') Ὁ τοκετὸς

Περὶ τῆς καταλαμβανομένης ὑπὸ τῶν ὠδίνων τοῦ τοκετοῦ γυναικὸς ἐλέγετο ὅτι ἐκοιλιόπνευ³⁾. Πρὸς βοήθειαν τῆς ἐπιτόκου προσεκαλοῦντο, κατ' εἰδήσεις ἤδη ἐκ τῆς πρώτης περιόδου, εἰδικοί ἰατροὶ⁴⁾ καὶ γυναῖκες, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα⁵⁾, εἰδικὰς γνώσεις ἔχουσαι⁶⁾, αἱ καλούμεναι μαῖαι⁷⁾. Συχνὰ ὁμως

¹⁾ *Migne*, 84, 509 c καὶ 500 b.

²⁾ *Migne*, 115, 16 b.

³⁾ *Λεοντίου ἐπισκ. Νεαπόλεως τῆς Κύπρου, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ* (6 αἰ.). *Migne*, 93, 1717 c. «Ὅτε δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα τοῦ γεννησθαι αὐτὴν ἐκοιλιόπνευσεν τὰς τρεῖς ἡμέρας ἕως θανάτου». Ἡ ἔκφρασις αὕτη, δημώδης τότε, ἐπιζῆ καὶ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους (*A. Vasiliev, Anecd. Graeco-byz. Mosquae 1893, σ. 339* (κεφ. κα'): «Κυριέ μου, γυνὴ πονεῖ καὶ κοιλιόπνευ καὶ οὐ δύναται γεννησθαι») μέχρι τῆς σήμερον. Βλ. καὶ *Κουκουλέν, σ. 18*.

⁴⁾ *Μάρκος διάκονος, σ. 25, στ. 20 ἐξ. (κεφ. 28). Παλλάδιου, Λαυσ. ἱστορ. Migne, 34, 1219 c.* Ἐνταῦθα λέγει ὁ Παλλάδιος ὅτι ἐν Γαλατίᾳ τῆς Μ. Ἀσίας ἰδὼν γυναῖκα τίκτουσαν ἐν τῇ στοᾷ τῆς Ἐκκλησίας «καὶ μηδένα εὐρῶν τὸν ταύτη παραστησόμενον, ἐν τῇ ἀνάγκῃ ἐκείνῃ αὐτὸς ἰατρίνης τόπον ἐπέσχεν, οὐ βδελυξάμενος τὸ μῦθος τὸ παρακολουθοῦνταῖς τικτούσαις τῶν γυναικῶν...». *Νικήτα Παφλαγόνο, Βίος Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Migne, 105, 564.*

⁵⁾ Ἐν Ἀθήναις ἐκαλοῦντο αὗται ἀκέστριαι. *F. G. Welcker, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 194.*

⁶⁾ *Παλλάδιου, Ἐνθ' ἄν. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 21.*

⁷⁾ *Μάρκος διάκονος, σ. 25, στ. 20 ἐξ. «μαῖαι οὐκ ἴσχυον». Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περγετούας... (3 αἰ.) (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σ. 91): «ἡ Φηλικητάτη χαίρουσα ἐπὶ τῇ τοῦ τοκετοῦ ὑγείᾳ, ἵνα θηριομαχήσῃ ἀπὸ αἵματος εἰς αἷμα ἀπὸ μαίας πρὸς μονομαχίαν, μέλλουσα λούσασθαι μετὰ τὸν τοκετόν...».*

εἰς δυσκόλους τοκετοὺς τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν ἴσχυον, ὅπως παράσχουν ταχεῖαν καὶ ἀποτελεσματικὴν εἰς τὴν ἐπιτόκον βοήθειαν, ὅτε ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ οἰκεῖοι αὐτῆς, κατὰ μαρτυρίαν ἐκ Γάζης τοῦ 5 αἰ., προσέτρεχον εἰς μάντις καὶ ἐπαιδούς, ἔτι δὲ καὶ εἰς θυσίας ὑπὲρ τῆς τικτούσης, πιστεύοντες ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ εὐκολύνουν τὸν τοκετόν· συγχρόνως ὅμως, ὅσον εὐρύτερον ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμός, κατέφευγον κατὰ παραδιδόμενον ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἔθος¹⁾ καὶ εἰς ἱεροὺς τόπους ὡς καὶ πρὸς εὐσεβεῖς κληρικοὺς καὶ ὁσίους ἄνδρας αἰτοῦντες τὴν θεῖαν ἀντίληψιν ὑπὲρ τῆς ἐπιτόκου²⁾.

Πλὴν τούτων ἐγένετο χρῆσις πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ καὶ ὠκυτοκίων³⁾, μεθ' ὧν κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ «ἔλαιον ἐκ τῆς ἐν τῇ σορῷ τοῦ ἀγίου ὑφαπτούσης λαμπάδος»⁴⁾ καὶ τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου, δι' οὗ ἐκαλύφθη ἡ σορὸς τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου⁵⁾, προσέτι δὲ καὶ ἡ περίζωσις τῆς τικτούσης κατὰ τὴν ὁσφὺν αὐτῆς διὰ ζώνης, διὰ τῆς ὁποίας εἶχον προηγουμένως περιζώσει κίονα τῆς Ἐκκλησίας⁶⁾.

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ὅπου δὲν λειτουργοῦν ἀκόμη μαιευτήρια, αἱ γυναῖκες ἐγέννων κατ' οἶκον. Μοναδικὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς ἰδρύσεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεή-

1) *F. G. Welcker*, *Kleine Schriften*, τόμ. 3, Bonn 1850, σ. 193 ἐξ.

2) Βλ. *Παλλαδίου*, ἀνωτέρω, σ. 111 σημ. 4. Γυνή τις, ἀναφέρει ὁ Μάρκος διάκονος εἰς τὸν βίον ἀγ. Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης (σ. 25, στ. 20 ἐξ. σ. 26 στ. 24-26), ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ ἔνεκα κακῆς τοποθετήσεως ἐν αὐτῇ τοῦ ἐμβρύου καὶ: «αἱ μαῖαι οὐκ ἴσχυον εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτὸ μεταγαγεῖν. Οἱ ταύτης οὖν γονεῖς καὶ ὁ ἀνὴρ ὡς ὄντες δεισιδαίμονες ἐποίουν καθ' ἑκάστην θυσίαν ὑπὲρ αὐτῆς, ἔφερον δὲ καὶ ἐπαιδούς καὶ μάντις, νομίζοντες ἐκ τούτων αὐτὴν ὠφελῆσαι καὶ οὐδὲν ἦνυον». Ἡ τροφὸς τέλος καταφεύγει εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθα παρεκάλεσε τὸν ἐπίσκοπον Πορφύριον νὰ προσευχηθῇ ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης γυναικός. Ὁ Πορφύριος τότε λέγει εἰς τὴν τροφὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκον τῆς λοχευομένης καὶ εἶπη εἰς αὐτὴν παρουσίᾳ πάντων: «Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἰᾶταί σε· εἰς αὐτὸν πιστεύσον καὶ ζήση...». Εἰς ὁμοίαν περίπτωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐχρησιμοποιήθη τεμάχιον ἐκ τοῦ πέπλου τῆς σοροῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνατίου, τὸ ὁποῖον μόλις ἡ τίκτουσα «περιῆψε τῇ ὁσφύϊ» αὐτῆς, πάραυτα ἐγεννήθη τὸ βρέφος. *Νικήτα Παφλαγόνο*, Βίος ἀγ. Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, *Migne*, 105, 564 b.

3) Βλ. παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 24-26.

4) Βίος ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, *Θεοφ. Ἰωάννου*, Ἐνθ' ἀν., σ. 161.

5) Βλ. ἀνωτέρω, σημ. 2.

6) *Eduard Kurtz*, *Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI. St.-Petersburg* 1898, σ. 2, στ. 32 ἐξ. (κεφ. 3). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 24.

μονος ἑπτὰ λοχοκομείων πρὸς παραμονὴν ἑνταῦθα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας τῶν ἐπιτόκων τῶν ἐκ Συρίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν προσφύγων ¹⁾).

Μετὰ τὸν τοκετὸν ἡ παρισταμένη κατ' αὐτὸν μαῖα ἔλουε τὸ βρέφος ²⁾), κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν ³⁾), ἐντὸς δοχείου, τὸ ὁποῖον ἐν Μ. Ἀσίᾳ (Λυκίᾳ), ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐλέγετο *σκάφη* ⁴⁾ καὶ *λεκάνη τῆς λούστρας* ⁵⁾), ἔπειτα δ' ἐτοποθέτει τοῦτο ἐσπαργανωμένον εἰς τὸ λίκνον, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου καλούμενον *κλινίδιον* ⁶⁾), ἐν Γαλατίᾳ δὲ τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα δημωδῶς *κούννα* ⁷⁾). Πλὴν τοῦ βρέφους ἐλούετο ἐπίσης καὶ ἡ λεχώις ⁸⁾).

Οὐχὶ σπανίως, ὡς καὶ σήμερον, συνέβαινε ἡ μήτηρ νὰ μὴ παράγῃ γάλα πρὸς θηλασμὸν τοῦ ἀρτιγεννήτου, ὅτε πρὸς τόνωσιν προσεφέροντο εἰς αὐτὴν τὸ λοχόζεμα ⁹⁾ καὶ ἄλλαι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τροφαί. Πρὸς τοῦτο κατέφευγον ἔτι καὶ εἰς ἰατροσόφια καὶ ἄλλα μέσα· οὕτως ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου († 877) ὅτι λεχώ τις μὴ ἔχουσα γάλα πρὸς θηλασμὸν τοῦ τέκνου τῆς ἡχθῆ εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἰγνατίου, ὅπου «τῶν ἁγίων αὐτοῦ τριχῶν ἀπομυρισθεισῶν καὶ τῆ ἀρτιτόκῳ πιεῖν δεδωρημένων, ἐπὶ τοσοῦτον εὐθύς γαλοῦχος ἀπεφάνθη, ὡς καὶ πολὺ πλεόν τῆς χρείας τὸ γάλα τῶν μαζῶν καταρρεῖν» ¹⁰⁾).

Ἡ γέννησις τέκνου καὶ μάλιστα ἄρρενος ἀπετέλει χαρομόσυνον διὰ τὴν οἰκογένειαν γεγονός καὶ ὡς τοιοῦτον ἐωρτάζετο δι' ἐστίασεως ὑπὸ τῶν γονέων, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, τῆς ἑορτῆς ταύτης καλουμένης *Γενέθλια* ¹¹⁾). Οὕτως ἀνα-

¹⁾ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, *Anat. Boll.* 45 (1927), σ. 22, στ. 17 ἐξ Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 23.

²⁾ *Κουκουλέν*, σ. 27.

³⁾ *Πολίτης*, ΛΣ, σ. 208.

⁴⁾ *Anrich*, I, σ. 4 στ. 6 ἐξ.

⁵⁾ *Νεοφύτου* πρεσβυτέρου καὶ ἐγκλείστου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν... Νικόλαον. *Anrich*, I, σ. 393, στ. 31 ἐξ. «Ἡ μαῖα ἐν τῇ λεκάνῃ τῆς λούστρας συνήθως τὸ βρέφος λαβοῦσα κατέκλινεν». Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέν*, σ. 28.

⁶⁾ *Migne*, 50, 721.

⁷⁾ Βίος ὁσ. Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου, Ἐνθ' ἀν., 488, στ. 1-2 «καὶ τοῖς μικροῖς βρέφεσι σὺν ταῖς κούνναις αὐτῶν». Ἡ λέξις *κούννα*, ἐκ τῆς λατινικῆς *cuna*, καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸν λαόν, πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο τότε, κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εὐρέως διαδεδομένη, ἀφοῦ ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀναφέρεται, προφανῶς ὡς δημώδης, ὁ ἐξ αὐτῆς τύπος *κουνίον* ὑπὸ τοῦ Θεώνος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν τοῖς σχολίοις του εἰς τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου, στ. 268. (Ἐκδ. *Immi. Bekkerus*, *Berolini* 1828, σ. 75, στ. 26-28) «λίκνον δὲ τὸ κουνίον φησί, παρὰ τὸ λίαν κινεῖσθαι, ἐν ᾧ τὰ νήπια κατετίθεσαν».

⁸⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περγετούας. (Βλ. ἄνωτ. σ. 111 σημ. 7).

⁹⁾ Ἴδε *Κουκουλέν*, σ. 31-32.

¹⁰⁾ *Migne*, 105, 561 c.

¹¹⁾ Ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων ἐλέγετο μεταγενεστέρως καὶ *γενέσια*. Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 35.

φέρεται ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Ζωῆς ἑορτασμός ἐν Ἀτταλείᾳ παρ' ἔθνικοῦ ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος παιδὸς ¹⁾ καὶ ὑπὸ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ ὅτι ἐπὶ τῇ γεννήσει θυγατρίου «τοῖς γεγεννηκόσιν ἤγετο ἑορτὴ τοῦ παιδὸς τὰ γενέθλια» ²⁾.

γ') Λοχεία

Ἡ πίστις περὶ τῆς λεχοῦς ὡς ἀκαθάρτου ἐπὶ χρονικὸν διάστημα μετὰ τὸν τοκετὸν τεσσαράκοντα ἡμερῶν, γνωστὴ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ³⁾, συνεχίζεται ὁμοίως καὶ καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μέχρι τῆς σήμερον ⁴⁾.

Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον, ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὴν λεχώ, ὡς ἀπηγορευμένην ἕνεκα τοῦ ἐκ τοῦ τοκετοῦ μολυσμοῦ, ἡ εἴσοδος εἰς ἱερὸν χῶρον ⁵⁾.

Ὁ Χριστιανισμὸς κατόπιν ἐδέχθη τὴν συνήθειαν ταύτην καὶ ἀνεγνώρισεν οὕτως ἐπισήμως τὴν εἰδικὴν αὐτὴν κατάστασιν τῆς λεχοῦς, θεσπίσας τὸν καθαρὸν αὐτῆς διὰ τῆς προσελεύσεώς της μετὰ τοῦ βρέφους εἰς τὸν ναὸν καὶ τῆς ἀναγνώσεως ὑπὲρ αὐτῆς εἰδικῶν εὐχῶν: «εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα» ⁶⁾. Ἡ καθιέρωσις τοῦ θεσμοῦ τούτου ἐδικαιολογήθη ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ μίμησιν τοῦ γεγονότος τῆς προσελεύσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βρέφους Ἰησοῦ εἰς τὸν ναὸν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ πρὸς ἑξαγνισμὸν αὐτῆς κατὰ τὸν ἰουδαϊκὸν νόμον περὶ καθαρμοῦ τῆς λεχοῦς ⁷⁾.

Τὸ συμπόσιον τοῦτο, ἐθιζόμενον καὶ σήμερον πολλαχού, ὑποστηρίζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης ὅτι ἐγένετο τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου. Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 249.

¹⁾ AS Maii, τόμ. I (Παράρτ., σ. XVII (κεφ. 6)) «ἐγεννήθη δὲ τῷ Κάτλω υἱὸς καὶ μιὰρὰ γενέσια ἐξετέλουν θύοντες τῇ Τύχῃ τῆς πόλεως καὶ πάντες εὐφραίνοντο ἐπὶ τῇ μιὰρᾳ γενέσει τοῦ παιδός... Ὁ δὲ Κάτλος ἐλθὼν μετὰ τὸ ἄριστον, τὸ μιὰρον ἐκεῖνο, εἶπεν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Τερτία. Ἄπαντες εὐφράνθησαν εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ παιδὸς ἡμῶν... Καὶ εὐθέως ἔβαλεν εἰς ἀγγεῖον οἶνον καὶ εἰς δίσκον κρέα καὶ ἀπέστειλεν αὐτῇ (=τῇ Ζωῇ)».

²⁾ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεῶν ἐν τῷ στύλῳ, *Migne*, 114, 360 B - C. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 35 - 37.

³⁾ *Edwin Rohde*, *Psyche*, Aufl. 9 - 10, 1925, Tom. II, σ. 72 ἐξ. *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218. *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 8 ἐξ.

⁴⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 218 ἐξ. *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, Ἐνθ' ἀν., σ. 8 - 13. *Κουκουλέ*, σ. 33 - 34.

⁵⁾ *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 214. *W. H. Roscher*, *Die Tessarakontaden und Tessarakontadenlehren der Griechen und anderen Völker*. (Berichte über die Verhandlungen der Phil.-hist. Klasse der Sächs. Gesell. der Wiss. τόμ. 61 (1909) II, σ. 28 - 30. *Γ. Κ. Σπυριδάκης*, Ἐνθ' ἀν., σ. 8 - 9.

⁶⁾ Βλ. Περὶ τῶν εὐχῶν τούτων βλ. *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σελ. 12 ἐξ. καὶ 73 ἐξ.

⁷⁾ *Λουκ. Β.* 22 ἐξ. «Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, κατὰ

Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τῆς λοχείας ἀπηγορεύετο εἰς τὴν λεχῶ οὐ μόνον ἡ εἴσοδος αὐτῆς εἰς ἱερὸν χῶρον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἔξοδος αὐτῆς ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ὅπωςδήποτε ἡ ἐλευθεροκοινωνία της, λαμβανομένων προσέτι μέτρων προστατευτικῶν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ προσβολῆς κυρίως κακοποιῶν πνευμάτων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐπήρειαν διετέλουν ἡ ἀρτιτόκος μετὰ τοῦ τέκνου αὐτῆς¹⁾.

Περὶ τῆς τηρήσεως ταύτης τοῦ χρόνου τῆς τεσσαρακονθήμερου λοχείας μανθάνομεν καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀρτεμίου, συγγραφείσης περὶ τὰ μέσα περίπου τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει²⁾, ἔνθα λέγεται περὶ λεχοῦς ἧς τὸ βρέφος ἠσθένει ὅτι «πληρωσάσης οὖν αὐτῆς τῶν λοχείων τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας, τινῶν πείραν ἔχόντων τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀρτεμίου καὶ τῶν αὐτοῦ θαυμάτων, συνεβούλευσαν αὐτῇ προσεδρεῦσαι τῇ σορῶ τοῦ Ἁγίου καὶ δὴ λαβοῦσα τὸ βρέφος ἔρχεται ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρομοῦ...»³⁾. Εἰδικώτερον περὶ τῆς προσαγωγῆς τοῦ βρέφους ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸν ναὸν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίτου (6 αἰ.), συγγραφέντι τὸν 7ον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Ἀρκαδίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου, περισωθέντι δὲ ἐν ρητορικῇ διασκευῇ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ⁴⁾. ἔνταῦθα λέγεται ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Συμεῶνος «τεσσαρακοστῇ τοίνυν μετὰ τὸν τόκον ἡμέρα προσάγει τὸ βρέφος τῷ τοῦ Προδρομοῦ ναῷ, ἀντιδιδούσα καθάπερ ὃ ἔλαβε, καὶ τῷ Θεῷ τῷ δεδωκότι καθιεροῦσα...»⁵⁾.

Β'. Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ

Τὸ βάπτισμα πρὸς καθαρόν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοῦ ρύπου τῆς ἁμαρτίας καθιερώθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων⁶⁾ κατὰ μίμησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χρι-

τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστήσαι τῷ Κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου...». Περὶ τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐν *Λευιτ.* 12. βλ. καὶ *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 12 κ.έξ.

¹⁾ *Κουκουλές*, σ. 33 - 34. *Fr.- Jos Dölger*, Ἐνθ' ἄν., σ. 18 κ.έξ.

²⁾ Βλ. *Σ. Κουγέαν*, ἐν *Λαογρ.* 3, 278 - 279.

³⁾ *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, *Varia graeca sacra*, Περουπόλις 1909, σελ. 74, στ. 22έξ.

⁴⁾ Βλ. *Καρ. Κρουμβάχερ*, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, τόμ. Α', μετάφρ. ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 287, σημ. 3 καὶ *Δημ. Σ. Μπαλάνου*, *Πατρολογία*, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 537, σημ. 5.

⁵⁾ *Migne*, 86, 2993 A - B. Περὶ τοῦ ἔθους τούτου κατὰ τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ ἐνάτου καὶ κατόπιν αἰῶνος βλ. *Κουκουλέν*, σ. 33. *Γ. Σπυριδάκη*, Ἐνθ' ἄν., σ. 10. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 12 κ.έξ.

⁶⁾ «Μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ λήψεσθε τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», Πράξ. τῶν Ἀποστ. Β', 38.

στοῦ ¹⁾ καὶ ἐτέθη ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, ὅπως ἄτομόν τι καταστῆ μέλος τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ τυπικὸν τῆς βαπτίσεως, διαμορφωθὲν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων, περιλαμβάναν, ἐφ' ὅσον ἡ βάπτισις ἐγένετο εἰς ὄριμον ἡλικίαν, σειρὰν ὄλων τυπικῶν ἐνεργειῶν πρὸς μύησιν πρῶτον καὶ εἰσδοχὴν ἔπειτα διὰ τῆς βαπτίσεως τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας εἰς τὴν χριστιανικὴν. Οὕτω προηγεῖτο κατήχησις τῶν ὑποψηφίων χριστιανῶν κατὰ τῆς ὁποίας τὴν διάρκειαν εἰσήγοντο βαθμηδὸν οἱ κατηχούμενοι εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς νέας θρησκείας καὶ ἔπειτα ἐβαπτίζοντο ²⁾. Ἡ μαρτυρήσασα περὶ τὸ ἔτος 298 ἁγία Δόμνη «νυκτὸς παραγενομένη πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον Κύριλλον, διαλαθοῦσα πάντας, ἤτει τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἤρξατο ἀπὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν κατηχεῖν αὐτὴν καὶ κατασφραγίσας τῷ τιμίῳ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἐποιήσατο αὐτὴν κατηχουμένην· παρακατέστησε δὲ αὐτῇ τὸν διάκονον Ἀγάπιον τὸν εὐνοῦχον ἐπὶ τὸ ἐκτελεῖν κατ' οἶκον τὰς εὐχὰς καὶ μανθάνειν παρ' αὐτοῦ τὰ εἰωθότα μαθήματα, ἅπερ οἱ προσαγόμενοι τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι μανθάνουσιν. Ἦν δὲ ἐν τῷ παλατίῳ νηστεύουσα... πληρωθεισῶν δὲ τῶν ἡμερῶν καταξιοῦνται... τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ γίνεται τῆς μὲν παιδὸς ἀνάδοχος καὶ μήτηρ ἡ παρθένος Βασίλισσα ...» ³⁾.

Ὁ χρόνος τῆς κατηχήσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας, ἦτο καθωρισμένος ⁴⁾· ἠδύνατο ὅμως, ὡς μανθάνομεν ἐκ μεταγενεστέρων, ἦτοι τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος ἀγιολογικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ ἀρχαίων πρωτοτύπων, ἡ κατήχησις τοῦ ὑποψηφίου χριστιανοῦ νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας, μεθ' ἧς ἐτελεῖτο τὸ βάπτισμα. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας τὸν Μαθθίαν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ «κατηχήσας αὐτοὺς ἑπτὰ ἡμέρας ἐβάπτισε τῇ νυκτὶ παρὰ τὴν ὄχθην τῆς θαλάσσης» ⁵⁾.

¹⁾ Ὁ R. Reitzenstein (Die Vorgeschichte der Christlichen Taufe, Leipzig und Berlin 1929, σελ. 152 κ.ἐξ.) ἐξετάζων τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος εἰς τοὺς Μανδαίους καὶ τοὺς Χριστιανούς ὑποστηρίζει τὴν ἐκ τοῦ πρώτου, ὡς προτύπου, εἰσαγωγὴν του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

²⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σελ. 27 ἐξ., 41 ἐξ.

³⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Δόμνης καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐν Νικομηδεῖα μαρτυρησάντων. Μ. Κλεόπα(Κοικυλίδου), Βίοι τῶν Παλαιστινῶν Ἀγίων, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4)

⁴⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., Ἐνθ' ἄν.

⁵⁾ Ἐπιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου (11 αἰ.), Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἁγίου καὶ πανευφήμου καὶ πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, Migne, 120, 221 Α. Περὶ τοῦ ἔθους τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν νύκτα βλ. Κουκουλέν, σ. 46. Fr.- J. Dölger, ἐν Antike u. Christentum 2 (1930) 54.

Ἡ ἐβδομαδικὴ αὕτη προθεσμία πιστεύω ὅτι ἐπεβλήθη κυρίως ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μεγ. Ἑβδομάδα γινομένης συντονωτέρας διδασκαλίας τῶν καθ' ὅλην τὴν Μεγ. Τεσσαρακοστὴν κατηγουμένων, ὅπως δεχθοῦν οὗτοι τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ ἑσπέρας τοῦ Μεγ. Σαββάτου¹⁾. Ἡ ἐντατικὴ δηλαδή κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος κατήχησις ἐπέδρασεν, ὥστε ἡ δοκιμασία αὕτη νὰ περιορισθῇ ἀργότερον μόνον εἰς ἑπτὰ ἡμέρας. Εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς προθεσμίας ταύτης παρὰ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ πιστεύομεν ὅτι θὰ ἤσκησεν ἔτι ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἡ μυστικὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ, ἀλλὰ καὶ ἡ παρ' αὐτῷ ἔξαιρετικὴ σημασία τῆς ὀγδότης ἡμέρας συνδεμένης πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος²⁾.

Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν ἔτηρεῖτο ἐπίσης καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα πρὸς στερέωσιν τῶν νεοφωτίστων εἰς τὴν νέαν θρησκείαν διὰ σχετικῆς διδασκαλίας πλησίον τῶν πνευματικῶν των. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.) φέρεται ὅτι «μετὰ δὲ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν Ἐπιφάνιος τὰ ζ' ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτούς³⁾· ὁμοίως ἡ ἁγία Πελαγία, βαπτισθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ, «ἐπιφωσκούσης τῆς ὀγδότης ἡμέρας, ἣτις ὑπῆρχε Κυριακὴ, ἀποδύεται μὲν ἦν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐνδύεται στιχάριον...»⁴⁾.

Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ βάπτισμα τῶν ἐκ χριστιανῶν γονέων παιδῶν ἤρχισε νὰ τελῆται ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν, εἰς τὴν νηπιακὴν αὐτῶν ἡλικίαν, καθιερωθέντος πλέον τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ⁵⁾. Ὁ βαπτισμὸς ἠδύνατο νὰ γίνεται ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν· ἀναφέρεται οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β' κατήξιώθη τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος μετὰ τὴν γέννησίν του (τῷ 400)⁶⁾ καὶ περὶ τοῦ ὀσίου Θεοδώρου (6 αἰ.) ἐκ κόμης Συκεῶν τῆς Γαλατίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὅτι ἡ μήτηρ του «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων, ὡς ἔθος

¹⁾ Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 41.

²⁾ Βλ. Βλ. Ἰω. Καλλιτσουνάκι, Ἑπταδικαὶ Ἔρευναι, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 42 κ. ἑξ. Ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Βλ. Fr. Dölger, Antike Zahlenmystik in einer byzantinischen Klosterregel. Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, «Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην» Θεσσαλονίκη 1953, σ. 103 ἑξ. R. Reitzenstein, Ἐνθ' ἀν. σελ. 142 ἑξ., 314 κ. ἑξ. καὶ 343 κ. ἑξ.

³⁾ Migne, 41, 88 c - d. Βλ. καὶ στήλ. 33 A. Ἡ προθεσμία αὕτη περιορίζετο ἀργότερον εἰς πέντε μόνον ἡμέρας τῆς Ἑβδομάδος τῆς Διακαινησίμου. Τρεμπέλας, Κατηχ., σ. 36. Βάπτ., σ. 55 - 56.

⁴⁾ Herm. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 13, στ. 10 κ. ἑξ.

⁵⁾ Κουκουλές, σ. 44.

⁶⁾ Μάρκος διάκονος, σ. 38 (κεφ. 46) «μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀξιούται τὸ παιδίον τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».

ἔστιν τοῖς χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν Ὁρθοδόξων ἀγία Ἐκκλησία καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν¹⁾.

Ἡ βάπτισις τοῦ παιδίου ὅμως μικρὸν μετὰ τὴν γέννησίν του δὲν ἀπετέλει συνήθειαν ἀπαράβατον κατὰ τὴν πρώτην μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος περίοδον²⁾, καθ' ὅσον γνωρίζομεν περιπτώσεις περὶ τελέσεως τοῦ φωτίσματος μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου μετὰ τὴν γέννησιν. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίου (6 αἰ.) κατὰ διασκευὴν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Οὐρανοῦ μαγίστρου Ἀντιοχείας (10 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Συμεὼν ἐβαπτίσθη ἐν Ἀντιοχείᾳ εἰς ἡλικίαν δύο ἐτῶν³⁾, καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ δασίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίου (5 αἰ.) ὅτι παρέμεινε παιδίον ἐπὶ πέντε ἔτη ἀβάπτιστον⁴⁾ καὶ ἄλλο τέλος ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη⁵⁾.

Διὰ τὴν βάπτισιν τῶν νηπίων καθιερώθη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἡ ὀγδόη ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέρα ἦτοι μετὰ πάροδον ἑπτὰ ἡμερῶν. Συγχρόνως ὅμως ἐπεκράτει καὶ ἄλλη συνήθεια νὰ τελῆται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστήν, τὴν ἡμέραν δ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ βάπτισις τῆς Ἐπιφανείας, θυγατρὸς τοῦ Ἡρακλείου⁶⁾.

Εἰς τὸ ἔθος τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Φαίδ. Κουκουλές⁷⁾, στηριζόμενος ὁ Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς ἐθέσπισε διὰ τῆς 17ης Νεαρᾶς του, ὅπως τελῆται τὸ βάπτισμα τὴν τεσσαρακοστήν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου χωρὶς παρὰ τοῦτο ν' ἀποκρούη ἐν ἀνάγκῃ τὴν βάπτισιν τὴν ὀγδόην ἡμέραν⁸⁾.

Ἐκ τούτων περισσότερον διαδεδομένη εἰς τὸν λαὸν ἦτο πιθανώτατα ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως τῇ ὀγδόῃ ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ νηπίου⁹⁾, ἡ ὁποία καὶ σήμερον ἔτι τηρεῖται εἰς πολλοὺς τόπους¹⁰⁾.

1) Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 464-65. Καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ὀμηριτῶν (ἔκδ. Vasiliev, ἐν Βυζ. Χρον. 14 (1909) σ. 39) λέγεται ὅτι μετὰ τὴν γέννησίν του «οὐ μετὰ πολὺ φωτισθέντος αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι Γρηγέντιον αὐτὸν ἐπωνόμασαν».

2) Εἰς κώδικας ἐκ τῆς τρίτης, ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, περιόδου περιέχοντας τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος φέρονται προθεσμῖαι πρὸς τέλεσιν αὐτοῦ ἡ πέμπτη ἢ ἡ ἕκτη μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρα. (Τρομπέλας, Βάπτ., σ. 71).

3) Migne, 86, 2993 A - B. «Διετὲς δὲ γεγονὸς τὸ παιδίον... τὸ βάπτισμα δέχεται...».

4) Anal. Boll, 32 (1913), 123.

5) Βίος δασίας Εὐφροσύνης. Anal. Boll. 2 (1883) 196, 27. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 47.

6) Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 46. Πολίτη, ΓΣ., σ. 248. Πρβλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 14.

7) Ἐνθ' ἀν.

8) Migne, 107, 460. Jus Graeco-rom. (ἔκδ. Ἰ. Ζέπου καὶ Π. Ζέπου), τόμ. 3, 91. Πάλλη-Ποιτῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Τόμ. 4, Ἀθήναι 1854, σ. 9. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 46-47.

9) Βλ. Πολίτην, ΙΣ., σ. 248 καὶ Κουκουλέν, σ. 47.

10) Βλ. Πολίτην, ΛΣ., σ. 214. Κουκουλέν, σ. 47. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐνθ' ἀν., σ. 14.

Ἡ καθιέρωσις τῆς προθεσμίας ταύτης προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου ¹⁾ καθ' ὃν μετὰ τὴν πάροδον ἑπταημέρου ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ, καθ' ὃ διάστημα χρόνου ἢ λεχὼ ἐθεωρεῖτο καθ' ἑξοχὴν ἀκάθαρτος, τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐγίνετο ἢ περιτομὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδὸς καὶ ἐδίδετο καὶ τὸ ὄνομα εἰς αὐτόν ²⁾. συμφώνως δὲ πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ὑπέστη καὶ ὁ Ἰησοῦς τὴν περιτομὴν τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ³⁾.

Πρὸ τῆς καθιερώσεως ὅμως τῆς ὀγδότης ἡμέρας διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ βαπτίσματος, ἡ ἡμέρα αὕτη εἶχεν ὀρισθῆ δι' εἰδικὴν προβαπτιστικὴν τελετὴν «εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδότη ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ» ⁴⁾.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο ἔθος τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν κατασφραγίσεως τοῦ βρέφους καὶ ὀνοματοθεσίας, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς βαπτίσεως αὐτοῦ, πλὴν τῆς ἐπιβολῆς τούτου κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ὡς ἄνω, καὶ τὴν κατ' αὐτὸν περιτομὴν καὶ ὀνοματοθεσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, νομίζω ὅτι ἐξεχριστιάνισε προσέτι καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἔθιμα καθαροῦ τοῦ νηπίου καὶ ὀνοματοθεσίας εἰς αὐτὸ κατὰ εἰδικὰς τελετάς, ὡς τὰ Ἀμφιδρόμια τελούμενα ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους ἡμέρας, τὴν ἐβδόμην, ὀγδόην καὶ δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς ⁵⁾ καὶ τὰ Nominalia παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, καθ' ἃ, ἑορταζόμενα τὴν ὀγδόην διὰ τὰ θήλα καὶ τὴν ἐνάτην ἡμέραν διὰ τὰ ἄρρενα, ἐτίθετο εἰς τὸ ἀρτιγέννητον τὸ ὄνομα καὶ συγχρόνως διὰ τῆς τελετῆς ταύτης ἐκαθαίρετο τοῦτο ἐκ τοῦ μολυσμοῦ τοῦ τοκετοῦ ⁶⁾.

Ἡ καθιέρωσις παραλλήλως καὶ τῆς συνηθείας τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαρακονθήμερου τῆς λοχείας, πιστεύω ὅτι ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἤδη ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος πίστιν περὶ τοῦ ἀκαθάρτου τῆς λεχοῦς κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα καθ' ὃ ἐλαμβάνοντο, ὡς καὶ σήμερον, μέτρα προστασίας αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους ἀπὸ κακοποιῦ δαιμονικῆς ἐπηρείας. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν παρὰ τῷ λαῷ ἔθος τὸ βαπτισθὲν παιδίον, ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ

¹⁾ Τρεμπέλας, Βάπτ. σ. 6-7. Κουκουλές, σ. 47.

²⁾ Λευιτ. 12.

³⁾ Λουκ. Β', 21.

⁴⁾ Βλ. παρὰ Τρεμπέλα, Βάπτ., σελ. 5, 7 κ.ἐξ.

⁵⁾ Ernst Samter, Familienfeste der Griechen und Römer, Berlin 1901, σελ. 59 κ.ἐξ. Martin Nilsson, Griechische Feste von religiösen Bedeutung, mit Ausschluss der Attischen. Leipzig 1906, σ. 115-116. Πολίτης, ΛΣ., σ. 214 καὶ ΓΣ., σ. 245-246 ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁶⁾ Τερτυλλ., de idol 16. Πλουτ. Ρωμαϊκὰ 102. Macrobi., Sat. I. 16, 36. βλ. καὶ παρὰ Ernst Samter, Ἐνθ' ἀν., σ. 62. Hugo Blümner, Die römischen Privataltertümer München, 1911, σ. 304.

ναοῦ εἰς τὸν οἶκον, ἔπρεπε νὰ παραδοθῆ εἰς τὰς χεῖρας τῆς μητρὸς του¹⁾, ἢ ὁποῖα κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τοκετοῦ τεσσαρακονθήμερον ἦτο ἀπηγορευμένη ὡς ἀκάθαρος, διὰ τοῦτο μᾶλλον θὰ ἐθεωρήθη ὀρθὸν νὰ τελῆται ὁ βαπτισμὸς μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, ὅτε ἡ μήτηρ εἶχε πλέον καθαρθῆ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας²⁾.

Ἡ βάπτισις ἐγίνετο κατὰ κανόνα εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν ὅπου μετεφέρετο τὸ βρέφος³⁾ καὶ μάλιστα εἰς ἰδιαίτερον αὐτοῦ χῶρον, τὸ φωτιστήριον⁴⁾ ἢ βαπτιστήριον⁵⁾. Παρὰ τὸ βαπτίζω καὶ βάπτισμα, ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ἀπαντᾷ παραλλήλως ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, καὶ τὸ φωτίζω καὶ φώτισμα⁶⁾. Ὁ ὑποδεχόμενος ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας τὸν φωτιζόμενον, ὡς ἀναδεχόμενος αὐτὸν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ἐλέγετο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀνάδοχος⁷⁾,

¹⁾ Βλ. κατωτέρω, σ. 124.

²⁾ Ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς ἐν τῇ 17ῃ Νεαρχῇ του (Jus Graeco-rom. ἔκδ. Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου, τόμ. Α', 1931, σ. 76) ὀρίζων περὶ τελέσεως τοῦ βαπτισμοῦ μετὰ τὴν τεσσαρακοστήν, δικαιολογεῖ τὴν διάταξιν ταύτην συμφώνως πρὸς ἀρχαίαν διδασκαλίαν περὶ τῆς διαμορφώσεως μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ ἐμβρύου ἐν τῷ μητρικῷ κόλπῳ καὶ τῆς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ βρέφους ἀναπτύξεώς του κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο, τεσσαρακονθήμερον, διάστημα.

³⁾ *Μάρκος διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47) «Βαπτισθέντος τοῦ νέου Θεοδοσίου καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ παλάτιον» καὶ σ. 40 (κεφ. 48) «Ἐστημεν δὲ ἡμεῖς εἰς τὸ πρόθυρον τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας... καὶ ὡς ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».—Βίος ὀσίου Θεοδώρου Συκεώτου (Θεοφ. Ἰωάννου, Ἐνθ' ἀν., σ. 364-5) «ὀλίγων ἡμερῶν διαγενομένων (= μετὰ τὴν γέννησιν), ὡς ἔθος ἐστὶν τοῖς Χριστιανοῖς, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίᾳ καὶ προσήνεγκε τοῖς ἱερεῦσι καὶ ἐβάπτισαν αὐτόν». Βλ. καὶ: Βίον Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne*, 41, 32 c-d. Βίον ἁγ. Γρηγεντίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39) καὶ *Κουκουλέν*, σ. 47-48.

⁴⁾ Βίος Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἀν., στ. 32 c-d-33 A «Μετὰ οὖν τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰσηλθεν ὁ Ἐπίσκοπος ἐν τῷ φωτιστηρίῳ καὶ ἐκέλευσεν εἰσελθεῖν Ἐπιφάνιον καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφήν, καὶ Λουκιανόν, ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἁγίου φωτίσματος· ὁ δὲ ἐπίσκοπος διδάξας αὐτοὺς τὴν ἅπασαν ἀκολουθίαν ἐβάπτισεν αὐτούς...» βλ. ἐνταῦθα καὶ στ. 88 c-d. καὶ Ἰω. Μόσχου, Λειμών, *Migne*, 87, 3100 B. Βλ. ἐκτενέστερον: *H. Leclercq*, *Baptistère ἐν F. Cabrol*, *Dictionn. d'Archeol. Chrèr. et de Liturgie*, τόμ. II 1, Paris, 1910, σελ. 386-390 καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 35.

⁵⁾ Βλ. *H. Leclercq*, Ἐνθ' ἀν. καὶ *Π. Τρεμπέλα*, Βάπτ., σελ. 12, 32, 35.

⁶⁾ Κανόνες 45-48 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (*Ράλλη-Ποτλή*, Σύνταγμα, τόμ. 3, Ἀθ. 1853, σ. 214-215). *Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ*, Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, *Migne*, 36, 356. *Μάρκος διάκονος*, σ. 39 (κεφ. 47). Βίος τῆς μακαρίας Μάρθας μητρὸς τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ ἀγωνισαμένου... ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει (6 αἰ.), *AS Maii*, τόμ. 5, 400 F. Βίος ἁγ. Γρηγεντίου (6 αἰ.) (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39). Βίος Ἐπιφανίου, ἔνθ' ἀν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 4 καὶ *Κουκουλέν*, σ. 49. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 35 καὶ 45.

⁷⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Δόμνης (3 αἰ.), *Κλεόπα* (Κουκυλίδου), Βίοι Παλαιστ. ἁγίων ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 61 (κεφ. 4). Βίος ἁγ. Νικολάου, *Anrich*, I, σ. 34, στ. 1 κ.ἐξ. Βίος

ἀργότερον δὲ ὅτε καθιερώθη ὁ νηπιοβαπτισμὸς ἐκαλεῖτο οὗτος καὶ σύντεκνος¹⁾, ἢ δὲ προᾶξις ἀναδοχῆ²⁾ καὶ συντεκνία³⁾.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος⁴⁾, ὅτε ἀκόμη οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐβαπτίζοντο ἐνήλικες μετὰ προηγουμένην κατήχησιν αὐτῶν. Ἔργον τότε τοῦ ἀναδόχου ἦτο ἡ περιβολὴ τοῦ νεοφωτίστου διὰ τῶν ἐμφωτειῶν ἐσθῆτων⁵⁾. Ὡς δ' ἀνάδοχοι ἐκ τῆς κολυμβήθρας ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄνδρες ἢ γυναῖκες⁶⁾ καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἤδη περίοδον καὶ κληρικοί. Οὕτως ἐγένοντο ἀνάδοχοι τοῦ ἁγίου Γρηγεντίου (6 αἰ.) κατὰ τὸν βαπτισμὸν του «ἱερεῖς καὶ λευῖται»⁷⁾. Ὁ πατριάρχης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων (7 αἰ.) ἐγένετο σύντεκνος, ἦτοι ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ τέκνον πατρικίου τινὸς⁸⁾ καὶ ἀργότερον, τὸν 9 αἰ., ἀναφέρεται ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τινα τὰ γεννώμενα παρ' αὐτοῦ τέκνα ἀπέθνησκον, ὁ ὄσιος Νικόλαος, παρακληθεὶς ὑπὸ τούτου, ἀνεδέχθη ἐκ τῆς κολυμβήθρας τὸ ἄρτι γεννηθέν, ἵνα οὕτως στερεωθῇ τοῦτο ἐν τῇ ζωῇ⁹⁾.

ἁγίου Γρηγεντίου (Βυζαντ. Χρον. 14, 1909, 39. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 492 c.

¹⁾ *Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπόλεως* Κύπρου, Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (ἔκδ. Gelzer) σ. 25, στ. 13. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων τοσοῦτον εἶχε συνδεθῆ μετὰ τινος πατρικίου «ὡς καὶ σύντεκνον γενέσθαι αὐτὸν (τὸν Ἰωάννην) τοῦ πολλάκις εἰρημένου πατρικίου.»—Βίος Μιχαὴλ τοῦ Συγκέλλου (9 αἰ.), *M. Γεδεών*, Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 237 α.—Τοῦ ὀσίου... Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 961 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

²⁾ Βίος ὀσίου Νικολάου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (9 αἰ.), *Migne*, 105, 917 A. «Τὴν ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θείου βαπτίσματος παρεκάλουν ἀναδοχὴν τούτοις δωρήσασθαι».

³⁾ Τοῦ ὀσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Ἐπιστολαί, *Migne*, 99, 941 A. «Οὐ σχοίης μετὰ κοσμικῶν ἀδελφοποιΐας καὶ συντεκνίας».—*Νικηφόρου τοῦ Χαροφύλακος* (περὶ τὸ ἔτος 801), Ἐπιστολὴ πρὸς τινα μοναχὸν Θεοδοσίον... ἐν Κορίνθῳ... *Migne*, 100, 1064 A.

⁴⁾ *K. Πάλλη*, Περὶ τῶν ἀναδόχων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπετ. Πανεπ. Δ' (1907 - 1908), 162. Πρβλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 53.

⁵⁾ *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 15 καὶ σ. 41.

⁶⁾ Βίος Ἐπιφανίου ἐπισκ. Κωνσταντίας Κύπρου, *Migne* 41,32 c - D-33A. «καὶ Λουκיאὸν ὃς καὶ πατὴρ αὐτῶν ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ἁγίου φωτίσματος... καὶ Βερνίκην τὴν ἁγίαν παρθένον, ἣτις ἐγένετο μήτηρ τῆς ἀδελφῆς Ἐπιφανίου...» Βλ. καὶ *Τρεμπέλαν*, σελ. 15, 41. *Κουκουλέν*, σ. 55 - 56.

⁷⁾ Βυζ. χρον. 14 (1909) 39 «γεγόνασι γὰρ ἱερεῖς καὶ λευῖται ἀνάδοχοι αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θείου βαπτίσματος καὶ ἠυφράνθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πανδημεῖ, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀγαπίου τούτους ξενίσαντος».

⁸⁾ Βλ. ἄνωτ., σημ. 1.

⁹⁾ Βίος τοῦ ὀσίου ὁμολογητοῦ Νικολάου ἡγουμένου τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, *Migne*, 105, 916 D - 917 A.

Τὸ σκεῦος ὅπου τὸ ὕδωρ τῆς βαπτίσεως, ἐλέγετο ἤδη κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα¹⁾ καὶ σήμερον ἔτι πολλαχοῦ, *κολυμβήθρα*, ὁ δὲ βαπτισθεὶς ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων *νεοφώτιστος*²⁾ καὶ ἀργότερον *νεόφωτος*³⁾.

Οἱ βαπτιζόμενοι μετὰ τὴν ἀναδοχὴν αὐτῶν ἐκ τῆς κολυμβήθρας περιεβάλλοντο «τὴν ἐμφώτειον»⁴⁾ ἢ τὴν «*νεοφώτιστον ἐσθῆτα*»⁵⁾ ἢ ἄλλως «τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος»⁶⁾ ἢ «τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα»⁷⁾ διὰ τὰ ὅποια, χρώματος λευκοῦ, οἱ φωτιζόμενοι ἐχαρακτηρίζοντο «*λευκοφοροῦντες*»⁸⁾.

Τὴν ἐμφώτειον ταύτην λευκὴν στολὴν ἔφερον ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα μετὰ τὸν βαπτισμὸν οἱ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἰς ὄριμον ἡλικίαν βαπτιζόμενοι, μεθ' ἣν κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν τὴν ἀπέθετον⁹⁾. οὕτω δὲ καὶ ἡ ἁγία Πελαγία ἐν Ἀντιοχείᾳ «ἐπιφωσκούσης τῆς ὀγδῆς ἡμέρας, ἧτις ὑπῆρχεν Κυριακὴ ἀποδύεται μὲν ἦν ἐφόρει στολὴν τοῦ βαπτίσματος...»¹⁰⁾. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας Κύπρου ἀναφέρεται ὅτι «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐποίησεν

1) Βλ. *Fr. - J. Dölger* ἐν *Antike u. Christentum* II (1930) 74. Καὶ εἰς τοὺς βίους κατόπιν τοῦ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς Κύπρου (5 αἰ.), *Migne*, 41, 88 c - d λέγεται: «εἰώθει δὲ Ἐπιφάνιος ἕως ταραχθῆ τὸ ὕδωρ μηδένα ἐμβαλεῖν εἰς κολυμβήθραν» καὶ τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως († 877) (*Migne*, 105, 492 c) «καὶ ἀνάδοχον αὐτὸν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς κολυμβήθρας...». Βλ. καὶ Ἰγνατίου μητροπολίτου Σηλυβρίας (14 αἰ.), βίος Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης, *Θεοφ. Ἰωάννου*, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 1884, σ. 185.

2) Τὸν ὄρον «νεοφώτιστος» ἀναφέρει ἤδη ὁ Τερτυλλιανὸς (3 αἰ.), *De bapt.* 19. Βλ. καὶ *Τρεμπέλα*, Βάπτ., σ. 56. *Her. Usener*, *Legenden der heiligen Pelagia*, Bonn 1879, σ. 11, στ. 19 (ἐν Ἀντιοχείᾳ 4ος αἰ.).—*Μάρκος διάκονος*, σ. 40, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 48) «εἰς τὸν βαστάζοντα νεοφώτιστον (παιδίον)» ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 5 αἰ.—*Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne* 87, 3100 B (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 7 αἰ.).

3) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος (8 αἰ.) (ἐκδ. Μ. - Η. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 163, στ. 28 κ. ἐξ.

4) Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 51 σημ. 4. *Τρεμπέλαν*, Βάπτ., σ. 41.

5) Βίος ἁγ. Ἐπιφανίου, Ἐνθ' ἁν., σελ. 88 c - d.

6) *Her. Usener*, Ἐνθ' ἁν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ. (ἐν Ἀντιοχείᾳ).

7) *Ἰω. Μόσχου*, *Λειμών*, *Migne*, 87, 3100 B. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν 6 αἰῶνα. «Ἐνδύσαντες αὐτὴν τὰ νεοφωτιστικὰ ἐνδύματα καὶ λευκοφοροῦσα εἰσῆλθεν... Οἱ οὖν γείτονες ἰδόντες αὐτὴν λευκοφοροῦσαν εἶπον αὐτῇ. Τίς σὲ ἐβάπτισεν;».

8) Βλ. ἀνωτ. σημ. 7. Καὶ ὁ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ μαρτυρήσας ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας Πορφύριος, βαπτισθεὶς «ἐνεδύσατο στολὴν λευκὴν», (*Anat. Boll.* 29 (1910) 271). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 51, *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σελ. 41, 56, 58 κ. ἐξ.

9) *Τρεμπέλας*, σ. 56.

10) *Her. Usener*, Ἐνθ' ἁν., σ. 13, στ. 10 κ. ἐξ.

Ἐπιφάνιος τὰς ζ' ἡμέρας μετ' αὐτῶν διδάσκων αὐτούς. Καὶ μετὰ τὸ ἀλλάξαι αὐτοὺς τὰς νεοφωτίστους ἐσθῆτας, εἶπεν Ἐπιφάνιος...¹⁾.

Τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ ἐμφωτείου ἐνδύματος συνεβόλιζε, τὸ μὲν διὰ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ, τὸ δὲ καὶ ὡς σύμβολον τῆς χαρᾶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, τὴν ψυχικὴν ἀναγέννησιν τοῦ φωτιζομένου διὰ τῆς καθάρσεώς του διὰ τοῦ βαπτίσματος²⁾, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ τοῦ φωτισθέντος ἐπὶ τῇ εἰσελεύσει του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μετέχοντες ἢ ἄλλως παρακολουθοῦντες τὴν βάπτισιν φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἐλευκοφόρουں. Πιστεύω ὅτι ὁ Μάρκος διάκονος (5 αἰ.), εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, ἀποδίδει μᾶλλον λαϊκὸν ἔθος, ἀναφέρων ὅτι, κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' (τῷ 400) καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ παλάτιον, οἱ μετέχοντες εἰς αὐτὴν «ἐλευκοφόρουں ὡς νομίζεσθαι τὸ πλῆθος ὑπὸ χιόνος πεπληρωσθαι. Προηγούντο δὲ πατρίκιοι, ἰλλούστριοι καὶ πᾶσα ἀξία μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ταγμάτων πάντες κηροὺς βαστάζοντες ὡς νομίζεσθαι ἐν τῇ γῆ ἄστρα φαίνεσθαι»³⁾.

Ἡ κηραψία κατὰ τὴν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐν πομπῇ ἐπάνοδον τοῦ βαπτισθέντος, ἐνιαῦθα περισσότερον πρὸς ἐκδήλωσιν τιμῆς, στηρίζεται εἰς καθιερωμένην χριστιανικὴν συνήθειαν, ἣ ὁποία μὲ λαϊκὸν ἔτι περιεχόμενον, ὡς παρετήρησεν ὁ καθηγητὴς Φαίδων Κουκουλές, συνεχίζεται πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον⁴⁾.

Τὸ ἔθος τῆς λαμπαδηφορίας, καθιερωμένον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν γαμήλιον πομπὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ¹⁾ καὶ υἰοθετηθὲν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας²⁾, ἐπεξετάθη ἀκολούθως παρ' αὐτῆς καὶ εἰς τὴν τελετὴν τῆς βαπτίσεως μὲ τὴν συμβολικὴν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας σημασίαν τοῦ πυρός, ὡς ὀδηγοῦντος ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ βίου πρὸς τὸ ἀληθινὸν φῶς³⁾.

Τὸ οὕτως ὑπὸ ἱεροπρεπῆ πομπὴν ἐπαναφερόμενον ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν οἰκίαν νεοφώτιστον παιδίον, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (5 αἰ.) περὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β', παρεδίδετο εἰς τὴν

¹⁾ *Migne*, 41, 33 A.

²⁾ *Κουκουλές*, σ. 51. *Τρεμπέλας*, Βάπτ., σ. 41.

³⁾ *Μάρκος διάκονος*, σ. 39.

⁴⁾ *Κουκουλές*, σ. 61 - 62.

⁵⁾ Βλ. *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 38. Πρβλ. καὶ *Adolf Furtwängler*, *La collection Sabouroff*, Berlin 1883 - 87, Tom. I, Planches 58 καὶ 59. *H. Blümner*, *Die römischen Privataltertümer*, München 1911, σ. 358. *Φαίδωνος Κουκουλέ*, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τόμ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 180. *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, *Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν*. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 20 (1950) σ. 141 - 144.

⁶⁾ Βλ. *Φαίδ. Κουκουλέ*, Ἐνθ. ἀν.

μητέρα αὐτοῦ ¹⁾, ὡς καὶ σήμερον ²⁾, εἶτα δὲ ἐπηκολούθει συμπόσιον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γονέων τοῦ βαπτισθέντος ³⁾).

Περὶ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ βαπτισθέντος ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὰς χεῖρας της, παρετήρησεν ὁ Ernst Samter ⁴⁾ ὅτι αὕτη ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παιδὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν· ἡ εἰσαγωγή αὕτη ἐγίνετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τῆς κατὰ τὰ Ἀμφιδρόμια τὴν δεκάτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν περιφορᾶς τοῦ βρέφους περὶ τὴν ἔστιαν.

Γ. ΓΑΜΟΣ

α) Ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ γάμου

Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου ἐτιμᾶτο καὶ συνιστᾶτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλων ὡσαύτως λαῶν, ὡς βασικὸς παράγων διὰ τὴν κοινωνικὴν ὁργάνωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἰσορροπίαν, πρὸς δέ, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, καὶ διὰ τὴν δημογραφικὴν τῆς Πολιτείας συντήρησιν διὰ τῆς ἐκ τοῦ γάμου παιδοποιίας ⁵⁾).

Εἰς τὴν διάδοχον τῆς ἀρχαίας, τὴν μεσαιωνικὴν (βυζαντινὴν) κοινωνίαν, ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ καταδικάζεται ὡς κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ γάμος, ἐξαίρεται παραλλήλως παρ' αὐτῆς καὶ ἡ ἀποφυγὴ τούτου καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν παραμονὴ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ εἰς ἀγαμίαν, καθ' ὅσον αὕτη, ἀπαλλάττουσα τὸν ἀνθρώπον τῶν ὑλικῶν σκέψεων καὶ φροντίδων, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ κανόνος τῆς ἠθικῆς του τελειώσεως, ὥστε ν' ἀποβῇ πρότυπον χριστιανοῦ.

Διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπιζητεῖται οὕτως εἰδικώτερον ἢ ἐν τῇ θρησκείᾳ διὰ τῆς ἀγαμίας σωματικῆ ἀγνεία τοῦ ἀτόμου, ἧς αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπαντοῦν ἤδη εἰς τὴν ἀγίαν Γραφὴν ⁶⁾).

¹⁾ *Māρκος διάκονος*, σ. 41, στ. 1 ἐξ. (κεφ. 49) «Εἰσελθόντος δὲ τοῦ παιδίου ἐν τῷ παλατίῳ ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ δέσποινα καὶ ἐδέξατο καὶ κατεφίλησεν καὶ βαστάζουσα αὐτὸ ἤσπασατο καὶ τὸν βασιλέα εἰποῦσα...».

²⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 42Ε.

³⁾ Βλ. ἀνωτ. σ. 121, σημ. 7.

⁴⁾ Familienfeste, Ἔνθ' ἀν., σ. 60-61 καὶ 63.

⁵⁾ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 104 καὶ *Χαρ. Ἰ. Βουλοδήμου*, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1903, σελ. 2 κέξ. (ἐνθα ἀναγράφονται αἱ σχετικαὶ πηγαί).

⁶⁾ Ματθ. ιθ', 11-12 «εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Παύλου πρὸς Κορινθ. 1, 7, 8-9 «Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστίν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ, εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν».

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες παρουσιάζονται ἤδη ἀπὸ τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ὑμνοῦντες τὴν σωματικὴν παρθενίαν ¹⁾. Ὁ Ἀθηναγόρας, Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν (κεφ. 33) λέγει: «Εὐροις δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καταγηράσκοντας ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τὸ ἐν παρθενία καὶ ἐν εὐνουχία μᾶλλον παρίστησι Θεῷ...» ²⁾.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (150 - 211) ἐγκρίνει ἐπίσης καὶ σέβεται τὴν ἀγαμίαν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταδικάζῃ τὸν γάμον, ὃν ἀναγνωρίζει θεσμὸν συστατικὸν τῆς κοινωνίας ³⁾.

Ὁ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ἀκμάσας Μεθόδιος, εἰς τὸ ἔργον του περὶ ἀγνείας «Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἀγνείας» ⁴⁾, τὸ ὁποῖον ἔγραψε κατὰ πρότυπον τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὑμνεῖ τὴν παρθενίαν.

Μετ' αὐτοὺς ὁ Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, ὅστις πιθανώτατα εἶχεν ἐνστερνισθῆ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας περὶ ἀγαμίας ἐκ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Μέγαν Ἀντώνιον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνασκηθῆ εἰς τὴν ἔρημον ⁵⁾, εἰς τὸν λόγον του περὶ παρθενίας ἤτοι περὶ ἀσκήσεως ἐπαινεῖ τὴν παρθενίαν καὶ τὸν κατ' αὐτὴν βίον τῆς μοναχῆς. «Ἡ γυνὴ ἢ ἄγαμος» λέγει «μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι. Ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρὶ...» ⁶⁾, ἡ δὲ φροντίζουσα τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, νυμφίος αὐτῆς ὁ Χριστὸς ἐστίν. ἡ γὰρ ἀρμοσομένη ἀνδρὶ φθαρετῷ τὸ θέλημα τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ποιεῖ» ⁷⁾. Ὁ ὀλίγον ἀργότερον κατὰ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἀκμάσας Μέγας Βασίλειος εἰς

καὶ κατωτέρω εἰς τὸ ἐδάφ. 39 τονίζει ἔτι ὁ Παῦλος ὅτι ἡ χήρα γυνὴ, ἐὰν δὲν ὑπανδρευθῆ «μακαριωτέρα ἐστίν». Κατ' αὐτοὺς μάλιστα τοὺς Ἀποστολικοὺς χρόνους ἀναφέρονται, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλησ. Ἱστορ. III, 31, ἔκδ. Ed. Schwarz, τόμ. II, 1, σ. 264, στ. 15), τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου «δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρθένοι».

¹⁾ Βλ. διὰ μακρῶν τὰς εἰδικὰς πραγματείας περὶ τοῦ θέματος τούτου: *J. Wilpert, Die Gottgeweihten Jungfrauen in den ersten Jahrhunderten der Kirche, Freiburg 1892. Hugo Koch, Virgines Christi, Leipzig 1907, σ. 61-111 (Die Gelübde der Gottgeweihten Jungfrauen in der ersten drei Jahrhunderten), (Texte u. Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur, XXXI, 2, 1907).*

²⁾ Βλ. εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ *J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten, Leipzig u. Berlin 1907, σ. 152, στ. 8 κ.ἐξ.*

³⁾ Παιδαγ. II, 10. (ἔκδ. Otto Stählin, σ. 211, στ. 29 κ.ἐξ.).

⁴⁾ *Migne, 18, 27 κ.ἐξ.*

⁵⁾ Βλ. *Δημ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθήναι 1930 σ. 234 καὶ 247. Ἀνδρ. Φυτράκη, Τὰ ιδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου, Ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 7.*

⁶⁾ Τὸ κείμενον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθίους 1, 7, 32-35.

⁷⁾ *Migne, 28, 253 § 2.*

τὸ ἔργον του «περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας» θεωρεῖ τὴν παρθενεύουσαν «νύμφην Χριστοῦ» ἢ «νυμφευθεῖσαν τὸν Χριστόν», εἰς αὐτὸν ἀφιερώνουσαν τὴν παρθενίαν της¹⁾. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἰς τὰ ἠθικὰ ἔπη του δέχεται τὸν γάμον ὡς ἔννομον θεσμόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ὑπηρετεῖ εἰς σαρκικὰς καὶ ὑλικὰς φροντίδας²⁾ καὶ τούτου ἕνεκα συνιστᾷ εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανὴν παρθένον τὴν ἀγαμίαν καὶ ἐξυμνεῖ οὕτω τὴν σωματικὴν ἀγνεῖαν³⁾, ἢ ὁποία ἀπετέλει ἤδη τότε ἀπαραίτητον ὄρον διὰ τὴν προσέλευσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων εἰς τὸν μοναχισμόν.

Τὴν παρθενίαν ἐξαίρει ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα καὶ ἀπόστολον Θέκλαν ἐξυψῶν τὴν ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον διάγουσαν ἐπιφέρει: «οὐ γὰρ ἴσον παρθενευομένης καὶ πορνευομένης φθορά· οὐκ ἴσον ἰδιώτιδος καὶ βασιλίδος φθορά· οὐκ ἴσον σκεύους ἱερατικοῦ καὶ ἀγοραίου κλοπῆ· σκεῦος γὰρ ἱερατικὸν ἢ παρθένος»⁴⁾.

Εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Αὐξεντίου (5 αἰ.) κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ διασκευὴν λέγεται περὶ τῶν παρθενευσῶν ὅτι: «εἰκόνες γὰρ Θεοῦ αἱ παρθένοι εἰσίν, αὐτὸν ἐν ταῖς ἐννοίαις ἔχουσαι γεγραμμένον»⁵⁾.

¹⁾ *Migne*, 30, 669 - 810.

²⁾ «Ἐννομον ἔσθ' ὁ γάμος καὶ τίμιον· ἀλλ' ἔτι σαρκὸς» *Migne*, 90 ιε', στ. 13. «Γάμος μέριμνα συζύγου καὶ φιλιτάτων· τῇ παρθενίᾳ Χριστός» *Migne*, 37, 644, στ. 6.

³⁾ «Ἄγνευε πᾶσι, παρθένε, Χριστῷ μόνῳ νύμφη. | κράτει τὸ κάλλος ἐσφραγισμένον». Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, εἰς σωφροσύνην *Migne*, 37, 645, στ. 27. Ὁ ἴδιος εἰς τὸν πρὸς παρθένας παραινετικὸν (*Migne*, 37, 632 - 640) λέγει:

«Αἰνεῖσθω σοι καὶ γάμος, πρὸ γάμου δ' ἀφθορία·
γάμος συγγνώμη πάθους, ἀγνεῖα δὲ λαμπότης (στ. 634, στ. 19 - 20).
«Ὅτ' ἦν νόμος καὶ σκιαὶ καὶ πρόσκαιροι λατρεῖαι,
τότ' εἶχε τὰ πρῶτα καὶ γάμος, ὡς ἔτι νηπιώδης.
Ἄλλ' ὅτε ἦλθεν ὁ Χριστός, ἐξέλαμψεν ἀγνεῖα (στ. 635, στ. 27 - 29).
«Ἐχεις φάρμακα πολλὰ τῆς σεμνῆς παρθενίας·
Θεοῦ σε, φόβος πηγνύτω, νηστεία σε κενούτω,
ἀγρυπνία, προσευχαί, δάκρυα, χαμευνία» (στ. 636, στ. 38 - 40) κ.ά.

⁴⁾ *Migne*, 50, 748. Βλ. καὶ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίον ὁσίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1433 σ. Ἀντίστοιχον ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος λέγων περὶ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ὅτι εἶναι ναοὶ τοῦ Θεοῦ· «καὶ διὰ τοῦτο ναοὶ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου εἰσὶ πάντες οἱ ἅγιοι, ἐν οἷς οἰκεῖ ἢ μία Θεότης...» (*Migne*, 29, 761. Α). Καὶ ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἐλόμενος εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν λέγει τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ φιλήματος: «ἔστι δὲ καὶ ἕτερος μυστικὸς λόγος τοῦ φιλήματος τούτου, ναοὺς ἡμᾶς ἐποίησε τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φιλοῦντες οὖν ἀλλήλων τὰ στόματα, τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ φιλοῦμεν». (Ἄθ. Παλαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Πετρούπολις 1909, σ. 175, στ. 1 ἐξ.).

⁵⁾ *Migne*, 114, 1433 σ.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθένου, καθιερωμένης εἰς τὸν Χριστὸν καὶ θεωρουμένης σκεύους ἱεροῦ καὶ εἰκόνοσ ἀυτοῦ τοῦ Θεοῦ, εὐρύτατα διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας διαδεδομένη, ἀνήχθη ἀργότερον εἰς κανόνα δικαίου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς της εἰς τὸν *Πρόχειρον Νόμον*, δημοσιευθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 870--879, ἔνθα (τίτλ. 39, 62) ὀρίζεται: «Οἱ ταῖς μοναζούσαις ἢ ταῖς διακονίσσαις ἢ ταῖς ἀσκητοῖαις ἐνασελγαίνοντες, ὡς εἰς τὴν *νύμφην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν*¹⁾ ὑβρίζοντες, ρινοκοπείσθωσαν...»²⁾.

Διὰ τῆς σωματικῆς αὐτῆς ἀγνείας τῆς γυναικός, ἧς προϋπόθεσις ἡ ἀγαμία, ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καθιέρωσε τὴν παρθένον εἰς τὸν Χριστὸν, ὃν αὕτη ἀγνεύουσα ἀναλογίζεται ὡς νυμφίον αὐτῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς παρθενίας καὶ ἀγνείας, ἡ ὁποία ὑπεστηρίχθη μετὰ θέρησ ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐπίσης εὐρέως γνωστὴ καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πάνθειον εἰς λατρευτικὰς δοξασίας περὶ θεαινῶν παρθένων, εἰς παρθένους ἀφιερωμένας εἰς τὸν Θεὸν καὶ τέλος εἰς λατρευτικὰς πράξεις³⁾.

Διὰ τῆς ὑπερεκτιμήσεωσ τοῦ ἀγάμου βίου ὡς πλέον τοῦ ἐγγάμου καταλλήλου

¹⁾ Πρὸς Ἐφεσ. 5, 22 - 25.

²⁾ Ἡ διάταξις αὕτη ἐπανελήφθη αὐτολεξεὶ καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 879 καὶ 836 συνταχθεῖσαν *Ἐπαναγωγὴν* (40, 59). Περὶ τῆς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας προβλεπομένης τιμωρίας τῶν ἀρπαζόντων ἢ διαφθειρόντων ἀσκήτριαν ἢ μονάστριαν ἢ διακόνισσαν, βλ. *Κουκουλίν*, σ. 101, σημ. 3 ἔνθα καὶ παράθεσις τῶν νομικῶν πηγῶν.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔξαρσις τῆς παρθενίας καὶ θεώρησις τῆς παρθένου, τῆς ἀνατεθειμένης τῷ Χριστῷ, νύμφης αὐτοῦ καὶ τῆς φθορᾶσ αὐτῆσ ὡς ὕβρεωσ πρὸσ αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐπεξετάθη ἀκολούθωσ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς πᾶσαν παρθένον, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ὁ λαὸσ παραβάλλει τὴν παρθένον πρὸσ τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτω πιστεύεται ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Σητείας ἐν Κρήτῃ ὅτι «ὅποιοσ χαλᾶ (=φθειρῆ) μιὰν κοπελλιά (=ἀνύπανδρον νεάνιδα) εἶναι σὰν νὰ χαλᾶ μιὰν Ἐκκλησιά». Σχετικὸν εἶναι προσέτι καὶ τὸ λαϊκὸν γνωμικὸν ἐκ τῆσ Εὐβοίας «Καλύτερα νὰ γκρεμίσησ Ἐκκλησία παρὰ νὰ γελάσησ κορίτσι» (*Δημ. Λουκάτου*, Βελλερισμοί. Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην, Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 442, 453 ἀρ. 4) καὶ τὸ ἐκ Κοτυώρων Πόντου «Κορίτσ' ποὶ κατακλαίει, ἐγκλεσίαν χαλάν'» *Ξενοφ. Κ. Ἀκογλου (Ξένου Ξενίτα)*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθήνα 1939, σ. 483, ἀριθ. 151, ὡσ καὶ δημῶδες τέλος ᾄσμα ἐξ Ἰκαρίας

«Ἀνεδρανίζω καὶ θωρῶ τέσσερα μαῦρα μάτια,
τέσσαρα χεῖληα κόκκινα, δυὸ ἀγγελικὰ κορμάκια.

Ἀνεδρανίζω καὶ θωρῶ μιὰν Ἐκκλησιά χτισμένη
μιὰν ἀγγελοκατέβατη ρόδα περιχυμένη».

(ΛΑ' ἀρ. 1170, σ. 27 - 28).

³⁾ Βλ. *Eugen Fehrle*, Die kultische Keuschheit im Altertum, Giessen 1910, σ. 3 κ.έξ., 42 κ.έξ., 162 κ.έξ.

πρὸς θεοσέβειαν ἢ Ἐκκλησία ἤσκει οὕτω προσηλυτισμὸν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ ὀλίγαι περιπτώσεις νέων καὶ νεανίδων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἢ μικρὸν μετ' αὐτὸν ἐδραπέτευον ἢ ἐχώριζον κοινῇ συμφωνίᾳ καὶ κατέφευγον ἀμφοτέροι ἢ ὁ εἷς τούτων εἰς μοναστήρια ἢ εἰς ἐρήμους τόπους ὡς ἀναχωρηταί¹⁾).

Παρὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς σωματικῆς ἀγνείας, ἢ Ἐκκλησία, ἀντιμετωπίζουσα ἐν ταυτῷ καὶ τὸν φυσικὸν τῆς ζωῆς νόμον, ἐδέχετο συγχρόνως τὸν γάμον ὡς χρήσιμον θεσμὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τὴν πραγματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐν αὐτῇ σημασίαν του, καταπολεμοῦσα οὕτω τὸν ἐλεύθερον κοσμικὸν βίον καὶ τὴν ἐκτ' οὗτου ἠθικὴν διαφθοράν.

Ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὠμίλησαν περὶ τοῦ γάμου, ὡς θεσμοῦ πρὸς παιδοποιΐαν μόνον, οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες²⁾. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς ὁμιλίαν του περὶ τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης λέγει τὰ ἑξῆς: «Οὐ γάμου στηλιτεύω τὴν φύσιν, πρόνοια γὰρ οὗτος τοῦ γένους κοινὴ· ἀλλὰ τῶν ἐν γάμῳ δημοσιεύω τὴν μέριμναν, μερίμνης σαρκικῆς οὐράνιον προτίθημι μέριμναν, κάλλιον καλοῦ προτιμῶ»³⁾. Καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς ἐν Ἰσαυρίᾳ (5 αἰ.) εἰς τὸν βίον ὡσαύτως τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης, τονίζων τὴν ἠθικὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ σημασίαν τοῦ γάμου λέγει σχετικῶς ὅτι: ὁ γάμος δὲ οὗτος Θεοῦ φάρμακον καὶ βοήθεια τῷ κοινῷ γένει τῶν ἀνθρώπων δεδωρημένος ὁμοῦ πορνείας τε ἀλεξιφάρμακον ὑπάρχει καὶ πηγὴ τις καὶ ἐπιρροὴ καὶ διαδοχὴ τοῦ κοινοῦ γένους... Καὶ κάλλιστος ὄρος καὶ φύλαξ ἐννόμῳ μίξει τὰς παρανόμους ἡδονὰς καὶ μίξεις ἀεὶ κωλύων. Οὗτος καὶ τὸ γνήσιον ἀπὸ τῶν νόθων καὶ οὐκ εὖ γεγονότων διαιρεῖ καὶ γνώμων ἀκριβέστατός ἐστι τῆς εὐπαιδείας. Οὗτος καὶ τῶν γενῶν τῆς ἐπωνυμίας ἀκραιφνεῖς οἶδε φυλάττειν⁴⁾. Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπισκόπου ἐν Κύπρῳ (9 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι δι' αὐτόν, ἡλικίας δέκα καὶ πέντε ἐτῶν, ἐσκέφθησαν οἱ γονεῖς του «τὴν ἀκινδυνότεραν ὁδόν, ὡς ὄρντο, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς φυλακὴν, εἰ καὶ δευτέραν πρὸς τὸ τῆς

¹⁾ Παλλαδίου, Λαυσ. Ἱστορία, *Migne*, 34, 1025 A (ἐν Αἰγύπτῳ). Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας Ἰσαυρίας (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 484 B ἐξ. (Ἰκόνιον). Συμμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.), *Migne*, 115, 4^ο, (Συρία). Βίος ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου (*A. Vasiliev*, *Anecd. Graeco-byzant.*, Mosquae 1893, σ. 150 α, 1 0 α. Βίος ὁσίου Θεοφάνους τῆς Σιγριανῆς (9 αἰ.) (*Car. de Boor*, *Theophanis Chronogr.* τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 9 ἐξ.). Βλ. καὶ εἰς *Κουκουλέν*, σ. 116.

²⁾ Ὁ Ἀθηναγόρας, κεφ. 33 (ἐκδ. J. Geffcken, ἐνθ' ἀν., σ. 152, στ. 3 κ.ἐξ.) λέγει ρητῶς: «γυναῖκα μὲν ἕκαστος ἡμῶν ἦν ἡγάγετο κατὰ τοὺς ὑφ' ἡμῶν τεθειμένους νόμους νομίζων καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι...καὶ ἡμῖν μέτρον ἢ παιδοποιΐα» κ.ἄ.

³⁾ *Migne*, 50,747.

⁴⁾ *Migne*, 85, 500 B, 509 C.

παρθενίας καλόν, νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω»¹⁾. Χαρακτηριστικὴ ἔτι τῆς παλαιοτάτης διδασκαλίας ταύτης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λαὸν εἶναι ἢ κάτωθι πρὸς νέον συμβουλή: «σκέψη ἐν τῇ νεότητί σου καὶ ἴδης εἰ ἄρα δύνη παρθενεύειν χάριτι Κυρίου· εἰ δὲ οὐ δύνη, ἵνα εὐρήσης γύναιον σεμνόν, ἀγαθὸν καὶ ἐνάρετον καὶ βουλῇ τῶν γονέων, ἵνα ἄρης αὐτήν. Καὶ λοιπὸν οὔτε ἐκείνη οὔτε σὺ ἔξετε ἐξουσίαν τοῦ ἐτέρωθεν ρεμβεύεσθαι καὶ ὀφείλετε εἶναι ὡσπερ ζεῦγος τρυγόνων ἢ σεμνὰ καὶ τερπνὰ ἀδέλφια»²⁾.

Εἰς τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὁ θεσμὸς τοῦ νομίμου γάμου χαρακτηρίζεται γενικῶς ὡς «τίμιος γάμος»³⁾ καὶ «ἐννομος» ἢ «νόμιμος γάμος»⁴⁾, ἐξαίρεται δὲ ὁ δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενος ἠθικὸς σκοπὸς τῆς παιδοποιίας⁵⁾.

β) Ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς πρὸ τοῦ γάμου.

Αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διῆγον τὸν προγάμιον βίον των θαλαμευόμεναι, ὅπως καὶ αἱ πρόγονοι αὐτῶν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα⁶⁾· παραμενουσῶν δ' αὐτῶν ἐγκεκλεισμένων εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ ἀθεάτων παρὰ τοῦ ἔξω κόσμου μέχρι τοῦ γάμου των, ὁ πατήρ εἶχε τὴν φροντίδα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις⁷⁾, τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν εἰς γάμον⁸⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.), καίτοι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιότερον βίον τῆς ἀγίας πρωτομάρτυρος Θέκλης, φαίνεται ὅτι ἀποδίδει εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ βίον τῆς ἔθιμα τῆς Ἰσαυρίας, λέγων περὶ τῆς Θέκλης ὅτι διῆγεν ἐν Ἰκονίῳ θαλαμευομένη ἐν αὐστηρότητι, ὥστε νὰ εἶναι αὕτη ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν ὑπηρετῶν τοῦ πατρικοῦ της οἴκου⁹⁾.

1) Βίος ἀγίου Δημητρίου ἐπισκόπου Χυτρίδων Κύπρου (ἔκδ. *H. Gregoire*), *Byzant. Zeitschrift* 16 (1907) 222, στ. 164 κ.έξ.

2) *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως*, Βίος ὁσίου Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.), *Migne*, 111, 765 c.

3) Βίος ἀγίου Γρηγορίου (6 αἰ.) (ἔκδ. *A. Vasiliev*, *Βυζαντ. Χρον.* 14 (1909), 39.

4) «Νομίμω καθ' ὑπερβολὴν προσέθεντο γάμω» Βίος ἀγ. Δημητρίου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἀν., σ. 222, στ. 164 ἔξ.

5) Βίος ἀγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 A. *Συμπεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ὁσίας Μελάνης τῆς ρωμαίας, *Migne*, 116, 753 B.

6) *Χαρ. Ἰ. Βουλοδήμου*, Δοκίμιον περὶ τοῦ ιδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 12.

7) Εὐριπ. Ἀνδρ. 987. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις: *H. Blümner*, *Die römischen Privatsaltertümer*, München 1911, σ. 344.

8) Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 75.

9) «Ὅτι μὲν κόρην οὖσαν, ἔτι δὲ καὶ θαλαμευομένην [καὶ οὐδὲ τοῖς πολλοῖς τῶν οἰ-

Ἡ θαλάμευσις αὕτη τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς τοῦ βυζαντινοῦ βίου, φαίνεται ὅτι ἐτηρεῖτο κυρίως εἰς τὰ ἀστικά κέντρα, τὰς μεγάλας πόλεις, θὰ ἦτο δὲ καὶ ἐκεῖ περιορισμένη εἰς τὸν κύκλον μόνον τῶν εὐρώστων οἰκονομικῶς οἰκογενειῶν¹⁾. Ἐξ ἀντιθέτου εἰς τὴν οἰκονομικῶς ἀδύνατον τάξιν τῶν πολιτῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον, ὁ περιορισμὸς τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ δὲν θὰ ἦτο πάντοτε δυνατός. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος (8 αἰ.) ἐκ Παφλαγονίας: «Κύριοί μου, ἡμεῖς εἰ καὶ πτωχοὶ ὑπάρχομεν, ἀλλ' οὖν αἱ θυγατέρες ἡμῶν οὐδέποτε ἐξήλθον ἐκ τοῦ κουβουκλίου αὐτῶν, ὡς δὲ κελεύετε, οἱ ἐμοὶ δεσπότες, εἰσέλθετε εἰς τὸ κουβούκλιον καὶ θεάσασθε αὐτάς»²⁾.

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν βυζαντινὴν περίοδον ἐξαίρεται ἐπίσης ὡς προσὸν διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἡ κεκοσμημένη δὲ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἐν τοῖς ἀγιολογικοῖς κειμένοις «κατὰ τὸ σῶμα περικαλλεστάτη»³⁾, «τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσα»⁴⁾, «κάλλει σφοδροτάτῳ περιεκλάμπουσα ὑπὲρ πᾶσαν θεάν γυναικὸς»⁵⁾ κ. ἄ. Προσὸν ἔτι διὰ τὴν νεάνιδα ἀπετέλει παραλλήλως καὶ ἡ καταγωγὴ τῆς, τὸ γένος, ὡς καὶ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις αὐτῆς καὶ τῆς οἰκογενείας τῆς⁶⁾. Οὕτως ἡ ἁγία Θεοδώρα (10 αἰ.) κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῆς ἡλικίαν εἰς τὴν

κετῶν γνωριζομένην, περὶ δὲ ἰστὸν καὶ ἡλακάτην ἠσχολασμένην], γάμῳ τε... φυλαττομένην» *Migne*, 85, 533 D. Ἡ ἁγία Συγκλητικὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (4 αἰ.) «ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ ἕως τῆς ἀκμαστικῆς οὐ μόνον παντὸς ἀνδρὸς συντυχίαν ἀπέφευγεν ἀλλὰ καὶ τὰ ὁμοφύλους τὰ πολλὰ παρητεῖτο», *Migne*, 1493 D, 1496 A. Καὶ παλαιότερον ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Μαυρικίου ἐν Συρίᾳ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐξήλθον πάντες οἱ τῆς πόλεως πρὸς θεάν «ὡς μηδὲ τῶν θαλαμειομένων παρθένων καταλειφθεισῶν ἐν τοῖς οἰκείοις καταγωγίοις» *Συμῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Ἀθλησις τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μαυρικίου κλπ. *Migne*, 115, 357 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 73-74.

¹⁾ «Παννουχίζει μὲν γὰρ πολλάκις ἡ πόλις· ἀνέφκται δέ, παρόντων ἀνδρῶν, γυναιξὶ καὶ παρθένοις τὸ θέατρον, οὐ μόνον ταῖς εἰς ὄχλον τεταγμέναις τῆς τύχης, καί, ναὶ μὰ Δία, πολλαῖς εὐγενείας τε καὶ πλοῦτου φερούσαις τὰ πρῶτα· καὶ οὔτε κόρην πατὴρ οὔτε σύνοικον ἀνὴρ ἀποτρέπει. Ὡς δὲ οὐκ ἂν διεκώλυεν, εἰ τὴν θεάν ἦθος ᾤετο διαφθεῖρειν» *Χορικίου*, Λόγος ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων, § 50 (ἔκδ. Foerster καὶ E. Richtsteig, σ. 355).

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος (ἔκδ. M. - H. Fourmy et M. Leroy), *Byzantion* 9 (1934) 139, στ. 30 κ.ἑξ. Βλ. καὶ παλαιότερον Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης*, *Migne* 46, 961 A.

³⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.), *Migne*, 28, 1489 B.

⁴⁾ Βίος ἁγίου Δημητρίου, ἔνθ' ἀν., σ. 222, στ. 164 κ. ἑξ.

⁵⁾ Βίος ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος, ἔνθ' ἀν., σ. 141, στ. 1 κ. ἑξ.

⁶⁾ Βίος ἁγίας Συγκλητικῆς (4. αἰ.), ἔνθ' ἀν.— *Νικήτα Παφλαγόνο* (9 αἰ.), Λόγος εἰς Θέκλαν, *Migne*, 105, 308 B. Μαρτύριον ἁγίου Ἀδριανοῦ, *AS Septembris*, τόμ. 3, σ. 229 § 33.

πατρίδα της τὴν Αἴγιναν παρὰ τὴν καλλονὴν τοῦ σώματος ἐθαυμάζετο προσέτι καὶ ἐμεγαλύνετο καὶ «τῆ τε ἐκ γένους σωφροσύνη καὶ εὐσεβεία» ¹⁾).

Εἰς τὴν πρὸς ὥραν γάμου νεάνιδα ἐπαινοῦνται προσέτι καὶ ἡ σεμνότης αὐτῆς ²⁾, τὸ «σεμνὸν καὶ ἀγαθόν» ³⁾, «ἡ γυναικεία εὐκοσμία» καὶ «ἡ παρθενικὴ αἰδώς» ⁴⁾, «ἡ εὐκοσμία τοῦ ἤθους καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια» ⁵⁾ κλπ. Παρὰ ταῦτα ὅμως σπουδαιότατον στοιχεῖον διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἀπετέλει, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον, καὶ ἡ οἰκονομικὴ αὐτῆς κατάστασις. Περὶ τούτου λέγει ρητῶς ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «τί ὁ μέλλον γαμεῖν τρόπον ἐξήτασε καὶ ἀνατροφὴν κόρης; Οὐδεὶς· ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα, καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου καθάπερ τι πρίασθαι μέλλον, ἢ συνάλλαγμα τι κοινὸν ἐπιτελεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ οὕτω καλοῦσι τὸν γάμον» ⁶⁾. Οἱ παράγοντες οὗτοι, ἤτοι τῆς σωματικῆς ὠραιότητος, τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, διὰ τὸν γάμον τῆς γυναικὸς ἐτύγγανον προσοχῆς καὶ διὰ τὸν ἄνδρα-γαμβρὸν ἐκ μέρους τῶν οἰκείων τῆς γυναικὸς, λαμβανομένων προσέτι ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ὅλου παραστήματος τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς, τῆς παιδείας, ἧς εἶχε τύχει, τοῦ πλούτου καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνικῆς του θέσεως ⁷⁾).

Τὴν φροντίδα πρὸς κοινωνικὴν ἀποκατάστασιν διὰ τοῦ γάμου τῆς γυναικὸς, καθ' ἅπασαν τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, εἶχε κατὰ κανόνα ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὁ πατήρ, ἢ ἐλλείψει τούτου ἄλλος οἰκεῖος

Βίος ὁσίου Θεοφάνους τοῦ ἐν Σιγριανῇ (9 αἰ.), *Μ. Γεδεών*, Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σ. 290 Β.

¹⁾ *Γρηγορίου Κληρικοῦ* (10 αἰ.), «Βίος <καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας> μητρὸς ἢ <μῶν Θεοδώρας τῆς μυροβλύτιδος τῆς> ἀγωνισαμένης ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἔκδ. Ed. Kurtz, ἐν *Mém. de l'Acad. d. Sciences de St. Petersburg. VIIIe Série. Classe Hist. - Phil. vol. VI, N° 1, 1902, σ. 3, στ. 19 ἐξ.*)

²⁾ «Σεμνὴ πάνυ καὶ ὠραία», Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμ. τῶν Στουδίου (ἔκδ. Basil. Latyschev) Βυζαντ. Χρονικά 21 (1914) 293.

³⁾ *Νικηφόρου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως* (10 αἰ.), Βίος Ἀνδρέου σαλοῦ, *Migne*, 111, 765 ριθ'.

⁴⁾ *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελυκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 512 Β.

⁵⁾ *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγ. μάρτυρος Εὐγενίας, *Migne*, 116, 612Β.

⁶⁾ *Migne*, 58, 678.

⁷⁾ *Γρηγορίου Νύσσης*, Εἰς τὸν βίον τῆς Μακρίνης, *Migne*, 46, 964 Α-Β. De sancto Theodulo urbis Constan/tanae ex praefecto Stylita Edessae in Syria (5 αἰ.), AS Maii 6, 754D. *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελυκείας* (5 αἰ.), Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 509C. *Γρηγορίου Κληρικοῦ*, Βίος ἀγ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.) (ἔκδ. Ed Kurtz, ἐνθ' ἀν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.). *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Μαρτύριον ἀγίας Εὐγενίας, *Migne*, 116, 612 C.

αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τὴν συνεχιζομένην καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν συνήθειαν¹⁾).

Ἡ μέριμνα τοῦ πατρὸς δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὸν γάμον τῶν θηλέων ἀλλ' ἐπεξετείνεται καὶ διὰ τὰ ἄρρενα τέκνα του. Περὶ τοῦ ὁσίου Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίτου (6 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ του ὅτι οἱ γονεῖς του, ὅτε οὗτος εἶχε πλέον ἡλικίαν πρὸς γάμον, «διαλέγονται τισι κόρης πατράσι (Μάρθα δὲ ὄνομα ταύτη) ἐφ' ᾧ πρὸς γάμους αὐτὴν ἀγαγέσθαι τῷ νεανίσκῳ²⁾» καὶ τὸν ὄσιον Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην (9 αἰ.) «τῆς ἡβῆς ἐπανθούσης... συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννήτορες ἐπιζεῦξαι κατέπειγον»³⁾. Τέλος καὶ εἰς τὸν ὄσιον Μελέτιον τὸν νέον (11-12 αἰ.) ἐν Καππαδοκίᾳ ἔτι διατρίβοντα, ὅτε διήνυεν τὸ 15 ἔτος τῆς ἡλικίας του «οἱ γονεῖς αὐτῷ καὶ ἀνθρώπων τῷ φρονήματι χρώμενοι, τὰ πρὸς γάμον ἠϋτρέπιζον, καὶ που καὶ νύμφην ἐξεῦρον...»⁴⁾.

Ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω (σ. 129) ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀνδρέου σαλοῦ (10 αἰ.) προτροπὴ πρὸς τὸν νέον, καθ' ἣν ὄφειλεν οὗτος νὰ νυμφευθῇ «βουλῇ τῶν γονέων του», καὶ ἡ ὁποία, ὡς ἐπιταγὴ πλέον, θὰ ἐφηρομόζετο καὶ διὰ τὰ θήλεα τέκνα, φαίνεται ὅτι ἴσχυεν ὡς κανὼν γενικῶς ἀνεγνωρισμένος καθ' ὅλους τοὺς μέσους καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων⁵⁾.

Νόμιμος ἡλικία πρὸς γάμου κοινωνίαν ἐθεωρεῖτο διὰ μὲν τὸν ἄνδρα τὸ 14^{ον} ἔτος, διὰ δὲ τὴν γυναῖκα τὸ 12^{ον} τῆς ἡλικίας⁶⁾. Ἡ διάταξις αὕτη ἀπαντᾷ ἐν ἐφαρμογῇ καὶ εἰς τὰς σχετικὰς εἰδήσεις ἐκ τῆς ἀγιολογικῆς γραμματείας⁷⁾, ἀν καὶ ἐνίοτε συνέβαινον παραβάσεις αὐτοῦ⁸⁾.

¹⁾ Βλ. Χαρ. Βουλοδήμου, Ἐνθ' ἀν., σ. 12. H. Blümner, Ἐνθ' ἀν., σ. 344-45. Κουκουλέν, σ. 75.

²⁾ Νικηφόρου μαγίστρου Ἀντιοχείας (10 αἰ.), Βίος Συμεῶν τοῦ νέου στυλίτου, *Migne*, 86, 2989 c.

³⁾ Βίος ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, Θεοφ. Ἰωάννου, Μνημεῖα Ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132 § 3.

⁴⁾ Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β' Ὁ ὄσιος Μελέτιος «ὁ νέος», Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 36. Βλ. καὶ Βίον ὁσίου Σάββα ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Νέα Σιών 13 (1913) 405. Βίον ἀγίου Δωροθέου (11 αἰ.), *Migne*, 120, 1053 γ'.

⁵⁾ Εἰς τὴν Κρήτην (ἐπαρχίαν Σητείας) σήμερον διὰ ὑπανδρευομένην συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τῶν γονέων της λέγεται ὅτι: «ἐπῆε (= ὑπανδρεύθη) μὲ τῇ βουλῇ τῶν γονέων της».

⁶⁾ Βλ. παρὰ Κουκουλέ, σ. 76-77.

⁷⁾ Βίος ἀγίας Συγκλητικῆς (5 αἰ.) *Migne*, 28, 1489 A. De sancto Theodulo, AS Maii τόμ. 6, 754 B. Βίος ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), Ἐνθ' ἀν., σ. 133, § 3. Βίος ἀγ. Δημητρίου (9 αἰ.) (ἐκδ. H. Gregoire) Byz. Zeitsch. 16 (1907) 222, στ. 164 ἐξ. Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Μαρτύριον ἀγ. Εὐγενίας *Migne*, 116, 612 B. καὶ Βίος ἀγ. Μελάνης τῆς ρωμαίας, Αὐτόθι, 753 B. Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (11 αἰ.) Ἐνθ' ἀν., σ. 36.

⁸⁾ Οὕτως ἀναφέρεται περὶ τοῦ ἀγίου Δωροθέου τοῦ νέου (11 αἰ.) ὅτι, ὅτε οὗτος «πρῶ-

γ') Προξενεία και μνηστεία

Αἱ προτάσεις περὶ μνηστείας καὶ γάμου ἐγίνοντο διὰ μεσαζόντων προσώπων, τὰ ὅποια λέγονται εἰς τὰ συναξάρια *προξενούντες ἢ προξενηταί*¹⁾ καὶ ἐπὶ γυναικὸς *προξενήτριαι* καὶ κατὰ τὸν Κεκαυμένον *κουρκουσοῦραι*²⁾. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελάμβανον ἄνδρες ἢ γυναῖκες³⁾, συνηθέστερον ὅμως γυναῖκες ἔγγαμοι, εἰς ἡλικίαν ἀπὸ τῆς ὠρίμου καὶ πέρα⁴⁾, γνωσταὶ δὲ εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν νέων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Οὕτως ὁ ἔρασθεὶς τῆς μακαρίας Μαρίας παρθένου ἐν Ἀντιοχείᾳ «οὐδ' ὄλως τῆς διαβολικῆς ἐπιθυμίας ἐπαύετο, ἀλλὰ λοιπὸν καὶ διὰ γυναικῶν, αἷς ἦν πρόπον ταῖς τοιαύταις ὑποκρίσεσιν ὑπουργεῖν, ἐμήνυσεν καὶ διαφόρως ἔξειν αὐτὴν νομίμην γυναῖκα»⁵⁾ καὶ χιλίαρχός τις, ἐπιζητῶν νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν τοῦ μάρτυρος Ἀδριανοῦ († 310), «προεπέμψατο αὐτῇ καὶ διὰ τινων γνωρίμων γυναικῶν. Ἡ δὲ ἀπεκρίνετο ταῖς ἀποσταλείσαις γυναιξὶ λέγουσα: Κἀγὼ μαθοῦσα τοῦτο ἐχάρον σφόδρα· ἀλλ' ἐνδοτέ μοι μῆνας τρεῖς, ὅπως ἐτοιμάσωμαι... Αὕτη δὲ ἐβούλετο λάθρα ἀναχωρῆσαι καὶ ἀπελθεῖν... καὶ ἀπέλυσα τὰς γυναῖκας θωπεύουσα»⁶⁾.

Μετὰ τὴν συναίνεσιν τῶν γονέων ἢ τῶν οἰκείων τοῦ ζεύγους πρὸς γαμικὴν σύζευξιν ἐπηκολούθει ἡ μνηστεία αὐτοῦ, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀνατολικῶν δικαίων, θεωρουμένη δεσμευτικὴ σχέσις δικαίου⁷⁾,

τον ἀνέβη δωδεκαέτης, ἡδίστη καθίσταται φροντὶς τοῖς πατράσι καὶ σκέψις ἐπ' αὐτῷ παραχρῆμα καὶ βουλὴ περισπούδαστος, γάμου καταδῆσαι δεσμοῖς τὸν ἐλεύθερον» (*Migne*, 120, 1053 c.). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας: *Miklosich - Müller*, *Acta et Dipl.* 2, 488. *Κ. Σάθα*, *Μεσαιων. Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', σ. 204. *Pitra*, *Anal. Sacra*, τόμ. Ζ', σ. 517. Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 77.

1) Καὶ σήμερον: *προξενητής*, καὶ ἐπὶ γυναικός: *προξενήτρα*.

2) «Οἰκειώσεται δὲ γυναῖκας, αἷ εἰς τὸ προξενεῖν πείραν ἔχουσιν, ἄς κουρκουσοῦρας καλοῦσι», *Κεκαυμένου*, *Στρατηγικόν* (ἔκδ. Β. Wassiliewsky - V. Jernstedt σ. 56, στ. 9-10). Βλ. καὶ παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 79. Τὸ ὄνομα τοῦτο *κουρκουσοῦρα* πιστεύω ὅτι θὰ ἦτο παραλλήλως πρὸς τὸ *προξενήτρια* εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὸν λαὸν καὶ σημαίνει ἐνταῦθα τὴν συντρέχουσαν εἰς τι γυναῖκα, ἥτοι τὴν *προξενήτριαν*. Ἐτυμολογικῶς νομίζω ὅτι προέρχεται ἡ λέξις αὕτη ἐκ τοῦ μέλλοντος τῆς μετοχῆς τοῦ ρήμ. *concurro*: *concurra* > *concurra* > *curra* > *curra* (κουρκουσοῦρα). Ὁ καθ. Φ. Κουκουλὲς ὑποστηρίζει τὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τῆς λ. *κουσοῦρι*. (*Αθηνᾶ, 57, σ. 209).

3) «ταύτης ἔρασθεὶς προσπέμπεται διὰ πολλῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν αἰτούμενος αὐτὴν πρὸς γάμον». Ὁμολογία τῆς ἁγίας παρθένου Ἰουστίνης. *L. Radermacher*, *Griechische Quellen zur Faustsage*, Wien und Leipzig 1927, σ. 82, στ. 11 κ.ἐξ.

4) Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 79.

5) *AS Maii*, τόμ. 7, σ. 50 B = *L. Radermacher*, Ἐνθ' ἀν., σ. 262, στ. 1 ἐξ.

6) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ, *AS Septembris*, τόμ. 3, σ. 229, § 33.

7) *Μαριδάκης*, σελ. 17, 20 κ. ἐξ. καὶ 28. *Πετρόπουλος*, *ΙΡΔ.*, 1113.

ἔτελεῖτο μεθ' ἱερολογίας ἢ ἄνευ αὐτῆς¹⁾. Ἡ μνηστεία ἐπετρέπετο νὰ συναφθῆ πρὸ τῆς νομίμου πρὸς γάμον ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ μάλιστα κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 7ου ἔτους παιδικὴν ἡλικίαν²⁾· εἰς τὴν περίπτωσηιν ὅμως αὐτὴν ἢ μνηστεία συνήπτετο ἄνευ ἱερολογίας, ἐπιτρεπομένης ταύτης μόνον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς πρὸς γάμον ἡλικίας.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἀναφέρονται περιπτώσεις τελέσεως τῆς μνηστείας εἰς ἡλικίαν κάτω τοῦ ἑβδόμου ἔτους. Ἡ ἁγία Εὐπραξία (4 αἰ.) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον της ὅτι ἐμνηστεύθη ὑπὸ τῆς μητρὸς της εἰς ἡλικίαν πέντε ἐτῶν³⁾. Εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν παιδικὴν ἡλικίαν πιστεύω ὅτι ἀναφέρονται καὶ αἱ μνηστεῖαι, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζονται εἰς τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὅτι ἔτελέσθησαν τῆς κόρης «παιδίσκης» οὔσης⁴⁾ καὶ τοῦ ἀνδρὸς «ἐκ παιδόθεν»⁵⁾. Ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος φαίνεται ὅτι καθιερώθη τὸ ἑβδομον ἔτος ὡς κατώτατον ὄριον διὰ τὴν σύναψιν τῆς μνηστείας, τὸ ὁποῖον ἀργότερον περιεβλήθη καὶ μὲ νομικὸν κῦρος⁶⁾, ὥστε κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν καὶ κατόπιν περίοδον ἢ μνηστεία συνήπτετο πλέον εἰς ἡλικίαν μετὰ τὸ ἑβδομον ἔτος⁷⁾. Ἡ ὁσία Θεοδώρα (9 αἰ.) λέγεται ἐν τῷ βίῳ της ὅτι ἐν τῇ γενετείῳα της τῇ νήσῳ Αἰγίνη «οὔπω τὴν τῶν παίδων ἡλικίαν παραδραμοῦσα μνηστεύεται ἀνδρὶ τῶν κατὰ τὴν νῆσον ὑπερεχόντων, τὸ δ' αἴτιον τῆς περὶ τὴν μνηστείαν ταχυτήτος τοῦτο ἦν· τὸν ἑβδομον τῆς ἡλικίας ἢ παῖς διήρχετο χρόνον . . . κάλλει τε σώματος . . . ἐθαυμάζετο διὰ τοῦτο, πολὺ τῶν εὐπατριδῶν πλῆθος ἐζήτει τὴν νέαν μνηστεύσασθαι . . .» ὁ πατήρ αὐτῆς, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῶν καθημερινῶν ὀχλήσεων ὑπὸ τῶν ζητούντων τὴν Θεοδώραν «ἐπιλεξάμενός τινα τῶν ἐκ γένους περιφανῆ, γνώριμον ἐπὶ σωφροσύνη καὶ περιβόητον ἐν λόγοις, ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παῖδα· οὕτω δὲ βίῳ καὶ τρόποις πρὸς ἀλλήλους ἐξεύχθησαν»⁸⁾.

1) *Μαριδάκης*, σ. 17-18. *Κουκουλές*, σ. 81.

2) *Μαριδάκης*, σ. 27-28.

3) «ἦν γὰρ πάνυ παιδίον ὅτε τοὺς ἀρραβῶνας ἐδέξατο, ὡς ἐνιαυτῶν ε' καὶ μόνον τοῖς χρόνοις ὑπάρχουσα», Βίος τῆς ἁγίας Εὐπραξίας παρθένου, AS Martii, τ. 2, σ. 921 (κεφ. 4).

4) «Πάτερ δεῖξον στοργὴν ἀντιλήψεως διὰ σοῦ ἰαθῆναι ἢ σὴ παιδίσκη, ὅτι ὁ αὐτῆς μεμνίας ἔᾶσαι αὐτὴν βούλεται διὰ τὴν περιέχουσαν αὐτὴν χαλεπὴν νόσον», Διήγησις Εὐσεβίου μοναχοῦ εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ὁσίου Φιλίππου (4 αἰ.), AS, Maii, τόμ. 3 (παράρτ., σ. 3*, κεφ. 17).

5) Οἱ γονεῖς «ἐμνηστεύσαντο αὐτῷ ἐκ παιδόθεν», Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2).

6) Ἐκλογ. 1, 1. Ἐπαναγ. 14, 1. Βασιλ. 28, 12, 12. Βλ. καὶ *Μαριδάκη*, σ. 28.

7) Βλ. *Γ. Ράλλη* καὶ *Μ. Ποιτῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. 5, Ἀθῆναι 1855, σ. 35.

8) *Γρηγορίου τοῦ κληρικοῦ*, Βίος ὁσ. Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ (9 αἰ.), (ἔκδ. Ed. Kurtz), Ἐνθ' ἀν., σ. 3, στ. 19 ἐξ.

Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς μνηστείας ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς δύο ἔτη, παλαιότερον δὲ ἐξαιρετικῶς εἰς τέσσαρα κατ' ἀνώτατον ὄριον¹⁾, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι ἡ μνηστεία διήρκει πολλάκις ἐπὶ πολὺ περισσότερα ἔτη. Ἐνδεικτικὴ περὶ τούτου εἶναι ἡ μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Θεοφάνους (9 αἰ.) περὶ τῆς μνηστεύσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς διαρκείας τῆς μνηστείας ἐπὶ ὀκτώ ἔτη²⁾.

Ἡ σύναψις τῆς μνηστείας καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἐγένετο κατὰ τὴν παραδεδομένην συνθήθειαν³⁾, ἥτοι διὰ ψιλῆς συναινέσεως ἢ διὰ τῆς συντάξεως συμβολαίου· περὶ τῆς πρώτης ἀναφέρουν π.χ. ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης «ἐκ λόγων τέως ἀρμοσθεῖσι μόνον»⁴⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος κληρικὸς (10 αἰ.) ἐν τῷ βίῳ τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅτι ὁ πατήρ της ἐν Αἰγίνῃ «ἐπιλεξάμενός τινα... ἐν λόγοις ἐκείνῳ κατεγγυᾶν ἐκεκρίκει τὴν παῖδα»⁵⁾. Περὶ τῆς δευτέρας, τῆς συστάσεως τῆς μνηστείας διὰ συντάξεως ἐγγράφου συμβολαίου ἐνώπιον μαρτύρων, παραθέτομεν μαρτυρίαν ἐκ τοῦ βίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἔνθα λέγεται: «τὰ τῆς μνηστείας ὑπὸ μάρτυσι πιστοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες»⁶⁾. Ἡ συμφωνία περὶ τῆς μνηστείας, προφορικὴ ἢ γραπτὴ, καλεῖται καὶ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς πηγὰς: *συμβόλαιον*, *συνθήκη* καὶ *δημωδέστερον συνάλλαγμα*⁷⁾.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μνηστείας φαίνεται ὅτι αὐταὶ δὲν ἐτηροῦντο αὐστηραὶ καθ' ὅσον ἠδύναντο οἱ μεμνηστευμένοι

1) Βλ. παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 82, σημ. 4 καὶ *Τοῦ Αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τὰ Λαογραφικά, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1950, σ. 473.

2) «γενομένου δὲ αὐτοῦ ἰβ' ἔτους, ἀρμόζεται γυναικὶ καὶ αὐτῇ συνδιάγων ἦν χρόνους ἧ». Βίος τοῦ ὁσ. πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (*Car. de Boor*, *Theophan. Chronogr.*, τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.).

3) *Μαριδάκης*, σελ. 20, 23.

4) *Migne*, 85, 488A.

5) Βλ. ἀνωτέρω, σ. 134.

6) *Θεοφίλου Ἰωάννου*, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, σ. 132 (κεφ. 3).

7) «Ἄκουε τοίνυν θύγατερ... ὅτι πολλῶν χρημάτων καὶ πολλῆς περιουσίας ἠρμοσάμεθα γυναῖκα τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ, ἐγὼ τε καὶ Ἄνθιμος ὁ ἐμὸς ἀδελφός. Πλὴν ὁμως σήμερον τὸ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Προσφόρου διαλύσω συνάλλαγμα καὶ τὰς ἐν σοὶ θήσομαι συνθήκας καὶ ἔση τῷ κυρίῳ μου Λυσιμάχῳ εἰς γυναῖκα...» Βίος ἁγίας Φεβρωνίας, *AS Junii*, τόμ. 7, σ. 23 § 23. «Καὶ εἰ μηδέπω τῷ γάμῳ, τῷ νομίμῳ λοιπὸν καὶ ταῖς ἐπὶ σοὶ μοι γεγεννημέναις συνθήκαις», *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας* (5 αἰ.), *Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης*, *Migne*, 85, 489 B. - «καὶ τὰ τῆς μνηστείας... συμβόλαια», Βίος ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.), *Θεοφ. Ἰωάννου*, Ἐνθ' ἀν., σ. 132 § 3.

νά συναντῶνται εὐχερῶς καὶ μάλιστα νά συνοικοῦν¹⁾ καὶ δὴ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἱερολογημένης μνηστείας, ὅτε πλέον ἢ μνηστεία ἐλογίζετο δεσμὸς ἔξισούμενος εἰς νομικὴν ἰσχὺν πρὸς τὸν τοῦ γάμου²⁾.

Κατ' ἀρχαῖον ἔθος, κληροδοτηθὲν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν, σπουδαῖον στοιχεῖον διὰ τὴν συνομολόγησιν τοῦ γάμου ἀπετέλει πολλάκις καὶ ἡ κοιμιζομένη ὑπὸ τῆς νύμφης προίξ, ἢ στερουμένη δὲ ταύτης νεᾶνις περιεφρονεῖτο καὶ ὑπανδρεύετο μετὰ δυσκολίας. Χαρακτηριστικὴ τοῦ προικοθήρου πνεύματος τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας, τελευτῶντος τοῦ τετάρτου αἰῶνος, εἶναι ἢ καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα πληροφορία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι ὁ νέος ὁ προτιθέμενος τότε νά νυμφευθῆ οὐδόλως ἐξήταζε τὴν ἀνατροφὴν τῆς νεάνιδος, «ἀλλὰ χρήματα εὐθέως καὶ κτήματα καὶ μέτρα οὐσίας ποικίλης καὶ διαφόρου, καθάπερ τι πρίασθαι μέλλων, ἢ συνάλλαγμά τι κοινὸν ἐπιτελεῖν»³⁾. Τῆς δεινῆς δὲ θέσεως τῶν ἀπροίκων γυναικῶν ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ περὶ πτωχοῦ οἰκογενειάρχου, ὅστις τὰς θυγατέρας του «ἀνδράσιν αὐτὰς νομίμῳ συναρμόσαι γάμῳ ἠβούλετο μὲν, οὐκ ἠδύνατο δέ, διὰ τὸ πολὺ τῆς πενίας ὑπὸ πάντων εὐθύς ἀτιμαζομένας, τοῦ σωμάτων ἔρωτος ἐνταῦθα πρὸς χρημάτων ἔρωτα τῶν δευτερείων ἀξιουμένου»⁴⁾.

δ') Ἔθιμα πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου.

Αἱ εἰδήσεις ἐν ταῖς ἀγιολογικαῖς πηγαῖς περὶ τῶν ἐθιζομένων κατὰ τὸν χρόνον τῆς προετοιμασίας τῆς τελέσεως τοῦ γάμου εἶναι σχετικῶς πενιχραί, πρὸς δὲ καὶ ἀσαφεῖς.

Εἰς τὸν βίον Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου (9 αἰ.) ἐξ Εἰρηνοπόλεως τῆς Δεκαπόλεως τῆς Ἰσαυρίας ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀναφέρεται ὅτι «συμπλοκῇ γάμου τοῦτον οἱ γεννήτορες ἐπιζεῦξαι κατέπειγον· οἷ, καὶ τὰ τῆς μνηστείας ὑπὸ μάρτυσι πιστοῖς ἀνατάξασθαι συμβόλαια μέλλοντες, τοῦτον εἰς συλλογὴν τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν σὺν δυσὶν ἰκέταις παρέπεμπον. Συνοδοιπόροις δὲ τούτοις πρὸς ὀλίγον χρησάμενος, θείῳ κέντρῳ τῷ τῆς ἀγνείας νυττόμενος... τοὺς μὲν οἰκέτας λαθῶν, καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ τὸ ποθούμενον ἀνύειν κατέσπευδε»⁵⁾.

¹⁾ Ἰωάνν. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομ. Θέκλαν ἐγκώμιον, *Migne*, 50, 748 καὶ Βασιλείου Σελουκείας, *Migne* 85, 488 Α. Βίος ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (*Car. de Boor*, *Theoph. Chronograph.* τόμ. II, Lipsiae 1885, σ. 28, στ. 8 ἐξ.). Βλ. καὶ Μαριδάκη, σ. 28-29. Κουκουλέν, σ. 82. Νικ. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 114 καὶ Πολίτην, ΛΣ, σ. 249-250.

²⁾ Μαριδάκης, σ. 26-29.

³⁾ *Migne*, 58, 678.

⁴⁾ *Migne*, 116, 324 Α.

⁵⁾ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, Βενετία 1884, σ. 132, (κεφ. 3).

Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἔθους τῆς συλλογῆς τῶν τοῦ γάμου ἀφορμῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διευκρινῆται, τί ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ αὐταί. Πιστεύω ὅτι πρόκειται ἔνταῦθα περὶ συνηθείας καθ' ἣν ὁ γαμβρὸς πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἐπισκεπτόμενος συγγενεῖς, φίλους ἢ καὶ γνωστὰ πρόσωπα προσεκάλει αὐτοὺς εἰς τὸν γάμον καὶ συγχρόνως ἐλάμβανε παρ' αὐτῶν ὑπὸ τύπον δώρου τὰ ἀναγκαιοῦντα εἶδη, κυρίως τρόφιμα, διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου του¹⁾. Τὸ ἀναγκαιοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ποσὸν θὰ ἦτο ἀσφαλῶς σημαντικόν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι πηγῶν θορυβώδη ἐν συμποσίῳ καὶ χορῶ πανηγυρισμὸν τοῦ γάμου ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας πρὸ καὶ μετὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν αὐτοῦ²⁾.

Ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως καὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τοῦ γάμου φαίνεται ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου ἐξηγγέλλετο ἐπισήμως, ὡς καὶ σήμερον, πολὺ ἢ ὀλίγον χρονικὸν διάστημα προηγουμένως³⁾· οἱ προσκεκλημένοι δὲ εἰς τὸν γάμον ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου ἐκόμιζον δῶρα εἰς τὸ ζεῦγος⁴⁾.

Ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὴν κατὰ τὴν κυρίαν ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν, τέλει

1) Σημειωτέον ὅτι καὶ σήμερον ἔτι εἰς πλείστους τόπους τῆς χώρας ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ στέλλωνται πρὸς τὸν γαμβρὸν ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον διάφορα δῶρα εἰς τρόφιμα. Βλ. *Μέγαν*, σ. 74. ιγ'.

2) «Ἀλλὰ γάμων τελουμένων τσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα· καὶ γὰρ χορεῖται καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ρήματα καὶ ᾄσματα αἰσχρὰ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπεισάγεται φορυτὸς». Βλ. παρὰ *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος, *Λαογρ.* 11 (1934-37) 635 σημ. 5· βλ. καὶ σ. 635-636 σημ. 6. Ἄλλαι ἔτι μαρτυρίαι παρὰ *Κουκουλέ*, σελ. 113 κ.ἑξ., 118-119. Ἐνδεικτικὴ ἔτι τῆς προετοιμασίας ἡ ὁποία ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο δαπάνης εἶναι ἡ κάτωθι μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) (*Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἀγιολογίας, τευχ. Α', 1907, σ. 200). Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης τοῦ θέματος Κιβυρραιωτῶν ἀποφασίσας νὰ νυμφευθῆ «τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν ποιμαινομένους ἐπὶ τούτῳ συγκαλεῖται, τοὺς τῆς κόρης γονεῖς τε καὶ ἀγχιστεῖς... πρὸς τὸ τὴν πανήγυριν διὰ συντόμου τῶν γάμων ἐπιτελέσαι· αὐτὸς τε τὴν προετοιμασίαν σὺν τοῖς ἰδίοις καὶ φίλοις τῶν χρειῶν ποιούμενος, πρὸς τὴν γαμήλιον κατέσπευδε ἑορτήν».

3) «Τὰ γαμήλια ἠὺτρέπιζεν ἐκ πολλοῦ καὶ τὴν ἑορτὴν ἐκήρυττε, τοὺς τὸν γάμον διακονησομένους συνῆγεν», *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος καὶ μαρτύριον ἁγ. Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀρμενίας, *Migne*, 115, 964 c.

4) Εἰς τὸν βίον καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Ἐπισκόπου Ἀρμενίας (4 αἰ.), (*AS Septembris*, τόμ. 8, 348 κεφ. 60), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς προετοιμαζόμενος νὰ νυμφευθῆ τὴν μοναχὴν Ριψιμίαν «διὰ τάχους ἀγγέλους ἔπεμπεν πάση τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ὅπως πάντες δωροφόροι γένωνται τῷ μεγάλῳ γάμῳ...». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἔθος τοῦτο τῆς δωροφορίας εἰς τοὺς βασιλικούς γάμους ἦτο εὐρύτερον λαϊκὸν εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν.

τοῦ γάμου ἤρχιζεν, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον¹⁾, ἀρκετὰς ἡμέρας προηγουμένως μέχρι ἕξ ἡμερῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς Δευτέρας. Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς μετὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ γάμου, μεθ' ἧς καὶ ὁ στολισμὸς διὰ τῆς προικὸς τῆς νέας κατοικίας τῶν μελλονύμφων καὶ δὴ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου²⁾ καὶ τοῦ παστοῦ, ὡς καὶ τῶν μελλονύμφων, θὰ ἐγίνοντο συγχρόνως καὶ εὐωχίαι, χοροὶ καὶ γενικῶς διασκεδάσεις τῶν προσκεκλημένων καὶ μετεχόντων εἰς τὸν γάμον συγγενῶν καὶ φίλων· διὰ τοῦτο καὶ διακρίνεται ἐκ τῶν γαμηλίων τούτων ἡμερῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἡ κυρία ἡμέρα, δηλαδή ἡ ἡμέρα τῆς τελέσεως τοῦ γάμου. Οὕτως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοφάνους λέγεται ὅτι «τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγνυτο καὶ ὑμέναιος ἤδeto καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο»³⁾. Χαρακτηριστικὴ προσέτι τῆς γινομένης προπαρασκευῆς τοῦ γάμου εἶναι μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἡ τοῦ Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας (5 αἰ.) εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης: «³ Ἦν γάμος καὶ γαμικὴ χορεία καὶ πανήγυρις καὶ ὁ θάλαμος εἰκότως κεκαλλώπιστο, ἢ τε παστὰς πεποίκιλτο, χρυσὸς δὲ ἦν ὁ κόσμος καὶ ἄργυρος, καὶ αὐτὸς ἤδη κόσμος ὢν, καὶ ἐσθῆς ὄση ποικίλη τε καὶ λεπτὴ καὶ πολύτιμος, πολλὰ δὲ ἦν ταῦτα καὶ παρὰ πολλῶν συνειλεγμένα, πρὸς κόσμον τῆς νυμφοστολίας»⁴⁾.

Οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὸν γάμον προσήρχοντο μὲ ἔνδυμα χρώματος λευκοῦ⁵⁾, δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ προσέλθῃ τις «ἐνδεδυμένος ἀνάξια»⁶⁾.

Κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχιζομένην διὰ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον⁷⁾ ἡ μελλονύμφος μεταβαίνουσα ἐλούετο εἰς λουτρόν. Ἐν τῷ βίῳ τῆς ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) λέγεται ὑπ' αὐτῆς: «ὀφείλομεν νῦν τῷ ἀληθινῷ νυμφίῳ (=τῷ Χριστῷ) προσελθοῦσαι εὐπρεπέστερον κοσμηθῆναι. Γινέσθω ἡμῖν οἰκοδομὴ ἢ θεὰ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰ γὰρ ἐκεῖναι, πρὸς τὸν εὐάλωτον συναπτόμεναι ἄνδρα, τосαύτην τίθενται σπουδὴν λουτρῶν τε καὶ μυραλοιφιῶν καὶ ποικί-

¹⁾ Πολίτης, ΛΣ, σελ. 251·260. Μέγας, σ. 63-64.

²⁾ J. Aufhauser, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung, Leipzig 1911, σ. 57, στ. 2. Συμβῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, Βίος ὁσίου Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς, Migne, 115, 13 (κεφ. δ'). H. Usener, Legenden der heiligen Pelagia, Bonn 1879, σ. 5, στ. 8.

³⁾ Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς Θεοφάνους τοῦ τῆς Σιγριανῆς (ἔκδ. Car. de Boor Theoph. Chonogr., τόμ. II, Lips. 1885, σ. 28, στ. 14-16).

⁴⁾ Migne, 85, 573A. βλ. καὶ στ. 484B.

⁵⁾ Βίος τοῦ ἁγίου Ἡλία (10 αἰ.), AS Septembris, τόμ. 3, σ. 880 (§79).

⁶⁾ Βίος Νικηφόρου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), Migne, 100, 157B. «μηδὲ βληθείην ἔξω τῆς ὑμετέρας ψυχοτρόφου διδαχῆς, πεδηθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, ὡς ἐκεῖνος, ὁ πρὸς γαμικὴν εὐωχίαν ἐνδεδυμένος ἀνάξια». Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 101-102.

⁷⁾ Πολίτης, ΛΣ, σ. 259-260.

λης κοσμήσεως (ἐκ γὰρ τούτων δοκοῦσιν ἑαυτὰς ἑρασμίους μᾶλλον παρασκευάζειν...»¹⁾).

ε') Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου.

Ἡ κυρίως «γαμήλιος ἑορτὴ»²⁾, δηλαδή ἡ τέλεσις τοῦ γάμου, ἐγένετο συνήθως, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω σ. 137, κατὰ Κυριακὴν³⁾, ἤρχιζε δ' αὕτη, ὡς καὶ σήμερον, διὰ τοῦ στολισμοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης πρὸς τέλεσιν τῆς στέψεως. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (14 αἰ.) εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κοδράτου λέγει περὶ τοῦ μάρτυρος ὅτι ἐν τῷ μαρτυρίῳ του αἵματωμένος ἔχαιρεν «ὥσπερ νυμφίος εὐπάρυφος, χρυσοῦφέσιν ἐστολισμένος τοῖς ἱματίοις»⁴⁾.

Ἰδιαιτέρως τελετουργικὸν χαρακτῆρα θὰ εἶχεν ὁ στολισμὸς τῆς νύμφης ὑπὸ τῶν νυμφοστόλων⁵⁾ γυναικῶν διὰ «τῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος»⁶⁾, πολυτελοῦς καὶ λεπτοῦφάντου καὶ τὸ χρῶμα λευκῆς⁷⁾ κατὰ τὴν παραδεδομένην ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος συνήθειαν πρὸς συμβολισμὸν τῆς ἀγνότητος τῆς νύμφης⁸⁾, σπανιώτατα δὲ πορφυρᾶς⁹⁾. Τὸν νυμφοστολισμὸν αὐτῆς συνεπλήρουν ἡ περιζώσις τοῦ νυμφικοῦ φορέματος διὰ ζώνης. Ἡ ἁγία Συγκλητικὴ (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λέγουσα περὶ τῆς προσηλώσεως τῆς παρθένου πρὸς τὸν νυμφίον Χριστὸν καὶ τῆς περιφρονήσεως τοῦ γάμου ἐπιφέρει: «ἀντὶ δὲ ζώνης τὴν σωφροσύνην περιζωσώμεθα»¹⁰⁾.

¹⁾ *Migne*, 28, 1544c. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 103.

²⁾ «τῷ νέῳ τὴν γαμήλιον ἑορτὴν ἐπετέλεσαν, κόρην τινὰ τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ κάλλει διαφέρουσαν... τούτῳ συζεύξαντες», Βίος ἁγίου Δημητρίου ἐπισκ. Χυτρίδων Κύπρου (9 αἰ.) (ἔκδ. H. Gregoire), *Byzant. Zeitsch.* 16 (1907), 222 στ. 164 ἐξ.

³⁾ *Κουκουλέ*, σ. 105.

⁴⁾ *Migne*, 149, 516c.

⁵⁾ *Κουκουλέ*, 101.

⁶⁾ «Ἴδου ἐνώπιόν σου πᾶς ὁ τοῦ γάμου κόσμος ὃ τε χρυσὸς καὶ ἡ νυμφικὴ ἐσθῆς». Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τιμοθέου, Ἀναγνώστου καὶ Μαύρας (3 αἰ.), *AS Maii*, τόμ. 1 (παράρτ. σ. 18, κεφ. 5).

⁷⁾ Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὸ ἐγκώμιόν του εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, μαρτυρήσαν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ (4 αἰ.), λέγει ὅτι ἀγομένην αὐτὴν γυμνὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὸ μάρτυριον «ἀποστείλας ὁ Κύριος ἄγγελον στολῆ λευκῇ αὐτὴν περιεκάλυψεν καὶ περιεῖη καθάπερ νύμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη, ἐκ τοῦ πατρικοῦ δόμου ἐπὶ τὴν εὐτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα...», *Migne*, 96. 804A—B.

⁸⁾ Βλ. *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 37· *H. Blumner*, Ἐνθ' ἄν., σ. 350.

⁹⁾ Βίος ἁγίου Ἡλίας (10 αἰ.), *AS Septembris*, τόμ. 3, 880, (§ 79).

¹⁰⁾ *Migne*, 28, 1544 (κεφ. 92).

Εἰς τὴν νυμφικὴν αὐτὴν ζώνην πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται καὶ ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας (5 αἰ.) ἱστορῶν εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης ὅτι κλέπτῃς τις εἰσελθὼν ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ «τοῦ ὑφασμένου τὸ ἀριπρεπέστατον ἀφελόμενος ὄχετο. Ζώνη δὲ ἦν τοῦτο, πολὺ τε χρῆμα καὶ τιμαλφέστατον, χρυσὸς γὰρ ἦν ἡ ζώνη καὶ λίθοι· ὁ μὲν ἱμάντος χρεῖαν παρεχόμενος ὑποσφίγγων τε ἅμα πάντα καὶ συνδέων· οἱ δὲ δίκην ἀστέρων κύκλῳ περιλάμποντες...»¹⁾).

Μετὰ τὴν ἔνδυσιν τῶν μελλονύμφων, ὁ γαμβρός, κατ' ἔθος, ὅπερ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίζει «νόμον», προφανῶς διὰ τὴν καθολικὴν ἐφαρμογὴν του εἰς τὸν λαόν, ἤρχετο πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου²⁾. Εἰς τὴν στέψιν τοῦ ζεύγους ἐπενέβαιναν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων καὶ ἡ Ἐκκλησία³⁾ παρέχουσα τὴν εὐλογίαν της καὶ ἐξυψώνουσα οὕτω τὸν γάμον ὡς κοινωνικὸν θεσμόν. Εἰς τὸν ἔβδομον κανόνα τῆς συνόδου τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας συγκροτηθείσης, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 314 καὶ 325, γίνεται σαφὴς μνεία περὶ τῆς παρουσίας τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου πρὸς εὐλογίαν αὐτοῦ⁴⁾. Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου εἶτα, ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν νόμιμον σύστασιν αὐτοῦ, ἐπεβλήθη νομοθετικῶς ὑπὸ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ τῷ 895 διὰ τῆς 89ης Νεαρᾶς του, ἐπεξετάθη δ' ἔπειτα καὶ εἰς τὸν γάμον τῶν δούλων ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ⁵⁾.

Εἰς τὸ τελεστικὸν τοῦ γάμου περιλαμβάνετο ὡς νόμιμον καθολικῶς ἀνεγνωρισμένον ἡ στέψις τοῦ ζεύγους διὰ στεφάνων. Τὸ πλατὺ τοῦτο καὶ καθολικὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἔθος, εἰδωλολατρικὴ προηγουμένως συνήθεια⁶⁾, ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος⁷⁾. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἀναφέρεται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τῆς στεφανώσεως τῶν εἰς γάμου κοινωνίαν ἐρχομένων⁸⁾ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὑπαινίσσεται εἰς

1) *Migne*, 85, 573A.

2) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Κατηχήσεις, (Ἰ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca Sacra*, Πετρούπολις 1909, σ. 167, στ. 1 ἐξ. «καὶ γὰρ οὕτως γάμων νόμος, τὸν νυμφίον ἐρχεσθαι πρὸς τὴν νύμφην, κἂν ὁ μὲν εὐπορώτατος ἦ, ἡ δὲ εὐτελής καὶ ἀπερριμμένη...».

3) Βλ. μαρτυρίας τοῦ Τερτυλλιανοῦ παρὰ *Μαριδάκη*, σ. 41 σημ. 17.

4) *Γ. Ράλλη - Μ. Ποιτῆ*, Σύνταγμα, τόμ. Γ', Ἀθ. 1853, σ. 80. Βλ. καὶ *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044.

5) Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1046. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 219 κ.ἐξ., *Κουκουλέν*, σ. 93.

6) Βλ. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232 κ.ἐξ.

7) Βλ. *Πετροπούλου*, *ΙΡΔ*, σ. 1044-45. *Πολίτου*, *ΓΣ*, σ. 232.

8) *Παλλαδίου*, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, *Migne*, 34, 1025 A «ἔδοξε καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῷ καθέζεσθαι».

ἐπίγραμμά του πρὸς τὴν Παρθένον «εἶτα σε σωφροσύνης δῆσομεν ἐν στεφάνοις» ¹⁾ τὴν στέφιν κατὰ τὸν γάμον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μὴ δυνάμενος ἐκ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτηρίζει τούτους σύμβολον τῆς νίκης τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τοῦ σαρκικοῦ ²⁾. Ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας (5 αἰ.) ἔτι εἰς τὰς πράξεις τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης παρουσιάζει τὴν μητέρα της ἐν Ἰκονίῳ παρακινουῦσαν τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρα της Θάμυριν καὶ λέγουσαν εἰς αὐτήν: «χορεύσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῷ γάμῳ καὶ γὰρ καὶ περιθήσω μὲν σοι, περιθήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῷ τὸν πολυεύκτον στέφανον» ³⁾. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἐνταῦθα τοῦ στεφάνου πολυεύκτου εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικὸς περὶ τοῦ πόσον ἠύχετο τότε ὁ λαὸς εἰς πᾶσαν περίστασιν εἰς τοὺς ἀγάμους διὰ τὴν στεφάνωσίν των, ὡς καὶ σήμερον ἔτι συνήθης εἶναι ἡ εὐχὴ «ἔς τὰ στέφανά σου» ἀντὶ τῆς εὐχῆς «ἔς τὸ γάμο σου» ἢ «ἔς τὴν χαρὰ σου».

Τὸ κοινὸν τοῦτο λαϊκὸν ἔθος τῆς ἐπιθέσεως στεφάνων ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφευομένων ἐκκληροδοτήθη εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ⁴⁾. Ἀπετέλουν δ' οἱ στέφανοι οὐ μόνον γνώρισμα τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ἀγνείας ⁵⁾, ἀλλ' ἐπεξήτειτο ἔτι ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν καθιερώσεως εἰς τὸ ζεῦγος διὰ τῶν ἀνθέων καὶ τῶν πρασίνων κλάδων μετάδοσις εἰς αὐτὸ τῆς μυστικῆς δυνάμεως τῆς φύσεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ προστασία τοῦ ἀπὸ τῆς ἐπιφορᾶς τῶν κακοποιῶν δαιμόνων, τυχὸν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸ διακειμένων ⁶⁾.

Διὰ τὴν στεφάνωσιν καὶ ἱερολογίαν τοῦ γάμου οἱ μελλονύμφοι ἤγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου πρὸ τοῦ ἱερέως ἐγίνετο ἡ σύνταξις αὐτῶν, δηλαδὴ ἐπιστοποιεῖτο ἡ συγκατάθεσις αὐτῶν, ὅπως νυμφευθοῦν. Ὅτε δὲ ὁ πρεσβύτερος ἐβεβαιοῦτο περὶ τῆς ἐλευθέρου βουλῆς διαθέσεως αὐτῶν πρὸς γάμον συνῆπτεν αὐτῶν τὰς δεξιὰς χειρᾶς ⁷⁾ καὶ ἤρχετο τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου ⁸⁾.

¹⁾ *Migne*, 38, 92 ιζ', στ. 6.

²⁾ *Migne*, 62, 546. Βλ. καὶ παρὰ *Πολίτη*, ΓΣ, σ. 232.

³⁾ *Migne*, 85, 512 Α.

⁴⁾ Βλ. *Ludwig Deubner*, Die Bedeutung des Kranzes im klassischen Altertum, *Archiv f. Religionsw.* 30 (1933) 71 κ. ἐξ.

⁵⁾ *Paul Stengel*, *Opferbräuche der Griechen*, Leipzig u. Berlin, 1910, σ. 18.

⁶⁾ *L. Deubner*, Ἐνθ' ἀν., σελ. 72, 75 κ. ἐξ. 86.

⁷⁾ Ἡ σύναψις αὕτη τῶν χειρῶν ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ἡ *unctio dextrarum* ἐγίνετο παρ' ὑπάνδρου γυναικός. Βλ. *H. Blümner*, *Die römischen Privataltertümer*, München 1911, σ. 355. *Χρίστου Καπνουκάγια*, Ἡ ἀρχαία Ῥωμαία, Ἀθῆναι 1935, σ. 57.

⁸⁾ Τυπικὸν τῆς συντάξεως ταύτης τῶν μελλονύμφων ἐκ κώδικος τοῦ 12ου αἰῶνος ἐδημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Παν. Παπαδόπουλος, Ἡ σύνταξις τῶν μελλονύμφων. Ἀθῆναι 1940,

Εἰς συμβολικὸν ἔθος κατὰ τὴν στεφάνωσιν, μεταξύ ἴσως καὶ ἄλλων συμβολικῶν πράξεων¹⁾, πιστεύω ὅτι ἀναφέρεται ἡ κάτωθι μαρτυρία τοῦ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος (9 αἰ.) εἰς τὸν λόγον του εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα Θέκλαν. Ἐνταῦθα ὁ μνηστὴρ τῆς Θέκλης ἐν Ἰκονίῳ, ἐπιζητῶν πρὸ τοῦ μαρτυρίου της νὰ μεταπείσῃ αὐτήν, ὅπως τὴν νυμφευθῆ, λέγει πρὸς αὐτήν: «Θέκλα, ἐμοὶ κεχαρισμένη, ἐμοὶ ἡρμοσμένη καὶ νυμφοστολουμένη ἐμοὶ ... αἰδέσθητι φωνῆς νυμφίου τοῦ σοῦ ... καὶ λόγου μετάδος, καὶ ἄλῶν μετάσχωμεν τῶν αὐτῶν καὶ εἰ βούλει αὐτίκα νῦν ἄδωμεν τὸν ὑμέναιον»²⁾).

Ἡ λέξις ἄλες ἐνταῦθα μὲ τὴν ἀρχαίαν ἤδη σημασίαν τοῦ ἄλατος ἀπαντᾷ εἰς πολλοὺς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων³⁾ καὶ ἐν τῷ βίῳ προσέτι τοῦ ὀσίου Συμεῶνος τοῦ Στυλίτου (5 αἰ.) λέγεται: «μόνον ἄρτου καὶ ὕδατος καὶ ἄλῶν γευομένη»⁴⁾.

Εἰς τὸ γαμήλιον τοῦτο ἐκ Μ. Ἀσίας ἔθιμον ἔχομεν μετάληψιν ἄλατος παρ' ἀμφοτέρων τῶν νυμφευομένων. Ἡ συνήθεια αὕτη ὑπῆρχε παρηλλαγμένη πως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ εἰς τὴν Θράκην (Σαράντα Ἐκκλησίαι) ἔνθα εἰς τὴν νεόνυμφον μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν νέαν κατοικίαν προσεφέρετο ἐντὸς δίσκου «ἄρτος μεθ' ἄλατος ἕξ οὗ ἐλάμβανε δύο βουκιές, ὧν τὴν μίαν προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν, τὴν δ' ἄλλην ἔτρωγε»⁵⁾.

(Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Τύπου»), σ. 8 - 9: «Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς εἰς γάμους. Ἰσταται ὁ ἱερεὺς ἔσωθεν τοῦ ἱερατείου καὶ οἱ ἀρμοζόμενοι πρὸ τῶν θυρῶν. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα τοῦ νεωτέρου, τὴν δεξιάν, καὶ τὴν χεῖρα τῆς κόρης ἐκ τοῦ (ῶν) παρανύμφου (ων), καθότι οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων παραδιδόασιν τὰς δεξιάς τῶν ἀρμοζομένων τοῖς παρανύμφοις, οἱ δὲ παρανύμφοι τῷ ἀρχιερεῖ. Ὁ δὲ ἱερεὺς, ἐπισφραγίσας αὐτούς, παραδίδωσιν αὐτῶν τὰς δεξιάς, καὶ λέγει: Θέλοντα καὶ θελομένων. Καὶ τῶν παρόντων ἀποκρινομένων· Ναί, ἂν θέλῃ ὁ Θεός. Τοῦτο ἐρωτᾷ ἐκ τρίτου, πάντων ἀποκρινομένων. Τίθησι δὲ καὶ τὰ στέφανα» βλ. ἐνταῦθα καὶ σ. 8. Ὁ Ν. Παπαδόπουλος παρατηρεῖ (σ. 10) ὅτι ἡ σύνταξις τῶν νυμφευομένων ἐγένετο καὶ ἐπὶ γάμου βασιλέων. Βλ. καὶ Κουκουλέν, σ. 107.

¹⁾ Περὶ συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον τῆς ἁγίας Συγκλητικῆς (4 αἰ.) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, (*Migne*, 28, 1489 Α - Β. Ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς «παρὰ τῶν γονέων εἰς γάμον παρεκαλεῖτο καὶ πάντων πρὸς τὸ ζητούμενον εὐτρεπισθέντων καὶ τῶν ἐξ ἔθους συμβολικῶν ἐκτελουμένων, ἀπέπτη ὁ νέος ... ἀνταλλαγὴν ποιησάμενος τῆς ἐπιγείου νύμφης, τὴν ἄμωμον καὶ ἐλευθέραν τῶν ἁγίων σύνοδον».

²⁾ *Migne*, 105, 308 Β.

³⁾ Βλ. παρὰ *Leop. Schmidt*, Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (μετάφρ. Δημ. Ἰωαννίδου Ὀλυμπίου) τόμ. Β', Ἀθήναι 1901, σ. 429 - 440 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ) καὶ *Νικ. Πολίτου*, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παροιμίαι, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 438.

⁴⁾ *AS Maii*, τόμ. 5, 311 Β.

⁵⁾ *Κωνστ. Χατζοπούλου*, Ἡ ἐπαρχία Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Θρακ. Ἐπετηρὶς Α' (1897) 193. πρβλ. καὶ *Πολίτην*, ΓΣ., σ. 266.

Τὸ φιλίας ἔθος τοῦτο, προτοῦ ἀποβῆ γαμήλιον, διεμορφώθη ἐξ ἀρχαίων θρησκευτικῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ δεσμοῦ τῶν μετεχόντων εἰς κοινὰς ἐστιάσεις κατὰ τὰς θυσίας ¹⁾, ἔπειτα δὲ κατ' ἐπέκτασιν καὶ περὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔχουν παρακαθίσει εἰς κοινὴν τράπεζαν καὶ ἔλαβον ἐκ τῆς αὐτῆς τροφῆς. Ὁ διὰ τῆς κοινῆς ταύτης ἐστιάσεως ἱερὸς δεσμὸς φιλίας ἐπετυγχάνετο ἔπειτα κατὰ συνεκδοχὴν καὶ διὰ τῆς μεταλήψεως συμβολικῶς ἐνὸς ἢ δύο ἐκ τῶν κυρίων συστατικῶν τῆς τροφῆς ἦτοι ἄρτου μόνον ἢ ἄλατος ἢ ἄρτου καὶ ἄλατος ἢ τέλος ἄρτου καὶ οἴνου ²⁾).

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ κοινωνία ἄλατος καὶ τραπέζης συνίστα διὰ τὸν φιλοξενούντα καὶ τὸν ξενιζόμενον δεσμὸν φιλίας· ἐκ τοῦ ἔθους δὲ τούτου καὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης προῆλθε κατόπιν ἡ παροιμία: «ἄλας καὶ τράπεζαν μὴ παραβαίνειν» ³⁾. Ἡ κοινὴ μάλιστα μετάληψις εἰδικῶς ἄλατος πρὸς κύρωσιν δεσμοῦ φιλίας μεταξὺ ἀτόμων ὑπῆρχεν ὡς ἔθιμον καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους εὐρύτατα διαδεδομένη ⁴⁾. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ φιλοξενίας λέγει «ἐπειδὴν ξένον τινὰ καταχθέντα πρὸς ἡμᾶς, ἡμέρας τινὰς ὑποδεξάμενοι φιλοφρόνως καὶ λόγων αὐτῷ καὶ ἄλλων κοινωνήσαντες, ἀποπέμψωμεν» ⁵⁾. Σήμερον τέλος εἶναι κοινόχρηστος ἔτι ἡ παροιμιώδης φράσις «ἐφάγαμε μαζί ψωμί κι ἀλάτι» πρὸς δήλωσιν τοῦ ὑπάρχοντος δεσμοῦ φιλίας, τὸν ὅποιον δέον νὰ σέβωνται οἱ κοινωνήσαντες τῆς κοινῆς τραπέζης ⁶⁾).

Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἄλατος, ὡς συμβόλου δεσμοῦ φιλίας ⁷⁾, τὸ ἔθος τοῦτο θὰ εἶχεν εἰσαχθῆ πολὺ παλαιότερον καὶ εἰς τὸν γάμον, καθ' ὃν εἰς τοὺς νεονύμφους προσεφέρετο νὰ γευθοῦν ἄλατος, ὅπως συνδεθοῦν οὔτοι δι' ἀρρήκτου ἀγάπης καὶ συμπνοίας εἰς ὅλον τὸν βίον των· πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προσφέρεται σήμερον εἰς αὐτοὺς μέλι ἢ μέλι μὲ καρύδι ἢ μέλι μετ' ἄρτου ⁸⁾).

¹⁾ Βλ. *L. Schmidt*, Ἐνθ' ἀν., σ. 427-428. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

²⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 242.

³⁾ Ζηνόβ. Ι, 62. (Ἑλλην. Παροιμ. Ι, σ. 24 ἀρ. 62). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *L. Schmidt*, Ἐνθ' ἀν., σ. 429-431.

⁴⁾ Βλ. μαρτυρίας εἰς *Νικ. Πολίτου*, Παροιμιαί, Ἐνθ' ἀν., σ. 437-438. *L. Schmidt*, Ἐνθ' ἀν., σ. 612 σημ. 4. *Fr.-Jos. Dölger*, Salz der Freundschaft. Antike und Christentum, V (1935-36) 143.

⁵⁾ *Migne*, 54, 651. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 142 σημ. 3.

⁶⁾ *Νικ. Πολίτου*, Ἐνθ' ἀν., σ. 436.

⁷⁾ Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ. Ἰλ. Ι, 449, p. 132 (σ. 44 κ.ἐξ.)) ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων «φιλίας οἱ ἄλες σύμβολον· διὸ καὶ τοῖς ἐπιξενουμένοις παρετίθεντο πρὸ τῶν ἄλλων βρωμάτων».

⁸⁾ Βλ. *Πολίτου*, ΓΣ., σ. 236 ἐξ. καὶ 266-267. *Μέγαν*, σ. 85, ἀρ. 5. Τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τροφῆς τῶν νεονύμφων ἀπαντᾷ κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς. Βλ. *Πολίτην*, Ἐνθ' ἀν., σ. 239-240.

Μετὰ τὴν στέψιν ἤγετο ἡ νύμφη μετὰ τοῦ γαμβροῦ ἐν πομπῇ εἰς τὴν νέαν τῆς κατοικίαν παρακρατουμένη ὑπὸ τῶν *νυμφοστόλων*¹⁾, τῶν ἄλλως καὶ *νυμφαγωγῶν* καλουμένων, καὶ συνοδευομένη ὑπὸ μεγάλης ἀκολουθίας μετὰ ἁσμάτων καὶ κρούσεως μουσικῶν ὀργάνων²⁾.

Χαρακτηριστικαὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς νυμφαγωγίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰδήσεις ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ληφθῆ ἐκ τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Βαρβάρας λέγεται ὅτι, ἐνῶ αὕτη ἤγετο γυμνὴ πρὸς τὸ μαρτύριον, ἄγγελος Κυρίου περιεκάλυψεν αὐτὴν διὰ λευκοῦ πέπλου καὶ «περιεῖη καθάπερ νύμφη κεκοσμημένη καὶ κεκαλλωπισμένη ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐπὶ τὴν ἠὺτρεπισμένην νυμφικὴν παστάδα, περιελαμπύριον τε καὶ δορυφορομένη καὶ πομπεύουσα»³⁾.

Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν αὐτὴν γαμήλιον πομπήν, ὅτε μάλιστα ἡ ἀπόστασις πρὸς τὴν νέαν κατοικίαν τῆς νεονύμφου ἦτο μεγάλη, φαίνεται ὅτι ἡ νύμφη λευκοφοροῦσα ἤγετο πρὸς αὐτὴν ἔφιππος, ὡς καὶ ὁ νυμφίος καὶ οἱ λοιποὶ συνοδοὶ αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἐλευκοφόρουν⁴⁾. Οἱ συνοδεύοντες τοὺς νεονύμφους ἐλαμπαδηφόρουν⁵⁾ κατ' ἀρχαιοτάτην ἤδη ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων συνήθειαν⁶⁾, ἡ ὁποία

¹⁾ Εἰς ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην (*Migne*, 87. 3401A.) λέγεται ὅτι ὁ νυμφίος Χριστὸς ἔλαβε πρόνοιαν, ὥστε διὰ τῆς ἀθλήσεως τῶν μαρτύρων «τὰ ἀσθενέστερα γυναῖκα, ὡς τοῖς νυμφοστόλοις αἱ νύμφαι, εἰς νυμφῶνα τὸν οὐράνιον συνεισέλθωσιν. Πληροῦται δὲ τοῦ νυμφίου τὸ βούλημα καὶ ἅμα τοὺς τε νυμφαγωγούς καὶ τὰς νύμφας ταῖς οὐρανίαις ἐκδέχεται παστάσεσιν». Ὁ Ἰγνάτιος δὲ «τὴν ἐκείνου νύμφην (=δηλαδὴ τὴν Ἐκκλησίαν) ὡς ἀγαθὸς νυμφοστόλος ἐν ἀμώμῳ προσῆγε πολιτεία». Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα ἐλήφθη προφανῶς ἐκ τῶν νυμφοστόλων τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Βίος ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως (9 αἰ.), *Migne*, 105, 501D.

²⁾ *Κουκουλές*, σ. 103 - 105. *Στίλ. Π. Κυριακίδου*, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς λαογράφος. *Λαογρ.* 11 (1934 - 37) 635.

³⁾ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν. *Migne*, 96,804 A - B.

⁴⁾ Εἰς τὸν βίον τοῦ ἐκ Καλαβρίας ἁγίου Ἡλίου (10 αἰ.) (*AS. Septembris*, τόμ. 3,880, § 79) λέγεται σχετικῶς ὅτι μοναχὸς τις Ἰωάννης εἶδεν ἐν ὄνειρῳ: «πλήθος λευκοφόρων ἀνδρῶν, ἐπιβεβηκότας ἐπὶ ἵππους λευκοὺς καὶ μέσον αὐτῶν γυναῖκα πορφυρόστολον, καὶ ἔκθαμβον τῇ τοῦ προσώπου θέᾳ, ἐν κυβάλοις εὐήχοις καὶ τερπναῖς κιθάραις, καὶ ἑτέροις ὀργάνοις μουσικοῖς ᾄδοντας καὶ ταῖς χερσὶ κροτοῦντας, ὡς ἐπὶ γάμῳ, τὴν τε πύλην ἀνοίξαντες ἐν μεγάλῳ ἤχῳ ἔνδον εἰσῆρχοντο...». Τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου ἐναντιουμένου διὰ τὴν εἴσοδον αὐτῶν ἐν τῇ μονῇ, οὗτοι ἀπόθησαν αὐτὸν λέγοντες: «Παῦσαι στασιάζων ἡμᾶς καὶ ἐναντιούμενος, μοναχέ, ἐπειδὴ νύμφην ἑαυτοῦ ἠρμოსάμεθα ἔνθα βασιλεὺς καὶ βούλεται συναφθῆναι αὐτῇ ἐν τῷ ἐπουρανίῳ νυμφῶνι». Ἡ διήγησις αὕτη προφανῶς ἔχει ληφθῆ ἐκ τῆς γαμηλίου πομπῆς τοῦ κοσμικοῦ γάμου. Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς ἐφίππου γαμηλίου πομπῆς διατηρεῖται ἔτι καὶ σήμερον. Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., 283 - 84.

⁵⁾ Βλ. *Στίλ. Π. Κυριακίδου*, Ἐνθ' ἄν. σ. 635. *Κουκουλέν*, σ. 103 - 104 καὶ 109 - 110.

⁶⁾ *Charles Picard*, *La vie privée dans la Grèce classique*, Paris 1930, σ. 38. *Adolf Furtwängler*, *La collection Sabouroff*, Berlin 1883 - 1887, Tom. I, planches 58 - 59,

διασώζεται πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον¹⁾). Εἰς τὸ ἔθνος τοῦτο τῆς λαμπαδηφορίας ἀναφέρονται καὶ αἱ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς πηγὰς εἰδήσεις: «ἀγαγέσθαι τε γυναῖκα καὶ γαμήλιον ἄψαι λαμπάδα»²⁾ ἐκ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ «πότε λαμπάδας ἀνάψω»³⁾).

Περὶ τῶν ἐθιμικῶν συμβολικῶν πράξεων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νεονύμφου εἰς τὴν νέαν τῆς κατοικίαν αἱ εἰδήσεις ἐκ βυζαντινῶν γενικῶς πηγῶν, ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, εἶναι πενιχραί, καίτοι θὰ ὑπῆρχον τοιαῦται, ἀφοῦ ἤδη γνωρίζομεν περὶ τούτων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος⁴⁾, ὑπάρχουν δὲ καὶ σήμερον πολλαὶ καὶ εὐρύτατα διαδεδομέναι εἰς τὸν λαόν⁵⁾. Εἰς τὰς συμβολικὰς ταύτας πράξεις ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ἐκ κώδικος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος πληροφορία περὶ χυλοῦ τῆς νύμφης ἐκ ροδίων: «νυμφικὸς χυλός, γλυκέων ροδίων ζωμός»⁶⁾, ὁ ὁποῖος, ὡς συνάγεται ἐξ ἀναλόγων σήμερον μὲ μέλι προσφορῶν εἰς τὴν νύμφην⁷⁾, θὰ προσεφέρετο εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τῆς πενθερᾶς.

Τὸ ζεῦγος μετὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὸν οἶκον ἐκάθητο εἰς τὸν παστὸν⁸⁾ ὅπου ἐδέχετο τὰς εὐχὰς καὶ τὰ δῶρα τῶν προσκεκλημένων, ἐνῶ συγχρόνως ἤδοντο ὑπὸ τὴν συνοδίαν μουσικῶν ὀργάνων ἐγκωμιαστικὰ εἰς αὐτὸ ἐπιθαλάμια ᾄσματα⁹⁾, τὰ σήμερον ἐν Κρήτῃ παστικὰ λεγόμενα¹⁰⁾.

(παραστάσεις δαδουχομένων γάμων ἐκ τοῦ 5 αἰ. π.Χ.); τὸ ἔθνος τοῦτο ὑπῆρχε καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους· βλ. *H. Blümner*, Ἔνθ' ἀν., σ. 358-59.

1) *Πολίτης*, ΛΣ., σ. 285-86.

2) *Βασιλείου ἐπισκόπου Σελευκείας*, Εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης, *Migne*, 85, 496 c.

3) *J. Aufhauser*, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen Überlieferung. Leipzig 1911. σ. 57, στ. 2 (ἐκ κώδ. τοῦ XII αἰ).

4) Βλ. παρὰ *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 289-290. *H. Blümner*, Ἔνθ' ἀν., σ. 359-360.

5) Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 289 κ.ἐξ. *Μέγαν*, σ. 88 κ.ἐξ.

6) *Arm. Delatte*, Anecdota Atheniensia, τόμ. II, σ. 365, στ. 12.

7) *Πολίτης*, ΓΣ., σ. 265 ἐξ. καὶ ΛΣ., σ. 290 ἐξ. *Μέγας*, σ. 90, ἀριθ. 7.

8) «Ἐδοξεν καὶ στεφανοῦσθαι καὶ ἐν παστῶ καθέζεσθαι», *Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλευνουπόλεως*, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, *Migne*, 34, 105 A.—«Ἐκάθητο μὲν γὰρ μετὰ τῆς νύμφης μάλα λαμπρὸς Ἀβράμιος, ὡς νυμφίος ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ», *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος καὶ πολιτεία ὁσίου Ἀβραμίου, *Migne*, 115, 45 c-d.—«Εἶδον ἐμαυτὸν ἐν παστοφορίῳ καθεσθέντα ἐν ἐπιδόξῳ τόπῳ», Βίος ἀγίου Ἡλίας (ᾠθ. *Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συρ. ἀγιολογίας, τευχ. Α', Πετρούπολις 1907, σ. 50 στ. 18 ἐξ.) *Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ*, Βίος ὁσίου Αὐξεντίου, *Migne*, 114, 1408 c. Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 111.

9) «Τότε γαμικῶς ἐχορεύομεν... τότε ἐπιθαλάμιον, νῦν... ᾄδομεν», *Γρηγορίου Νύσσης*, Ἐπιτάφιος λόγος. *Migne*, 46, 852 c.—«Καὶ δὴ τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγγυτο καὶ ὑμέναιος ἤδετο καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο», Βίος ὁσίου Θεοφάνους (ἔκδ. *Car. de Boor* Ἔνθ' ἀν., σ. 28, στ. 9 ἐξ.).—«Καὶ ἐπιθαλάμιον ὑμέναιον ἀνεκρούοντο», Βίος ὁσίου Μελετίου τοῦ νέου (12 αἰ.) ὑπὸ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης (ἔκδ. *Χρυσοσιόμου Παπαδοπούλου*, Ἔνθ' ἀν., σ. 36). Βίος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ (ᾠθ. *Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, ΑΙΣ, 4, 236 (κεφ. 20). Βλ. καὶ *Κουκουλέν*, σ. 111-113 ἔνθα πλείονες μαρτυρίαι.

10) Βλ. *Πολίτου*, ΛΣ., σ. 296.

Μετὰ τὴν τέλεσιν πάντων τῶν κατ' ἔθος αἰσίων πρὸς εὐτυχίαν καὶ εὐγονίαν τῶν συζευχθέντων ἐπηκολούθει κατόπιν κατὰ παραδεδομένον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πάγκοινον ἔθος¹⁾ ὁ πανηγυρισμὸς τοῦ γεγονότος τούτου διὰ γαμηλίου συμποσίου²⁾ καὶ χοροῦ τῶν προσκεκλημένων ἐπὶ ἕξ ὅλας συνήθως ἡμέρας.

Εἰκόνα τοῦ γαμηλίου συμποσίου καὶ τῶν ἀκολουθούντων εἰς αὐτὸ χορῶν καὶ ἄσμάτων ἔχομεν ἐκ πλείστων εἰδήσεων. Χαρακτηριστικαὶ περὶ τούτου ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης περιόδου εἶναι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «γάμων τελουμένων, τσαῦτα καταγέλαστα γίνεται πράγματα... Ὑπὸ γὰρ τῆς συνηθείας οἱ πολλοὶ κατεχόμενοι καὶ παραλογιζόμενοι, οὐδὲ διαγιγνώσκουσιν αὐτῶν τὸ ἄτοπον... Καὶ γὰρ χορεῖαι καὶ κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ ρήματα καὶ ἄσματα αἰσχροὰ καὶ μέθαι καὶ κῶμοι καὶ πολὺς ὁ τοῦ διαβόλου τότε ἐπεισάγεται φορυτός»³⁾, ὡς καὶ τοῦ Ἀμασειᾶς Ἀστερίου λέγοντος περὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι «τὰς παστάδας πολλάκις καὶ ραδίως πηγνύντες ὡς πανηγύρεως ἐργαστήρια»⁴⁾. Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ (10 αἰ.) βίον ὡσαύτως τοῦ ὀσίου Ἀβραμίου (6 αἰ.) λέγεται περὶ τούτου ὅτι κατὰ γάμον του «ἐτελεῖτο μὲν ἕκτην ἡμέραν ἢ εὐωχία καὶ τὰ γαμήλια ἐκροτεῖτο καὶ ὑμέναιοι ἤδοντο⁵⁾, κατὰ δὲ τὴν ἑβδόμην ἐν ἧ λελῦσθαι ἤδη αὐτοῖς ἔμελλε τὰ τῶν γάμων, θαυματουργεῖται τι πρᾶγμα μηδὲ ὀφθαλμοῖς πιστευόμενον. Ἐκάθητο μὲν μετὰ τῆς νύμφης μάλα λαμπρὸς ὁ Ἀβράμιος, ὡς νυμφίος ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ· θορύβου δὲ καὶ κρότου, ὡς εἰκός, τὸν οἶκον κατεχόντων καὶ περὶ τὴν τράπεζαν πάντων καὶ τοὺς δαιτυμόνας ἀσχολουμένων, ὁ κρυπτὸς τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐραστής... Χριστός...»⁶⁾.

1) Τὸ συμπόσιον κατὰ τὸν γάμον ἀπαντᾷ σύνηθες ἤδη παρ' Ὀμήρω (Ὀδ. δ. 3-4 καὶ Ἰλ. Ο, 125-128). Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Πολίτη*, ΛΣ, σ. 300 σημ. 2. *Louis Sèchan*, *La danse grecque antique*. Paris 1930 σ. 218-19.

2) «Οἱ γάμοι συνετελοῦντο καὶ τὰ γαμήλια εἰστιῶντο», Βίος Συμεῶνος τοῦ νέου Στυλίτου (6 αἰ.), *Migne*, 76, 3173 B.

3) Βλ. παρὰ *Στίλπ. Π. Κυριακίδη*, Ἐνθ' ἀν., σ. 635 σημ. 5. καὶ σημ. 6. Βλ. καὶ *Georgios J. Theocharidis*, *Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Profantheaters im IV und V. Jahrhundert*, hauptsächlich auf Grund der Predigten des Iohannes Chrysostomos Patriarchen von Konstantinopel. Thessaloniki 1940 σ. 76-77.

4) *Migne*, 40, 228 D.

5) Ὁμοίωτροπον ἐπίσης ἐορτασμὸν τοῦ γάμου καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐμφαίνει τὸ κάτωθι χωρίον τοῦ Θεοκρίτου (Εἰδύλλ., XVIII, στ. 7-8):

«ἄειδον δ' ἄρα πᾶσαι εἰς ἓν μέλος ἐγκροτέοισαι
ποσὶ περιπλέκτοις, περὶ δ' ἴαχε δῶμ' ὑμεναίω».

6) *Migne*, 115, 45 C-D. Βλ. ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Κουκουλέ*, σ. 113 κ.ἑξ.

Εἰς τὴν γαμήλιον μετὰ τὴν στέψιν χοροστασίαν ἐλάμβανον προσέτι μέρος, ὡς καὶ σήμερον ¹⁾, οἱ γονεῖς τῶν νεονύμφων. Περὶ τοῦ πράγματος ἀναφέρει κατὰ τὸν πέμπτον ἤδη αἰῶνα ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Σελευκείας τῆς Ἰσαυρίας «εἰς τὰς πράξεις τῆς Θέκλης» ὅτι ἡ μήτηρ παρακινουῖσα τὴν Θέκλαν νὰ νυμφευθῇ τὸν μνηστῆρά της εἶπε συγχρόνως εἰς αὐτήν: «χορεύσω γὰρ ἐπὶ τῷ σῷ γάμῳ καὶ γὰρ καὶ περιθήσω μὲν σοι, περιθήσω δὲ τῷ νυμφίῳ τῷ σῷ τὸν πολύευκτον στέφανον, ἐπεύξομαι δὲ ταῦτα καὶ ὑμετέροις συγχορεῦσαι» ²⁾.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω (σ. 146) μαρτυρίας ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀβραμίου καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι βυζαντινῶν πηγῶν ³⁾ φαίνεται ὅτι ὁ γάμος ἐπανηγυρίζετο ἐπὶ ἕξ ἡμέρας, τὴν δ' ἑβδόμην ἐλύετο ὁ παστός ⁴⁾, ὁ καὶ θάλαμος καλούμενος ⁵⁾, δι' εἰδικῆς τελετῆς καθ' ἣν τὸ τελευταῖον ἐκάθηντο εἰς αὐτὸν οἱ νεόνυμφοι ⁶⁾ καὶ οὕτως ἐτελείωνεν ὁ πολυήμερος ἑορτασμός τοῦ γάμου.

¹⁾ Βλ. *Μέγαν*, σ. 95, γ'.

²⁾ *Migne*, 85, 509.

³⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118-119.

⁴⁾ Βλ. *Κουκουλέν*, σ. 118.

⁵⁾ «κόρην τινὰ τῶν ἐκ γειτόνων σεμνήν... τῷ ἐμῷ υἱῷ προσαγόμενος καὶ τούτῳ συνάψας αὐτήν, μήπω τοῦ θαλάμου διαλυθέντος, μηδὲ τῶν γαμηλίων ὕμνων κατασιγασθέντων...» Βίος ὁσίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου (ἔκδ. Β. Latyschev, Βυζαντ. Χρονικά 21 (1915) 293, στ. 20 κ.ἐξ.).

⁶⁾ «Τῇ δὲ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ καθημένου αὐτοῦ ἐν τῷ παστῷ μετὰ τῆς νύμφης, αἰφνιδίως...» Τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ, εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀβραμίου, AS Martii, τόμ. 2, σ. 932 (κεφ. 2). Βλ. καὶ ἀνωτέρω (σ. 146) εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ βίου ὑπὸ τοῦ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ.

“ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ,,

ΜΟΥΣΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΟΥ Δ. ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

“Όσον βαθύτερον μελετᾷ κανεῖς τὰς μελωδίας τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, τόσον περισσότερον πείθεται περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν. Οἱ ἤχοι, ὡς ἐννοεῖ τούτους τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, αἱ ἰδιότυποι κλίμακες, τὰ ὑπ’ αὐτῆς χρησιμοποιούμενα λεπτότερα μουσικὰ διαστήματα ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, αἱ ἔλξεις τῶν ὑπερβασίμων φθόγγων ὑπὸ τῶν δεσποζόντων, ἰδίωμα πολὺ χαρακτηριστικόν, τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος ἀκόμη ἀπὸ αἰσθητικῆς ἀπόψεως, πάντα ταῦτα ἀνευρίσκομεν εἰς πλείστας τῶν δημοδῶν μελωδιῶν, ἄλλοτε αὐτούσια, ἄλλοτε κάπως παρηλλαγμένα καὶ ἄλλοτε ὑπὸ μορφὴν ἐντελῶς ἐξελιγμένην. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ δημῶδεις μελωδίαί, αἵτινες παρουσιάζουν καὶ οὐσιώδεις ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς διαφοράς. Τοῦτο πιθανὸν νὰ ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλας αἰτίας καὶ εἰς ξενικὰς ἐπιδράσεις, αἵτινες δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἐρευνηθῆ.

Πάντως τὴν μεταξὺ τῶν δύο κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς συγγένειαν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ ἀντικειμενικῆς βάσεως. Πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ προσδιορίσωμεν τὰ συγγενῆ μουσικὰ στοιχεῖα, τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν, καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντας, οἵτινες τυχὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν συγγένειαν ταύτην. Οὕτω θὰ δυνηθῶμεν νὰ διαλευκάνωμεν καὶ πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα, ἀφορῶντα εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν δύο τούτων κλάδων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

“Ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευναν ταύτην ἄς θεωρηθῇ ἡ παροῦσα μελέτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφορμὴν ἔδωσε ἡ μουσικὴ ἰδιοτυπία τοῦ κατωτέρω δημοσιευομένου ἀκριτικοῦ ᾄσματος τοῦ Πόντου. Τοῦτο κατέγραψα ἐκ δίσκου τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς, ἀποκειμένου ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν¹⁾).

¹⁾ Τὸ ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωθὲν μουσικὸν ὕλικόν ἔχει ἤδη ἀντιγραφῆ εἰς φωνοταινίας καὶ διατηρεῖται πρὸς περαιτέρω μελέτην καὶ ἐρευναν ἢ καὶ πρὸς ἔλεγχον. Ἡ πιστὴ ἐπὶ δίσκων ἢ ταινιῶν ἀποτύπωσις τῶν μελωδιῶν μᾶς βοηθεῖ, ἵνα ἀντιλαμβανώμεθα καὶ τὰς μικροτέρας μουσικὰς λεπτομερείας τοῦ ᾄσματος. Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι ὅσον περισσότερας λεπτομερείας κατορθώνει νὰ καταγράψῃ ὁ μουσικός, τόσον καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ᾄσματος εἶναι πληρεστέρα.

Ἀπετυπώθη μετ' ἄλλων ᾄσμάτων διὰ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος Telefunken κατὰ τὴν γενομένην τὸν Ἰούνιον 1951 ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου φωνοληψίαν Ποντιακῶν ᾄσμάτων ἐν Καλλιθέᾳ Ἀθηνῶν παρὰ τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ποντίων. Ἡ καταγραφή αὐτοῦ ἔγινε κατὰ τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν σύστημα.

Μουσικὸν σύστημα γραφῆς χρησιμοποιοῦμεν τὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, μολονότι τοῦτο καὶ δι' αὐτὰς ἀκόμη τὰς δημώδεις μελωδίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν δὲν κρίνεται ἐπαρκές¹⁾. Βεβαίως ἡ βυζαντινὴ παρασημαντικὴ διὰ τὴν καταγραφὴν τοῦλάχιστον τῶν ἑλληνικῶν δημοδῶν μελωδιῶν παρουσιάζει ἀναμφισβήτητά τινα πλεονεκτήματα ἔναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γραφῆς, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν πληροῖ ἀπολύτως τὰς ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδόσεως καὶ μελέτης τῶν ᾄσμάτων ἀνάγκας.

1. Τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, κωδικοποιηθὲν ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων καὶ χρησιμοποιηθὲν κυρίως διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐλάχιστα δέ, καὶ πολὺ μεταγενεστέρως διὰ τὴν κοσμικὴν καὶ δημώδη μουσικὴν, δὲν ἐξελίχθη καὶ δὲν ἐτελειοποιήθη ὅσον ἔπρεπε ἀπὸ τεχνικῆς ἐπόψεως, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀνταποκρίνεται εἰς ὅλας τὰς παρουσιαζομένας μουσικὰς λεπτομερείας τῶν ᾄσμάτων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐν συνοδείᾳ μουσικῶν λαϊκῶν ὀργάνων.

2. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ, τόσον ἀπὸ θεωρητικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἐλάχιστα διαδεδομένη καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κοινόν. Ἐξαιρέσιν μόνον ἀποτελεῖ ἡ τάξις τῶν ἱεροψαλτῶν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, πλημμελῶς γνωρίζουσι ταύτην. Ἄγνοεῖται δὲ αὕτη παντελῶς ἐκ μέρους τοῦ διεθνοῦς μουσικοῦ κοινοῦ, τοῦ ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν λαϊκὴν μουσικὴν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ξένων μουσικολόγων, οἵτινες ἐξέμαθον ταύτην διὰ λόγους καθαρῶς ἐπιστημονικοῦς.

3. Διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς διεθνοῦς μουσικῆς γραφῆς τὰ δημώδη ἡμῶν ᾄσματα γίνονται προσιτὰ καὶ εἰς τοὺς ξένους μουσικολόγους, καὶ εὐρύνεται τὸ πεδίον τῆς συγκριτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς δημοτικῆς ἡμῶν μουσικῆς.

4. Τὴν ἀδυναμίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπόδοσιν

¹⁾ Ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς μουσικολόγος Walter Wiora εἰς τὴν πραγματείαν του «Ἡ καταγραφή καὶ ἔκδοσις λαϊκῶν μελωδιῶν» καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον «Λαϊκὸν τραγούδι καὶ μουσικὴ γραφή», λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἐὰν θέλωμεν νὰ καταγράψωμεν ξένην μουσικὴν, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὸ ἔντεχνόν σύστημα τῆς δυτικῆς μουσικῆς θεωρίας, ὅπως π.χ. τὴν μουσικὴν τῶν πρωτογόνων λαῶν, τῆς Ἀνατολῆς, τὴν μονόφωνον μουσικὴν τοῦ μεσαίωνός μας, πρέπει νὰ τροποποιήσωμεν καὶ νὰ εὐρύνωμεν τὴν μουσικὴν μας γραφὴν διὰ προσθέτων σημείων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν καταγραφὴν λαϊκῶν μελωδιῶν...» (Jahrbuch für Volksliedforschung ἔτ. 6 (1938) σελ. 67).

τῶν μουσικῶν ἰδιοτυπιῶν καὶ τῶν μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν ᾄσμάτων δυνάμεθα νὰ ἀναπληρώσωμεν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως μουσικῶν στοιχείων καὶ εἰδικῶν τινῶν σημείων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς ¹⁾, ἀνταποκρινομένων ἀπολύτως εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας περιπτώσεις.

Κατωτέρω παραθέτω τὸ κείμενον καὶ τὴν μουσικὴν τοῦ εἰρημένου ἀκριτικοῦ ᾄσματος ²⁾.

Ἄκριτας ὄντας ἔλαμνεν ἀφκὰ ᾿ς σὴν ποταμέαν, (γιαῶ)
ἐπέγ᾿ νεν κ᾿ ἔρκουν κ᾿ ἔσπερνεν τὴ μέραν πέντε αὐλάκια.
Ἔρθεν πουλὶν κ᾿ ἐκόνειπεν ᾿ς σοῦ ζυγονί᾿ τὴν ἄκραν.
«Ὁπίσ᾿, πουλὶν, ὀπίσ᾿, πουλὶν, μὴ τρώς τὴν βουκεντρέαν».
Καὶ τὸ πουλὶν κελήδησεν ἀνθρωπινὴν λαλίαν :
«Ἄκριτα μου, ντό κάθεσαι, ντό στέκ᾿ς καὶ περιμένεις ;»

¹⁾ Τὰ στοιχεῖα καὶ σημεία, ἅτινα χρησιμοποιοῦμεν, εἶναι τὰ μουσικά συστήματα τῶν κλιμάκων τῶν ὀκτὼ ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν λεπτοτέρων μουσικῶν τονιαίων διαστημάτων χρησιμοποιοῦμεν τὰς ἀπλᾶς, μονογράμμους, διγράμμους καὶ τριγράμμους ὑφέσεις καὶ διέσεις αὐτῆς.

Ἄπλη ὑφέσις		=	2	μουσικά	κόμματα
Μονόγραμμος ὑφέσις		=	4	>	>
Δίγραμμος ὑφέσις		=	6	>	>
Τρίγραμμος ὑφέσις		=	8	>	>
Ἄπλη διέσις		=	2	>	>
Μονόγραμμος διέσις		=	4	>	>
Δίγραμμος διέσις		=	6	>	>
Τρίγραμμος διέσις		=	8	>	>

²⁾ Παραλλαγὰὶ τοῦ ᾄσματος: Ἄρχεῖον τοῦ Πόντου Α' (1928) 70. Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες. Ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 171—173 (Τραπεζοῦς). Passow, ἀρ. 440. ΛΑ ἀρ. 31, σ. 150—155, I (Κερασσοῦς) ΛΑ. Ὑλη 101 (Κερασσοῦς). Σάββα Ἰωαννίδου, Ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας ὁ Καππαδόκης. Κωνσταντινούπολις 1887, σ. 31—34. Ἀθ. Παρχαρίδης, Ὁ Ἀκρίτας, Ποντιακὰ Φύλλα Α' (1936) ἀρ. 9—10, σ. 18—19.

“ ΑΚΡΙΤΑΣ ΟΝΤΑΣ ΕΛΑΜΝΕΝ ,,

Μ. Μ. $\text{♩} \sim 232$ [$\frac{9}{8}$ = $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$]

Είσαγωγή Λύρας

Α - κρί - τας όν - τας έ - - λα - μνεν άφ'

κά στην πο - τα - μέ - - αν (γιάρ) άφ' κά στην πο - τα μέ - - αν (γιάρ) έ - πέγ'νεν, κ'έρ - κουν κ'έ - σπερ - - νεν έ -

τή μέ - ραν — πέντ' αύ - λά - κια — (γιάρ) τή μέ - ραν — πέντ' αύ - λά - κια — (γιάρ)

μέ - ραν — πέντ' αύ - λά - κια — (γιάρ)

ΥΠΟΤ. ΤΟΝ ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΟΝΟΣ ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ ΚΛΙΜΑΣ ΜΕΛΩΔ. ΛΥΡΑΣ

ΥΠΟΤ. ΤΟΝ ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΟΝΟΣ ΔΙΑΣ. ΤΟΝΟΣ ΚΛΙΜΑΣ Τ. ΚΥΡΙΩΣ ΑΣΜΑΤΟΣ.

Συγκρίνοντας τὰ μουσικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνωτέρου ᾄσματος καὶ τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν αὐτοῦ ¹⁾ πρὸς τὰ ἀνάλογα καὶ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ περισσότερα καὶ βασικώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι κοινά.

Ἄν προσέξωμεν ἐν πρώτοις τὴν μελωδίαν τῆς λύρας, ἣτις προηγεῖται τοῦ κυρίως ᾄσματος ὡς εἰσαγωγή, κατόπιν τὴν μελωδίαν τοῦ κυρίως ᾄσματος μετὰ τοῦ κειμένου, ἣτις ἀριστοτεχνικώτατα εἰσέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ μέτρου, ὡς συνέχεια τῆς μελωδίας τῆς λύρας, καὶ τέλος τὴν χαρακτηριστικὴν μελωδικὴν γραμμὴν τῆς λύρας πρὸς τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος, θὰ ἀντιληφθῶμεν κατ' ἀρχὴν τὰ ἑξῆς: Ἐκάστη τῶν μελωδιῶν τούτων μᾶς ὑποβάλλει μίαν ἰδιαιτέραν τονικότητα. Ἡ μελωδία τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ τρόπου τοῦ $Re = Πα$, πού εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κλίμακος τοῦ πρώτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἢ μελωδία τοῦ κυρίως ᾄσματος τὸν τρόπον τοῦ $Mi = Βου$, πού εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κλίμακος τοῦ μέσου τετάρτου ἤχου ἢ δὲ τελικὴ μελωδικὴ γραμμὴ τῆς λύρας τὴν τονικότητα τοῦ $Sol = Δι$, πού εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κλίμακος τοῦ καθ' ἑαυτὸ τετάρτου ἤχου εἰς τὰ ᾄσματικά καὶ παπαδικὰ μέλη.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συνυπάρξεως δύο ἢ καὶ τριῶν τονικοτήτων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ᾄσμα δὲν εἶναι σπάνιον εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ τὰς ἑξῆς μορφάς:

1) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ ἴδιον ᾄσμα δύο τονικότητας, αἵτινες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ γένος — διατονικόν, χρωματικόν — καὶ νὰ ἔχουν κοινὴν τὴν βᾶσιν ²⁾. 2) Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν δύο τονικότητας τοῦ ἰδίου μουσικοῦ

¹⁾ Τοῦ ᾄσματος τούτου ἐφωνογραφήσαμεν τρεῖς στροφάς. Ἐκάστην συνοδεύει ἡ λύρα, ἣτις ἐκτελεῖ τὴν κυρίως μελωδίαν μὲ διάφορα αὐτοσχέδια ποικίλματα. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς ὁ λυριστὴς ἐπαναλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴν μὲ μικρὰς μελωδικὰς παραλλαγὰς.

Ἡ ἀκριβὴς τονικότης, εἰς ἣν ἐξετελέσθη τὸ ἀνωτέρω ᾄσμα, εἶναι ἡ Sol δίεσις, χαμηλότερα κατὰ δύο μουσικὰ κόμματα. Πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν σημείων καὶ χάριν εὐκολίας μετέγραψα τοῦτο εἰς τὴν φυσικὴν τονικὴν των θέσιν.

Τὰ βέλη πρὸς τὰ κάτω μὲν διευθυνόμενα δηλοῦν ὅτι ὁ φθόγγος, ἐφ' οὗ τίθενται, ἐκτελεῖται κατὰ τι χαμηλότερον. Πρὸς τὰ ἄνω δὲ διευθυνόμενα, ὅτι οὗτος ἀντιθέτως ἐκτελεῖται κατὰ τι ὀξύτερον.

Τοῦ ᾄσματος τούτου ἔχομεν ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ δύο ἀκόμη παραλλαγὰς: μίαν παρὰ Ποντίων ἐγκατεστημένων ἐν Θράκῃ, φωνογραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. Νοτοπούλου, καὶ ἑτέραν παρὰ Ποντίων τοῦ συνοικισμοῦ Καλλιθέας. Ἡ πρώτη εἶναι σύμφωνος κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀνωτέρω δημοσιευομένην. Ἡ ἑτέρα διαφέρει ὡς πρὸς τὸ μουσικόν γένος καὶ τὴν κλίμακα (χρωματικὴ).

²⁾ Βλ. Κ. Α. Ψάχου, Δημοτικὰ ᾄσματα Γορτυνίας. Ἀθήναι 1923 σελ. 76: «Ἡ Γιαν-

γένους, ἀλλὰ μὲ τονικὰς βάσεις διαφερούσας κατὰ τετάρτην ἢ πέμπτην ¹⁾). 3) Εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄσμα δύο καὶ τρεῖς τονικότητας, αἵτινες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μελωδίας ὑπὸ μορφὴν μετατροπιῶν ²⁾). Τὰς ἰδίας μορφὰς τονικοτήτων συναντῶμεν εἰς πλείστας μελωδίας ὠρισιμένων ἤχων τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἡ προκειμένη ὅμως περίπτωσις τῶν τριῶν τονικοτήτων μὲ τὰς τρεῖς διαφορετικὰς βάσεις καὶ μὲ τὴν παρουσιαζομένην διάταξιν καὶ αὐτοτέλειαν μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνήθων μορφῶν ἀνάγεται. Μᾶς παρουσιάζεται μὲ κάποιαν ἄλλην μουσικὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν καὶ ἐνότητα μελωδικήν, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερον, μόνον εἰς τὰς σχέσεις τῶν μελωδιῶν τοῦ τετάρτου ἤχου τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὅστις ἔχει τρεῖς τονικὰς βάσεις μὲ τὴν αὐτὴν διάταξιν:

Sol=Δί, Μί=Βου καὶ Re=Πα.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὰ ἄσματικὰ καὶ παπαδικὰ μέλη (ἀργὰ) τοῦ ἤχου τούτου ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Sol=Δί, ἄπτονται κατὰ τὴν πλοκὴν καὶ ἐξέλιξιν τῶν τονικῶν βάσεων Re=Πα καὶ Μί=Βου καὶ καταλήγουν ἀτελῶς εἰς αὐτάς. Ἐπίσης τὰ στιχηραρικὰ (ἀργοσύντομα) μέλη τούτου, ἔχοντα τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Re=Πα, ἄπτονται τῶν τονικῶν βάσεων Sol=Δί καὶ Μί=Βου, μετὰ τῆς δευτέρας μάλιστα ἔχουν ἀμεσωτέραν σχέσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν· τὰ δὲ εἰρημολογικὰ (σύντομα) ἄπτονται τόσον τῆς τονικῆς βάσεως Μί=Βου, ὅσον καὶ τῆς Sol=Δί. Ποῖος ἄλλως τε ἐκ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν δὲν γνωρίζει τὴν μεγάλην ὁμοιότητα τῶν μελωδιῶν τοῦ πρώτου ἤχου μετὰ τῶν τοῦ τετάρτου ἤχου, ἔχοντος τὸν φθόγγον Re=Πα, ὅστις εἶναι κοινὸς καὶ εἰς τοὺς δύο ἤχους; Ἄν δὲ ἡ μελωδία τῆς λύρας καταλήγη εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει. Συμφωνεῖ ἄλλως τε καὶ μὲ τὴν ἀρχαιοτέραν κατάληξιν τοῦ ἤχου τούτου εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα ³⁾). Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ σήμερον

νούλα». Σπ. Δ. Περιστέρη, Δημοτικὰ τραγούδια Ἡπείρου καὶ Μοριᾶ. Ἀθῆναι 1950, σελ. 116 - 117 : «Σὲ θαυμάζομαι μικρούλα...».

¹⁾ Βλ. 50 δημῶδη ἄσματα Πελοποννήσου καὶ Κρήτης. Συλλογὴ Ὠδείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1930 σελ. 62 : «Ὁ Διγενής».

²⁾ Βλ. Σπύρου Δ. Περιστέρη, ἔνθ' ἀν. σελ. 114-115 : «Ἡ λεμονιά».

³⁾ Περὶ τῆς καταλήξεως ταύτης βλέπε Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, Θεωρητικὸν μέγα τῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Τεργέστη τὸ 1832 ὑπὸ Παναγιώτου Πελοπίδου σελ. 155 παράγρ. 344. Ἐπίσης Μισσηλίδου, Νέον Θεωρητικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς, ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις τὸ 1902, σελ. 91.

ἀκόμη μελωδίαι ¹⁾ τοῦ ἤχου τούτου, τῶν ὁποίων αἱ τελικαὶ καταλήξεις γίνονται εἰς τὸν φθόγγον Re=Πα.

Ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον μουσικὰ στοιχεῖα, ἐξετάζοντες ταῦτα συγκριτικῶς, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις τὸ μουσικὸν γένος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἄσμα τοῦτο, εἶναι τὸ διατονικόν. Ἡ μελωδία δηλαδὴ κινεῖται ἐπὶ τετραχόρδων, τῶν ὁποίων τὰ μουσικὰ τονιαῖα διαστήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ τόνους ²⁾).

Εἰς τὸ ἴδιον μουσικὸν γένος ἀνήκουν καὶ αἱ μελωδίαι τοῦ προαναφερθέντος ἤχου καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων τετραχόρδων κινουῦνται αὗται. Παρατηροῦμεν ἐπίσης, ὅτι τὰ τονιαῖα μουσικὰ διαστήματα τοῦ ἄσματος ταυτίζονται μετὰ τῶν τονιαίων μουσικῶν διαστημάτων τῶν μελωδιῶν τοῦ προαναφερθέντος ἤχου, ἐνῶ παρατηροῦμεν ἕξ ἄλλου αἰσθητὴν διαφορὰν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς χρησιμοποιούμενα ³⁾).

¹⁾ Βλ. τὰ εἰς σύντομον στιχηραρικὸν μέλος στιχηρὰ ἐσπέρια καὶ στιχηρὰ τῶν αἰνων τοῦ δ' ἤχου εἰς τὸ Ἀναστασιματάριον *Πέτρου Πελοποννησίου* τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ *Πέτρου τοῦ Ἐφραίου*, ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1820. Ἐπίσης βλ. τὸ εἰς ἀργὸν στιχηραρικὸν μέλος δεύτερον ἰδιόμελον τῆς ΣΤ' ὥρας τῶν ὠρῶν τῶν Χριστουγέννων «Ἄκουε οὐρανέ...» εἰς *Ἰακώβου Πρωτοπαλάτου*, Δοξαστάριον, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1836, τόμ. Α' σελ. 215 - 218.

²⁾ Οἱ τόνοι ἐν τῷ συστήματι τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι τριῶν εἰδῶν : 1) Τόνος μείζων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 12 μουσικῶν τμημάτων. 2) Τόνος ἐλάσσων, ἀπαρτιζόμενος ἐκ 10 μουσικῶν τμημάτων. 3) Τόνος ἐλάχιστος ἀπαρτιζόμενος ἕξ 8 μουσικῶν τμημάτων· διαφέρουν δὲ ἀπὸ τῶν τόνων τῆς εὐρωπαϊκῆς συγκερασμένης κλίμακος καὶ ὡς πρὸς τὰ μουσικὰ τμήματα καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν. Βλ. κατωτέρω ἐπιστημονικὰ διαγράμματα τῶν κλιμάκων.

³⁾ Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι ἀκουστικῶς αἰσθητὴ· φαίνεται δὲ εὐκρινῶς καὶ εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα ἐπιστημονικὰ μουσικὰ διαγράμματα τῶν δύο κλιμάκων, τὸ τῆς φυσικῆς διατονικῆς κλίμακος, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιζονται τόσον τὸ ἄσμα, ὅσον καὶ αἱ βυζαντιναὶ μελωδίαι, καὶ τὸ τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς :

Διάγραμμα τῆς φυσικῆς ἀπὸ τοῦ do=Nη διατονικῆς κλίμακος

	Nη	Πα	Βου	Γα	Δι	Κε	Ζω	Nη
Φθόγγοι	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{4}{5}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{8}{15}$	$\frac{1}{2}$
Μήκη τονιαίων διαστημάτων	$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{9}{8}$	$\frac{10}{9}$	$\frac{16}{15}$	
Ἀριθ. μουσικῶν τμημάτων		12	11	7	12	12	11	7

Διάγραμμα τῆς συγκερασμένης εὐρωπαϊκῆς κλίμακος

	do	re	mi	fa	sol	la	si	do
	νη	πα	βου	γα	δι	κε	ζω	νη
Μήκη χορδῆς	1	$\frac{8}{9}$	$\frac{64}{81}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{128}{243}$	$\frac{1}{2}$

Ὡς πρὸς τὰς κλίμακας παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ ᾄσμα τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὰς ἰδίας ἀπολύτως κλίμακας, ἃς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ἦχος οὗτος, τόσον εἰς τὰ στιχηραρικά του μέλη με τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Re=Πα, ὅσον καὶ εἰς τὰ εἰρμο-λογικά του μέλη με τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Mi=Bou.

		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		Ὅξυ 4/χορδον		
α)	Do Ἐποτονική Nη	Re Τονική Πα	Mi Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Zω	Do Nη	Re Πα
		Βαρὺ 4/χορδον			Διάζευξις		Ὅξυ 4/χορδον		
β)	Re Ἐποτον. Πα	Mi Τονική Bou	Fa Γα	Sol Δι	La Κε	Si Zω	Do Nη	Re Πα	Mi Bou

Ἐκ τῆς πρώτης κλίμακος ἡ μελωδία τῆς λύρας χρησιμοποιεῖ μόνον τὸ πρῶτον 4/χορδον καὶ τὴν ὑποτονικὴν¹⁾. Ἐκ δὲ τῆς δευτέρας κλίμακος ἡ μελωδία τοῦ κυρίως ᾄσματος χρησιμοποιεῖ τὸ βαρὺ 4/χορδον καὶ δύο φθόγγους ἐκ τοῦ ὀξέος 4/χορδου, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς τὰς μελωδίας τοῦ ἦχου τούτου, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν μελωδιῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὁμοιότητας ἰδίως μεταξὺ τῆς μελωδίας τοῦ κυρίως ᾄσματος καὶ τῶν μελωδιῶν τοῦ προαναφερθέντος ἦχου. Ἐπειδὴ τεχνικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παράθεσιν παραδειγμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, παραπέμπω διὰ τοῦτο τοὺς ἀναγνώστας εἰς τοὺς τόσον γνωστοὺς εἰρμούς τῶν κανόνων τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸν πρῶτον εἶρμον αὐτοῦ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου...»²⁾. Συγκρίνοντες τὰς δύο ταύτας μελωδίας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: α) Ἀμφότεραι αἱ μελωδίαὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεώς των δεικνύουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ φθόγγου Sol—Δι, ὅστις μετὰ τὴν τονικὴν Mi=Bou εἶναι ὁ ἀμέσως δεσπόμενος φθόγγος, πέριξ τοῦ ὁποίου πλέκονται καὶ κινουῦνται αἱ μελωδίαὶ αὗται. Ὁ σπουδαῖος ρόλος τοῦ δεσπόμενου τούτου φθόγγου δὲν παρατηρεῖται μόνον εἰς τὰς δύο αὐτὰς μελωδίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς μελωδίας τοῦ ἦχου τούτου, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦσας πολλῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, πού ἔχομεν καταγράψει μέχρι σήμερον.

Μήκη τονιαίων	9	9	256	9	9	9	256
διαστημάτων	8	8	243	8	8	8	243
Ἀριθ. μουσικῶν τμημάτων	12	12	6	12	12	12	6

¹⁾ Βλ. τὰς μουσικὰς κλίμακας ἐν τῷ ᾄσματι.

²⁾ Βλ. Εἰρμολόγιον Καταβασιῶν Ἰωάννου Πρωτοψάλτου. Ἐκδοσις Κων/πόλεως 1903 σελ. 330.

β) Αί δύο ἀτελείς καταλήξεις, αἵτινες γίνονται εἰς τὴν τονικὴν καὶ εἰς τὰ τέλη τῶν δύο ἡμιστίχων τοῦ πρώτου 15/συλλάβου τοῦ ᾄσματος, συμπίπτουν καὶ γίνονται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μὲ τὰς ἀντιστοιχοῦς τοῦ πρώτου 16/συλλάβου τοῦ εἰρημοῦ τούτου.

γ) Ἐν συνεχείᾳ αἱ μελωδία εἰς τὰς φράσεις «ἐπέγ' νεν κ' ἔρχουν κ' ἔσπερ- νεν...», «καὶ λόγον ἐρεύξομαι τῇ βασιλίδι μητροί...» ἐξελίσσονται καθ' ὅμοιον τρόπον, χρησιμοποιοῦσαι τὰ αὐτὰ διαστήματα, συνεχῆ καὶ ἀφεστῶτα κατὰ τὴν ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν αὐτῶν. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς μελωδίας γίνεται ἡ ἴδια ἐντελής κατάληξις εἰς τὴν τονικὴν.

δ) Τὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὸ βαρὺ τῆς 5ης βαθμίδος τῆς κλίμακος Si=Zω, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὰς μελωδίας τοῦ ἤχου τούτου, ἣτις ἀποτελεῖ ἰδίωμα εἰς αὐτόν, τὴν ἴδιαν ἀλλοίωσιν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν μελωδίαν τοῦ ᾄσματος τούτου κατὰ τὴν κατάβασιν αὐτῆς εἰς τὴν λέξιν *ἡμέραν*.

Ἐπίσης παρατηροῦμεν καὶ μίαν ὁμοιότητα εἰς τὸν μουσικὸν ρυθμὸν μεταξύ τῶν δύο τούτων μελωδιῶν εἰς τὰ πρῶτα μουσικὰ μέτρα. Χωρὶς νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὅτι ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, τὸ ἀναφέρω, διότι πιστεύω, ἔχων ὑπ' ὄψιν μου πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις ᾄσμάτων, τῶν ὁποίων ὁ ρυθμὸς ὁ μουσικὸς εἶναι ὅμοιος, ὅτι καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν τοῦ μουσικοῦ καὶ ποιητικοῦ ρυθμοῦ, ἂν γίνουν συγκριτικαὶ ἐρευναι, θὰ ἔχωμεν νὰ διαπιστώσωμεν πολλὰς ὁμοιότητας καὶ ὡς πρὸς τὸν μουσικὸν ρυθμὸν, αὗται δὲ ἀναμφιβόλως θὰ ὀφείλωνται εἰς ἀλληλεπιδράσεις καὶ ἀλληλοδανεισμοὺς μεταξύ τῶν δύο τούτων μουσικῶν κλάδων κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν :

9/4 Ἀ - κρί - τας — ὄν - τας — ἔ - λα - - μνεν — ἀφ —

9/4 Ἀ - νοί - ξω τὸ στό - μα μου καὶ πλη - ρω - δή - σε - ται πνεύμα - τος — καὶ

9/8 ἡ

Ὡς πρὸς τὴν τελικὴν μελωδικὴν γραμμὴν τῆς λύρας, ἣτις καταλήγει εἰς ἐτέραν τονικὴν βάσιν, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : Κατὰ γενικὸν κανόνα αἱ τελικαὶ καταλήξεις τόσον τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅσον καὶ τῶν λαϊκῶν μελωδιῶν, γίνονται πάντοτε εἰς τὴν βάσιν τῆς κλίμακος. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἐξαιρέσεις, καθ' ἃς μελωδίαί τινες ὠρισμένων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ὡς τοῦ πλα-

γίου πρώτου¹⁾, τοῦ πλαγίου δευτέρου²⁾, καταλήγουν εἰς μίαν τετάρτην ὀξυτέραν τῆς τονικῆς. Τοιαῦται ὅμοιαι ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν καὶ εἰς δημοτικὰ τραγούδια³⁾. Εἰς τὴν προκειμένην ὅμως περίπτωσιν τὴν κατάληξιν αὐτὴν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἐξαιρέσιν, διότι ὁ φθόγγος, εἰς ὃν καταλήγει, ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν βάσιν τοῦ ἤχου τούτου, εἰς ὃν ὑπάγεται καὶ τὸ δημοσιευόμενον ᾄσμα.

Ἐκτὸς τῆς ὁμοιότητος τῶν μουσικῶν στοιχείων αὐτῶν καθ' ἑαυτά, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸ ἐν λόγῳ ᾄσμα καὶ μίαν ἄλλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς βυζαντινὰς μελωδίας, ἀναφερομένην εἰς τὸν τρόπον τῆς φωνητικῆς ἐκτελέσεως, δηλαδὴ εἰς τὸ λεγόμενον ὕφος. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ βυζαντινῇ μουσικῇ, ὅταν λέγωμεν ὕφος, δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὴν ἄμεμπτον ἐκτέλεσιν τῶν μελωδιῶν συμφώνως πρὸς τοὺς θεωρητικούς κανόνας αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐκεῖνον τρόπον φωνητικῆς ἐκτελέσεως⁴⁾, ὅστις διεσώθη μέχρι σήμερον διὰ τῆς λεγομένης φωνητικῆς παραδόσεως, πού πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς φυλετικούς καὶ ἀνθρωπογεωγραφικούς λόγους.

Ἡ παρατηρουμένη αὕτη ὁμοιότης τοῦ ὕφους πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν βυζαντινὴν μουσικὴν ὄχι μόνον εἰς τὸ ᾄσμα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα δημοτικὰ ᾄσματα διαφόρων περιφερειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀναμφισβητήτως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἣτις ἐπὶ αἰῶνας ἐτροφοδότησε καὶ ἐγαλούχησε τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους καὶ τὰς ὕμνωδίας.

Ἐὰν ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ συγκρίνωμεν τὸ λεγόμενον ἦθος τοῦ ᾄσματος τούτου πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς βυζαντινῆς, θὰ ἐθίγομεν ζήτημα αἰσθητικὸν πολὺ

¹⁾ Βλ. εἰς Ἀναστασιματάριον Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, ἐκδόσεως 1914, τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν εὐλογηταρίων εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ πρώτου, σελ. 17, καθὼς καὶ τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ Ε' ἑωθινοῦ, σελ. 251. Ἐπίσης βλ. Πανδέκτη Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμ. 4ος, σελ. 3: τελικαὶ καταλήξεις τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη».

²⁾ Βλ. εἰς Γεωργίου Πρωγάκη, Μουσικὴ συλλογὴ, Τόμ. Α'. σελ. 252, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ «νῦν αἱ δυνάμεις...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου. Ἐπίσης τὰς τελικὰς καταλήξεις τῶν ἀναστασίμων ἑσπερίων δοξαστικῶν «τίς μὴ μακαρίσει σε...» καὶ «ὁ ποιητὴς καὶ λυτρωτὴς...» εἰς πλάγιον τοῦ δευτέρου ἤχου ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Ἀναστασιματαρίῳ Πέτρου Λαμπαδαρίου, σελ. 271. 276.

³⁾ Βλ. ἐν Κ. Ψάχου, Δημῶδη ᾄσματα Γορτυνίας, Ἀθῆναι 1923, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾄσματος «Ἡ Πέρδικα». Ἐπίσης εἰς Μουσικὸν παράρτημα Φόρμιγγος, Περίοδος Β'. ἔτος Γ' σελ. 64, τὴν τελικὴν κατάληξιν τοῦ ᾄσματος «ὄλοι τὸν ἥλιο τὸν τηροῦν...» εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου.

⁴⁾ Διὰ τούτου ἐννοοῦμεν τὸν τρόπον ἐξαγωγῆς τῆς φωνῆς, τοὺς λαρυγγισμούς, τὸ σύριμο τῆς φωνῆς, τὸ ἀδιάσπαστον τῶν φθόγγων καὶ διαφόρους ἄλλους κυματισμούς.

λεπτόν, διὰ τὸ ὁποῖον ὁμως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις μετὰ βεβαιότητος. Ἄλλως τε περὶ τῶν τοιούτου εἴδους σχέσεων οὐδεμία ἔρευνα ἔχει γίνει μέχρι σήμερον. Τοῦναντίον περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἤθους τῶν ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς πρὸς τοὺς τρόπους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς πολλὰ μὲν ἔχουν λεχθῆ καὶ γραφῆ ὑπὸ μουσικολόγων καὶ σοφῶν μελετητῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' αἱ ἐξενεχθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν γνώμαι, πολλάκις συγκρουόμεναι, σύγχυσιν μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἔχουν προκαλέσει παρὰ πρόοδον πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἴπη τις ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι τὸ ἤθος τοῦ ἐξεταζομένου ἄσματος καὶ τῶν εἰς τὸν ἤχον τοῦτον ἀνηκουσῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν, παρουσιάζει ὁμοιότητα μόνον ὡς πρὸς τὸ χορευτικὸν τοῦ χαρακτηριστικῆρος των ¹⁾).

¹⁾ Ὅτι αἱ εἰς τὸν ἤχον τοῦτον ἀνήκουσαι βυζαντιναὶ μελωδίαὶ ἔχουν χορευτικὸν χαρακτήρα, φαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω ἰαμβικῶν στίχων τῆς Ὀκτωήχου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ :

*Πανηγυριστῆς καὶ χορευτῆς ὦν φέρεις
τέταρτον εὖχος μουσικωτάτη κρίσει.
Σὺ τοὺς χορευτὰς δεξιούμενος πλάττεις,
φωνὰς βραβεύεις καὶ κροτῶν ἐν κυμβάλοις.
Σὲ τὸν τέταρτον ἤχον ὡς εὐφωνίας
πλήρη, χορευτῶν εὐλογοῦσι τὰ στίφη.*

Ἐπίσης διὰ τὸ χορευτικὸν ἤθος τοῦ ἤχου τούτου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Χρυσάνθος εἰς τὸ Θεωρητικὸν αὐτοῦ ἐν σελ. 155, παράγρ. 347.

Τολμηρὸν ἴσως ἦθελε φανῆ, ἐὰν ἐπεξέτεινον τὴν σύγκρισιν τοῦ ἄσματος τούτου, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἤθους, πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς τρόπους, ὑπερβαίνων οὕτω τὰ ὅρια τῶν συγκριτικῶν τούτων παρατηρήσεων. Διατυπώνω μόνον ἐνταῦθα ἀτομικὴν γνώμην ἀπορρέουσαν ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ὑπ' ἐμοῦ ἐρευνηθέντων καὶ μελετηθέντων ἤχων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους μουσικοὺς τρόπους, ὅτι ὁ τέταρτος ἤχος με τονικὴν βάσιν τὸν φθόγγον Μι = Βου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζονται πλεῖστα δημοτικὰ τραγούδια, συμπίπτει καὶ ὡς πρὸς τὴν κλίμακα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἤθος με τὸν Δώριον τρόπον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διὰ τὴν δωριστὶ λεγομένην ἀρμονίαν ἔχομεν παλαιὰς μαρτυρίας τοῦ Πλάτωνος, ὅτι «ἀρμόζει ἀνδράσι πολεμικοῖς καὶ σώφροσι» καὶ τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι «ἢ μὲν οὖν δώριος ἀρμονία τὸ ἀνδρῶδες ἐμφαίνει καὶ τὸ μεγαλοπρεπές, καὶ οὐ διακεχυμένον οὐδ' ἰλαρόν, ἀλλὰ σκυθρωπὸν καὶ σφοδρόν, οὔτε δὲ ποικίλον οὐδὲ πολύτροπον.». Τί διαφορετικὸν ἤθος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν καὶ τὰ θρυλικά τραγούδια τῶν ἀνδρειωμένων ἀκριτῶν τῆς Καπαδοκίας;

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

1. Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης μου *Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ* (σελ. 28-44) μοὶ ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ ἱερέως Παντελῆ Τζαβέλλα ἡ κατωτέρω ἐνδιαφέρουσα περίπτωσις προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς ἔνεκα στειρότητος τῆς πρώτης: Περὶ τὸ ἔτος 1893 ἡ σύζυγος Χρ. Πέπα, ἐκ τοῦ χωρίου Σέκουλα Ὀλυμπίας, μὴ ἔχουσα τέκνα, ἐγλευάσθη ἀπὸ μίαν συνυφάδα της ὡς *ἀκληρη*. Ἐνεκα τούτου ἐξωργίσθη καὶ παρώτρυνε τὸν σύζυγόν της νὰ νυμφευθῆ ἄλλην γυναῖκα πρὸς παιδοποιίαν. Ἡ ἴδια ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν δεύτερον τοῦτον γάμον, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τινος νέας ἐκ τοῦ χωρίου Μάτεσι, ἣτις συγκατετέθη νὰ γίνῃ ἡ δευτέρα σύζυγος. Προσῆλθε μετὰ ταῦτα εἰς τὸν τότε Ἐπίσκοπον τῆς περιφερείας καὶ ἐζήτησε διαζύγιον, ἀπειλοῦσα ὅτι, ἂν τοῦτο δὲν ἐκδοθῆ, θὰ πέσῃ εἰς τὸ ποτάμι νὰ πνιγῆ. Τὸ διαζύγιον ἐξεδόθη, ἐγένετο ὁ οὕτω παρασκευασθεὶς γάμος καὶ ἐγεννήθησαν ἀπόγονοι, ἐκ τῶν ὁποίων μερικοὶ ζοῦν ἀκόμη. Ἡ πρώτη σύζυγος, ἡ μεριμνήσασα διὰ τὴν πρόσληψιν τῆς δευτέρας πρὸς παιδοποιίαν, διέμενεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην ἐπέχουσα θέσιν πενθερᾶς, καὶ ἀποκαλουμένη παρὰ τῶν οἰκείων *μανάτσι*¹⁾).

Πρέπει ἐπίσης νὰ προστεθῆ, ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς προσλήψεως δευτέρας γυναικὸς πρὸς παιδοποιίαν ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Βουλγάρους, ὡς καὶ παρ' ἄλλοις σλαβικοῖς λαοῖς. Ἡ προσλαμβανομένη δευτέρα σύζυγος ἐν Βουλγαρίᾳ ὀνομάζεται *namiestnica*, ἡ λέξις δὲ αὕτη εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς ἄλλους νοτιοσλαβικοὺς λαοὺς²⁾).

2. Εἰς τὴν μελέτην μου *Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν* (σ. 86 στ. 5 - 6) τὰ περὶ τῆς λέξεως *τέστα* διορθοῦνται καὶ συμπληροῦνται ὡς ἑξῆς: ....δοχεῖον ὕδατος γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα *τέστα*, ὅπερ ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *testa*, ἀπαντώσης ἤδη εἰς κείμενα τῶν κλασικῶν χρόνων μὲ τὴν σημασίαν ἀγγεῖον, ὡς παρ' Ὀρατίῳ, *Carmina* I, 20, 2, ...*potabis modicis Sabinum/cantharis, graeca quod ego ipse testa/conditum levi...*³⁾. Ἡ αὐτὴ λέξις ἀπαντᾷ ἐν Πελο-

¹⁾ Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀνδριτσαίνης Ὀλυμπίας εἶναι γνωστὴ ἡ λέξις *κορκομπίνα*, *κουρκομπίνα* (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *concupina*), συνώνυμος πρὸς τὸ *σύγρηια*, *συγκόρμισσα*.

²⁾ Βλ. *Fr. S. Krauss*, *Sitte und Brauch der Südslaven nach heimischen gedruckten und ungedruckten Quellen*. Wien 1885 σ. 233. Κατὰ λέξιν *namiestnica* δηλοῖ τὴν ἀντικαταστάτριαν.

³⁾ Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τοὺς καθηγητὰς Δ. Ἀ. Νοτόπουλον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Hartford καὶ Δ. Ἰ. Γεωργακᾶν τοῦ Πανεπιστημίου Dakota τῆς Ἀμερικῆς διὰ τὰς περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὑποδείξεις των.

ποννήσω (Μεσσηνία, Ἀρκαδία, Κορινθία) καὶ μὲ τὸν τύπον τέσα, προελθόντα ἐκ τοῦ τέστα κατ' ἀνομοίωσιν ¹⁾.

Ὡς πρὸς τὰς ἐκφράσεις τὰς ἐξ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου προερχομένας (λιθαρόπειρα, λιθαροπέταμα) καὶ δηλούσας ἀπόστασιν (σ. 95 σημ. 5 τῆς ἀνωτέρω μελέτης), ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω χαρακτηριστικούς στίχους τῆς Ἰλιάδος (Γ, 10-12):

*Εὗτ' ὄρεος κορυφῆσιν Νότος κατέχευεν ὀμίχλην
ποιμέσιν οὐ τι φίλην, κλέπιη δὲ νυκτὸς ἀμείνω,
τόσσόν τις τ' ἐπιλεύσσει ὅσον τ' ἐπὶ λᾶαν ἴησιν.*

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

¹⁾ Περὶ τῆς ἀνομοιώσεως εἰς τὸ συμφωνικὸν σύμπλεγμα στ, πίστη>πίση, στολή>σολή, βλάστη>βλάση κλπ. βλ. *Stam. C. Caratzas, La dissimilation du t dans le dialecte du vieil Athènes et la valeur du témoignage de Kavassilas et Zygomalas (16e siècle)*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Rendiconti, Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere - Vol. LXXXV - 1952 σ. 1-9.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1952

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ εἰς προσωπικὸν ἑλλείψεις, αἱ προελθοῦσαι ἐκ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἄρσεως τῆς ἀποσπάσεως τοῦ καθηγητοῦ Δ. Οἰκονομίδου καὶ τῶν μουσικῶν Σπ. Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη, ἐπληρώθησαν διατεθέντων τούτων ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰανουαρίου καὶ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀρχείου. Ἐπανελθόντος δὲ τὴν 15 Σεπτεμβρίου καὶ τοῦ συντάκτου Δ. Πετροπούλου ἐκ τῆς ἐν Παρισίοις τριετοῦς μετεκπαιδεύσεως αὐτοῦ, αἱ εἰς συντακτικὸν προσωπικὸν δυνάμεις τοῦ Ἀρχείου συνεπληρώθησαν, ἀλλὰ παραμένουν εἰσέτι κεναὶ αἱ δύο ὀργανικαὶ θέσεις γραφῶν.

Πρὸς πλουτισμὸν τῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ᾠσμάτων καὶ διάσωσιν τῶν μελωδιῶν αὐτῶν ἐνηργήθη χορηγία τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μπαγκείου Κληροδοτήματος μηνιαία ἀποστολὴ εἰς Δυτ. Μακεδονίαν, ἣτις ἀνετέθη εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν μουσικὸν Σπ. Περιστέρη. Οὗτοι ἐργασθέντες τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐν Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ ἀπετύπωσαν διὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ ἡμῶν μηχανήματος Telefunken 220 δημοτικὰ ᾠσματα, ἧτοι 160 παρὰ τραγουδιστῶν ἐκ Σιατίστης, 40 ἐκ Καστορίας, 12 ἐκ Βογατσικοῦ καὶ 8 ἐξ Ἄργους Ὀρεστικοῦ. Συγχρόνως ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἐμελέτησεν ἐν Κοζάνῃ, Σιατίστῃ καὶ Καστορίᾳ τὴν λαϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν σχεδιάσας ἐξ ἰδίων αὐτοῦ καταμετρήσεων 41 κατόψεις οἰκιῶν. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ παράδοσις τῶν ἀκριτικῶν καὶ ἐν γένει τῶν διηγηματικῶν ᾠσμάτων, ἀνετέθη εἰδικὴ ἀποστολὴ εἰς τὸν συντάκτην Δ. Πετρόπουλον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας πρὸς συναφεῖς λαογραφικοὺς σκοποὺς τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Hartford τῆς Ἀμερικῆς Trinity College κ. Δημ. Νοτοπούλου. Κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτῶν εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Ἡπειρον κατεγράφησαν ὑπὸ μὲν τοῦ κ. Νοτοπούλου ἐπὶ φωνοταινιῶν αἱ μελωδίαὶ 27 δημοτικῶν ᾠσμάτων, ὑπὸ δὲ τοῦ κ. Πετροπούλου κατηρτίσθη συλλογὴ ἐξ 80 ᾠσμάτων.

Πρὸς καθοδήγησιν τῶν δημοδιδασκάλων τῶν ἐπιθυμούντων νὰ καταγίνωσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἐθίμων τοῦ λαοῦ ἀπεστάλησαν πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὰς τῶν δημοτικῶν σχολείων 3.000 ἀντιτύπων τῶν Ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαο-

γραφίας, τῶν συνταχθέντων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς κατὰ τὴν κρίσιν των μᾶλλον ἐνδεδειγμένους ἐκ τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Ἐχομεν δὲ δι' ἐλπίδος, ὅτι οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, οἱ προερχόμενοι ἐκ τῶν σπλάγγων τοῦ λαοῦ, θὰ εἰσακούσωσι τὴν ἔκκλησιν τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴν σύστασιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ θὰ συνεργασθῶσι μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τῆς λαογραφίας τῆς Πατρίδος. Αἱ πρῶται συλλογαί, 19 τὸν ἀριθμὸν ἐκ σελίδων 959, ὧν 8 ἐκ μόνης τῆς ἐκπαιδευτικῆς περιφερείας Μαντινείας, ἀποτελοῦν εὐοίωνον ἀπαρχήν.

Εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου συμβάλλει καὶ τὸ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Λαογραφικὸν Φροντιστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 58 συλλογαὶ ἐκ σελίδων 760, αἵτινες κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Πρὸς τούτοις 7 χειρόγραφα ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Ἐκ τούτων ἐν (ἀριθ. 1686 Α—Ε) ἐκ σελ. 217, περιέχον πλουσίαν συλλογὴν παροιμιῶν ἐξ Ἀγίας Θέκλης τῆς Κεφαλληνίας, ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Κάτε Λιβιεράτου, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπὸ τῶν κ. Δ. Οἰκονομίδου, Γ. Μέγα καὶ τῶν δ/ίδων Γ. Ταρσούλη καὶ Λαλαγιάννη. Κατὰ ταῦτα εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἐν ὄλῳ 84 χειρόγραφα ἐκ 2306 σελίδων (ἔναντι 54 χειρογράφων ἐκ σελίδων 2475 τοῦ παρελθόντος ἔτους), καταγραφέντα ὑπ' ἀριθμὸν 1686—1769. Ἡ περιεχομένη εἰς αὐτὰ ὕλη εἶναι: ᾠσματα 592, δίστιχα 412, παροιμίαι 6200, παραμύθια 10, παραδόσεις 2, αἰνίγματα 113 καὶ ποικίλη ἄλλη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἠσχολήθη μόνον ὁ συντάκτης Δ. Οἰκονομίδης ἀποδελτιώσας 8 χειρόγραφα ἐκ σελίδων 675 (ὑπ' ἀριθμὸν 747. 787. 788. 789. 1475. 1588. 1612 καὶ 1665 Α—Δ) καὶ σταχυολογήσας ἐξ αὐτῶν ᾠσματα 430, δίστιχα 13, παροιμίαι 173, παραμύθια 26, αἰνίγματα 90, παιδιὰς 11, εὐχὰς 93, ὄνόματα 182 καὶ ποικίλην ἄλλην λαογραφικὴν ὕλην.

Οἱ λοιποὶ συντάκται κατέγιναν εἰς τὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς συγκομισθείσης ὕλης. Κατετάχθησαν δημοτικὰ ᾠσματα 2040 (ἔναντι 1077 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἦτοι 475 ὑπὸ τῆς Μ. Ἰωαννίδου, 1481 ὑπὸ τοῦ Γ. Σπυριδάκη, 53 ὑπὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου καὶ 31 ὑπὸ τοῦ Δ. Πετροπούλου, ὅστις ἠσχολήθη καὶ εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἐκλεγέντων διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ἱστορικῶν ᾠσμάτων. Εἰς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς γενομένης ἐκλογῆς κατέγινεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου. Προσέτι κατετάχθησαν συστηματικῶς 23.289 παροιμίαι (ἔναντι 21.600 τοῦ παρελθόντος ἔτους) ὑπὸ τοῦ συντάκτου Δ. Λουκάτου.

Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν συνεχίσθη ὑπὸ τῶν μουσικῶν Σπ.

Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη ἢ μεταγραφὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν, μεταγραφέντων 396 ᾠσμάτων, ἤρξατο δὲ καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ἐπὶ δίσκων ἀποτυπωμένων μελωδιῶν τῆς λαϊκῆς ἡμῶν μουσικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπερατώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ 6ου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1950 - 1952.

Χρῆσιν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου ἔκαμαν διὰ τὰς μελέτας των αἱ δ/ίδες Γ. Ταρσοῦλη καὶ Ἑλένη Λαζαρίδου, ἡ κ. Καμαρινέα - Rosenthal, ἡ κ. Καλλιόπη Μουσαίου - Μπουγιούκου, ὁ κ. Bounier καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Δ. Νοτόπουλος.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν 77 βιβλία καὶ φυλλάδια (ἔναντι 195 τοῦ προηγουμένου ἔτους), καταγραφέντα εἰς τὸ Βιβλίον Εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθμὸν 1992 - 2069. Ἐκ τούτων 15 προέρχονται ἐξ ἀνταλλαγῆς τῆς «Ἐπετηρίδος» πρὸς ξένα καὶ ἡμέτερα λαογραφικὰ περιοδικά, 5 ἐξ ἀγορᾶς, 5 ἐκ προσφορᾶς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ δωρεῶν: ἐδώρησαν ἡμῖν τὰς ἐκδόσεις των ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία, ἡ Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, ἡ Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἡ Ἐπιτροπὴ Κυδωνιῶν, ὁ Δῆμος Κοζάνης καὶ οἱ ἐκδόται τῆς Ποντιακῆς Ἑστίας, τοῦ Ποντιακοῦ Θεάτρου, τῆς Ἑλληνικῆς Κύπρου, τοῦ Συνεταιριστοῦ, τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων, τοῦ Πανός, ὡς καὶ οἱ κύριοι: Κ. Ἀμαντος 5, Γ. Καζαβῆς 4, Δ. Οἰκονομίδης 3, Παρ. Μηλιόπουλος 2, Γ. Μέγας 2, Γ. Σπυριδάκης 2, Κ. Χαριτάκης 2, Δ. Μπαλᾶνος 1, Ἀλ. Οἰκονόμου 1, Κ. Κακούρη 1, Χρ. Ἐνισλείδης 1, Στ. Κυριακίδης 1, Ἰ. Καλλέρης 1, Δ. Λουκάτος 1, Δ. Πετρόπουλος 1, Σπ. Περιστέρης 1, Μ. Λαγουδάκη 1, Φ. Σαρεγιάννη 1, Στρατῆς Κολαξιβέλης 1.

Μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀρχείου ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ πέντε ἐτῶν χρονολογουμένη παντελὴς ἔλλειψις γραφῶν, ἣτις δυσχεραίνει τὸ ἔργον τῆς ἀποδελτιώσεως καὶ κατατάξεως τῆς συγκομισθείσης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1952

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου
Καθηγητὴς Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- Ἅγιος Γεώργιος Λασηθίου 46
 Ἅγιος Γεώργιος Παρνασσίδος 45
 Ἀγχίαλος 11, 14, 18
 Ἀδραμύττιον 30
 Ἀδριανούπολις 4
 Ἀηβλάσης 3, 5, 11
 Ἀθήναι 83
 Αἰγιάλεια 78
 Αἶγινα 90
 Αἰγίνης σύστημα 57
 Αἶνος 94
 Αἰτωλία 45, 89, 90
 Ἀκαρνανία 96
 Ἀμάτοβον 3, 14
 Ἀμοργός 65, 76
 Ἀμπελοι 5, 14
 Ἀνακού 77
 Ἀνατολική Ρουμελία 3
 Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου 29
 Ἄνω Μέρος 30
 Ἀξόπορτες 12
 Ἀπεράθου Νάξου 51
 Ἀπιώνη 64₁
 Ἀραβάνιον 77
 Ἀρμόλια Χίου 79
 Ἀσὴ Γωνιά Ἀποκορώνου 30
 Ἀσκύφου Σφακίων 30
 Ἀσωμάτων Ἀμαρίου μονή 29

 Βαζελῶνος μονή 64₁, 67₉
 Βιθυνία 94
 Βούρβουρα 47, 55, 75
 Βιζύη 4
 Βλάστη 18
 Βράχα Εὐρυτανίας 48

 Γερακάρι 30
 Γιλδερίμ 4
 Γρεβενήτιον 45
 Γύθειον 28, 29

 Δελφοὶ 45
 Δωδεκάνησος 84

 Ἐρζερούμ 77
 Ἐρκέτς 5, 13
 Ἐρμιόνη 36
 Εὐβοία 71, 78, 84, 94, 127₂

 Ζαγόριον 45
 Ζάκυνθος 73
 Ζυγοβίσι Γορτυνίας 48

 Ἡλεία 89
 Ἡπειροθεσσαλία 54
 Ἡπειρος 84, 90

 Θεσσαλία 45, 75, 76, 86, 94
 Θήρα 74, 84

 Ἰθάκη 3
 Ἰκαρία 65, 66, 127₂
 Ἰμβρος 86
 Ἰναχώριον Κρήτης 81
 Ἰόνιοι νῆσοι 73
 Ἰωάννινα 45

 Καβακλί 3
 Καλίνδοια 5
 Καππαδοκία 77, 91
 Κάρπαθος 67, 77, 85, 87
 Καρούπολις 29
 Καύκασος 32
 Κέννα 32
 Κέρκυρα 30, 79, 83, 86
 Κεφαλληνία 73, 84
 Κίμωλος 91₅
 Κιουρκούτ 3
 Κισλάδερε 5, 14
 Κίτρος 3, 14
 Κοζάνη 63
 Κολοκυνθίου δήμος 29
 Κόνιτσα 45
 Κορσική 32
 Κοτύωρα 127₂
 Κουμουλι 12
 Κουρφάλια 3
 Κρήτη 29, 30, 44, 64, 66, 68, 71, 75, 78, 91, 99, 100
 Κύθηρα 74, 83, 87

 Κυκλάδες 68, 73, 84
 Κύπρος 62, 65, 74, 79, 83, 86, 89, 90, 94, 96, 97, 98, 100
 Κῶς 67, 99

 Λαγία 29
 Λάκκοι Κυδωνίας 30
 Λακωνία 78
 Λάστα 47
 Λατσίδα Μεραμβέλου 45, 46, 54, 55
 Λεπενού 73
 Λέσβος 30, 67, 97
 Λευκάς 45, 83
 Λιβίσιον 67
 Λουλέ - Μπουργάς 4

 Μακεδονία 76, 80, 90, 94
 Μαλαυδρίου δήμος 29
 Μάνη 28, 29, 30, 44, 75, 77, 79, 84
 Μαράσια 4, 14
 Μεσημβρία 11, 12, 13, 18
 Μεσσηνία 78
 Μικρά Ἀσία 83
 Μονοφάτσιον 81
 Μπάνα 3, 5, 8, 9, 18

 Ναίμονας 5, 8, 18
 Νάξος 66, 67, 68, 70, 81
 Ναύπακτος 74
 Νέα Ἀγχίαλος 5
 Νέα Μεσημβρία 5
 Νικόπολις Πόντου 62
 Νταουτλί 18

 Πάρος 70, 94
 Πελοπόννησος 63, 65, 66, 73, 74, 83, 85, 86
 Πολύκαστρον 5
 Πόντος 62, 65, 74, 86, 94, 96
 Ποταμία 64₁
 Πύλαρος Κεφαλληνίας 73

 Ραβδάς 3, 5, 7, 8

Ρεθύμνη 31

Σάμος 70, 94

Σαράντα Ἐκκλησίαι 4

Σατάρ' 10

Σελὸ 91₃

Σέριφος 70, 97

Σητεία 127₂

Σιάτιστα 86

Συνασὸς 83

Σίφνος 91₅

Σούλοβον 3

Σταχτοχώριον 5

Στεμνίτσα 46

Στερεὰ Ἑλλάς 75

Σύμη 83

Σῦρος 66

Σωζόπολις 5, 14

Τζίμος 5

Τραπεζοῦς 64₁

Τριγωνία 74

Τρουλὲ 91₃

Τσαντιολὶ 3

Φάρασα 77

Φλογητὰ 77

Φλώρινα 76

Χαλία 64₁

Χαλικιᾶς 30₁

Χαλκιδικὴ 48, 86, 89

Χιμάρα 30, 44, 83

Χίος 74, 89

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀγάπιος Λάνδος 63₁₁, 68₆

Ἀριστοτέλης 38

Ἀστέριος Ἀμασείας 52

Γαληνὸς 83₇

Διονύσιος Ἀλικαρνασσεὺς 39

Du Cange 63₁₁, 66₁₀, 75₉, 83₆, 87₅

Ἐπιφάνιος ἐπίσκοπος Κύπρου 68

Εὐριπίδης 36₁

Ζυγομαλαῖς Θεοδ. 63₁

Hesseling C. D. 63

Ἡρόδοτος 37

Ἡρων Ἀλεξανδρεὺς 59, 60, 68, 74, 77, 83

Ἡσύχιος 70

Θεόκριτος 65₃

Θεοφάνης 67₉

Ἰουστίνος ὁ μάρτυς 53

Ἰσαῖος 35₃

Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς 53

Κοραῆς 60₃

Λουκιανοῦ Σχόλ. 26

Ξενοφῶν 39

Ὅμηρος 36

Πλάτων 35, 37

Πλούταρχος 35₂, 37, 38, 39

Πολυδεύκης 37₂, 59, 93₆, 94₁₀

Πορφυρογέννητος 69

Στράβων 39₆

Φώτιος 41

Χρυσύστομος 40, 41, 51, 52, 53, 54

Ὠριγένης 52, 53, 54

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ἄβγια 33₄

ἀγαμίας θεσμὸς 124 κέ.

Ἁγία Δομνὴ 3, 11

Ἁγιος Ἰορδάνης 8

ἀγκουνόχερο 59

ἀγκρυφίως 7

ἀγκυνόστομα βλ. κυνόστομον

ἀγκώνας 59

ἀγρῶν μέτρησις 60

ἀγυρμοὶ γυναικῶν 21

ἀδράσκελο 61

ἄθεος 33₁

ἄθθρωπος 93

αἰριάρης 72

ἄκαρπη γυναῖκα 33₄

ἀκέστρια 111₅

ἀκληρία 33, 43

ἄκληρος 33

Ἀλεξανδρίδης βασιλεὺς 37, 38

ἄλες 142, 143

ἀλογοφόρτωμα 100

Ἄλφα 25

ἄλωνοῦν 98

ἄμάλη 97₃

ἄμαλλα 97₃

ἄμαξιά 98₁

ἄμοσκαλιά βλ. μασκαλιά

ἀμπελώνων μέτρησις 60

Ἀμφιδρόμια 119, 124

ἀναδοχὴ 121

ἀνάδοχος 120-θεσμὸς ἀναδ. 121

ἀνάκληρος 33₅

ἀνδρόστεμα 93

ἀνέξαγα 71

ἀντάρα 86

ἀντίσηκο 87

ἀντίσταφον 87

ἄξαι βλ. ξάγι

ἀπαιδία 41, 104 κ. ἔ.

ἀπλωσιὰ 99

ἄππος βλ. νάππος

ἀρβέλιν 72

ἀρίλοος βλ. ἀρολόγος

ἀριολόγι 72

Ἄριστων 37, 38

ἀρλόος βλ. ἀρολόγος

ἀρολόγος, ἀρλὸς 72

ἀρμεὸς 89

ἀρμοσκαλιά βλ. μασκαλιά

ἀρόλιθος 82₁

ἀρολόγος, ἀρολόος 72

ἀσκελιὰ βλ. δρασκελιὰ
 ἀσκίν 80
 ἀτεκνία—κοινωνική θέσις
 τῆς ἀτέκνου 105—κατά-
 δεσις πρὸς ἀτεκνίαν 109
 ἀχνάρι 60
 ἀχνοκόπος 92

βάπτισις 115 κ.έ. — Κατή-
 χησις 116, 117, 121—
 νηπιοβαπτισμὸς 117 —
 λαμπαδηφορία 143 —
 στολή βαπτίσματος 117,
 121, 122, 123 — χρόνος
 βαπτίσεως 118 κ.έ.
 βαπτιστήριον 120
 βαρέλα 79
 βάρη 87
 βαρυζυγιάζω 87
 βάσταμα 100
 βατσέλλι 72
 βεδούρα, βεδούρι 73
 βίκος 62
 βιλάρα 18
 Βλάχοι Πίνδου 18
 boccia 82
 βόρτινον 97₁₀
 βοσκησιὰ 98
 βουδέα 91
 βούλλα 99
 βουκέντρα 99
 bozza 82
 βρουντέλλα 97₁₀
 βρυμίν 99
 burda 76

cedola 89₂
 centenarium 88
 cocca 88₇
 curcusura 133₂
 γαβάθα 70, 85₂
 γάγια βλ. γούγια
 γάδος 74
 γαιῖδουροκυλίστρα 98
 γαιῖδουροφόρτωμα 100
 γάμος : ἀγαμία (ἐκκλησ. θε-
 σμὸς) 124 κ.έ.—σκοπὸς
 104, 111, 124, 128—θα-
 λάμευσις παρθένου 129
 κ.έ.—ἡλικία πρὸς γάμον

132—προξενεία 133—μνη-
 στεία 133 κ.έ.—λουτρὸν
 138—τέλεσις γάμου 136
 κ.έ.—στέφανοι 140.—Δευ-
 τέρα ἡμέρα 9, 18
 γάμος γυναικεῖος 22
 γάμου ἀφορμαὶ 136, 137—
 λύσις 30, 35
 γενέθλια 113, 114
 γενέσια 113₁₁
 γένναμα, γέννεμα 77
 γέννησις 104 κ.έ.—ἄρρενος
 113
 Γεωργιανοὶ 32
 γιγίνι 100
 γίναμα βλ. γένναμα
 γιναμὸ μῆλο 78₁
 γκλίτσα 98
 γκυνόστομον βλ. κυνόστο-
 μον
 γομάρι 100
 γονιμότητος σύμβολα 18
 γούγια 98
 γουλιὰ 98
 γράκα βλ. δράκα
 γρασκελιὰ βλ. δρασκελιὰ
 γρόθος 95, 96

δακαμμαθκιά 98
 δάκτυλος 59₁₃, 93, 94₁₀
 δεκατιστής 62₆
 δεκινῶ 10
 δερμόνι βλ. δριμόνι
 Διήγησις τετραπόδων 53
 δίκια (κούπα) 79
 δίκουρο βλ. διπλόκουρο
 δίμοιρον 94
 διπλόκουρο 97₁₀
 διπλοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον
 διπλόσκαλον 90₃
 dirhem 77
 δίσικλα 85
 δκυοσκάλιν βλ. διπλόσκα-
 λον
 δράκα 97
 δρασκελιὰ 61, 93
 δρατζὰ βλ. δράκα
 δριμόνι 73
 εἶλημα 97₆

ἐμπότης, ἐμποτόπουλλον βλ.
 νεμπότης
 ἐμφώτειος ἐσθῆς 121, 122,
 123
 ἐρίγλο βλ. ρίγλο
 Ἔρωτος ἀποτελέσματα 50
 exagium 71
 ζευγαρὲ βλ. ζευγαριά
 ζευγαριά 92 βλ. καὶ ζευγιά
 ζευγιά 91, 92
 ζύα 66₉
 ζυγάρι 85
 ζύγιν, ζύ, ζύν βλ. ζύγι
 ζύγι 86, 87
 ζυγίσεως ὄργανα 85
 ζυνόστομον βλ. κυνόστομον
 ζώνη : —ἀποτρεπτική ση-
 μασία αὐτῆς 108-109—
 περίζωσις 107-109—σύμ-
 βολον ἀγνείας 108, 139—
 ὠκυτόκιον 108

ἡμίεκτον 69
 ἡμιχοίνικον 64
 θαλάμευσις παρθένου 129
 κ.έ.
 θέμα 95₅
 Θεσμοφορία 24

Ἰωσήφ Γυθείου 28
 jugerum 92₂
 jugum 92
 καβὰ 74₅
 κάβος 74
 kad = κουβάς 74
 κάδος 74
 kafiz 66
 κακοξαγιάζω 72
 καλαμουκάνι 99
 Καλλιγένεια 24
 καλοξαγιάζω 72
 καμηλιὰ 100
 καμπανὸν 86
 κανάκιον 73₁₀
 καναλαῖδες 85₂
 καντάρι 86, 87
 καπίθη 66
 καπίτ'ς βλ. καφίτσι
 καρδάρα 74
 καρραθκιά, καρριά 98₁

καρτερόλι βλ. κάρτον
καρτερούλα βλ. κάρτον
κάρτον 79, 80₂
καρτουῦτσο βλ. κάρτον
κατασπορά 64₁
καύκα βλ. καυκί
καυκιά 65
καυκί 64
καῦκος 65₃
καφίζι 65, 66₂
καφίσι 66 βλ. καὶ καφίζι
κεντηνάρι 88
κεσῦρα 33₁
kijle(t) (θηλ. τοῦ kejl) 63
κισσίβιον 65₃
κλειδοπίνακο 70₁
κλήρα 33₄
κοιλὸν 62, 63, 65, 67, 69,
72, 73, 74, 76, 80₂
κοιλὸν Κωνσταντινουπό-
λεως 67—Νικοπόλεως 62
κόκκες 88, 89
κολυμβήθρα 121, 122
κόνδυλος 94₁₀
κόσινας, κόσκινον 72, 74,
100
κότι 62, 74, 75
κοττοῦ ἢ κκουττοῦ 74
κοτύλη 80
κουβέλι 75
κούζα, κουζίν 80,
Κούκερος 19
κούμνα 80
κουμουλάτον 67₉
κουμούλι 62
κούμουλον 62, 67₉
κούνα (cupa) 113₇
κουνίον 113₇
κουρελλὸς 80
κουρκουσούρα 133₂
κουρκουμουλίθρα 87
κουρούπα, κουρούπι 75
κούτλα, κουῦτλος 80
κούτουλας, κουτούλι βλ.
κούτλα
κουτρέλλιν 80
κουφτὸ κοιλὸν 62—κρινὶ
76₄
κрасομεθῆρα βλ. μεθῆρα
κρεββαδκιά 98₁

κρεντήρι 80
κριμπὸς 76
κρινὶ 76
κρομπούρι 76
κυνόστομο 94
κυτίον 74₇
λαγηνᾶδες 85₂
λαῦνι 81
λαχίδα 98₆
λεχὼ 113 - 115
λημάρι 97
λιθαροπέταμα 95
λιθαρόπετρα 95
λιμπουρὶν 99
λίτρα 68₂, 76, 83₈
λιχᾶς 59₁₁, 94₁₀
λογαρικῆ 86
λογαρκίν 86
λοχεία 114 - 115
λοχόζεμα 113
λουγαρκὸ 86
λούρα 98
λούστρα 113
λουτζέκι 76
Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη
53, 55, 56
λυκόστομο βλ. κυνόστομον
λυνόστομο βλ. κυνόστομον
μαγκανιά 78
μαγλιὰ 97
μαίτσα 12
Μανουῦ νόμοι 32
μαρμάρα 33₄
μασκαλιὰ 97
Μεγαπένθης 36
μέδιμνος 66₁₀
μεθῆρα 84
Μενεκλῆς 36
Μενέλαος 36
μεσάλες 7
mezzaruola 85
μιζαρόλλιν 85
μίκουλο 62
μιλίνα 6₁₀, 12, 13
μισίρι 10
μισκάλι 81
μισόκαυκο 65
μισόκουλο, μισοκούλι 62
μισόναπος 70

μισοσκάλιν, μισόσκαλον 90₃
missorium 69
μισατάκι βλ. μίστατον
μίστατον 81, 82₁
misura 69
μνηστεία 133, 136
μόδι 67, 68₁₁, 69₆
μόδιον 67, 68, 69₆, 74₅
μονόκουρο 97₁₀
μονόσφερο βλ. μονόχερο
μονοσκάλιν βλ. μονόσκα-
λον
μονόφουχτο βλ. μονόχου-
φτο
μονόχερο 95
μονόχουφτο 95
μουδούριν 80
μουζουραδιά βλ. μουζουρέ
μουζουρέ 69
μουζούρι 63₁₁, 68, 69, 71,
78, 82₁
μουτσούνι 95
μπάμπω γκιουνου 5, 11, 12
μπότης, μπότη βλ. νεμπό-
της
μπότσα 82
μπράτσο 59
μπούρδα 76
μυλαύλακο 85
μυλοκαύκι 65
μυστάκια βλ. μίστατον
ναιριάρης βλ. αιριάρης
ναπί 70₁
νάπος 66, 70
νεμπότης 82
νέποτας βλ. νεμπότης
νεοφώτιστος 122
νεόφωτος 122
pominalia 119
ντελίτι 73₇
νυμφοστόλος 139, 144
νυχιά 98
ξάγι 66, 71
ξαγιαζω 72
ξαϊάστρα 72
ξέστα, ξεστάκα, ξεστάκι, ξί-
στα βλ. ξέστης
ξέστης 68₁, 82, 83
ξεστίον βλ. ξέστης

ξεχυριστός 66₂
 ξιγκοζυγιάζω βλ. παραζυ-
 γιάζω
 ξυλοκαυκιά βλ. καυκιά
 ξυλόκοκκα 87

ὀμαριάστρα βλ. γομάρι
 ὀμάρι βλ. γομάρι
 ὀντζιαρκά 83
 ὄργο 91
 ὄργυιὰ 59, 60, 68₂, 71₆
 ὄρτινον βλ. βόρτινον
 οὐγγία 83
 ὄφταρέ 99
 παδκιά 93
 παιδοποιία 29, 35₄, 37, 41.
 43

παλαιστή 59₁
 παλαιστής 94₁₀
 παλαμιά 95
 παλιάτσα 84
 παπαντζιά 97
 παραζυγιάζω 87
 παραζύγιασμα, παραζύν 87
 παρθένος : Ἐκκλησία 127
 κ.έ. εἰκὼν Θεοῦ 26
 πασμαδκιά 97
 πάσσα 89
 παστός 145, 147
 πατοῦνα 68₃
 πατοῦσα 60
 πελέμπεα 94₁₁
 περιορισμοὶ (ἀγρῶν) 60
 πετροβόλια 95
 πετροκαυκιά βλ. καυκιά
 πῆχυς, πῆχη 59
 πιάσμα 97
 πιθαμή 94
 πιθαργιά 98₁
 πιθάρι 84
 πινάκι 66
 πίντα 84
 πιτταριόξυλο 99
 πλόχερος 95
 ποδόχι 84
 πολυανδρία 38
 πολυοντία 67₂
 ποτιστής 85
 ποτούρι 7
 Πουλολόγος 53, 55, 56

πρατικιά 69
 πρατικό 69
 πρόοδος, ὁ 8, 9
 προκάμπανο 86
 πρόκουφο 87
 προξενεία 133
 προποδιές 10
 πρόσβαρο 87
 προστάδιον 90₇
 προσταθκιάζω 91
 προστάθιν 90
 πρωτομαγιά 18
 ρακομεθήρα βλ. μεθήρα
 ραμπόσι 89₂
 ρίγλο 62

σάκκος 62₃
 Σατουρνάλια 19
 σέγκι 84₁₁
 σέκιο 84
 σ'ερβόλιν βλ. χερόβολο
 σιδεριά 65
 σίκλα, ἦ, 77, 85 βλ. σίκλον
 σίκλον 84
 situla, sitla 77
 σκάλα 90, 91
 Σκιροφόρια 24
 σκουλλί 86₅
 σκουλλύδα 97₅
 σοινίκι 63, 63_{4, 5, 6}, 64
 σοῦγλος βλ. σίκλον
 σουρωτό 62, 76₄
 σποριά 90
 σπουρίτρα 33₄
 σπράγκα 60₃
 στάθμιον 57
 σταθμίσεως ὄργανα 58, 85
 στάμα 78, 91
 στασ'νά 96
 στατήρ 85, 87
 στατόν 81
 σταφυλομεθήρα βλ. μεθήρα
 στειρότης 28, 29, 31, 32,
 36, 39
 στειρώσεις 109
 στελίφιν 100
 στίγκα 100
 στρέμμα 89, 90
 στροφάδι 80₉
 σύγγρια 28, 30

συγκόρμισσα 28, 30
 συκομεθήρα βλ. μεθήρα
 σύμβολα γονιμότητος 18, 21
 σ'υνόστομον βλ. κυνόστομον
 σύντεκνος 121
 σφεντονιά 95
 σφουγάτο 82₁
 σωκάριον δεκαόργυιον 60
 —σπορίμου γῆς 60

ταγάρι 77
 τάλλια 62₆, 89₁
 τεκνώνω 6
 τέκνωσις 39₆
 τέστα 83, 160
 τζυνόστομο βλ. κυνόστομο
 τίγκα 100
 τιμητής 39
 τοκετός 111 κ. έ.
 τοξόβολο 95
 τουφεκόβεργα 100
 τουφεκόβολο 95
 τόχτιν 77
 τρακάδα 100
 τριακάς 100
 τρίκελο 11
 τσαγγάρι 60
 τσ'ανάκα 73₁₀
 τσιέτουλα 89
 τυρομεθήρα βλ. μεθήρα
 υἱοθεσία 35
 'υχιά βλ. νυχιά

φαλλός 17, 18
 φίλημα 126₄
 φόρτωμα 100
 φουρκί 94
 φουχτιά βλ. χουφτιά
 φτελλίν 99
 φτερόν 39
 Φυσιολόγος 51, 52, 53, 54,
 55, 56
 φωτίζω 120
 φώτισμα 120
 φωτιστήριον 120

χαϊμαλι 99
 χαλαλιά 95
 χεράδα 96
 χερβόλιν βλ. χερόβολο
 χερέα, χεριά 96

χερόβολο 97

χεροπήχι 59

χιλιάκληρος 33,

χοινίκα, χοινίκιν, χοινίκος

βλ. σοινίκι

χοίνιξ βλ. σοινίκι

χορός γαμήλιος 146·147

χούφτα 95

χουφτιά 95

χυλός νυμφικός 145

χυνόστομον βλ. κυνόστο-
μον

ψαθίν, ψαχίν 99

ώκυτόκια : ζώνη 108, 112—

έλαιον ἐκ τῆς κανδήλας

τῆς ἐκκλησίας 112—τε-

μάχιον ἐκ πέπλου 112

vascellum 72

vedro 73_s

RÉSUMÉ DU VOLUME

Les rites du jour de la «sage-femme», par G. A. Mégas (pp. 3-27)

Il s'agit des rites pratiqués par les femmes mariées de certains villages de la Macédoine centrale où sont installés des Grecs réfugiés de la Roumélie orientale (Thrace du nord-est). L'auteur a recueilli sur place les renseignements sur cette fête féminine (nommée ainsi parce que la sage-femme du village en est le personnage central) et il les décrit dans l'ordre de leur déroulement. La fête est célébrée le 8 Janvier de chaque année (le lendemain de la fête de l'Épiphanie). Dans la matinée de ce jour chaque femme mariée va chez la sage-femme du village en emportant avec elle un morceau de savon, une serviette, un mouchoir (objets indispensables à l'exercice du métier de la sage-femme). A son arrivée, elle verse de l'eau sur les mains de la sage-femme, qui les lave avec le savon apporté, et les essuie avec la serviette offerte; après quoi ces objets lui reviennent comme cadeaux d'hommage. Ce rite est répété à l'arrivée de toutes les autres femmes.

La réunion achevée, les femmes font asseoir la sage-femme sur une sorte de trône et commencent à la parer comme une fausse reine: fleurs dorées ou faux sequins en guise de couronne, tresses d'ognons, ou d'aulx, ou de figues, en guise de collier. Après quoi deux vieilles femmes, se tenant derrière une porte à demi ouverte, présentent à chaque assistante qui passe par la porte les symboles apocryphes de la fête: les simulacres du membre viril et de l'organe féminin, séparés ou entrelacés. La personne qui passe doit embrasser ces symboles de la fécondité humaine (c'est là le sens et le but de la fête) et, ensuite, prendre place autour d'une table préparée pour le festin. On mange, on boit, on s'enivre. On commence à chanter et à danser en échangeant des vers ou des propos obscènes; tout le cortège se met, dans cet état, à parcourir les rues du village et se rend à la place publique, où la danse recommence. Entre temps les hommes du village doivent rester enfermés chez eux. Le contrevenant est pris et obligé d'offrir du vin pour être libéré; si quelqu'un s'y refuse, il est immédiatement dépouillé de ses vêtements. Tard, dans l'après-midi, un cortège est organisé. La sage-femme, montée sur un chariot, et accompagnée de toute sa suite, est conduite jusqu'à la fontaine publique, et arrosée abondamment. La fête est terminée.

L'auteur fait remarquer que les mêmes symboles phalliques et les mêmes propos obscènes sont en usage chez les villageois Grecs originaires de la même région de Thrace au cours du second jour du mariage et le premier Mai. Il procède ensuite à une étude comparative de ces rites avec les rites similaires ou analogues pratiqués en Europe moderne (en Allemagne, par ex., et au Danemark) et, surtout, dans la Grèce antique. Le troisième jour de la fête des Thesmophories, par exemple, dédié à la fécondité féminine (d'où son nom : *Καλλιγένεια*), comportait sans doute des rites analogues. On sait d'autre part que les rites pratiqués au cours de la fête athénienne d' *Ἄλφια* présentaient une ressemblance étonnante dans leurs détails avec les rites modernes pratiqués par les femmes grecques de la Roumélie orientale (ainsi que par les paysannes bulgares de la même région à l'imitation de leurs voisines grecques), où il y a eu, ne l'oublions pas, des colonies grecques anciennes (Apollonie, Mésembrie, Anchiale) avec une population grecque florissante jusqu'à nos jours (1923). Par conséquent, conclut l'auteur, la fête moderne de la «sage-femme» ne constitue pas simplement un phénomène folklorique qui aiderait à comprendre les fêtes des Thesmophories et des *Ἄλφια*, mais une véritable survivance de ces fêtes antiques.

Les coutumes du peuple grec concernant le manque d'héritiers, par D. A. Pétropoulos (pp. 28-44)

Dans cette étude l'auteur traite des coutumes du divorce en raison du manque d'enfants, ainsi que de l'usage de prendre une seconde épouse en cas de stérilité de la première. Les deux femmes, appelées *σύγγριες* ou *συγκόμισσες*, vivent dans la même maison, la première jouant le rôle de belle-mère et ayant le soin des enfants nés du second mariage.

On trouve ces coutumes dans certaines régions de la Grèce moderne, Magne, Arcadie, Épire du Nord et Crète, où l'auteur lui-même a pu en obtenir des attestations pendant une récente enquête folklorique. L'existence de coutumes analogues est attestée dans d'autres pays (Corse, Caucase, Afrique orientale, pays slaves) et surtout chez des populations où la famille est basée sur une organisation patriarcale et monogamique de la société.

Après un bref aperçu historique de ces coutumes en Grèce, l'auteur signale leur différenciation à travers les siècles, suivant les croyances religieuses, les idées politiques, ainsi que la conjoncture sociale et économique.

Ainsi, à Athènes, on trouve pour l'antiquité des documents prouvant la possibilité de prendre une seconde femme en cas de stérilité de la première, et la dissolution du mariage, en raison du manque d'enfants dû à une insuffisance sexuelle de l'homme. Au contraire, à Sparte, par suite des conceptions spartiates sur l'accroissement et l'amélioration de la race, ainsi que sur la liberté des femmes, le divorce et le second mariage pour cette cause n'étaient pas nécessaires. A l'époque byzantine on retrouve ces anciennes coutumes, qui ont évolué en raison du changement des conditions sociales et on les rencontre encore presque intactes dans la Grèce moderne.

Il est particulièrement remarquable, selon l'auteur, que la coutume qu'on trouve en Grèce moderne, de vivre avec une seconde femme en cas de stérilité de la première, diffère essentiellement du concubinage connu depuis les temps très anciens.

Les chansons populaires «de la tourterelle affligée», par D. B. Oeconomides (pp. 45-56)

L'auteur étudie certaines chansons populaires ou chants funèbres (mirologues) dans lesquels une tourterelle ou un autre oiseau se lamente et se fait martyriser à la suite de la mort de son bien-aimé, ou de son enfant, ou de son frère. Évidemment il s'agit de chansons de sens symbolique, dont le motif se retrouve, d'après l'auteur, non seulement dans deux «rimes» savantes de Constantinople, mais encore dans des textes byzantins, comme le «Physiologue», le «Poulologue», d'autres encore. L'examen comparatif de ces textes conduit l'auteur à conclure que la première source est le texte du «Physiologue».

Contribution à l'étude des poids et mesures chez le peuple grec, par D. A. Pétropoulos (pp. 57-101)

Il est question ici des mesures employées par le peuple grec et surtout par la classe paysanne. Dans l'étude de ces mesures l'auteur établit le classement suivant : A. *Mesures de longueur* ; B. *Mesures de capacité*, distinguées en mesures d'un emploi général, mesures d'un emploi localement limité, mesures spécialement utilisées pour peser les olives et l'huile, et mesures des liquides ; par surcroît, un petit chapitre concernant les appareils à peser est annexé à cette catégorie de mesures ; C. *Mesures de surface*. Dans cette catégorie sont classées également les mesures désignant la surface d'une

terre d'après le temps de travail exigé par la culture. Dans un quatrième chapitre l'auteur expose un certain nombre de mesures approximatives, désignées par des mots et des phrases qu'il classe selon les domaines auxquels ils sont empruntés.

En examinant les mesures et les unités métriques employées dans la Grèce moderne, il essaie de remonter, autant que possible, jusqu'à leur origine, sans rechercher pourtant leur valeur au cours des différentes époques de leur longue histoire.

Finalement il aboutit aux conclusions suivantes : parmi les cent-cinquante termes métriques examinés dans cette étude, soixante-dix sont désignés par des mots provenant du grec ancien ; quelques-uns de ces mots se trouvent déjà employés dans la Grèce antique avec un sens métrique, tandis que les autres n'ont pris ce sens que plus tard.

Presque quarante termes sont d'origine grecque ou latine, et désignent, depuis l'époque gréco-romaine et byzantine jusqu'à nos jours, des mesures pratiquement employées dans la vie quotidienne ; à peu près vingt-cinq autres sont désignés par des mots empruntés aux langues modernes et surtout à l'italien et au turc. Enfin l'origine d'un petit nombre de ces termes reste encore incertaine. Il est à noter que la plupart des termes métriques provenant du grec ancien désignent des mesures approximatives ; au contraire, la plupart des termes datant de l'époque gréco-romaine et byzantine désignent de nos jours des mesures précises. Les termes désignés par des mots empruntés aux langues modernes concernent des mesures d'un emploi limité à certaines provinces.

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême, au mariage selon les sources hagiographiques byzantines, par G. Spyridakis (pp. 102-147)

Les coutumes relatives à la naissance, au baptême et au mariage traitées dans cette étude sont tirées des textes hagiographiques byzantins. Dans le 1er chapitre l'auteur traite des conceptions du peuple sur la place occupée dans la société par des personnes privées d'enfants, et il examine le désir des hommes d'avoir des enfants et surtout des garçons, ainsi que les moyens employés pour s'assurer leur procréation (pratiques magiques, bénédiction de l'Église etc.). L'auteur expose ensuite les usages relatifs à l'accouchement, c'est-à-dire les moyens employés pour faciliter l'accouchement et les pratiques en

usage pendant quarante jours après l'accouchement. C'est à la fin de ce chapitre qu'il expose également les coutumes concernant le baptême.

Dans le deuxième chapitre il étudie les conceptions religieuses sur le but du mariage, la place de la femme et de l'homme dans la société avant leur mariage, les coutumes concernant les fiançailles et l'âge des jeunes mariés. Il expose ensuite les coutumes relatives à la cérémonie du mariage (préparation des jeunes mariés, cortège nuptial, couronnement, communion du sel par les jeunes mariés comme symbole d'attachement et de vie pacifique, pratiques symboliques avant et après l'entrée des jeunes mariés dans leur maison, banquet nuptial).

En étudiant ces coutumes l'auteur les compare aux coutumes analogues rencontrées chez les Grecs anciens ; il les compare aussi aux coutumes juives qui, avec le temps, sont entrées dans la vie byzantine par l'intermédiaire de l'Église.

«Lorsque Acritas labourait». Etude musicale par Sp. Péristeris (pp. 148-158)

L'auteur, suivant le système de transcription des chansons adopté par les Archives folkloriques de l'Académie d'Athènes, publie une chanson acritique de Pont: «Lorsque Acritas labourait», qui se chante accompagnée de la lyra, et qui a été enregistrée par un appareil phonétique «Telefunken». Il étudie ensuite la mélodie de cette chanson et en la comparant aux mélodies analogues de la musique byzantine, il relève des traits communs : Les gammes caractéristiques, identiques à celles du 4e ton de la musique byzantine ; les intervalles de la mélodie qui sont aussi absolument identiques aux intervalles des mélodies byzantines et diffèrent essentiellement de ceux de la musique occidentale ; le style et la façon de placer la voix (vocalises, le caractère ininterrompu de l'émission des sons musicaux, c'est-à-dire le legato absolu etc.) ; la technique de la mélodie (rôle des sons dominants, cadences des phrases musicales, utilisation des intervalles conjoints ou disjoints, attraction des certains degrés de la gamme).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἔθιμα τῆς ἡμέρας τῆς μαμμῆς	Σελ. 3
Δ. Α. Πετροπούλου, Ἡ ἀκληρία εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ	» 28
Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ δημοτικὰ ἄσματα τῆς «θλιμμένης τρουγόνας»	45
Δ. Α. Πετροπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν	» 57
Γ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν	» 102
Σπ. Περιστέρη, «Ἄκρίτας ὄντας ἔλαμνεν». Μουσικὴ μελέτη . . .	» 148
Δ. Α. Πετροπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις	» 159
Γ. Α. Μέγα, Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἐργασίου πεπρα- γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1952	» 161
Πίναξ τοπωνυμίων	» 164
Πίναξ συγγραφέων	» 165
Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων	» 165
Résumé du volume	» 170

